

studii

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR

CONGRESUL AL X-LEA AL PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN — LOCUL ȘI IMPORTANȚA SA ISTORICĂ

DIMITRIE CANTEMIR ȘI ACADEMIA DIN BERLIN

COMERȚUL PE TERITORIUL MOLDOVEI ȘI ROMÂNESTI ÎN SECOLELE X—XIV

DESPRE CRONICARUL ATENDULI DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ

LEGĂTURILE ECONOMICE DINTRE ROMÂNIA ȘI TRANSILVANIA ÎN PERIOADA 1376—1386

APLICAREA CONVENȚIEI COMERCIALE DIN 1875

LUPTA LUI OCTAVIAN GOGA PENTRU REALIZAREA STATULUI ROMÂN UNITAR

DOCUMENTAR
VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ
RECENZII
REVISTA REVISTELOR
INSEMĂNĂRI
NOTE BIBLIOGRAFICE

TOMUL 22 — 1969

5

COMITETUL DE REDACȚIE

ACAD. A. OȚETEĂ (*redactor responsabil*); MATEI IONEȘCU (*redactor responsabil adjunct*); acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI; acad. C. DAICOVICIU; M. BERZA, ȘT. PASCU, membri corespondenți ai Academiei; L. BĂNYAI; MIRON CONSTANTINESCU; AL. FELIAN; M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA; EUGEN STĂNESCU; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*membri*); L. APOSTOL (*secretar de redacție*).

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari de presă din întreprinderi și instituții.

La revue „STUDII” — REVISTĂ DE ISTORIE paraît 6 fois par an.

Le prix d'un abonnement annuel est £ de 3.6.0; \$ 8, — ; FF 39, — ; D.M. 32, —

Toute commande à l'étranger sera adressée à CARTIMEX, Boite postale 134—135, Bucarest, Roumanie ou à ses représentants à l'étranger.

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „Studii”, revistă de istorie. Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
București
tel. 18.25.86

www.dacoromanica.ro

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOM. 22, 1969 Nr. 5

S U M A R

	<u>Pag.</u>
Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român — locul și importanța sa istorică	811
EMIL POP, Dimitrie Cantemir și Academia din Berlin	825
ȘT. OLTEANU, Comerțul pe teritoriul Moldovei și Țării Românești în secolele X—XIV	849
ION IONAȘCU, Despre cronicarul Afenduli din Țara Românească	875
★	
N. ADĂNILOAIE, Împroprietărirea însurățeilor	887
IOAN TIBERIAN, Legăturile economice dintre România și Transilvania în perioada 1876—1886; aplicarea Convenției comerciale din 1875	905
VASILE CURTICĂPEANU, Lupta lui Octavian Goga pentru realizarea statutului român unitar	927
★	
ELIZA CAMPUS, Despre fondul „România” din arhiva Ministerului de Externe din Roma	947
DOCUMENTAR	
AN. IORDACHE, M. IOSA, TR. LUNGU, Titu Maiorescu, „Însemnări zilnice”	965
I. D. SUCIU, O mărturie maghiară din 1830 despre necesitatea unității românilor	975
VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ	
Sesiunea științifică jubiliară a Institutului de istorie „N. Iorga” al Academiei (Tr. Ionescu, Apostol Stan) Marginalii la lucrarea <i>Valoarea istorică a tradițiilor consemnate de Ion Neculce</i> de prof. Const. C. Giurescu (<i>Dunintru Velciu</i>); Al doilea simpozion al istoricilor români și Cehoslovaci (<i>Ioan Chiper</i>); Conferința istorică internațională consacrată aniversării a 50 de ani de la revoluția proletară maghiară și Republica Ungară a Sfaturilor (<i>Alexandru Porșeanu</i>); Al III-lea Congres de studii napoleoniene Portoferraio — insula Elba (Italia, 2—6 mai 1969) (<i>Constantin Șerban</i>); Reuniunea internațională privind <i>Relațiile culturale italo-române în secolele XVII—XVIII</i> , Padova (Italia) 2—4 mai 1969 (<i>C. Șerban</i>); Teze de doctorat.	977

RECENZII

- * * * , *Relații agrare și mișcări țărănești în România. 1908—1921*, Edit. politică, București, 1967, 630 p. (Costin Murgescu) 1001
- N. STOICESCU, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, Edit. Academiei, București, 1968, 315 p. (Petre Strihan) 1004
- GEORGE RUDÉ, *The Crowd in the French Revolution*, Oxford, University Press, London, Oxford, New York, ed. II-a, 1967, 267 p. (Gabriela Wagner) 1008
- WALTER HUBATSCH, *Das Zeitalter Absolutismus, 1600—1789*, Edit. Westermann, Braunschweig, 1965, ed. II, 258 p. (Ștefana Simionescu) 1012

REVISTA REVISI'ELOR

- „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft”, an XVI (1968), nr. 1—12, Berlin, Deutscher Verlag der Wissenschaft, 1662 p. (L. P. Marcu) 1017

ÎNSEMNĂRI

- Istoria României.** — A. PETRIC, GH. TŢUTUI, *Unificarea mișcării muncitorești din România*, Edit. Academiei, București, 1968, 224 p. (*I. Apostol*); * * * , *București. Materiale de istorie și muzeografie*, nr. 5, Muzeul de istorie a orașului București, 1967, 373 p. (Constantin Șerban); ISTORIA UNIVERSALĂ. — * * * , *Centre de Recherche d'histoire et Civilization byzantines. Travaux et Memoires*, vol. III, Edit. Boccard, Paris, 1968, 458 p. (*E. Frances*); DUŠAN TRĚŠTÍK, *Kosmova Kronika — Studie k Pokakum Českého Dějepisectví a Politického Myšlení* (Cronica lui Cosmas. Studiu despre începuturile istoriografiei și gândirii politice cehe), Československá akademie věd, Praga, 1968, 252 p. (*Tr. Ionescu-Nișcov*); BERNARD BAILYN, *The ideological origins of the american revolution*, Edit. The Belknap Press, Harvard, 1968, 335 p. (*Boris Ranghef*). 1023
- NOTE BIBLIOGRAFICE 1035

CONGRESUL AL X-LEA AL PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN — LOCUL ȘI IMPORTANȚA SA ISTORICĂ

Istoria mai nouă a patriei, epoca anilor construcției socialismului, a fost jalonată de momente deosebite de analiză și de bilanț al drumului parcurs și de proiectare a dezvoltării viitoare a țării, congresele partidului nostru. Ultimul sfert de veac al istoriei României a fost martorul unui efort continuu de industrializare a țării, problemă ridicată la Conferința națională din octombrie 1945, de creștere a forțelor de producție, de creare și întărire a bazei tehnică-materiale a socialismului, de cooperativizare a agriculturii, de dezvoltare pe acest fundament a științei, culturii și învățămîntului, procese și etape inițiate de congresele VI, VII, VIII și realizate de activitatea amplu desfășurată a clasei muncitoare, țărănimii și intelectualității din țara noastră.

Ultima etapă din istoria partidului și a patriei de la Congresul al IX-lea, avîndu-se în vedere lucrările Conferinței naționale din decembrie 1967 și pornind de la succesele obținute de poporul român și de la experiența dobîndită, a constituit o nouă treaptă în procesul ridicării țării pe noi culmi ale dezvoltării economice, politice și social-culturale. Al X-lea Congres al Partidului Comunist Român prezintă o importanță deosebită pentru faptul că a avut loc în preajma aniversării unui pătrar de veac de la înfăptuirea insurecției armate din august 1944, care a deschis o nouă eră în istoria țării, a făcut bilanțul activității partidului și a întregului popor privind realizarea hotărîrilor Congresului al IX-lea și a elaborat programul dezvoltării multilaterale a României socialiste. „Sintetizînd — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu în raportul prezentat congresului —, am putea spune că în acești 25 de ani am trecut de la orînduirea burgheză, în care se mențineau puternice rămășițe feudale, la orînduirea care a lichidat pentru totdeauna exploatarea omului de către om — parcurgînd astfel mai multe etape istorice. Poporul român a înfăptuit cu succes societatea nouă, socialistă”¹.

¹ *Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român*, Edit. politică, București, 1969, p. 21.

Analele istoriei românești vor consemna cu litere de aur această perioadă de adânci transformări revoluționare în viața societății noastre, epopeea luptei maselor muncitoare pentru cucerirea puterii și construirea socialismului, înfăptuirea idealurilor de libertate națională și socială, de bunăstare materială și spirituală a poporului la care au visat cele mai luminate minți ale poporului nostru, pentru care s-au jertfit comuniștii în anii premergători insurecției armate din august 1944. Valul luptelor revoluționare ale maselor populare în neconținută creștere din toamna anului 1944 și primăvara anului 1945 a dus la realizarea practică a stăpînirii pămîntului de către cei ce-l muncesc, a impus pe reprezentanții lor în fruntea primărilor, a prefecturilor, pentru ca în martie 1945 să determine formarea primului guvern democratic din istoria țării.

În timpul desfășurării revoluției burghezo-democratice a avut loc legiferarea reformei agrare, refacerea economiei naționale și un larg proces de reconstrucție, democratizarea treptată a aparatului de stat, adoptarea unui statut al naționalităților conlocuitoare, etatizarea Băncii naționale, pentru ca în noiembrie 1946 majoritatea corpului electoral să aleagă un nou parlament, în care forțele democratice să promoveze mai departe linia adoptată de P.C.R. Au fost ani de ascuțite lupte politice, în care partidele clasei muncitoare, în cadrul frontului unic muncitoresc, au mobilizat masele populare la activitate constructivă uriașă pentru edificarea unei noi orînduiri sociale, mase care, înfrîngînd rezistența partidelor burgheze reacționare, au răsturnat monarhia și au proclamat republica populară.

Cucerirea întregii puteri politice de către clasa muncitoare ridică în fața Partidului Comunist Român, ca forță conducătoare în stat, noi sarcini privind elaborarea unei politici unitare care să traseze direcțiile de înaintare a țării pe calea socialismului prin rezolvarea problemelor complexe generate de amploarea procesului revoluționar, de necesitatea făuririi unei economii noi, socialiste, a unei noi orînduiri de stat, a creării conștiinței socialiste a maselor. Pentru îndeplinirea acestor deziderate majore, un rol important l-a avut realizarea unității depline a clasei muncitoare pe baza ideologiei marxist-leniniste, consolidarea detașamentului politic, ca unic conducător pentru a orienta întreg procesul revoluționar în direcția construirii socialismului.

Unificarea politică și organizatorică, rezultat al unei îndelungate lupte desfășurate de P.C.R. pentru lichidarea sciziunii din rîndurile mișcării muncitorești din România, care a avut loc la Congresul din februarie 1948, a constituit un eveniment cu o largă semnificație politică atît pe plan intern, cînd ca urmare a acumulării unei experiențe politice de decenii s-a încheiat o etapă, cît și pe plan extern, ea reprezentînd un aport la gîndirea și la practica mișcării comuniste mondiale.

Naționalizarea principalelor mijloace de producție în iunie 1948 a constituit un salt calitativ al revoluției socialiste, urmat de schimbări structurale în ce privește conținutul relațiilor de producție, lichidarea exploatării omului de către om, deschizînd cîmp larg de acțiune creșterii producției industriale, posibilității planificării economiei naționale. Agricultură, alt important sector al economiei naționale, avea să capete o orientare nouă prin programul de transformare socialistă, stabilit de plenara C.C. al P.C.R. din martie 1949, care preconiza organizarea pe baze colec-

tive a satului, trecerea treptată, folosind diferite forme de asociere, la mari unități cooperatiste.

Trecerea la economia planificată, realizarea măsurilor adoptate de cele două planuri anuale pe 1949 și 1950 au consolidat puterea politică a clasei muncitoare, au contribuit la desăvârșirea procesului de refacere a economiei naționale, au ajutat la formarea unei înalte conștiințe revoluționare, au deschis calea unei noi etape de dezvoltare a socialismului în țara noastră.

Politica economică a P.C.R. de industrializare socialistă pentru realizarea unei economii complexe și echilibrate, pe deplin posibilă în condițiile unor bogate și variate resurse naturale, minerale și energetice, cu o agricultură care posedă mari rezerve, a fost concretizată prin adoptarea planurilor cincinale, care permiteau partidului să desfășoare o activitate de conducere sistematică a întregului complex economic. Primul plan cincinal a constituit o experiență valoroasă în conducerea planificată a economiei, pe lângă realizări de seamă înregistrându-se unele minusuri și lipsuri care au permis o evaluare mai reală a posibilităților de dezvoltare în viitor a țării: volumul producției industriale a crescut de două ori, s-au pus bazele industriei chimice, s-a îmbunătățit repartizarea teritorială a forțelor de producție, a crescut numeric clasa muncitoare și rolul său în societate, s-au obținut succese în domeniul creșterii nivelului de trai, învățămîntului și culturii.

Directivile celui de-al doilea cincinal, adoptate în 1955 la Congresul al VII-lea, prevedeau făurirea economiei socialiste unitare, dezvoltarea continuă a industriei grele, cu pivotul său, industria constructoare de mașini, realizarea planului decenal al electrificării, accelerarea procesului de cooperativizare a agriculturii, lărgirea și întărirea relațiilor de producție socialiste în toate sectoarele.

Bilanțul făcut de Congresul al VIII-lea al P.C.R. în 1960 în construcția economică și în domeniul politic, privind creșterea rolului conducător al partidului în societate și succesele obținute pe tărîm social, consemna creșterea producției industriale mai mult decît se stabilise, trecerea țărănimii pe drumul agriculturii socialiste, care, luînd un caracter de masă a făcut ca peste doi ani procesul de transformare socialistă a satului să fie în linia generale încheiat. Pe plan suprastructural, corespunzător noului conținut de clasă al statului, s-au modificat funcțiile acestuia, lărgindu-se continuu sfera activității economice—organizatorice și social-culturale, statul sporindu-și conținutul atribuțiilor în dezvoltarea industriei, agriculturii, învățămîntului, științei și culturii.

O latură a evoluției statului în procesul construcției socialiste a reprezentat-o dezvoltarea democratismului socialist, manifestat prin asigurarea reală a drepturilor și libertăților oamenilor muncii, egalitatea deplină a cetățenilor în fața legii, ca și egalitatea în drepturi a naționalităților conlocuitoare cu poporul român în toate domeniile activității sociale. Ca urmare a măsurilor adoptate, învățămîntul de stat, organizat pe baza unei structuri unitare, accesibil tuturor, fără nici o deosebire, a pregătit cadrele de nivel mediu și superior necesare diferitelor sectoare; cercetarea științifică, indispensabilă construirii noii orînduiri, a cunoscut un sprijin substanțial din partea statului, iar cultura românească, avînd la bază cele mai bune tradiții progresiste ale culturii naționale, a contribuit la

crearea unor opere majore, jucînd un rol deosebit în creșterea conștiinței socialiste a maselor populare. Pe măsura prefacerilor social-economice și amplei activități ideologice desfășurate de P.C.R. pe baza învățării marxist-leniniste, principiile și concepțiile clasei muncitoare au reputat importante succese împotriva ideilor și teoriilor burgheze, retrograde.

Intrarea României în 1955 în Organizația Națiunilor Unite, munca desfășurată pe plan internațional în domeniul relațiilor externe, eforturile P.C.R. și ale statului în cadrul C.A.E.R., apoi al tratatului de la Varșovia pentru consolidarea sistemului socialist mondial, activitatea în rîndurile mișcării comuniste și muncitorești au relevat dorința României de a milita pentru dezvoltarea colaborării pașnice între popoare, apărarea păcii și securității.

Această operă amplă și complexă de edificare a socialismului în România în al șaselea deceniu al istoriei noastre a solicitat eforturi conștiente din partea întregului popor pentru învingerea greutăților obiective, a greșelilor, a dușmanilor interni și externi, care, mai ales în primii ani ai construcției socialiste, și-au manifestat prin diferite forme împotrivirea.

Realizările obținute de țara noastră au dovedit capacitatea P.C.R. de a conduce cu competență, de a adopta cele mai eficace măsuri și metode, corespunzător fiecărei etape istorice, pentru înaintarea consecventă pe drumul desăvîșirii societății socialiste. Au crescut tot mai mult prestigiul și autoritatea lui în masele largi ale poporului, s-a afirmat cu tot mai multă putere calitatea de forță conducătoare a societății românești.

Congresul al IX-lea al P.C.R., relevînd înalta maturizare a partidului, a examinat critic și autocritic metodele și mijloacele folosite și a preconizat soluțiile cele mai adecvate pentru depășirea dificultăților și asigurarea desăvîșirii noii orînduiri. Analiza multilaterală a succeselor faptul că ne aflăm din punctul de vedere al ritmului dezvoltării de 9 ori mai sus decît în 1938, precum și lipsurile semnalate în construirea socialismului, a stabilit, pe baza unei concepții clare, ritmurile și proporțiile dezvoltării viitoare a României, ținînd seama de bogățiile țării, de capacitățile de producție, de nevoile maselor populare.

Urișa însemnătate a Congresului al X-lea al P.C.R. pentru destinele poporului nostru, pentru noua istorie a României constă în abordarea științifică a tuturor problemelor vieții economice, politice, sociale, începînd cu cele ale conducerii partidului și statului, ale creșterii exigenței societății față de competența, principialitatea și dăruirea tuturor celor ce răspund de soarta poporului, manifestînd intransigență față de lipsuri și militînd pentru eficiența maximă în toate sectoarele de activitate. Va rămîne înscrisă în memoria timpului, se va reflecta puternic în întreaga viață politică și socială a țării, în procesul complex al construcției socialiste grija profundă față de cauza poporului și a partidului, spiritul de înaltă răspundere, profund analitic care a caracterizat desfășurarea lucrărilor congresului, conținutul documentelor, al cuvîntărilor rostite de participanți la dezbaterile în ședințele plenare, ca și în cele 11 secțiuni pe probleme, caracterul democratic al alegerii organelor de conducere a partidului.

Participarea la Congresul al X-lea a peste 70 de delegații ale partidelor comuniste și muncitorești, socialiste, democratice, antiimperialiste,

precum și primirea celor 15 mesaje de salut din partea altor partide au constituit o mărturie a relațiilor internaționale ale partidului nostru, un semn al prieteniei față de P.C.R. și poporul român.

Documentele prezentate congresului, raportul Comitetului Central, document marxist-leninist de covârșitoare însemnătate teoretică și practică, în care își găsesc o strălucită expresie clarviziunea și spiritul inovator, gândirea vie și profunzimea abordării problemelor, raportul asupra direcțiilor privind planul cincinal pe anii 1970-1975 și liniile directoare ale dezvoltării economiei naționale pe perioada 1976-1980, raportul cu privire la modificările ce se propun a fi aduse statutului P.C.R., constituie sinteze creatoare, îndreptar concret privind dezvoltarea țării în toate compartimentele vieții sociale. Realismul și claritatea propriei activității partidului, capacitatea de descifrare a legilor obiective ale dezvoltării sociale, elaborarea creatoare a metodelor și a căilor de urmat, pornind de la condițiile și particularitățile țării, ale intereselor vitale ale națiunii noastre socialiste în etapa actuală, caracterizează majoritatea materialelor prezentate în congres.

Făcînd bilanțul rezultatelor obținute în ultimii ani, în raportul prezentat de tovarășul Nicolae Ceaușescu s-a arătat că pe harta țării au apărut peste 700 de noi capacități de producție și obiective importante, au fost modernizate și reutilate numeroase întreprinderi din toate ramurile economiei, s-a îmbunătățit în continuare repartizarea teritorială a forțelor de producție. În anii 1966-1968 producția industrială a crescut într-un ritm de peste 12,3% față de 10,8% cît se prevăzuse, iar producția anului 1968 este mai mare decît cea obținută în decursul primului cincinal, productivitatea muncii a crescut de asemenea peste prevederi, obținîndu-se pe această cale circa două treimi din sporul producției industriale. După cum arată directivele, în toate ramurile s-au obținut sporuri importante de producție, iar în cele care au un rol esențial pentru progresul întregii economii naționale s-au realizat creșteri superioare față de media pe ansamblul industriei.

În primii trei ani ai actualului plan, producția globală agricolă a depășit limita superioară prevăzută pentru această perioadă și, deși condițiile climatice au fost uneori nefavorabile, s-au asigurat nevoile de consum ale populației, aprovizionarea industriei cu materii prime și disponibilități pentru export. Concomitent cu industria și cu agricultura, o dezvoltare continuă au cunoscut transporturile, construcțiile și celelalte ramuri ale producției materiale.

În perioada 1966—1968, investițiile au însumat peste 170 de miliarde de lei, depășind cu mult tot ce s-a investit în întreg deceniul 1950—1960, ceea ce exprimă forța dinamică a economiei noastre, a marilor sale succese și posibilități. În aceeași epocă, învățămîntul, cercetarea științifică, cultura au cunoscut mari prefaceri pe linia progresului, contribuind din plin la ridicarea nivelului cultural al întregului popor.

Modernizarea mijloacelor de producție, ridicarea nivelului tehnic în toate ramurile industriale, pregătirea cadrelor, folosirea mai deplină a capacităților de producție au dus la sporirea productivității muncii, la reducerea cheltuielilor de producție și la creșterea acumulărilor bănești, care, alături de perfecționarea organizării producției și de sporirea rentabilității, au dus la creșterea eficienței întregii economii.

Măsurile inițiate de partid și de guvern privind perfecționarea relațiilor sociale, lărgirea democrației socialiste, intensa activitate a organelor legislative, executive și judecătorești relevă saltul calitativ făcut în acești ani în domeniile vieții sociale.

Au fost extinse relațiile de colaborare, economice și tehnice-științifice, raporturile comerciale cu țările membre ale C.A.E.R., cu toate țările socialiste și concomitent cu toate statele fără deosebire de orînduirea socială, pe baza principiilor neamestecului în treburile interne, avantajul reciproc și respectarea independenței și suveranității naționale.

Congresul a relevat de asemenea că, în activitatea atît de vastă și de multilaterală, în ultimii patru ani s-au înregistrat și unele neajunsuri, lipsuri și greșeli.

Prin obiectivele realizate însă, prin multilaterală și complexa activitate desfășurată în toate sectoarele, prin entuziasmul cu care masele populare au răspuns chemării partidului de a mobiliza toate forțele în scopul construcției socialiste, perioada de după Congresul al IX-lea a fost una din cele mai fertile și mai dinamice din ultimul sfert de veac.

În centrul atenției lucrărilor congresului au stat însă dezvoltarea în viitor a țării, continuarea în ritm înalt a procesului de edificare a economiei socialiste înaintate în viitorul cincinal și în perspectivă pînă în 1980. După cum stabilesc directivele adoptate de Congresul al X-lea, obiectivele și sarcinile principale ale dezvoltării economice-sociale pe perioada următorului deceniu sînt: continuarea susținută a industrializării țării; înlăptuirea unui vast program de investiții; promovarea largă a programului eficienței economice; modernizarea învățămîntului; continuarea relațiilor de colaborare economică internațională și creșterea continuă a bunăstării poporului. Aceste direcții fundamentale, menite să contribuie în continuare la dezvoltarea tuturor forțelor de producție, ale căror baze au fost puse acum un sfert de veac în programul partidului, au drept scop crearea unei economii moderne în măsură să satisfacă în tot mai largă măsură cerințele materiale și spirituale ale întregului popor. „... Realizarea acestor obiective majore ale industrializării țării — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu în raport — va apropia în tot mai mare măsură România de nivelul statelor avansate din punct de vedere economic, va întări baza tehnică-materială a socialismului, creînd condiții pentru trecerea treptată spre comunism”².

În cadrul procesului de industrializare, o pondere deosebită o vor avea ramurile de bază care condiționează înzestrarea tehnică superioară a economiei, construcțiile de mașini, metalurgia, chimia și energia electrică, accentuînd caracterul avansat al economiei. Astfel, în timp ce volumul producției industriale globale va crește cu 50-57%, producția industriei construcțiilor de mașini urmează să crească cu 72-76%, producția de oțel, indicator de bază al potențialului economic al unei țări, va fi dublă, adică de circa 10 milioane de tone, iar chimia va continua să realizeze cel mai înalt ritm de dezvoltare, urmînd să crească cu 85-92% față de 1970. Conform directivelor, se va diversifica baza energetică și folosirea ei mai rațională; se va trece la folosirea energiei nucleare pentru dezvoltarea

² Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român, p. 30.

energeticii conform programului nuclear național. Activitatea de cercetare și de explorare geologică va trebui îmbunătățită; se va desfășura o investigație mai cuprinzătoare a rezervelor subsolului, se va trece la studiul concret al platformei continentale a Mării Negre. Concomitent se prevede creșterea în ritm susținut a producției bunurilor de consum, a producției alimentare și ușoare între 35 și 45%, a producției de mărfuri de folosință îndelungată, care va contribui la ridicarea standardului de viață.

O dezvoltare multilaterală și intensivă va cunoaște agricultura, a cărei producție urmează să crească cu 28-31%, iar obiectivele stabilite în domeniul irigațiilor, astfel ca în 1975 să avem 2,5 milioane ha irigate, iar în 1980 3,5-4 milioane ha irigate, vor fi îndeplinite cu consecvență. Eforturi susținute vor trebui depuse în domeniul studierii solului și ameliorării fertilității lui, combaterii eroziunilor, mecanizării principalelor lucrări agricole, chimizării acestui sector, îmbunătățirii organizării muncii, profilării și specializării unităților pentru realizarea unor producții vegetale și animale bogate și stabile.

Capitole importante din raportul general, din cuvântul participanților la dezbateri în ședințele plenare și în secțiuni s-au referit pe larg la probleme majore ale căilor de urmat și la măsurile privind înflorirea patriei în viitorul cincinal. Astfel, politica de dezvoltare a acumulărilor, condiție hotărâtoare a întăririi bazei tehnice-materiale a societății, extinderea relațiilor economice și cooperarea în producție ca o necesitate vitală a progresului material ca factor al păcii și colaborării internaționale, pregătirea cadrelor, dezvoltarea învățămîntului și științei corespunzător exigențelor în continuă creștere și mai cu seamă ridicarea bunăstării materiale și spirituale a poporului ca țel suprem al politicii partidului au fost pe larg analizate.

Pentru creșterea armonioasă a tuturor ramurilor economiei s-a hotărât ca 28-30% din venitul național să se repartizeze pentru fondul de acumulare, care va asigura dezvoltarea bazei tehnice-materiale și totodată creșterea sistematică a nivelului de trai, iar programul de investiții să fie aproape egal cu totalul investițiilor din deceniul 1960-1970.

Corespunzător nivelului actual al dezvoltării societății noastre, congresul a relevat că se impun diversificarea și perfecționarea învățămîntului și generalizarea lui la 10 ani, punîndu-se accentul pe cel tehnic și economic, iar în ce privește cercetarea științifică ea trebuie să contribuie direct la lărgirea bazei de materii prime și substanțe utile, la conceperea de noi tehnologii și mașini, la satisfacerea nevoilor stringente ale societății, la concentrarea cercetării științifice spre problemele esențiale. Relevînd succesele înregistrate pînă acum în creșterea bunăstării oamenilor muncii, s-a subliniat că se vor lua noi măsuri pentru crearea de condiții mai bune de trai, se vor construi circa 500 000 de apartamente, cheltuielile social-culturale vor crește cu 27% față de 1970, venitul național va crește cu 45-50%.

Pentru ridicarea nivelului activității în toate domeniile la stadiul actualei etape istorice, pentru o eficiență maximă, se impun în toate sectoarele perfecționarea relațiilor socialiste de producție, îmbunătățirea și perfecționarea sistemului de planificare, ridicarea nivelului științific în munca de organizare și de conducere a vieții economice și sociale, creșterea funcției economice-organizatorice a statului nostru.

Înfăptuirea măsurilor preconizate de Conferința națională din decembrie 1967, îmbunătățirea conducerii activității economice privind crearea centralelor industriale și a conducerii colective a întreprinderilor și-au dovedit utilitatea și eficacitatea. Pe măsura procesului de omogenizare a societății, rolul și funcțiile statului se schimbă, modificându-și formele sale de acțiune, activitatea sa internă concentrându-se mai ales în direcția organizării producției a vieții științifice și culturale.

O atenție deosebită va fi acordată organelor centrale și locale ale puterii de stat, de apărare și de păstrare a bunului public prin adoptarea unor măsuri menite să contribuie la perfecționarea continuă a organizării societății, a activității multilaterale a statului, a raporturilor sociale. Deși s-au obținut în domeniul activității legislative succese remarcabile, continuând eforturile în acest sens de îmbunătățire a legilor statului, în viitor vor trebui elaborate un nou Cod al muncii, al familiei, Codul civil și alte legi menite să dea expresie juridică noilor realități din țara noastră, întărirea legăturii organelor de stat cu masele, dezvoltarea democrației socialiste, atragerea tot mai activă a întregului popor la conducerea societății.

În asemenea condiții, națiunea socialistă, care va dăinui încă multă vreme și va juca un rol important în evoluția istorică a societății, va asigura tuturor membrilor acesteia punerea în valoare a capacităților și energiei întregului popor, a dezvoltării personalității fiecărui cetățean, iar înființarea în țara noastră a Consiliilor oamenilor muncii aparținând naționalităților conlocuitoare a creat cadrul organizatoric propice antrenării și mobilizării acestora la viața social politică. Pe măsura adâncirii democrației socialiste, a intensificării participării oamenilor muncii la conducerea statului, sarcini deosebite revin sindicatelor, care vor trebui să se preocupe de îmbunătățirea condițiilor de muncă și viață ale salariaților, să participe la elaborarea sistemului de salarizare, la protecția muncii, la ridicarea calificării profesionale ș.a; organizației revoluționare de tineret, care urmează să mobilizeze viitorii constructori ai comunismului la învățătură, muncă și activitate obștească; femeilor, care constituie o forță remarcabilă în domeniul producției mondiale și al creației spirituale, în educarea tinerei generații. Crearea Frontului Unității Socialiste ca organism politic larg reprezentativ în care toate păturile sociale, indiferent de naționalitate, își pot expune deschis părerea despre mersul construcției socialiste, contribuie din plin la adâncirea democrației, la unitatea moral-politică și coeziunea națiunii noastre, la ridicarea conștiinței maselor de oameni ai muncii.

În procesul complex al creării societății socialiste multilateral dezvoltate și trecerii la comunism, rolul de forță politică conducătoare revine Partidului Comunist Român, care și-a ocupat acest loc în istoria României, treptat, în decursul celor aproape 50 de ani de existență, în lupte grele împotriva claselor dominante, pentru apărarea intereselor maselor muncitoare și, în ultimul pătrar de secol, pentru eforturile consecvente de construire a noii orînduiri, devenind astăzi centrul vital al întregului nostru sistem social. Măsurile adoptate în ultimii ani au dus la perfecționarea continuă a muncii de partid, au consolidat din punct de vedere organizatoric și politic organizațiile de bază, care reprezintă o puternică forță dinamică în viața colectivelor unde activează, au contribuit la creșterea autorității și influenței lor prin intrarea în partid a noi detașamente de mili-

tanți dintre muncitori, țărani și intelectuali români și din rîndurile naționalităților conlocuitoare, numărul membrilor de partid ajungînd la aproape 2 000 000, hotărîți să-și consacre forțele și energia țărilor și programului partidului. Însuși modul de desfășurare a congresului, la care, pe lîngă cei aproape 2 000 de delegați, au luat parte peste 1 400 de invitați, participarea la discuții în plenul lucrărilor sau în cadrul secțiunilor a unui număr de peste 400 de comuniști au contribuit la analizarea și aprofundarea problemelor esențiale ale dezvoltării socialismului, la fundamentarea problemelor adoptate.

Practica încetățenită după Congresul al IX-lea de către conducerea de partid de a supune dezbaterii publice problemele de interes național interne și externe, consfătuirile cu cadrele superioare și cu specialiștii din diferite sectoare de activitate, dialogul pe care partidul îl menține cu oamennii de știință și de cultură atestă caracterul profund democratic al modului de fundamentare al politicii sale. Adoptînd măsuri eficiente pentru înlăturarea unor practici negative din trecut, mai ales în urma plenarei din aprilie 1968, practici care alimentau subiectivismul, abuzul și ilegalitatea, partidul, restabilind dreptatea și adevărul, a demonstrat un înalt grad de maturitate și de principialitate, statornicind norme care să nu mai poată face posibile repetarea unor metode ca cele criticate cu vehemență pentru respectarea principiilor statutare și respectarea disciplinei de partid de către toți membrii săi.

Un loc important în lucrările congresului l-au ocupat problemele politicii externe a partidului și statului nostru, dezvoltarea relațiilor internaționale cu țările socialiste pentru întărirea sistemului mondial socialist, cu țările lumii indiferent de orînduire socială pentru triumful păcii și progresului în lume. Pornind de la analiza marxist-leninistă a schimbărilor petrecute în lume, de la realitatea creșterii influenței forțelor socialismului, documentele congresului au trasat liniile generale ale activității internaționale, așezînd în centrul politicii sale externe colaborarea cu cele 14 state socialiste. Acționînd în spiritul principiilor coexistenței pașnice, guvernul României a desfășurat o politică externă activă, întreținînd în prezent relații diplomatice cu 91 de țări, iar cele de natură economică și tehnică-științifică cu peste 100 de state. La baza politicii sale externe stau principiile suveranității și independenței naționale, ale egalității în drepturi, neamestecului în treburile interne și avantajului reciproc.

Consecvent ideilor nobile ale internaționalismului proletar, P.C.R. militează pentru unitatea mișcării comuniste și muncitorești internaționale, pentru dezvoltarea relațiilor dintre partidele frățești pe principiul respectării depline a egalității partidelor, a dreptului fiecăruia de a-și elabora de sine stătător linia politică internă și externă, participînd la întîlniri bi și multilaterale, inclusiv recenta Consfătuire de la Moscova, care, în pofida minuserilor cunoscute, a prilejuit un schimb liber de opinii, a elaborat o platformă de luptă comună antiimperialistă, deschizînd posibilitatea afirmării unei noi unități, mai trainică, între partidele comuniste.

Problemele muncii ideologice și educative a partidului pentru ridicarea conștiinței și a nivelului de cultură al maselor au constituit un capitol deosebit în raportul general, în dezbaterile din secțiunea care s-a ocupat de această temă. Eficiența muncii desfășurate de partid pe plan suprastruc-

tural în rîndurile poporului se reflectă în procesul de ridicare al gîndirii și înțelegerii de către mase a înfăptuirii programului elaborat de P.C.R., în creșterea conștiinței comuniste, care are loc treptat prin receptarea ideologiei marxism-leninismului, prin înrădăcinarea în conștiința oamenilor a principiilor etice comuniste, a făuririi concepției generale comune asupra lumii a tuturor membrilor societății. Acest lucru are loc pe baza schimbărilor profunde produse în structura societății românești, a dezvoltării forțelor de producție, în primul rînd a condițiilor de viață și de muncă; dar modul de gîndire al oamenilor se formează și pe baza însușirii și cunoașterii temeinice a tot ce este valoros în domeniul științei, tehnicii contemporane și culturii.

Stăpînirea deplină a profesiei și însușirea concepției filozofice despre lume și societate promovate de P.C.R., materialismul dialectic și istoric, formarea unei conștiințe politice-cetățenești înaintate constituie comandamente supreme ale muncii de propagandă larg desfășurată de partid pentru îmbogățirea vieții cultural-spirituale a poporului. Rolul muncii ideologice, de propagandă este de a stimula gîndirea politică vie a oamenilor, de a-i ajuta să-și explice desfășurarea evenimentelor, să adopte o poziție justă față de ele, să aibă o perspectivă clară asupra evoluției societății contemporane. Lucrătorii pe frontul ideologic trebuie să manifeste în continuare o atitudine combativă, militantă împotriva concepțiilor retrograde, mistice, a influențelor ideologiei străine pentru formarea trăsăturilor etice corespunzătoare noilor realități statornicite în România.

Activității din sfera științelor sociale trebuie să analizeze fenomenele noi care apar în societatea românească, să contribuie la generalizarea experienței construcției socialiste, la evidențierea rezultatelor pozitive și la combaterea lipsurilor pentru a impulsiona mersul înainte al poporului nostru. „Avem nevoie—sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu în raportul Comitetului Central — în domeniul economiei, filozofiei, sociologiei, istoriei, dreptului de cercetări cu adevărat științifice, care să ofere material pentru concluzii în vederea soluționării problemelor dezvoltării societății noastre. Este necesar să se stimuleze dezbaterile vii, creatoare, schimburile și confruntările de opinii între cercetători — singura metodă care poate asigura progresul în știință”³.

Corespunzător liniei trasate de congres în preocupările centrale ale muncii politice-ideologice urmează să stea și în viitor cultivarea devotamentului nețărmurit față de patrie și partid, față de cauza socialismului, a spiritului internaționalist de solidaritate cu popoarele din țările socialiste, cu partidele comuniste și muncitorești, cu mișcările de eliberare națională, cu forțele revoluționare și progresiste de pretutindeni. În acest sens un rol deosebit revine frontului istoric, activității multilaterale desfășurate de toți lucrătorii din acest sector. În perioada care a trecut de la Congresul al IX-lea, care a dat un nou impuls istoriografiei române prin noile direcții de cercetare care le-a preconizat, s-au obținut succese remarcabile. După cum se relevă în dezbaterile secțiunii ideologice, s-au publicat în acest răstimp mai multe lucrări monografice decît în cei 18 ani precedenți.

De un real folos în munca noastră au fost documentele elaborate de conducerea de partid și de stat, materialele Conferinței Naționale și

³ *Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român*, p. 72.

ale plenarelor, dar mai cu seamă raportul ținut cu prilejul aniversării a 45 de ani de la crearea P.C.R., care a deschis noi orizonturi cercetării istorice, a creat posibilitatea alcătuirii unor monografii și studii pe baze mai obiective, mult îmbunătățite.

Continuându-și lărgirea bazei documentare prin publicarea de noi volume de izvoare istorice interne și externe, cronici, inscripții, primul tom din relatările călătorilor străini despre țările române, pe baza unor criterii rigurose științifice, înlăturându-se metodele vechi, subiectivismul în selectarea lor, s-au pus temelii mai sigure interpretării faptelor istorice, luarea în considerație a tuturor factorilor pe care cercetătorul le analizează cu toată obiectivitatea. O importanță deosebită prezintă și publicarea volumelor din presa muncitorească și socialistă, cât și a documentelor din istoria mișcării muncitorești apărute în ultimii ani, alcătuite la un nivel științific superior celor apărute anterior, care prin evidențierea momentelor mai semnificative din istoria modernă a României, pun bazele scrierii unei istorii veridice a mișcării muncitorești și a patriei. Autorii și redacțiile de specialitate care se ocupă cu editarea lucrărilor de istorie au dovedit o exigență sporită față de publicarea cărților de istorie națională sau universală atât a operelor de ținută științifică superioară, cât și față de popularizarea evenimentelor sau personalităților politice și culturale mai proeminente în țară și peste hotare.

Pentru cunoașterea mai temeinică a istoriei străvechi și vechi a României, ca și a perioadei de trecere la feudalism, s-au continuat săpăturile arheologice pe un număr mai restrâns de șantiere, dar cu rezultate mai promițătoare prin finalizarea lor în monografiile privind anumite centre mai semnificative; necropola de la Tîrșor, cultura Hamangia, Histria, s-au adus contribuții la istoria Dobrogi, a apărut o reușită monografie asupra dacilor.

În domeniul istoriei medievale s-au adus lumini în ce privește ținuturile și orașele moldovenești, instituțiile medievale, sfatul domnesc și marii dregători, preemțiunea în istoria dreptului nostru ș.a. Două monografii apărute de curînd, care se referă la controverse de istorie socială românească și probleme de istorie a culturii românești, au suscitat un interes deosebit în rîndurile specialiștilor. Istoriografia marxistă din țara noastră s-a îmbogățit cu noi teme privind momente cruciale ale istoriei moderne și contemporane: lupta pentru unitatea românilor, caracterul unitar al revoluției de la 1848, culegerea de studii privind continuitatea poporului român și ampla monografie *Desăvîrșirea unificării statului național român...*, ultimele apărute cu prilejul aniversării semicentenarului desăvîrșirii unității statale. Pe baza directivelor date de Congresul al IX-lea al P.C.R., istoria contemporană a partidului și a patriei a înregistrat noi succese. Pe lângă monografia mai amplă privind *România în războiul antihitlerist*, lucrare fundamentală în acest domeniu, s-a elucidat și rolul și locul Micii Înțelegeri în ansamblul politic al centrului și sud-estului european după primul război mondial, s-au adus contribuții substanțiale privind partidele politice din România între cele două războaie mondiale, politica internă și externă a țării în perioada interbelică, s-a continuat popularizarea personalităților politice și militare, a militanților mișcării muncitorești și democratice. Succese s-au înregistrat și prin publicarea unor lucrări din istoria mai nouă a patriei din epoca construc-

ției socialismului. Revistele de specialitate și-au adus contribuția prin elucidarea a numeroase aspecte netratate încă din domeniul istoriei medii, moderne și contemporane a patriei. De un real folos atît popularizării evenimentelor și personalităților marcate de istoria națională și universală, cît și cercetării au fost numerele sau rubricile speciale dedicate unor momente ca : centenarul Academiei, semicentenarul luptelor de la Mărășești, a desăvirșirii statului unitar român, aniversarea creării P.C.R., 25 de ani de la insurecția armată din august 1944 ș.a., sau unor personalități ca stolnicul Constantin Cantacuzino, Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu, N. Titulescu, N. Iorga ș. a.

Valorificînd judicios atît rezultatele cercetărilor mai noi ale istoriei economice, sociale și politice, cît și realizările din domeniul istoriografiei românești, al reconsiderărilor sau al problemelor de teorie și metodă a istoriei, „Bibliotheca Historica Romaniae” sau „Revue Roumaine d’Histoire” au publicat pentru străinătate o serie de lucrări sau studii care au făcut cunoscute peste hotare succesele istoriografiei noastre din ultimii ani. În această activitate complexă au existat, desigur, și lipsuri, limite, unele puncte de vedere plătind încă tribut înfățișării simpliste a fenomenelor istorice sau subiectivismului, manifestate în trecut în tratarea unor probleme de istorie contemporană a patriei și partidului.

Lucrătorii pe frontul istoric sînt hotărîți însă să continue munca de elaborare a istoriei României. Pe baza prețioaselor indicații pe care Congresul al X-lea le-a dat întregului domeniu ideologic, colectivele de specialiști care activează pe tărîmul istoriografiei marxiste, în lumina noilor cercetări, avînd la bază principiile materialismului istoric, vor definitiva și îmbunătăți machetele volumelor V și VI din *Istoria României*. În cadrul realizării unui program de perspectivă a cercetării istorice care să răspundă exigențelor mereu sporite pe care le impun condițiile create cercetării științifice, se cere studierea elementelor comune dezvoltării istorice a poporului român de pe ambele versante ale Carpaților. Vor trebui reluate cu un înalt simț al responsabilității științifice aspecte majore ale istoriei naționale ca formarea și originea poporului român, formarea statelor feudale, unitatea provinciilor de pe teritoriul țării noastre, care au făcut posibile în epoca modernă Unirea Principatelor în 1859 și obținerea independenței în urma războiului din 1877-1878, momente hotărîtoare pentru care vor trebui alcătuite monografiile speciale. O atenție deosebită trebuie acordată epocii contemporane, politicii interne și externe a României între 1918 și 1944, creării P.C.R. și luptei lui împotriva claselor dominante, pentru menținerea suveranității și independenței naționale, epocii construcției socialiste.

Pentru redarea cît mai exactă a fenomenului istoric, a înfățișării cît mai complexe a evenimentelor și personalităților, a resorturilor intime care pun în mișcare masele, elementul hotărîtor în istoria umană, cercetarea va trebui să se ocupe de unele discipline de graniță ale istoriei, menite să releve fațete noi, neidentificate, cu metodele proprii științei noastre.

O atenție specială urmează să-i fie acordată atît istoriei politice și culturale a poporului român cît și încadrării lui în istoria sud-estului european și cel general european, în care avem bogate tradiții.

Avînd în vedere treapta superioară pe care a ajuns cercetarea istorică la noi, se impun reeditarea, operelor unor renumiți istorici din trecut

ca A.D. Xenopol, C. Pârvan, D.Onciul, Nicolae Iorga, cu care de altfel această muncă a și început.

Revistele de specialitate vor trebui să creeze condițiile cele mai bune pentru ca în coloanele lor să apară dezbateri asupra problemelor fundamentale, de interes major ale istoriei patriei și universale, pentru ca viața științifică să solicite discutarea temelor importante controversate în istoriografia noastră, pentru a nu se reduce, ca pînă acum, numai la sublinierea unor puncte de vedere diferite asupra lucrărilor tipărite. Pentru realizarea acestui program în domeniul cercetării istorice este necesar ca pe lângă colectivele de specialiști existente să aibă loc o reîmprospătare cu cadre tinere, talentate, cu vocație pentru munca de creație, specializarea lor în țară și străinătate, îmbunătățirea sistemului de informare și documentare științifică, care conține în actuala etapă încă multe lacune.

Ridicarea nivelului cercetării științifice pe o nouă treaptă necesită din partea tuturor lucrătorilor care activează în acest domeniu un înalt simț de răspundere, organizarea mai eficientă a activității științifice care să ducă la concentrarea forțelor în sectoarele-cheie, să aibă loc o distribuire a temelor în cadrul planurilor de cercetare asupra problemelor necercetate pentru a răspunde în mai mare măsură cerințelor actuale, avîndu-se în vedere că „partidul este adeptul adevărului obiectiv nemistificat, partizanul înfățișării veridice a realității, atît cu luminile, cît și cu umbrele ei”⁴.

Pe deplin conștienți de realizările obținute în decursul acestui sfert de secol în domeniul istoriografiei marxiste, de minusurile care s-au manifestat în elaborarea mării istorii a poporului nostru, clarificați pe deplin asupra drumului pe care-l avem de parcurs în urma hotărîrilor Congresului al X-lea, lucrătorii din acest domeniu încadrați în frontul larg al științelor sociale vor căuta să răspundă cît mai competent nevoilor științifice și culturale pe care construcția României socialiste multilateral dezvoltate le pune sectorului ideologic.

⁴ *Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român*, p. 73.

DIMITRIE CANTEMIR ȘI ACADEMIA DIN BERLIN

DE

EMIL POP

Evenimentul alegerii lui Dimitrie Cantemir la Academia din Berlin e reconstituit pînă acum din puține documente precise. Se cunoaște, e drept, textul integral al diplomei de membru, datată în 11 iulie 1714 și semnată de vicepreședintele de atunci al Academiei, numismatul Johann Carol Schott (1672—1717). Textul latinesc al acestei diplome a fost publicat mai întîi de T. S. Bayer în cunoscuta sa biografie a lui D. Cantemir, apărută postum în 1783, iar în românește în traducerea lui Sever Zotta¹.

Se afirmă, în general, fără să dispunem de documentul concret, că *Descriptio Moldaviae* a fost scrisă la cererea Academiei din Berlin sau a unor membri de-ai ei. Cît privește interesul Academiei pentru *Hronicul*, D. Cantemir însuși scrie în prefața manuscrisului său că lucrarea i s-a cerut insistent și de repetate ori „*de la unii priiatini străini și mai cu de-a-dins, de la însoțirea noastră, care iaste Academia Științelor de Berolin*”².

Cunoaștem, în schimb, textul incomplet și el al unei scrisori publicată în „*Neuer Bücher-Saal der Gelehrten Welt*”, adresată de D. Cantemir unui membru nenumit de la Academia din Berlin, în anul 1714, „*curînd după numirea lui ca membru al Academiei din Berlin*”, după cum crede O. Densușianu, descoperitorul scrisorii³. În acest mesaj, scris în latinește, D. Cantemir își prezintă unele lucrări terminate, altele în curs de redactare, care ar putea fi trimise Academiei din Berlin, dacă ele vor fi considerate de interes, de către aceasta. Între ele nu este nici o referință la *Descriptio Moldaviae*. S-a dedus deci că aceasta, fie că i s-a cerut în mod expres mai tîrziu, cum se crede în general, fie că și-a schimbat el însuși planul de colaborare cu Academia germană, după cum crede O. Densușianu, comentînd scrisoarea.

¹ Vezi Sever Zotta, *Despre neamul Cantemireștilor*, în buletinul „Ioan Neculce”, 1931, fasc. IX, p. 36—37.

² D. Cantemir, *Opere*, Edit. Academiei Române, vol. VIII, București, 1896, p. 178—179.

³ „*Extract eines Schreibens*” se scrie în prezentarea textului din revista „*Neuer Bücher-Saal der Gelehrten Welt*”, Leipzig, 1714, t. IV, p. 377 (vezi O. Densușianu, *Notițe asupra lui Dim. Cantemir*, în „*Revista critică literară*”, Iași, 1894, II, nr. 1, p. 65—68).

O a doua scrisoare, adresată de D. Cantemir doi ani mai târziu (6 oct. 1716) tot unui prieten nenumit din Germania și scrisă tot în latinește, a fost publicată mai târziu, în 1721, de H. Weber în primul volum din cartea sa *Das veränderte Russland*, apărută la Frankfurt. Scrisoarea cuprinde o serie de informații politice contemporane și nu pare a fi în legătură directă cu Academia germană⁴.

Am găsit că aceste documente reflectă prea lacunar marele eveniment, prin care un român de la începutul veacului al XVIII-lea a fost consacrat membru al unei prestigioase Academii din Apus. Să nu uităm că Dimitrie Cantemir a fost nu numai primul academician român, dar că după el timp de 152 de ani — pînă la înființarea Academiei române — nici un conațional de-al lui nu a mai fost distins cu acest titlu și au trebuit să treacă 178 de ani pînă cînd un al doilea român a fost ales membru al unei academii străine: Victor Babeș la Academia de medicină din Paris⁵. Adăugăm că înaintea lui D. Cantemir nici un învățat din sud-estul Europei nu s-a bucurat de cinstea de a fi membru al Academiei berlineze. Dar făcînd abstracție de semnificația personală a acestei excepționale distincții, se știe că prin alegerea lui D. Cantemir la Academia din Berlin s-a înfăptuit primul și fără îndoială cel mai victorios act de integrare a spiritualității românești în comunitatea științifică din apusul Europei. Fiecare amănunt, fiecare episod al acestui eveniment istoric este deci vrednic să fie evocat. Acest gînd m-a determinat să caut documente întregitoare în arhiva din Berlin.

O avantajoasă ocazie s-a ivit în luna noiembrie 1967, cînd am stat mai multe zile la Berlin ca membru în delegația însărcinată cu încheierea acordului de colaborare între Academia noastră și cea germană. Trebuie să declar cu toată gratitudinea că mi s-a pus la dispoziție cu multă amabilitate întreaga arhivă din primele decenii ale veacului al XVIII-lea, iar directorul arhivei, dr. Crista Kirsten, a căutat și a indicat personal fiecare pasaj în care apărea numele lui D. Cantemir, dispunînd și fotografierea documentelor care mă interesau îndeosebi. Investigarea a fost ușurată cu atît mai mult, cu cît procesele-verbale vechi, greu lizibile, fuseseră dactilografiate spre a salva textele originale, amenințate.

Înainte de a prezenta rezultatele investigației, cred că este util să reconstituim pe scurt mediul academic berlinez din perioada alegerii lui D. Cantemir.

Academia din Berlin a luat ființă cu titlul inițial de *Societatea brandenburgică a științelor* (*Societas Scientiarum Brandenburgica*) la 11 iulie 1700, după îndelungatele strădanii ale filozofului și matematicianului G. W. Leibniz de a întemeia o Academie germană după modelul Academiei franceze din 1635 și al societății regale engleze din 1662. El a fost întiul ei președinte pînă la moartea sa din 1716.

Este cazul să menționăm faptul cunoscut că G.W. Leibniz avea legături cordiale cu Petru cel Mare, pe care îl cunoscuse personal și pe care îl sfătuisese să întemeieze o Academie de științe în Rusia. Credem că această împrejurare a contribuit în mod accentuat la alegerea în Academia germană a relativ numeroși savanți cu care se înconjurase țarul, hotărît la rîndu-i

⁴ H. Weber, *Das veränderte Russland*, Frankfurt 1721; vezi și P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, Edit. Academiei, București, 1958.

⁵ Ales la 26 iulie 1892.

să occidentalizeze viața culturală a statului său. Într-adevăr, dintre acești învățați au devenit per rînd membrii Academiei din Berlin: Heinrich Huyssen în 1710, Dimitrie Cantemir în 1714, Toma Consett în 1724, Mihail Schendo Vanderbech⁶ în 1726, Gottlieb (în Rusia: Teofil) Siegfried Bayer în 1730⁷.

Constatăm cu satisfacție că toți aceștia erau intimi și admiratori în același timp ai lui D. Cantemir, a cărui personalitate fusese deci dominatoare sub raport spiritual în acea perioadă. Dar între ei, H. Huyssen era nu numai un înalt demnitar de stat, ci și diplomat mult călătorit în Europa, așa încît cîștigase de la început un deosebit prestigiu la Academia din Berlin, care se găsea sub protectoratul regelui, exercitat prin intermediul unui demnitar al său. H. Huyssen era în continuă corespondență cu savanții germani, mijlocea relațiile dintre învățații din Rusia și Societatea din Berlin, aranja schimbul de cărți și manuscrise de interes cultural și politic. Lui i-a revenit misiunea de a recomanda pentru a fi aleși pe colegii săi din Rusia, între care și pe D. Cantemir⁸.

Activitatea academică propriu-zisă a început abia în 1710, cînd s-a inaugurat și publicația periodică a Academiei „Miscellanea Berolinensia”. La acea dată președintele G.W. Leibniz trăia bolnav și deprimat la Hannover. Istoriografia germani consideră această primă etapă academică drept vitregă, caracterizată prin amestecul categoric al regelui Frederic I în treburile interne ale Societății, fără să-i fi arătat în schimb vreo solitudine remarcabilă de ordin moral sau material. Situația se înăsprise prin absentismul lui G. W. Leibniz, iar regele numise dintre demnitarii săi un om de încredere peste Academie cu titlul de *praeses honorarius* zis și *protector*, care făcea legătura ermetică între consiliul Academiei și rege, arbitrand în privința hotărîrilor consiliului, mai ales în a propunerilor de membri noi. Între 1713 și 1725 acest oficiu era împlinit de baronul Marquard Ludwig Printzen, consilier de stat și „Obermarschal”, care nu era însă membru al Academiei⁹. Se afirmă că măsura a indignat grav pe G. W. Leibniz. În această situație, una din personalitățile științifice cele mai de seamă ale Academiei a rămas Daniel Ernst Jablonski (1660—1741), teolog și episcop reformat, predicator la curte. Acesta a fost colaboratorul principal al lui G.W. Leibniz atît pe plan politic, cît și în acțiunea pentru întemeierea Academiei, avînd un deosebit prestigiu științific și moral în Academie. Din 1733 pînă la moartea sa din 1741 el a fost președintele Academiei¹⁰.

Societatea fusese diferențiată de la început în patru „clase” sau secții: 1) fizică, medicină, chimie; 2) matematică, astronomie, mecanică; 3) limba germană; 4) literară-orientalistă. Directorii „claselor”, președintele și secretarul Academiei, împreună cu avocatul fiscului (Syndicus) alcătuiau Consiliul Academiei (Concilium)¹¹.

⁶ Scris și Van der Bech sau Van der Beck.

⁷ Vezi E. Amburger, *Die Mitglieder der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin 1700—1750. Die abwesenden Mitglieder 1700—1743*, Berlin, 1950; K. R. Biermann, G. Dunken, *Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Biographischer Index der Mitglieder*, Akademie-Verlag, Berlin, 1960.

⁸ Informație primită de la Direcția Arhivei Academiei din Berlin.

⁹ În primii 13 ani „protector” deci arbitru fusese însuși regele Frederic I (1657—1713).

¹⁰ W. Hartkoff, G. Dunken, *Von der Brandenburgischen Societät der Wissenschaften zur Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, Akademie-Verlag, Berlin, 1967.

¹¹ *Ibidem*.

**DOCUMENTE PRIVIND ALEGEREA LUI CANTEMIR
LA ACADEMIA DIN BERLIN**

Primul document depistat în legătură cu alegerea lui D. Cantemir este partea finală din procesul-verbal al ședinței din 31 mai 1714 al „clasei” literară-orientalistă prezidată de D. Jablonski¹², al cărui text îl dau mai jos în traducere:

„Secretarul relatează dintr-o scrisoare a d-lui baron von Huyssen că *hospodarul exilat al Valahiei*¹³ ar dori să fie primit în Societate și se oferă să pună la îndemână știri orientale pe care le posedă. El ar avea o istorie completă a împăraților turci cu portretele lor, pe care tradusă în latinește vrea să o editeze cu observații scurte” („kürigen” ? n.n.).

Se hotărăște [„consl-usiones] să se accepte oferta și să fie rugat H. Huyssen să dea o mână de ajutor cum s-ar putea face o asemenea primire în cel mai cuviincios mod; în schimb, de a se cere [lui D. Cantemir. — n.n.] să comunice o informație demnă de încredere cu privire la adevărata situație și [cu privire] la granițele principatelor Valahia și Moldova, în privința cărora geografii sînt atît de deosebiți” [în păreri]

La începutul documentului se găsește următoarea indicație marginală: „*Hospodarul din Valahia preconizat ca membru*”.

Documentul atestă că acordul secției („clasei”) literare-orientaliste s-a pronunțat unanim în 31 mai 1714, adoptîndu-se recomandarea lui H. Huyssen. Scrisoarea menționată în document s-a pierdut. Se găsește însă o scrisoare anterioară din 10 februarie 1714 adresată de H. Huyssen lui D. Jablonski în care se amintește în treacăt D. Cantemir. După toate aparențele, H. Huyssen a tratat întîi cu D. Jablonski problema lui D. Cantemir. Această presupunere se confirmă și printr-un angajament luat de D. Jablonski la ședința Consiliului din 11 iulie, despre care urmează să vorbim. Unul din biografia lui Huyssen, Mihail Schendo Vanderbech, menționează pe D. Jablonski drept unul din principalii prieteni europeni ai lui H. Huyssen, cu care acesta era în frecvente legături¹⁴.

Subliniem în același timp solicitarea secției („clasei”) literare-orientaliste, adresată lui D. Cantemir, de a trimite Societății date geografice exacte despre Principatele dunărene. *Credem că este vorba de prima și poate decisiva sugestie adresată de Academie lui D. Cantemir pentru a scrie și a trimite „Descriptio Moldaviae”*.

Al doilea document, de astă dată decisiv, îl găsim în procesul-verbal al ședinței Consiliului Academiei din 11 iulie 1714, prezidată de vicepreședintele Johann Jacob Chuno (Cuneau)¹⁵, și la care participă și consilierii Duhram, Schott și D. Jablonski. În partea a doua a ordinii de zi, la capi-

¹² Arhiva Academiei din Berlin, Protocolle der Literarisch-Orientalischen Classe, 1711—1713, f. 22, vezi anexa 1. Toate procesele-verbale sînt în limba germană în scriere gotică, greu de descifrat. Foile și scrisul sînt în general foarte învechite și în parte deteriorate.

¹³ În document ca și în cele următoare D. Cantemir domnul Moldovei este numit ca domn al Valahiei.

¹⁴ M. Schendo Vanderbech, *Praesens Russiae Literariae Status. Acta physico-medica Academiae Caesaricae Leopoldino-Carolinae. Naturae Curiosorum Ephemerides*, Appendix, vol. I, Norimbergiae, 1727, p. 131—149.

¹⁵ Arhiva Academiei din Berlin, Protocollum Concilii Societatis Scientiarum, angefangen Anno 1700, I. Teil, 1700 1715, nr. 6, f. 83 (vezi anexa 2).

tolul „Receptiones”, se scrie : „*Secretarul relatează din scrisorile sosite de la Baronul von Huyssen cum Hospodarul valah solicită să fie primit în Societate. După citirea acestor scrisori, alături de care se află și cea a Hospodarului către Baronul von Huyssen, se hotărăște că deși atât în general, cât și în privința titlului solicitat nu există nici o rezervă, totuși ar trebui aflată părerea d-lui Protector în această chestiune. [Sarcina] de a-i face relatarea dumnealui a luat-o asupra sa dl. Jablonski.*

Deși hotărârea pozitivă a Consiliului apare din acest text condiționată de ratificarea ulterioară a marelui demnitar protectorul Printzen, totuși ea a rămas validă din punct de vedere procedural : diploma poartă data acestei ședințe, deși clarificarea definitivă a situației lui D. Cantemir a avut loc într-o ședință următoare.

Din procesul-verbal reprodus aci se constată că H. Huyssen a îndeplinit cererea ce i s-a făcut la 31 mai, ceea ce înseamnă că el a mai înaintat încă o scrisoare, de astă dată direct Consiliului Academiei, prezentată de D. Jablonski împreună cu prima de la secția („clasa”) literară-orientalistă. De subliniat este faptul că între timp H. Huyssen a obținut și din partea lui D. Cantemir o scrisoare adresată lui care, conform solicitării indirecte a secției („clasei”) literare-orientaliste, trebuie să fi avut caracterul unui memoriu de lucrări și preocupări științifice. Aceasta a constituit o anexă la intervenția lui H. Huyssen făcută conducerii Academiei. Nici unul din aceste documente nu se mai găsește în arhiva Academiei, a cărei conducere actuală le consideră pierdute. Credem însă că scrisoarea lui D. Cantemir, menționată la început și publicată în același an în revista „Neuer Bücher—Saal der gelehrten Welt” din Leipzig, este tocmai acest memoriu de prezentare a lui D. Cantemir, transmis conducerii Academiei de către H. Huyssen. Atât anul tipăririi, cât și stilul scrisorii pledează pentru această precizare. În pasajul prin care redacția revistei lansează scrisoarea citată, se spune că aceasta a fost trimisă unei persoane „nobile, învățate și distinse” („an eine vornehme und gelehrte Stands—Person”).

În literatura noastră s-a apreciat pe bună dreptate că această persoană trebuie să fi fost un membru al Academiei din Berlin. Putem concluda acum că persoana vizată a fost tocmai H. Huyssen, care avea mandat să obțină memoriul lui D. Cantemir și care îndeplinea cu prisosință calitățile indicate de redactorul revistei „Neuer Bücher-Saal der gelehrten Welt”. Accentuăm însă că scrisoarea publicată a fost scrisă de D. Cantemir înainte și nu după ce a fost ales membru al Academiei. Sînt semnificative în această privință cuvintele lui despre Academia la care spera să ajungă membru. El se adresează lui H. Huyssen, care era de patru ani membru, între altele, cu cuvintele : „... Tuae societatis”, nu „nostrae societatis”, cum ar fi fost normal, dacă la data scrisorii ar fi făcut și el parte din Academie. Toate acestea constituie argumente suficiente pentru a ne convinge că articolul publicat de revista din Leipzig în 1714 este tocmai memoriul lui D. Cantemir predat lui H. Huyssen, care îl anexase scrisorii sale de recomandare.

În ședința Consiliului din 1 august 1714, prezidată de Schott în prezența lui D. Jablonski și Chuno, se discută la primul punct răspunsul lui Printzen și pregătirea diplomei lui D. Cantemir¹⁶. Iată textul : „*Dl. vice-*

¹⁶ Arhiva Academiei din Berlin. Protocolium Concilii Societatis Scientiarum, I. Teil, 1700—1715, f. 86 (vezi anexa 3).

președinte întrebă dacă și ce s-a realizat la dl. von Prinzen Exc. în privința recepției Hospodarului din Valahia? Dl. Jablonski aduce la cunoștință că, după ce el înainte cu 3 săptămîni a predat Excelenței-Sale scrisorile care privesc această chestiune și el a citit atunci o parte din ele, dar aceea a reținut-o la sine, ieri, cu o altă ocazie, a înapoiat-o iarăși. D-sa în amîndouă datele nu a avut nimic de spus la aceasta, de unde El [Jablonski. — n.n.] deduce că nu a găsit nimic de amintit și trebuie numai de chibzuit cum să se înfăptuiască chestiunea într-un fel care să se potrivească cu altea persoanei, cu geniul națiunii și cu onoarea Societății, spre care scop diploma va trebui concepută în mod deosebit, care deci astfel a fost aprobată”¹⁷.

La începutul textului se află indicația marginală: „Recepția Hospodarului din Valahia”.

Din acest text cam prolix se poate desprinde deosebirea dintre clemența rezervată a marelui demnitar, „protectorul” Printzen, și atitudinea inimoasă și hotărîită a celor trei savanți din consiliu, în special a lui D. Jablonski.

Îndemnul acestuia din urmă a fost ascultat întocmai: diploma de membru a lui D. Cantemir este într-adevăr o podoabă de elogii.

Acestea sînt așadar documentele care vorbesc despre evenimentul alegerii lui D. Cantemir. Ele ne pun în față episoade pînă acum necunoscute, dar care ne sugerează precizări și completări și în privința unor amănunte inserate pînă acum de istoriografia noastră.

În întreaga desfășurare a evenimentului discutat constatăm pas cu pas rolul important și neîntrerupt al unei personalități absolut nementionate pînă acum în lucrările care privesc viața și opera lui Cantemir. Este vorba de baronul H. Huyssen, care apare mereu și mai tîrziu în relațiile lui D. Cantemir cu Academia din Berlin.

Am găsit relativ la H. Huyssen date foarte rezumative la autorii germani: Amburger¹⁸, Biermann și Dunken¹⁹, ceva mai amănunțite la doi autori ruși: M. Schendo Vanderbech²⁰ și D. Bantyș Kamenski²¹.

Heinrich Friedrich Huyssen²² s-a născut în Essen²³ în 1666 și a murit în fața orașului Helsingör („vor Helsingör”) la 1739. În 1702 „venind din Westfalia” a intrat în serviciul lui Petru cel Mare, care l-a încărcat de onoruri și de sarcini politice grele și delicate. H. Huyssen a fost cîțva timp chiar educatorul țareviciului. În 1705 el a fost numit consilier de război și general-auditor, iar în același an a fost trimis în misiuni diplomatice

¹⁷ Ultimul cuvînt („beliebt” în textul german) are o însemnătate neprecisă.

¹⁸ E. Amburger, *Geschichte der Behördenorganisation Russlands von Peter dem Grossen bis 1917*, Leiden, E. J. Brill, 1966.

¹⁹ K. R. Biermann, Dunken G., *Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Biographischer Index der Mitglieder*, Akademie-Verlag, Berlin, 1960.

²⁰ M. Schendo Vanderbech, *Praesens Russiae Literariae Status. Acta physico-medica Academiae Caesariae Leopoldino-Carolinae. Naturae Curiosorum Ephemerides*, Appendix, vol. I, Norimbergiae, 1727, p. 131—149.

²¹ N. Bantyș-Kamenski, *Illustrations de la Russie ou galerie des personnages des plus remarquables de cet empire sous la règne de Pierre le Grand*, Paris, 1829, f. 379—390.

²² Autorii germani și Schendo îl numesc Heinrich; N. Bantyș-Kamenski îl citează cu numele de Friedrich. Dar cronologia, funcțiile și preocupările lui H. Huyssen în toate aceste publicații sînt atît de congruente, încît este sigur că se referă la aceeași persoană.

²³ După prima publicație a lui E. Amburger, vezi E. Amburger, *Die Mitglieder der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin 1700 1950. Die abwesenden Mitglieder 1700 1743*, Berlin, 1950.

la Berlin, apoi în Austria, la Viena, și în Italia, de unde apoi se întoarce în 1707 în Rusia cu titlul de baron (Freiherr).

El a mai avut legături prietenești cu numeroși oameni de știință din Apus, în special cu membrii academiilor din Paris, Roma și Berlin. M. Schendo Vanderbech citează printre aceștia pe filozoful și juristul italian Gian Vincenzo Gravina (1661-1718), fondator al Academiei „degli Arcadi” din Roma²⁴, pe Ciampinus²⁵, jurist și istoric, de asemenea membru fondator al aceleiași Academii din Roma, pe Bignonius²⁶ și negreșit pe Jablonski (Daniel Ernst Jablonski) de la Academia din Berlin.

H. Huyssen este citat nu numai ca diplomat, ci și ca publicist și ca renumit savant, fiind în special un bun cunoscător al dreptului și al istoriei. Pentru calitățile sale primise chiar mandatul să scrie istoria Rusiei. Cele mai multe din manuscrisele lui științifice au rămas nepublicate, dar ele au fost utilizate de alții²⁷. Între altele se citează și o disertație erudită a lui H. Huyssen despre justiție, iar o alta despre conclavele Vaticanului etc.

Pe H. Huyssen îl regăsim și în documentele din arhiva Academiei berlineze, care s-au scris după moartea lui D. Cantemir și pe care le vom expune în continuare.

DOCUMENTE SCRISE ÎN PREAJMA SAU ÎN URMA MORȚII LUI D. CANTEMIR

De la alegerea lui D. Cantemir și pînă în preajma morții lui nu mai găsim în arhiva Academiei berlineze documente în care numele lui să fi fost menționat. Acestea se înmulțesc însă în cei trei ani care au urmat după moartea lui prematură și ele reflectă puternica impresie produsă la Academie de neașteptatul eveniment, deodată cu interesul deosebit pentru biografia și mai ales pentru unele manuscrise științifice ale defunctului, dintre care în special *Ironicul* fusese cerut mai de mult de Academie.

Aceste documente mi-au fost semnalate și prezentate rezumativ de către directorul arhivei, dr. Kirsten, fără să fi avut suficient timp spre a le transcrie și studia. Le voi prezenta deci cu titlu preliminar. Am putut copia însă două din ele care mi s-au părut mai importante și pe care le prezentăm mai jos integral (nr. 6 și 9 din enumerația ce urmează).

Notăm că în această perioadă regresul Academiei s-a accentuat din cauza lipsei de înțelegere a curții, care după moartea celebrului G. W. Leibniz a impus oameni de puțină însemnătate științifică la conducerea ei. Ea și-a putut menține totuși prestigiul înăuntru și în afară prin cele câteva somități din cadrul secțiilor („claselor”) ei, printre care se numără fără îndoială și D. Jablonski, personajul din Consiliul Academiei care a

²⁴ Ch. G. Jocher, *Allgemeines Gelehrten Lexikon*, Leipzig, 1751.

²⁵ Jean-Justen Ciampini (1633–1698), jurist și istoric.

²⁶ Jean-Paul Bignon (1662–1743), orator, director la Academia din Paris.

²⁷ După afirmația lui N. Bantyș-Kamenski, vezi D. Bantyș-Kamenski, *Stavara destoinății liudei russoi zemli*, Moscova, 1836, vol. II, p. 29-32 (Huyssen este sub numele Ghizen); N. Bantyș-Kamenski, *Illustrations de la Russie ou galerie des personages des plus remarquables de cet empire sous le règne de Pierre le Grand*, Paris, 1829, p. 379-390.

avut rol decisiv în relațiile cu D. Cantemir, iar după moartea lui cu cei ce se ocupau direct sau indirect de moștenirea lui științifică²⁸.

Dar iată documentele :

1. La 9 aprilie 1723, deci cu câteva luni înainte de moartea lui D. Cantemir, dar la o dată când era grav bolnav, H. Huysen informează Academia din Berlin despre cei trei fii ai lui D. Cantemir. Mesajul a fost scris la Moscova în limba franceză (in folio I : V, nr. 2).

2. Manifestul împăratului Petru cel Mare către persani, „*făcut de Prințul Cantemir la 1722*”. După cum știm, D. Cantemir, orientalistul respectat cu interes de colegii săi de la secția („clasa”) literară-orientalistă a Academiei din Berlin, a redactat acest manifest în cursul campaniei lui Petru cel Mare în Persia, în 1722 (in folio I : V, nr. 3).

3—4—5. Fragmente intitulate „*Über die türkische Religion*”, reprezentînd extrase în versiune germană din lucrarea lui D. Cantemir *Sistema religiei mahomedane*, tipărită în rusește în anul 1722 [in folio I : V, nr.5]. Nu știm cine a fost traducătorul extraselor, dar Academia din Berlin și probabil teologul D. Jablonski, înainte de toate, se interesa insistent și de această lucrare orientalistă. Dovadă sînt nu numai aceste extrase, oa recum preliminară, ci și corespondența dintre Academie și H. Huysen privind o eventuală traducere integrală a acestei opere, după cum reiese dintr-o scrisoare a lui H. Huysen către D. Jablonski, datată în 13 martie 1726 din St. Petersburg, în care vorbește de posibilitatea traducerii de către Erisch a lucrării cantemiriene despre religia turcilor. Încă nu am putut afla identitatea și specialitatea lui Erisch.

6. La 10 februarie 1724 H. Huysen scrie, între altele, Academiei, în limba franceză: „*Prinții Cantemir [cei 3 fii ai lui D. Cantemir. — n.n.] au primit scrisoarea Societății. Cum însă secretarul defunctului [Ivan Ilin-ski. — n.n.], depozitarul actelor și al altor treburi, a fost trimis la St. Petersburg, ei se sînt obligați de a amîna pînă la întoarcerea lui răspunsul și extrădarea manuscrisului „Dacia”. Eu nu voi pregeta să-i grăbesc atît pe unul cît și pe altul, conform zelului meu de a obliga în orice fel ilustra dv. Societate*” (in folio I : V, nr. 5, f. 57). Este vorba aci de *Hronicul* lui Cantemir, așteptat de mult și, după cum vedem, cu nerăbdare de berlinezi. Titlul știut de ei este: *Dacia*, sau *De Dacia*, sau *Dacia Cantemirii*²⁹. Se știe că *Hronicul*, din care terminase numai vol. I în românește, urma să fie opera capitală a lui D. Cantemir. Redactarea volumului al II-lea și traducerea întregii opere în latinește cerea însă o muncă grea și îndelungată, pentru care D. Cantemir nu a avut suficient răgaz, iar moartea timpurie l-a găsit cu angajamentul neîmplinit față de Academie. Este semnificativ pentru deosebitul interes al colegilor lui de la Academia din Berlin față de *Hronic* faptul că îndată după moartea lui D. Cantemir ei au și scris fiilor lui D. Cantemir cerînd informații despre starea manuscrisului sau chiar extrădarea lui. Răspunsul dilatoriu al lui H. Huysen în înțelegere cu familia lui D. Cantemir arată că aceasta nu era înclinată să trimită manuscrisul Academiei din Berlin,

²⁸ W. Hartkopf, Dunken G., *Von der Brandenburgischen Sozietät der Wissenschaften zur Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, Akademie Verlag, Berlin, 1967.

²⁹ În primele biografii latinești, *Hronicul* este indicat prin cuvintele : *De anticia Dacia. Moldavo idioma elaboratum, cuius est. Tomum unum.*

dându-și seama în același timp de greutatea de a găsi un savant competent și dispus să ducă la bun sfârșit o atît de cuprinzătoare inițiativă. Scrisoarea oglindește totodată deosebita considerație de care se bucura Ivan Ilinski în familia lui D. Cantemir.

Interesul persistent și îngrijorat al Academiei apare din alte două documente următoare.

7—8. La 19 octombrie 1725 H. Huyssen trimite societății noi știri despre situația manuscrisului *De Dacia Cantemirii* (in folio I : V, nr. 5), iar în 3 iunie 1726 îl asigură pe D. Jablonski că M. Schendo Vanderbech se găsește în situația de a definitiva manuscrisul lui Cantemir (in folio I : V, nr. 5 a). Dat fiind viul interes manifestat de berlinezi pentru manuscrisul lui D. Cantemir, ne putem întreba dacă nu cumva acest angajament a ușurat alegerea lui Schendo la Academia din Berlin cu o lună și jumătate mai târziu (17 iulie 1726).

Dar umanistul M. Schendo Vanderbech era înainte de toate medic, ocupînd în această calitate un înalt post foarte angajant în armata rusă. El a mai fost ales între timp și la Academia de științe naturale din Nürnberg („Academia Caesareae Leopoldino—Carolina³⁰), unde de asemenea avea obligații, dintre care una urmează a fi prezentată la sfârșitul acestei comunicări. Așa se face că nici el nu s-a putut ocupa de greaua sarcină pentru care își dăduse consimțămîntul. La moartea lui din 1736 manuscrisul *Hronicului* nu progresase.

9. *Vita et elogium principis Demetrii Cantemyrii*³¹. Această ultimă piesă directorul arhivei o bănuiește scrisă, eventual numai transcrisă, de H. Huyssen și trimisă apoi Academiei, care se interesa de viața și opera integrală a fostului ei membru. După părerea noastră, ea este scrisă însă de două persoane deosebite.

Am comparat textul acestei biografii cu al celorlalte cunoscute pînă acum, orientîndu-mă după comentariile critice ale lui P.P. Panaitescu în cunoscuta-i monografie despre viața și opera lui Cantemir³². P.P. Panaitescu credea că cea mai veche biografie este cea găsită în arhivele rusești și că ea trebuie să fi fost scrisă în latinește prin 1730 de Bayer, care a utilizat informațiile lui Antioh Cantemir. Ea a rămas de atunci mai bine de un secol nepublicată³³.

Prin completările lui Antioh Cantemir aduse acestui text inițial s-a ajuns, după P.P. Panaitescu, la varianta mult amplificată din edițiile engleză, franceză și germană ale *Istoriei otomane*. O biografie și mai amplificată a apărut apoi în limba rusă ca anexă la lucrarea postumă a lui T.S. Bayer (1783) despre *Viața lui Constantin Cantemir*. Această variantă este atribuită de P.P. Panaitescu lui N. Bantyș-Kamenski, în al cărui

³⁰ Astăzi „Deutsche Akademie der Naturforscher Leopoldina”, cu sediul în Halle.

³¹ In folio I : V, nr. 5, f. 84—87(vezi anexa 4).

³² P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, Edit. Academiei, București, 1958, p. 14—15.

³³ Vezi D. Cantemir, *Opere*, Edit. Academiei Române, București, 1883, tom. VIII, p. 3—5.

Slovar³⁴, ca și în al fiului său Dimitrie³⁵, ea reapare întocmai. A fost tradusă în românește și tipărită de V. Gervescu³⁶.

Biografia din arhiva Academiei berlineze, deși se aseamănă sau chiar concordă în unele amănunte biografice, dar mai ales în lista și adnotația operelor cantemiriene, cu variantele amplificate, *se deosebește totuși fundamental de ele atât în conținut, cât și în structură și stil. Mai mult se apropie însă de prima versiune, cea din arhivele rusești*, atribuită de P.P. Panaitescu lui T.S. Bayer. Comparația cu aceasta, dar mai ales tehnica scrisului cu mina, pune în evidență o netă distincție între un scris mai subțire, cu litere mai culcate și cu o cerneală ceva mai deschisă la culoare, și între textul scris cu litere mai groase și mai drepte, cu o cerneală mai neagră, de astă dată total nou față de versiunea din Rusia. Acest text interpolat reprezintă adaosuri și corecturi în textul cu litere subțiri preexistent, care a servit drept bază de plecare pentru actul integral. *Analizat independent, textul fundamental arată o categorică înrudire cu varianta din arhivele rusești.* Majoritatea pasajelor sînt identice, la fel și structura generală. El reprezintă totuși o *altă variantă, necunoscută pînă acum.*

În textul din arhivele din Rusia găsim, de exemplu o notă relativ lungă despre atitudinea cavalerască a lui Petru cel Mare în campania nenorocoasă de la Stănilești, cînd a refuzat să predea pe D. Cantemir turcilor, care îl reclamau. Mai găsim în acest text două pasaje la capitolul despre rudele tătărești ale lui D. Cantemir, pe lîngă alte cîteva completări de propoziții, care lipsesc toate în textul fundamental aflat în arhiva Academiei din Berlin.

În acesta apare, în schimb, un fragment final destul de lung despre fiii lui D. Cantemir, care lipsește dincolo, de asemenea o serie de modificări sau întregiri la unele informații privind viața și operele lui D. Cantemir. Vom semnala dintre acestea cîteva care, după părerea noastră, aduc noutăți sau precizări binevenite.

1. La punctul 4 din lista lucrărilor, unde se menționează *De antiqua Dacia*, deci *Hronicul*, se afirmă că versiunea latinească a tomului I s-a pierdut în naufragiul din Marea Caspică în 1722. O observație asemănătoare găsim și în varianta biografică anexată la *Istoria Imperiului Otoman*, publicată pe rînd în trei limbi europene³⁷. Am insistat totuși asupra acestei informații, deoarece în istoriografia noastră se susține în general că D. Cantemir nu apucase să traducă în latinește tomul I din *Hronic*. P.P. Panaitescu, de exemplu contestă existența unei traduceri latinești a *Hronicului*, ca și informația că aceasta s-ar fi scufundat în Marea Caspică, pe motivul că „biograful cel mai vechi al lui D. Cantemir [T.S. Bayer] nu relatează o asemenea știre”³⁸. Iată însă că știrea e cuprinsă într-o biografie și mai veche a lui D. Cantemir: ea merită deci toată atenția.

³⁴ N. Bantyș-Kamenski, *Illustrations de la Russie ou galerie des personages des plus remarquables de cet empire sous le règne de Pierre le Grand*, Paris, 1829, p. 379—390.

³⁵ D. Bantyș-Kamenski, *Slovar dostopaniatnîh liudei russkoi zemli*, Moscova, 1836, vol. II, p. 29—32.

³⁶ V. C. Gervescu, *Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei*, Tradus din rusește, Edit. Carol Göbl, București, 1902.

³⁷ D. Kantemir, *Geschichte des osmanischen Reiches nach seinem Anwachs und Abnehmen*, Hamburg, Christian Herold, 1745, p. 841—852. Das Leben Demetrie Kantemir Fursten von Moldau.

³⁸ P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, Edit. Academiei, București, 1958, p. 223.

2. Din lista de lucrări (punctul 5) se constată că *Descriptio Moldaviae* fusese promisă de D. Cantemir Academiei, ea a fost trimisă însă la Berlin împreună cu harta, abia după moartea lui, de către urmași. În textul biografic se spune: *brevis mittetur* (se va trimite în curînd), în timp ce în biografia din Rusia se spune despre aceeași lucrare că „a fost trimisă” (*missa est*). După cum vom vedea, biografia berlineză a fost scrisă între 1726 și 1727, iar cea din Rusia prin 1730. *Descriptio Moldaviae* a fost trimisă deci la Berlin în acest interval de 3—4 ani, foarte probabil la începutul lui (*brevis mittetur*).

3. În documentul din Berlin se afirmă că Antioh Cantemir s-a născut în 1707, în timp ce alte biografii indică 1708 sau chiar 1709. Informația merită să fie luată în considerare, deoarece credem că ea a fost dată chiar de Antioh Cantemir.

4. Notăm și informația, care lipsește în varianta din Rusia, că la Constantinopol D. Cantemir se făcuse deosebit de simpatic în fața sultanului, a vizirului și a magnaților, datorită punerii pe note a muzicii turcești.

5. *Biografia din Berlin câștigă însă în originalitate mai ales prin textul interpolat*, scris de a doua persoană. Într-adevăr, textul original, de care am vorbit pînă acum, e întrerupt la p. 2, pentru ca pe aproape două pagini să se intercaleze un nou text, în care se enumeră titlurile, latifundiile și casele donate lui D. Cantemir de către Petru. Fiecare imobil este prezentat pe scurt împreună cu modificările pe care le-a întreprins D. Cantemir. După cît știm, textul cuprinde cele mai multe detalii în această privință din biografiile care se ocupă de imobilele în chestiune. Aflăm între altele că, la două din cele trei moșii primite, D. Cantemir le-a schimbat numele în cinstea fiilor săi: Bulatnicova (la 18 verste depărtare de Moscova) a devenit *Antiohia*, iar Corno Greaz („Lutul negru”) (la 14 verste de Moscova) *Constantia*. Se comunică pe scurt de unde provin și la ce se folosiseră mai înainte unele din imobile. Printre modificările aduse de D. Cantemir se citează, de exemplu, că la „Corno greaz” D. Cantemir a construit și organizat încăperi, grădini și băi în stil turcesc. Unele din aceste amănunte lipsesc chiar și în scrisoarea-inventar a lui D. Cantemir adresată țarului în septembrie 1722, reproducută de Șt. Ciobanu³⁹.

La sfîrșitul textului interpolat, biografia serisă cu litere subțiri continuă, lăsînd impresia că textul a fost copiat de pe alt document, întreprîndu-se copierea la locul unde persoana a doua dorea să intercaleze textul nou, după care persoana primă a continuat să copieze. De asemenea, mai sînt cîteva corecturi și completări marginale aduse textului primar de către un al doilea scriitor.

Data variantei berlineze a biografiei lui Cantemir poate fi stabilită. În partea ei finală se vorbește de căsătoria lui Constantin Cantemir, fiul, în 1726, iar în ultima frază se anunță că a fost dată la tipar și că va apărea în scurtă vreme (*brevis tempore*) *Simfonia la psaltire* a lui Antioh Cantemir, scrisă în slavonă (*Concinnavit Concordantias in Psalterum Ruthenice*). Această operă a văzut lumina tiparului în 1727. Deci textul de bază al biografiei din arhiva berlineză a fost scris după căsătoria lui Constantin

³⁹ Șt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, Mem. Acad. Rom. secț. literară, seria III, tom II, mem. 5, București, 1925, p. 500—501.

din 1726, dar înainte de a-și tipări Antioh, în 1727, *Psaltirea*. Trimiterea actului la Academia din Berlin trebuie să fi avut loc neîntârziat, căci îl găsim inserat într-un folio care cuprinde documente aproximativ din anii 1721-1726.

Biografia lui D. Cantemir din arhiva Academiei berlineze trebuie s-o considerăm deci drept *cea mai veche din cele cunoscute până acum*. După P.P. Panaitescu, biografia latinească din Rusia a fost scrisă de T.S. Bayer la 1730. Într-adevăr, între redactarea variantei din Berlin și a celei din Rusia trebuie să fi trecut cițiva ani, în cursul cărora *Descriptio Moldaviae*, încă în posesia familiei când se scria biografia berlineză, a putut fi trimisă la Berlin, unde se afla deja când s-a scris varianta din Rusia. Același lucru se deduce, de exemplu din faptul că, pe când se scria varianta berlineză, cele două diplome prin care sultanul numise pe Cantemir domn al Moldovei și al Țării Românești se păstrau la familie împreună cu diploma de membru al Academiei din Berlin. Una din diplomele turcești, ca și cea de academician, au fost predate apoi de familie ca anexă la biografia din Rusia⁴⁰.

Este probabil că acest transfer de documente importante, însoțite poate și de manuscrisele cantemiriene, s-a făcut în beneficiul unei arhive oficiale, pentru asigurarea lor, și nu al unei persoane particulare.

Pe de altă parte, putem fi siguri că biografia din Rusia, contrar presupunerii lui P.P. Panaitescu, nu a fost compusă de T.S. Bayer. Pasajul penultim al ei începe prin cuvintele : „Cum *Parens noster Moldavico Principatum praesset . . .*”, iar fraza din urmă sună : „eoque nomine *Parentem nostrum consanguineum sibi esse asserebat*”. T.S. Bayer nu și-ar fi putut aminti de Cantemir prin cuvintele „părintele nostru”. Ea a fost scrisă deci de fiii lui D. Cantemir, poate mai ales de Antioh, care își amintesc în text de părintele lor.

Cine este autorul variantei de la Berlin? În nici un caz nu poate fi T. S. Bayer, despre care se știe că abia la 1730 a cerut de la Antioh Cantemir date despre tatăl său. Personal cred că documentul a fost redactat în colaborare de Antioh Cantemir și Ivan Ilinski. Acesta din urmă, în calitatea lui de secretar particular al lui D. Cantemir, fusese cel mai bun cunoscător al imobilelor donate patronului său. Ivan Ilinski își ducea viața împreună cu a Cantemireștilor și făcea chiar însemnări zilnice despre cele ce se petreceau cu D. Cantemir (*Notationes quotidianae*)⁴¹. El fusese dascălul lui Antioh Cantemir și se știe că în special *Simfonia la psaltire* a fost compusă de Antioh sub conducerea lui Ivan Ilinski⁴². Insistența cu care se citează această operă a lui Antioh Cantemir în biografia tatălui său chiar înainte ca ea să fi apărut ne pare că pledează și ea pentru presupunerea noastră.

Acestea sînt documentele cantemiriene pe care le-am putut găsi în arhiva Academiei din Berlin. Aș dori însă ca la sfîrșitul acestui articol să mai prezint un scurt text despre D. Cantemir, apărut la o altă Aca-

⁴⁰ După cum se afirmă în biografia aflătoare în Rusia publicată de Academia Română, vezi Bayer T. S. , *Vita principis Demetrii Cantemirii*, în operele lui Dimitrie Cantemir, Edit. Academiei, București, 1891, tom. VII, p. 3-5.

⁴¹ Traduse în parte de Șt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în Mem. Acad. Rom., sect. literară, seria III, tom. II, mem. 5, București, 1925, p. 382-548, și în întregime de C. Șerban, *Jurnalul lui Ivan Ilinski (1721-1730)*, în „Studii”, 5-6, 1955, p. 119-135.

⁴² Ghenaie al Rîmnicului, *Principele Antioh Cantemir*, în „Revista nouă”, 1889, anul II, nr. 1, p. 1-8.

demie germană, cea din Nürnberg (Academia Caesareae Leopoldino-Carolina) cu patru ani după moartea lui D. Cantemir, în 1727. Nu este o biografie, ci un medalion miniatural, pe care îl socotesc vrednic să fie semnalat.

Mihail Schendo Vanderbech scrie în anexa primului volum al periodicului Academiei din Nürnberg o lungă dare de seamă în latinește despre *Situația actuală a Rusiei literare*⁴³, sub forma unei epistole adresate lui Samuel Köleséri⁴⁴, savantului secretar al Consiliului gubernial din Transilvania. Mihail Schendo prezintă personalitatea și meritele principale ale oamenilor de știință și ale literaților din Rusia aceluia prin caracterizări succinte, în general fără amănunte biografice. La p. 137, prezentându-l pe savantul Condoidi, amintește că fusese institutorul fiilor lui D. Cantemir, la numele căruia scrie în paranteză: „(quem amaverunt bonae Musae, suspererunt sapientes viri, honestarunt Magni Reges)”, adică *pe care l-au iubit bunele muze, l-au respectat bărbații învățați, l-au cinstit regii mari*. Această frază elogioasă, concepută în stilul sugestiv al unui epitaf, este citată în literatura noastră despre Dimitrie Cantemir. S-a trecut însă cu vederea că Mihail Schendo dedica, 10 pagini mai departe, și lui D. Cantemir un pasaj mai lung, care apare ca un model demonstrativ al venerației admirative care învăluia amintirea lui D. Cantemir în Rusia. Pasajul patetic al lui Mihail Schendo este cu atât mai semnificativ, cu cât D. Cantemir, mort de patru ani, nu mai făcea parte, la acea dată, din *Praesens Russiae Literariae Status*, iar evocarea lui de către Mihail Schendo face impresia unei excepții pe care autorul se simțea în mod particular obligat să o intercaleze.

După ce amintește de traducerea unei lucrări despre situația Imperiului otoman, făcută de Petru Tolstoi, Mihail Schendo continuă:

„Pe de altă parte, lucrările erudite, cu același subiect, ale preavestitului principe Dimitrie Cantemir intitulate: *Incrementa atque Decrementa Ottomanici Imperii*, nu îți sînt necunoscut, zic ale principelui prea învățat care ne-a fost răpit nu de mult de un destin crud, pe care totuși știința lui l-a sustras de la moarte (satis eximit) și vrea să supraviețuiască cenușii sale.

Cu atât mai luminos începe să strălucească aleasa natură a virtuții Cantemiriene care, cu toate obstacolele turcești întâmpinate, într-o regiune profund neomenoasă, a făcut să biruiască o prețuire atât de scumpă a numelui și a erudiției lui în așa măsură, încît credem că niciodată nu vom putea preamări îndestul sufletul unui atât de mare principe, vrednic să fie cinstit după moarte”⁴⁵.

⁴³ M. Schendo Vanderbech, *Praesens Russiae Literariae Status. Acta physico-medica, Academiae Caesareae Leopoldino-Carolinae. Naturae Curiosorum Ephemerides Apendix*, vol. I, Norimbergiae, 1727, p. 131—149.

⁴⁴ Samuel Köleséri de Keres-Eer jun. (1663—1732), preot reformat și scriitor, doctor în teologie, filozofie și medicină, medic al orașului, apoi al districtului Sibiu, renumit om de știință, a cărui lucrare principală *Auraria Romano Dacica* (Sibiu, 1719) este o monografie de valoare fundamentală.

⁴⁵ M. Schendo Vanderbech, *op. cit.*, p. 146, vezi și anexa 5. În continuare, Mihail Schendo Vanderbech spune despre fiul lui D. Cantemir următoarele: „A lăsat în urmă-i patru prea vrednici fii, dintre care unul Constantin, în ce privește judecata și maturitatea minții, pare mai deștept decît i-ar îngădui vîrsta, iar Antioh mai mic de vîrstă, a cărui fire nu speră și nu inspiră nimic vulgar, nu va înșela așteptările tuturor”.

Mulțumesc și în acest loc prof. univ. N. Lascu din Cluj pentru ajutorul dat la traducerea acestui text.

Comunic aceste știri, cuprinse în documentele din Germania, fiind convins că ele scot și mai mult în relief excepționalul prestigiu științific al lui Dimitrie Cantemir în toată lumea cultă de atunci, permițându-ne să evaluăm și mai realist dimensiunea fenomenului istoric de pătrundere inaugurală a științei românești în știința mondială.

A N E X E

ANEXA 1

A. 1714

Den 31 Maji

.....

Secretarius

Aus einem Schreiben des H. Baron von Huyssen trägt vor wie der exilirte Hospodar von der Wallachei belibien trage in die Societaet aufgenommen zu werden und sich erbiere mit denen. Ihm beiwohnenden Orientalischen Nachrichten an die Hand zu gehen; Er habe eine vollständige Historie der Türkischen Kaiser mit ihren Bildnissen, so er in das Latein übersetzt, und mit kürigen [sic] Anmerkungen herauszugeben willens.

Concl[-usiones]

Das erbierten anzunehmen, und dass H. Huyssen zu bitten, er wolle an die Hand geben, wie solche Aufnehmung auf das anständigste geschehen möge: indessen von Ihm zu erbitten, dass Er eine zuverlässige Nachricht von der eigentlichen Lage und grenzen der Fürstentümer Wallachei und Moldau, als worin die Geographi so weit unterschieden sind, mitteilen wolle.

[Notă marginală la începutul textului:] Der Hospodar aus der Wallachey zum Mitglied praconisirt.

Arhiva Academiei din Berlin. Protokolle der Literarische-Orientalischen Classe 1701–1743. f. 22.

Fig. 1. — Documentul principal privind alegerea lui Cantemir la Academia din Berlin.

Procesul verbal din 11 iulie 1714 al „Consiliului”, care cuprinde hotărîrea de a-l primi pe Cantemir membru al Academiei (ultimul alineat din prima pagină și primul alineat din pagina a doua. Vezi transcrierea în anexa 2).

Fig. 2. — Grundurkunde über die Wahl Cantemirs bei der Akademie zu Berlin.

Protokollium der Ratsitzung vom 11. Juli 1714 über den Beschluss Cantemir als Mitglied der Akademie zu wählen (letzter Satz auf der ersten Seite und erster Satz auf der zweiten Seite. Siehe Abschrift in Beilage 2).

A. 1714

reivordt so wylt hijs/je mit en die Raem
mer hi salden. all en wylt hi koning
orde vngangen, die selve mit sin wylt
reivordt, wie ipen geselschap reivordt inge,
reivordt men also in vng gescapen, mit
den Secretaris is also ingegangen wylt
den.

Jan 11 Jul.

Pres. se. vice. Preses Kaste (huus
K. Jf. Kaste Dufman
K. Jf. vordiger Jablowski.
K. Kaste Dofte.

K. vicepreses

Beischaft der Recapitelist Duzelis, wylt hijs/je mit den
Zeben, ahoigen Abrasura der Raemingen des Secretary
Rechnungsborgangen, und wie die minnereinstand
Abnahme des in geselschap hi reivordt. reivordt so.
Secretary. In der Raemingen von A. 1701. bis 1710
Inclus. von allen zugewandigen gei.
den des Conclij nicht, Anislan, und
den Secretaris sine generalquitting
andgeschickt, die Raemingen also
mit den desiltes geselschap, Proboval
D. Acta civitatis gefogel worden.

Secretary

Receptiv.
ref.

Tragt mit demen den Jan. Baron von
Huyssen ingelapenem Dofraiben der, wie
der Hallenisse, Befodas verlangte mit in
die Dietet ingesommen hi reivordt.
Das beklafung selber Dofraiben, wylt hijs
des von Jan. Befodas an den Baron
von Huyssen desiltes abgofadene nicht,
Lindum;

Fig. 1. -

Coact.

Admiral man dabei / so er übersehen, als wegen
 der Verlangten. Littel sein Posten sein, so
 wollen man das die. Protestant's meining
 darüber kommen. In dem die Jan,
 schon die hiesige Zeit der Se. Jakobski übersehen,
 man.

Item

Trägt der, wie der Se. Paga, Diakon an
 der Kirchhofen alhie, den der 12 Jahren
 der Societät ein Buch dediziert, und sagt
 der der namiger Zeit die unvollständig
 haben, das das er von Studenten in die
 Societät aufgenommen zu werden.

Engländer habe der Se. Boerijus Coe,
 der der Ofizier die Befehlsführer ist anka-
 gen lassen, und ein Specimen von einer
 Art, nachher unter den Mitgliedern der
 Classis Philologicae Generalis Brüniggen,
 gen, und Jaggen nicht ungeschicket
 werden, als das man sonst der
 nicht würde, so unter anderem die
 Correspondenz dienen könnte, wenn man
 die Specimen Orthographia Germanica
 nicht Brüniggen lassen wollen.

Se. Ofizier

Erinnert, wie in dem Specimine der
 Liturgische Buche Brüniggen, übersehen,
 indem er von dem Theologis nicht
 können an der Zeit als unter dem Na,
 man Calvinianorum etc.

Coact.

Die sollen die da aufgenommen, der letzten
 aber erinnert werden, in die hiesige / se.,
 se kommen die für die werden.

ANEXA 2

A. 1714
 den 11 Jul.
 Praes. H. Vice-Praeses Raht Chuno
 H. Geh. Raht Duhram
 H. Hofprädiger Jablonski
 H. Raht Schott

.

Secretarius

Trägt aus denen von dem Baron von Huyssen eingelaufenen Schreiben vor, wie der Wallachische Hospodar verlange mit in die Societaet aufgenommen zu werden. Nach Verlesung solcher Schreiben, wobei sich das von dem Hospodar an dem Baron von Huyssen desfalls abgelassene mitbefunden ;

Concl.[-usiones]

wiewohl man dabei so wol überhaupt, als wegen des verlangten Titels kein bedenken finde; so wolle man doch des H. Protectoris meinung darüber vernehmen. Den Vortrag bei demselben zu tuhn hat der H. Jablonski übernommen.

[Notă marginală la începutul textului :] Receptiones.

Arch. Academieii din Berlin. Protocollum Concilii Societatis Scientiarum angefangen Anno 1700. Sig. I: IV nr. 6, f. 83.

ANEXA 3

A. 1714
 den 1 Aug.
 Praes. H. vicepraeses Raht Schott
 H. Hofprediger Jablonski
 H. Raht Chuno.
 H. vicepraeses.

Fragt ob und vass bei des H. von Prinzen Exc. wegen reception des Hospodars aus der Wallachei ausgerichtet worden?

H. Jablonski

berichtet, nachdem er vor 3 Woehen Sr. Excell. die diese Sache angehende Schreiben übergeben, und Sie ein teil derselben damals gelesen, dasjenige aber so sie bei sich behalten, gestern bei einer andern gelegenheit ihm wieder zurück gegeben, Sie zu beiden malen nichts dazu gesaget, woraus Er schliesse dass Sie nichts zu erinnern gefunden, und man nur denken möge wie die Sache auszumachen auf eine weise, die der hoheit der person, dem genie der nation, und

der ehre der Societaet gemäss sei, zu dem ende das Diploma wol besonders aufgesetzt werden müste, welches denn also beliebt worden.

[Notă marginală la începutul textului:] Reception des Hospodars aus der Wallachei.

Arh. Academiei din Berlin. Protocolium Consilii Societatis Scientiarum, angefangen Anno 1700. Sign. I: IV, nr. 6, f. 86.

ANEXA 4

Din arhiva Academiei din Berlin. Sign. I:V, nr. 5, fol. 84—87

Vita et Elogium Principis Demetrii Cantemyrii.

Princeps Demetrius Cantemyr natus est anno 1673. die 26 octobris in Moldavia Patre Principe Constantino, Matre autem Anna ex veteri Moldavorum stirpe Bantashiorum oriunda. Cum adhuc in juvenili vel potius puerili esset aetate, traditus est Jeremiae cuidam Monacho Cacavela dicto, ut litteris latinis et scientiis imbueretur, quod quidem felicine successu praestiterit, opera ab ipso edita facile testari possunt. Post mortem Principis Constantini Parentis sui a populo et Baronibus Moldaviae Princeps constituitur. Sed post aliquot menses instigante Principe Maurocordato a Principatu removetur, et Constantinopolin commigrat. Ibi per annos 22 commoratus linguis orientalibus operam dedit Poesin et Musicam excoluit, quam (siquidem Turcae illa carebant) in ordinem redegit, notas illi accommodavit ac Sultano Vezirio et Magnatibus propter ea adprime gratus factus est. Anno 1710. Mense Novembri secunda vice ab ipso jam regnante Sultano Achmete tertio Princeps creatus est, duplici ab ipso munitus diplomate Moldaviae * sc. [-ilicet] et Ungrowlachiae (: quae Cis et Transalpina Walachia vocantur :) Bina haec duae diplomata in Lingua Turcica apud Filios pps [= principes] servantur. Cum v. [-ero] Potentissimus Imperator Petrus I in Moldaviam cum exercitu venisset, dominio Turcico excusso, ad partes ejus transiit, in cujus meriti praemium titulo Ppis [= Principis] S. [-acri] Rossiaci Imperii, et hereditarii Moldaviae Despotae insignitus. Diplomatis hujus pars I ma confirmat Ppi [= Principi] ejusque descendentibus masculis jura in Moldaviam, et pristinam dignitatem data occasione recuperanda promittit. 2da pars beneficia quae Coesar in Russia familiae largiri decreverat, continet.

Titulum *Serenitatis* in peculiari diplomate Mohiloviae 1711. post pacem cum Turcis et discessum Russorum ex Moldavia impetravit. Ex hinc praedia et latifundia in Russia ipsi donata sunt :

1. *Comoritska Volotska*, [In orig. ad q şters] cum mille villis colonorum in districtu Sevski qui ad fines Ukrainae

(:S. [-acrae] Russiae minoris :) in Russia majori situs. Moscoa 420 verstis s. [-ive] milliariibus distat. Prope Moscoam ipsi donata sunt :

a) *Bulatnicova*, quae in gratiam filii natu majoris [sic] Ppis [= Principis] Antiochi *Antiochia* appellata. distat Moscoa 18. verst.

b) *Cziorno-greas* (: *nigrum lutum* :) praedium suburbanum in collicolo** haud procul a Columinska (: aula in qua Cesare Alexi Michaloviz divertere solebat :) situm, et Ppi [= Principi] Basilio Gallicinio, primo ++ Status et belli Ministro cum, 1689. ad mare glaciale in exilium mitteretur ademptum et fisco addictum erat. Pr. [-inceps] Cantemirius conclavia, hortos et

* Începînd cu *Moldaviae* urmează textul interpolat scris de o a doua persoană.

** Începînd cu *haud procul* și terminînd cu *solebat* :) notă marginală în document.

balnea more [In orig. șters : *m*] Turcarum exstructa sup[-er-]addidit, et in amore filii 2dogeniti nomen *Constantiae* indidit ; distat Moscoa 14 verst.

c) Petropoli data illi est ampla domus in regione *Nicolska* sita, quae Corzacovio, Vicc-gubernatori Petropolitano ob peculatus aliaque crimina 1714. ademta [In orig. șters : *tum*]

d) Lapideum palatium satis amplum ad ripam fl. [-uvii] Nevae ab ipso Ppe [= Principe] cstructum est.

His et aliis beneficiis municat Mg [= Magnus]

Imperator et hoc sup[-er-]addidit, ut ad preces Ppis [= Principis] Boyaris, nobilibus, aliisque officialibus ex Moldavia exulibus, et partes Ppis [= Principis] seculis qui una cum illo patria relicta in Russiam venerunt, cuilibet, pro ratione status et conditionis C. [-entum] usque ad X. [= decem] villas paganorum [In orig. șters : *in-*] colendas concesserit, ac Ppis [= Principis] jurisdictioni ac arbitrio subjecerit *.

Per decem annos postea Musis deditus et negotiis domesticis distentus ad nulla publica officia admoveri voluit. Tandem anno 1721 die XXII Jan. Intimi Consiliarii atque Senatoria dignitas ipsi fuit collata. [In orig. șters : *Tandem*] In expeditione Derbentiana in Persia ** literas patentes nomine Imperitoris in Persia publicatas, et Astracani impressas in lingua Turcica composuit, post morbus diabetes dictus 1722 eum oppressit, quo etiam extinctus est : postquam eo per 1½ annum laborasset : anno 1723 mensis Augusti die 21 in pagis suis distantibus Moscuo 20 [sic. — 420 ?] verstis. Ex ultima ejus voluntate 1723 die 1. octobri, sepultus Moscuo in monasterio Graecorum.

Ad Eruditionem ejus quod attinet, linguas callebat sequentes, praeter Moldavicam, quae ipsi fuit vernacula, Graecam, Turcicam Arabicam, Turcicam sublimiorem Farsi dictam et a vulgari Turcica prorsus diversam ; item Latinam Ruthenicam seu potius Slavonicam. In rebus mathematicis nec perfectus nec plane imperitus erat. Historiae autem plus quam caeteris scientiis operam dedit. Praeter Musicam artem ut supra commemoratum, Poeseos studio imprimis fuit delectatus. Quibus omnibus effecit, ut 1714 membrum Societatis Regiae Berolinensis declareretur.

Libros conscripsit :

1. Incrementa et decrementa Imperii Turcici [In orig. șters și corectat peste : *Symposium Incrementorum et decrementorum Historiae Turcicae*]
2. Systema Religionis Muhammedanae, quod in lucem editum est Rutheno idiomate Petropoli 1724
3. De statu politico aulae Othomannicae, qui liber sub Derbento undis absorptus est. Navis enim, in qua lucubrations hae cum caeteris rebus erant, naufragium in mari Caspio fecit.
4. De antiqua Dacia Moldavo idiomate elaboratum, qui tamen nondum ad finem usque perductus est, Tomum unum. Latina ejusdem argumenti una cum supra-dictis perierunt.
5. Descriptionem Moldaviae Geographicopoliticam latino idiomate, quae Berolinum pro uti promissum a Serenissimo, brevi mittetur simul una cum charta Topographica ejusdem Principatus.
6. Librum Graeco Moldavum, divan dictum qui editus est in Moldavia cum adhuc 17. aetatis suae annum ageret.
7. Hieroglyphica, quibus continetur domestica Historia idiomate Moldavo. Plurimae aliae lucubrations Constantinopoli remanserunt, aliae inchoatae quidem, sed non perfectae apud familiam servantur.

* Cu *arbitrio subjecerit* se termină textul interpolat de persoana a doua.

** Începînd cu *litteras patentes* și terminînd cu *composuit, post* notă marginală scrisă de a doua persoană.

8. Introductionem in Musicam Turcicam Moldavo idiomate.
9. Cantilenas Turcicas notis Musicis ab illo ipso inventis conscriptas.
10. Theologophysices librum, cum adhuc in Moldavia studiis Theologicis vacaret.

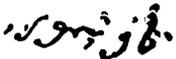
Stirpem Cantemyriam originem suam a Tartaris ducere ipse Princeps in Libro Synopsis Aliothmanicae Historiae dicto sic exhibet. Fuit ea (Cantemyriorum nimirum prosapia) olim inter Tartarorum Myrzas nobilitate et divitiis celeberrima, ex magno illo Asiae domitore Tenurenus ortum traxisse Cantemyrios Tartarorum traditionibus constat ipsumque nomen confirmare videtur * ∴ Sanguinem Temur aut ex sanguine Temurii oriundos designat.

Uxores duas habuit ; ex prima, quae fuit ex prosapia Cantacuzenorum Cassandra appellata ** et 1713. Maji Moscoa demortua unam filiam primigenitam Mariam et IV. filios reliquit Matthaeum sc. [-ilicet?] Constantinum, Servanum et Antiochum (qui natus 1707.) Ex secunda Anastasia Ivanovna Trubetzkoia, quam Petropoli 1720. matrimonio sibi junxit, unam ibidem filiam Smaragdum. Quatuor filii Principis a patre ipso et Reverendissimo Condiodedi [sic] (: nunc Episcopo Wologdensi :) Graecis litteris aliisque artibus imbuti 1714 legioni Praetorianae Preobrazenski dictae milites adscripti sunt et jam vexilliferi omnes pacis bellique artibus inclarescere student. Constantinus duxit in matrimonium 1726. Principem Anastasiam filiam Principis Demetrii Galizinii ministri statui in sanctiori supremo consilio. Princeps Antiochus in Academia Petropolitana cursum Philosophiae absolvit, nunc Algebrae et Astronomiae operam dat. Concinnavit Concordantias in Psalterum Ruthenice quae typis Petropolitans excuduntur et brevi tempore in lucem prodibunt.

traducere

VIAȚA ȘI ELOGIUL PRINCIPELUI DIMITRIE CANTEMIR

Principele Dimitrie Cantemir s-a născut în anul 1673, în ziua de 26 octombrie, în Moldova, din tatăl principele Constantin și din mama Ana descendentă din vechea spișă a Bantășeștilor moldoveni. Încă pe când avea vîrsta tinărilor sau mai degrabă de copil a fost încredințat unui oarecare călugăr Ieremia zis Cacavela, pentru a fi instruit în limba latină și în științe, că a făcut față cu un succes fericit, operele editate de el însuși pot face ușor dovada. După moartea principelui Constantin, a tatălui său, a fost ales principe de către poporul și boierii Moldovei. Dar după cîteva luni, prin uneltirile principelui Mavrocordat, e înlăturat de la principat și s-a mutat la Constantinopol. Rămînînd acolo 22 de ani s-a consacrat limbilor orientale, a cultivat poezia și muzica, pe care (deoarece aceasta lipsea la turci) a pus-o în ordine, i-a adaptat note și din această cauză a devenit foarte plăcut sultanului, vizirului și demnitarilor. În anul 1710, în luna noiembrie, a fost a doua oră numit principe al Moldovei și al Ungrovlahiei (care se numesc Valahia de dincoace și dincolo de munți) de către însuși sultanul Ahmet

* După „videtur” urnează în text un hiatus ocupat doar de cîteva puncte risipite. În biografia din Rusia, în locul acestui hiatus apar următoarele litere turcești, copiate întocmai de subsemnatul: , traduse acolo prin cuvîntul „Cantemur”.

** Fraza : *et 1713 Maji Moscoa demortua* e trecută în notă marginală scrisă de a doua persoană.

al treilea care deja domnea, întărit fiind de el cu o dublă diplomă. Ambele aceste diplome în limba turcă se păstrează la principii-fii.

Cînd prea puternicul împărat Petru I venise cu oaste în Moldova, scuturînd stăpînirea turcească a trecut de partea lui, pentru care vrednicie i s-a acordat titlul de principe al sfîntului Imperiu rus și voievod cu drept de moștenire al Moldovei. Prima parte a acestei diplome întărește drepturile în Moldova ale principelui și ale descendenților lui în linie bărbătească și făgăduiește recuștigarea demnității de altădată la ocazia potrivită. Partea a doua conține bunurile pe care țarul a decretat să fie donate familiei.

Titlul de Serenitate l-a obținut prin diploma specială de la Movilău în 1711, după pacea cu turcii și retragerea rușilor din Moldova. Proprietățile și latifundiile donate lui de atunci în Rusia sînt :

1. *Comoritska Volotska*, cu o mie de case de iobagi, în districtul Sevski, situată la granițele Ucrainei (ale Sfintei Rusii Mici), în Rusia Mare. Este la o depărtare de 420 verste sau mile de Moscova. Aproape de Moscova i-au fost donate :

a) *Buladnicova*, care de dragul fiului său mai mare, al prințului Antioh, a fost numită *Antiohia*. Este la o depărtare de 18 verste de Moscova.

b) *Ciorno-Greaz* (Lutul Negru), proprietate suburbană așezată pe un colnicel nu departe de Columinska (curte în care țarul Alexis Mihalovici obișnuia să se retragă), și care a fost luată principelui Vasile Galițin, prim-ministru și ministru de război, cînd în 1689 a fost trimis în exil la Marea Înghețată și a fost atribuită fiscului. Principele Cantemir i-a adăugat încăperi, grădini și băi construite în stil turcesc și de dragul fiului său al doilea născut i-a dat numele *Constantia*; este la o depărtare de 14 verste de Moscova.

c) În Petersburg i s-a dat o casă încăpătoare situată în regiunea *Nicolska*, care i-a fost luată lui Corzakov, viceguvernator al Petersburgului, în 1714, din cauza fraudelor și a altor culpe.

d) Un palat de piatră destul de încăpător a fost construit pe malul rîului Neva de principele Insuși.

Cu acestea și cu alte bunuri a răsplătit marele împărat și a adăugat pe deasupra că, la rugămintea principelui, a acordat pentru a fi exploatare pînă la o mie de proprietăți țărănești boierilor, nobililor și altor dregători repatriați din Moldova trecuți de partea principelui, care părăsindu-și patria au venit împreună cu el în Rusia, fiecăruia pe măsura situației și a rangului său și i-a supus jurisdicției și arbitrajului principelui.

Timp de zece ani după aceea, dedicat muzelor și reținut de treburi private, nu a voit să fie antrenat la nici un oficiu public. În cele din urmă, în ziua de 22 ianuarie 1721, i s-a încredințat demnitatea de consilier intim și senator. În expediția derbentiană în Persia, a compus în limba turcă scrisoarea patentă în numele împăratului, publicată în Persia și tipărită la Astrahan, apoi boala numită diabet l-a doborât în 1722, datorită căreia s-a și stins (după ce l-a chinuit un an și jumătate) în anul 1723, în ziua de 21 a lunii august, în satle sale situate la 20 * verste de Moscova. Conform ultimei sale dorințe, a fost înmormîntat în ziua de 1 octombrie 1723 în mănăstirea grecească din Moscova.

Cît privește erudiția lui, cunoștea foarte bine următoarele limbi, în afară de moldoveneasca, [limba] care i-a fost proprie, greaca, turca, araba, turceasca înaltă [literară ?] numită Farsi și cu totul diferită de cea vulgară ; la fel latina, ruteneasca sau mai exact slavona. În ale matematicii nu era nici desăvîrșit, dar nici chiar neștiutor. În istorie însă s-a străduit mai mult decît în celelalte științe. În afară de arta muzicală, după cum s-a menționat mai sus, se desfăta mai ales cu studiul poeziei. A izbulit în toate acestea, încît în 1714 a fost declarat membru al Societății regale berlineze.

* Eroare ; în loc de 420.

A scris cărțile :

1. *Creșterea și descreșterea Imperiului turcesc.*
2. *Sistemele religiei mohamedane*, care a apărut în 1724 la Petersburg în limba rutenească.
3. *Despre starea politică a curții otomane*, carte înghițită de valuri sub Derbent. Corabia anume în care se găseau aceste lucrări împreună cu celelalte lucruri a suferit nafragiu în Marea Caspică.
4. *Despre Dacia antică* elaborată în limba moldovenească, dar care încă nu a fost dusă la bun sfârșit ; un volum. Versiunea latinească a aceleiași lucrări s-a pierdut deodată cu cele menționate mai sus.
5. Descrierea geografo-politică a Moldovei în limba latină, care, promisă Berlinului spre folosință de către Serenissimul, va fi trimisă în curând împreună cu harta topografică a principatului.
6. Cartea în grecește și moldovenește, zisă *Divanul*, care a fost editată în Moldova, cînd abia împlinise 17 ani.
7. *Hieroglifica*, în limba moldovenească, în care se cuprinde istoria internă. Mai multe alte lucrări au rămas la Constantinopol, altele începute, însă neterminate, se păstrează la familie.
8. *Introducere în muzica turcească*, în limba moldovenească.
9. Cîntece turcești consemnate cu note muzicale imaginate de el însuși.
10. Carte teologo-fizică, pînă acum lipsind în Moldova studii teologice.

Cit privește neamul cantemiresc, însuși principele arată în cartea sa *Synopsis Aliothmanicae Historiae*, că își trage obirșia din tătari. Ea (desigur spița Cantemirilor) fusese altă dată prea vestită printre mirzaii tătarilor în rang și în bogății, din tradițiile tătarilor rezultă că neamul Cantemireștilor și-a tras originea de la acel mare cuceritor al Asiei, Temurlenus, iar numele însuși pare a o confirma *, [Cantemur] însemnează singe de al lui Temur sau descendenți din sîngele lui Temur.

A avut două soții ; din prima, care a fost din neamul Cantacuzinilor, numită Casandra și decedată la Moscova în mai 1713, a lăsat o fiică întîi-născută, Maria, și 4 fii, adică pe Matei, Constantin, Șerban și Antioh (care s-a născut în 1707). Din a doua, Anastasia Ivanovna Trubetzkoi, pe care a luat-o în căsătorie în 1720 în Petersburg, o singură fiică, Smaragda, tot acolo. Cei patru fii ai principelui, instruiți în limba greacă și în alte arte de tatăl însuși și de reverendisimul Condoidi (azi episcop al Vologdei), au fost înrolați în legiunea pretoriană numită Preobrazenski și apare ca stegari se străduiesc a se distinge în toate artele păcii și ale războiului. Constantin a luat în căsătorie în 1726 pe principesa Anastasia, fiica principelui Dimitrie Galițin, ministru de stat în sfîntul Consiliu suprem. Principele Antioh a absolvit cursul de filozofie la Academia din Petersburg și acum se străduiește în ale algebrei și astronomiei. A întocmit în limba rutenească concordanții ** la psaltire, care se tipăresc în tipografiile din Petersburg și vor apărea în scurt timp ***.

* Vezi nota de la această frază în textul latinesc.

** Lucrarea e cunoscută în literatura noastră cu titlu : *Simfonie la psaltire* și este prezentată de Ghenadie al Rîmnicului ca o operă poetică. În realitate este o „concordanție”, adică un gen de literatură teologică asemănătoare unui dicționar sinoptic, în care anume cuvinte sau noțiuni din biblie (aici din psaltire) se enumeră alfabetic, arătîndu-se la fiecare titlu toate locurile unde el apare în biblie împreună cu textele, care însoțesc cuvîntul sau noțiunea. Titlul complet al lucrării lui Antioh este *Simfonia sau concordanția cărții de Dumnezeu inspirate a psalmilor a împăratului și profetului David* (Simfonia ili Soglasia na bogoduhnoveniuiu knigu psalmov tzarea i proroka Davida), St. Petersburg, 1727, 199 foi.

*** Mulțumesc lui S. Goldenberg de la Institutul de istorie, Cluj, pentru amabilitatea cu care m-a ajutat la tălmăcirea acestei anexe.

ANEXA 5

Aliunde Famigeratissimi Principis Demetri Cantermirii[sic] in eodem argumento eruditi labores Te non latent, sub titulo, *Incrementa & Decrementa Ottomanici Imperii: Principis inquam sapientissimi acerbo fato nobis nuper erepti, quem tamen sapientia falis.*

Eximit & Cineri vult superesse suo.

Eo enim clarius enitescit egregia Cantermiriae[sic] virtutis indoles, quae per tot Turcarum angustias in regione penitus barbara and tanti nominis & sapientiae opinionem eluctari¹ potuit; adeo ut manibus tanti Principis post busta colendi nunquam satis parentari posse opinemur.

★

Extras din M. Schendo Vanderbech, Praesens Russiae Literariae Status. Acta physico-medica Academiae Caesareae Leopoldino-Carolinae. Naturae Curiosorum Ephemerides Appendix Norimbergiae 1727, vol. I, p. 116.

Notă: Fotocopiile documentelor consultate în lucrare au fost depuse la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România.

DIMITRIE CANTEMIR UND DIE BERLINER AKADEMIE

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Wahl des ehemaligen Fürsten der Moldau, Dimitrie Cantemir (1673—1723), zum Mitglied der Akademie von Berlin (1714) war ein historisch-kulturelles Ereignis von grosser Bedeutung. Es löste das Eindringen des rumänischen, wissenschaftlichen Schaffens in das europäische Geistesgut aus. Das Ereignis war mit Ausnahme des Mitglieddiploms bisher in konkreten Dokumenten nicht bekannt und die Verbindungen Cantemirs mit der deutschen Akademie (damals „Brandenburgische Sozietät der Wissenschaften“) wurden auf Grund relativ weniger Angaben rekonstituiert.

In vorliegender Arbeit werden Dokumente betreffend Cantemir bekanntgegeben, die sich im Besitz des Archivs der „Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin“ befinden.*

Die Wahl Cantemirs zum Mitglied der deutschen Akademie wurde zuerst von der literarisch-orientalischen Klasse in der Sitzung vom 31. Mai 1714 (siehe Anhang 1), auf Grund einer Verständigung des Barons *H. von Huyssen* (1666—1739), Kriegsrat und Generalauditor von Peter dem Grossen, bewilligt. Cantemir wurde dafür aufgefordert, der Akademie orientalische Nachrichten, vor allem genaue geographische Angaben über die Moldau und Walachei, zu senden. Dieses dürfte die erste Anre-

* Ich erlaube mir, meinen aufrichtigsten Dank Herrn Dr. *Christa Kirsten*, Direktor des Archivs der Berliner Akademie, auszusprechen, für die unschätzbare Hilfe, die er mir beim Suchen und Entziffern der Dokumente geleistet hat.

gung für die „*Descriptio Moldaviae*“ gewesen sein, die nach dem Tode Cantemirs an die Akademie gesandt wurde.

In seiner Sitzung vom 11. Juli 1714 bewilligt auch das Concilium der Akademie die Wahl und schätzt diesmal auch ein Schreiben Cantemirs an Huyssen, in welchem die abgeschlossenen Arbeiten und die wissenschaftlichen Pläne des „exilierten Hospodars“ dargebreitet werden. Die Briefe von Huyssen und Cantemir fehlen aus dem Berliner Archiv aber ein „Auszug“ aus dem Memorium der Arbeiten Cantemirs, wurde im selben Jahr in der Zeitschrift „Neuer Bücher-Saal der Gelehrten Welt“ in Leipzig veröffentlicht.

Obwohl die Bewilligung des Conciliums einstimmig war, wurde trotzdem der Beschluss gefasst, die Meinung des Protektors der Akademie, von Printzen (Anhang Nr. 2), einzuholen.

In seiner Sitzung vom 1. August 1714 wird das Concilium von *Ernst Daniel Jablonski*, Direktor der literarischen Klasse, verständigt, dass er mit Printzen Verbindung aufgenommen habe, der nichts einzuwenden hatte. Das Wahlproblem Cantemirs wurde demnach als gelöst betrachtet und es wird beschlossen, das Diplom mit grösster Sorgfalt auszustellen „die der hoheit der person, dem genie der nation und der ehre der societät gemäss sei“ (siehe Anhang ³).

Bei der Akademie befindet sich keine Abschrift des Diploms. Der Text ist sehr lobend und ist aus dem Original bekannt, das sich im Besitz D. Cantemirs, bzw, seiner Familie befand. Es trägt das Datum vom 11. Juli 1714, dem Tag, an dem das Concilium sich zum erstenmal dazu äusserte.

Gleich nach dem frühzeitigen Tode von Cantemir (21. August 1723) tauchen neuerdings im Berliner Archiv mehrere Dokumente in Zusammenhang mit Cantemir auf. Ihre Mehrzahl sind informative Schriften von Huyssen an Jablonski, als Antwort auf Briefe desselben, deren Kopien sich nicht im Archiv befinden. Die Dokumente deuten auf ein reges Interesse der Wissenschaftler der Akademie für den Lebenslauf, die Familie, vor allem aber für die wissenschaftlichen Manuskripte Cantemirs, hin. Wiederholtemale wurden insbesondere Informationen betreffend des unvollendeten Manuskriptes „*De Dacia*“ welches der Akademie von ihrem Autor versprochen wurde, verlangt. Huyssen versuchte, die Vollendung der Arbeit durch *M. Schendo Vanderbeck* sicherzustellen, aber ohne Erfolg. Ausserdem verhandelte er die eventuelle Übersetzung der Arbeit Cantemirs „Über die türkische Religion“ durch *Erisch*. Im Archiv befinden sich einige Fragmente dieser Arbeit in deutscher Übersetzung.

Ein sehr wichtiges Manuskript aus dem Archiv, „*Vita et elogium Demetrii Cantemyrii*“, behandelt in 8 Seiten das Leben, die Verdienste, Arbeiten, Herkunft und die Nachkommen Cantemirs. Diese Handschrift, 1726 oder zu Beginn des Jahres 1727 verfasst, ist die älteste Variante der Biographie D. Cantemirs. Sie ist aus einem Urtext, sehr ähnlich, aber nicht identisch dem der Biographie aus den russischen Archiven, von dem angenommen wird, dass er 1730 verfasst wurde (*P. P. Panaitescu*)*. Dieser Urtext erbringt einige Informationen über Cantemir und

* Sie erschien bei der rumänischen Akademie unter dem Titel „*Operele principelui Demetriu Cantemir*“ Bd. V. www.dacofomanica.ro

seine Söhne, die in der russischen Variante nicht enthalten sind. Umso interessanter ist der fast zwei Seiten lange Text, von einer anderen Person ausgelegt, in dem Dokument von Berlin, der unter anderen die meisten Angaben über die vom Zar erhaltenen Güter und Gebäude, die zum grossen Teil von Cantemir verändert wurden. Der Verfasser ist der Meinung, dass die Berliner Biographie von *Antioh*, dem Sohne D. Cantemirs und *Ivan Ilinski*, dem Sekretär Cantemirs und Lehrer Antiohs verfasst wurde, der die Eigentümer und Handschriften Cantemirs am besten kannte.

Es wird ein kurzer lateinischer, 1727 von *Schendo Vanderbeck* geschriebener und in „Ephemerides“ aus Nürnberg veröffentlichter Text hinzugefügt, der das grosse Ansehen und die warme Zuneigung, mit der Cantemir von seinen Zeitgenossen umgeben wurde, verbildlicht (Anhang 5).

COMERȚUL PE TERITORIUL MOLDOVEI ȘI ȚĂRII ROMÂNEȘTI ÎN SECOLELE X—XIV

DE

ȘT. OLTEANU

Una din preocupările importante ale vechii noastre istoriografii în domeniul cercetării problemelor generale de istorie a economiei românești a constituit-o, precum se știe, elaborarea unor studii de istorie a schimbului de mărfuri pe teritoriul țărilor române, din cele mai îndepărtate vremuri, care să întregescă imaginea dezvoltării multilaterale a societății dintre Carpați și Dunăre. Această necesitate a fost exprimată, în chipul cel mai limpede cu putință, de unul dintre reprezentanții cei mai de seamă ai istoriografiei românești, Nicolae Iorga, care ne-a lăsat prima sinteză de valoare a istoriei schimbului de mărfuri pe teritoriul patriei noastre. În opera sa, marele istoric român arăta că istoria comerțului reprezintă „... o condiție necesară pentru a înțelege sub toate raporturile în originea, ca și în dezvoltarea sa, istoria neamului însuși”¹. Cele două volume de istoria comerțului românesc au constituit pînă în zilele noastre lucrări de bază în problema circulației mărfurilor în țările române, din cele mai vechi timpuri și sub cele mai diferite aspecte. Deși comerțului din perioada anterioară întemeierii statelor feudale de sine stătătoare Țara Românească și Moldova i se acordă un număr relativ restrîns de pagini, sub forma unui capitol introductiv², lucrarea reprezintă prima încercare de a reda imaginea de ansamblu a schimbului de produse-marfă pe teritoriul țărilor române începînd cu epoca dinainte de mijlocul secolului al XIV-lea.

Fără a fi, exclusiv, închinată cercetării comerțului din țările române, lucrarea lui Gh. Zane, *Economia de schimb în Principatele Române*, apărută în 1930, aduce valoroase precizări în legătură cu unele aspecte esențiale ale istoriei economiei de schimb din țările române; pe baza mărturiilor documentare de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și din secolele următoare,

¹ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc, Epoca veche*, ed. a II-a, București, 1937, p. 5; o primă încercare în această privință datează din 1906, cînd N. Iorga publică lucrarea *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc (Istoria românilor în chipuri și icoane, vol. III)*, lucrare închinată, precum arată titlul, celor două sectoare ale economiei românești: producției meșteșugărești și comerțului.

² El chiar este intitulat *Introducere. Teritoriul românesc înainte de români ca valoare de producție și de schimb* (p. 11—37).

autorul a anticipat existența unor relații marfă-bani în veacurile precedente întemeierii statelor feudale românești de sine stătătoare.

Pomenim, totodată, și unele articole prilejuite de descoperirea unor documente în care se reflectă latura externă a volumului schimburilor economice în epoca timpurie a feudalismului³.

Carența actelor interne, singurele în măsură să ne furnizeze date mai complete asupra schimbului interior de mărfuri, a constituit cauza pentru care manifestarea internă a procesului de circulație a mărfurilor ocupă un loc cu totul neînsemnat în lucrările deja pomenite. De altfel, așa cum o indică și titlul, majoritatea lucrărilor existente tratează, tocmai din lipsa izvoarelor de care am amintit, aspectul extern al activității comerciale în diferite regiuni ale teritoriului României⁴. Chiar și atunci când se apelează la numeroasele tezaure monetare descoperite în diferite localități din țară, se degajă tendința de a explica fenomenul tezaurizării ca un produs generat numai de comerțul extern și de tranzit; deși, așa cum vom vedea mai jos, tezaurizarea își are originea atât în funcția de bani universali, cât și în circulația banilor ca mijloc intern de plată și circulație.

Descoperirea în timpul din urmă, mai cu seamă, a unor noi mărturii despre activitatea de desfacere a mărfurilor la noi în țară, descoperirea în special a numeroase tezaure monetare, a unui însemnat număr de acte genoveze redactate la Chilia în secolul al XIV-lea au prilejuit elaborarea, în vremea noastră, a citorva studii valoroase privitoare la schimbul de mărfuri dinaintea secolului al XIV-lea în anumite regiuni ale țării, care au îmbogățit și au completat imaginea generală a dezvoltării societății românești în epoca mai sus menționată⁵.

³ G. Brătianu, *Le commerce genois sur le Danube à la fin du XIII-e siècle*, în „Bulletin de l'histoire pour l'étude de l'Europe sud-orientale”, IX (1922); idem, *Actes des notaires genois de Pera et Caffu de la fin du XIII-e siècle (1281–1290)*, Acad. Roumaine, „Études et Recherches”, II, București, 1927; idem, *Recherches sur le commerce genois dans la Mer Noire au XIII-e siècle*, Paris, 1929; vezi, de asemenea, studiile consacrate problemei comerțului românesc în epoca de după întemeierea statelor feudale Moldova și Țara Românească, în introducerea cărora sînt menționate, foarte pe scurt, stări de lucruri anterioare (de exemplu lucrările lui I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV, XV und XVI Jahrhundert*, Gotha, 1911; idem, *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16 Jahrhunderts*, 1912; Șt. Mețeu, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul pînă în veacul al XVIII-lea, Sighișoara*, 1921 etc.

⁴ Unele studii sînt consacrate cercetării comerțului genovez la gurile Dunării în secolele XIII–XIV; în aceste lucrări se întîlnesc poziții complet opuse în ce privește rolul pe care l-a avut activitatea comercială a genovezilor, desfășurată timp de două secole în regiunea Dunării de jos, asupra dezvoltării societății românești. Pe de o parte, vechea noastră istoriografie a supraestimat rolul acestor negustori italieni, atribuindu-le aproape toate meritele progresului economic și politic din cadrul societății de pe teritoriul Moldovei; pe de altă parte, studii noi au încercat, din contră, nu numai să nege orice parte de contribuție a genovezilor la progresul general al societății românești, dar chiar să le atribuie rolul de frînă în dezvoltarea acestei societăți (vezi mai jos).

⁵ Dinu C. Giurescu, *Relațiile economice ale Țării Românești, cu țărilor Peninsulei Balcanice în perioada feudalismului timpuriu (secolele X–XIII)*, în „Romanoslavica”, X, București, p. 359–384; O. Iliescu, *Notes sur l'apport roumain au ravitaillement de Byzance d'après une source inédite du XIV-e siècle*, în „Nouvelles études d'histoire”, vol. III, București, p. 105–116; C. C. Giurescu, *Le commerce sur la teritoire de la Moldavie pendant la domination tartare (1241–1352)* în „Nouvelles études d'histoire”, București, 1965, p. 55–70; un studiu mai vechi, elaborat pe baza actelor genoveze deja publicate, aparține lui B. Cimpina, *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în secolele XIII–XV*, în „Studii”, 1953, nr. 1 și 3; o valoroasă lucrare monografică în care sînt pomenite și citeva documente anterioare mijlocului secolului al XIV-lea privitoare la schimbul de mărfuri este intitulată *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV–XVI)*, de R. Manolescu, București, 1965.

În aprecierea schimbului de produse și a circulației mărfurilor în ținuturile de la Dunărea de jos, dispunem în momentul de față de unele materiale descoperite în cursul mai multor campanii de săpături arheologice efectuate pe teritoriul Moldovei și Țării Românești, care reflectă, în bună parte, activitatea comercială internă desfășurată pe teritoriul celor două țări române în epoca feudalismului timpuriu. Pe lângă tezaurele monetare amintite deja ca sursă importantă a manifestării schimbului intern de produse și mărfuri, săpăturile arheologice au scos la iveală numeroase alte materiale care atestă în mod direct existența schimburilor comerciale, a legăturilor cu caracter comercial între diferite așezări de pe teritoriul Țării Românești și Moldovei, situate, uneori, la distanțe apreciabile. În aceste condiții concrete de lărgire a bazei documentare necesară cercetătorilor din domeniul comerțului, în general, desfășurat pe teritoriul Moldovei și Țării Românești (inclusiv Dobrogea) în epoca feudalismului timpuriu (secolele X—XIV), socotim util a arăta în lucrarea de față *ansamblul activității schimbului de mărfuri și ponderea diferitelor forme ale acestei activități economice* în perioada și în spațiul teritorial mai sus menționate. Pentru o mai bună înțelegere a întregului mecanism al activității comerciale nu trebuie pierdut din vedere faptul că dezvoltarea societății românești, în contextul dezvoltării generale a economiei, a prilejuit o serie de contacte economice cu țările vecine ⁶, contacte realizate prin intermediul unei vaste rețele de drumuri pe uscat sau pe apă, care puneau în legătură regiuni îndepărtate din această parte a Europei. În această vastă rețea au fost cuprinse, cum era și firesc, dată fiind poziția lor geografică, și ținuturile românești, mai cu seamă după revenirea la Dunăre a Imperiului bizantin.

Trebuie să precizăm mai întâi că deși comunitatea de pe teritoriul Moldovei și Țării Românești avea, în secolele X—XIV, o producție orientată mai ales spre realizarea valorii de întrebuințare, totuși o anumită parte din produse intra, în genere, prin vânzarea lor, în circulație sub forme variate, fără a avea un caracter general și permanent ⁷. Economia românească din secolele X—XIV, asemenea economiei țărilor vecine, fecundase și ea diversele forme ale schimbului de mărfuri. Există dovezi incontestabile, care atestă o apreciabilă activitate în domeniul schimbului de mărfuri și al circulației interne a mărfurilor (sat-oraș) pe teritoriul Moldovei și Țării Românești, în epoca timpurie a feudalismului. Deși nu exista încă o monedă națională, dezvoltarea relațiilor marfă-bani se desfășura pe baza monedei străine și a banilor universalii (produsele marfă se schimbau cu forma bani nu ca monedă, ci ca formă de schimb — metale prețioase mai cu seamă). Numeroasele tezaure monetare descoperite în ținuturile românești de la Dunărea de jos datînd din secolele X—XIV, multe din ele prezentînd caracteristici deosebite în aprecierea volumului circulației mărfu-

⁶ Este vorba de Imperiul bizantin, statul bulgar, statul arpadian etc.

⁷ La baza acestui fenomen stă procesul de diviziune socială a muncii din simul societății respective, proces manifestat pe teritoriul țării noastre în limite suficiente pentru a lua naștere diferitele forme ale schimbului în general. Firește, ne vom opri atenția, în lucrarea de față, asupra schimbului de mărfuri, asupra circulației înseși a mărfurilor, care nu sînt, precum se știe, decât momente determinate ale schimbului considerat în ansamblu; formele nemijlocit legate de valoarea de întrebuințare, în care valoarea de schimb nu capătă încă nici o manifestare de sine stătătoare, ca, de pildă, în cazul schimbului direct de produse (trocult), vor fi luate în considerare numai atunci cînd ele vor putea ajuta la unele evaluări cantitative ale schimbului intern de mărfuri.

rilor, dovedesc, printre altele, intensitatea în suprafață, dar și în adâncime a funcțiilor banilor sub cele două forme (monedă, metale prețioase sub formă de lingouri) în dezvoltarea schimbului și circulației interne a mărfurilor. După cum arătam mai sus, teaurizarea, acest fenomen general, care apare o dată cu banii și care se manifestă în stadii mai puțin dezvoltate ale producției⁸, când valoarea de schimb nu a cuprins încă toate relațiile de producție, reprezintă un fond de rezervă pentru mijloace de cumpărare și de plată fie pentru comerțul interior, fie pentru cel exterior⁹. Din analiza tezaurelor descoperite vom căuta să desprindem, în limita posibilităților, unele constatări care să oglindească aspectul intern al funcțiilor fenomenului amintit, lucru complet neglijat în studiile de specialitate de pînă acum. O mare importanță o prezintă din acest punct de vedere, descoperirea tezaurelor în a căror componență intră, alături de monedă propriu-zisă, și diferite obiecte metalice, poliforme, bare de variate dimensiuni etc., care n-au fost întrebuințate niciodată în schimburile economice ca unități monetare independente. Ele constituiau însă un important instrument de schimb în comerțul interior pe piețele locale, în diferitele tranzacții comerciale; valoarea lor era stabilită prin cîntărirea fragmentelor cu ajutorul diferitelor mijloace de măsurat valorile. Așa se explică prezența în săpături a cîntarelor și balanțelor, a diferitelor unități ponderale pentru măsurat metalele prețioase¹⁰.

Lista tezaurelor și descoperirilor monetare din secolele X—XIV de pe teritoriul Dobrogei, Țării Românești și Moldovei, cunoscute pînă în prezent, indică un număr apreciabil de localități, care, raportat la suprafața teritorială, plasează pe primul loc teritoriul Dobrogei cu 25 de așezări; urmează apoi cel al Țării Românești cu 28 de localități, și în sfîrșit, cel al Moldovei cu 15 așezări¹¹. Marea majoritate a acestor descoperiri monetare sînt emisiuni bizantine. De altfel, pînă la sfîrșitul secolului al XI-lea și începutul secolului următor, după estimările de pînă acum, întregul fond monetar ieșit la iveală pe teritoriul celor trei provincii românești (Dobrogea, Țara Românească și Moldova) este bizantin. De-abia la sfîrșitul secolului al XI-lea și începutul secolului al XII-lea apar și monede ungurești; din secolul al XIII-lea se constată prezența celor tătărești, genoveze, armenești, grecești, iar la începutul secolului al XIV-lea încep să circule monede bulgărești, groși boemi, pfenigi ai orașelor germane și esterlini

⁸ K. Marx, *Contribuții la critica economiei politice*, în K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 13, București, Edit. politică, 1962, p. 156—158.

⁹ Idem, *Capitalul*, vol. II, ed. a II-a, București, E. S. P. L. P., 1958, p. 71.

¹⁰ O valoroasă lucrare în legătură cu funcțiile pecuniare ale tezaurelor: S. Tabaczynski, *Les fonctions pecuniaires des trésors*, în „Annales”, 1962, nr. 2, p. 223—238; vezi, de asemenea, pentru folosirea în tranzacțiile comerciale a diferitelor forme ale monedei metalice și nemetalice în alte țări, în epoca timpurie a feudalismului: J. Sztetyllo, *Czeski i morawski pieniadz pozakruszcowy wczesnego sredniowiecza*, în „Kwartalnik historii kultury materialnej”, 1962, nr. 1—2, p. 505—520; R. Kiersonowski, *Pieniadz Kruszcowy w Polsce wczesnosredniowiecznej*, Varșovia, 1960.

¹¹ Evidența numerică a descoperirilor s-a făcut pe baza înregistrării tuturor descoperirilor cunoscute pînă acum (tezaure monetare sau simple descoperiri monetare) fie prin săpături arheologice, fie ocazionale, descoperiri publicate, în cea mai mare parte, în reviste sau culegeri de specialitate. Aceste studii, articole, note etc. vor fi indicate în momentul în care unele din afirmațiile pe care le vom face, în textul de față, vor avea nevoie de confirmările de rigoare.

englezești¹². Toate aceste emisiuni sînt însă foarte puțin reprezentate în raport cu cele bizantine și chiar cu cele tătărești mai cu seamă, dacă ne referim la senzaționala descoperire în nordul Dobrogei a celor peste 20 000 de aspri de argint tătărești, emisiuni ale Hoardei de Aur¹³.

Pe secole, răsbindirea tezaurilor și descoperirilor pe suprafața provinciilor românești se prezintă în felul următor : pînă în secolul al XII-lea s-au descoperit monede în circa 13 localități pe teritoriul Dobrogei, în circa 8 pe teritoriul Țării Românești și în numai 1 pe teritoriul Moldovei ; în secolul al XIII-lea în circa 5 localități de pe teritoriul Dobrogei, în circa 11 pe teritoriul Țării Românești și în numai 1 pe teritoriul Moldovei ; pentru secolul al XIII-lea sînt atestate 6 localități în Dobrogea, peste 10 în Țara Românească și 9 în Moldova ; prima jumătate a secolului al XIV-lea este reprezentată prin descoperirea de monede în 4 localități de pe teritoriul Dobrogei, în 6 pe teritoriul Țării Românești și în 6 pe cel al Moldovei. Chiar dacă aceste aprecieri sînt aproximative, totuși ele constituie, incontestabil, un *minimum* de la care se pot face unele considerații asupra volumului circulației mărfurilor în vremea respectivă¹⁴, circulația monedei reflectînd circulația mărfurilor¹⁵. După cum se observă în statistica de mai sus, curba circulației monedei este diferită în spațiul românesc de la est și sud de Carpați, în secolele X—XIV. Pe teritoriul Dobrogei, revenit în cadrul Imperiului bizantin după o perioadă de intensă circulație monetară (secolele X—XI), se observă o oarecare scădere a fenomenului teaurizării. În Țara Românească teaurizarea se menține la un nivel oarecum constant ; în Moldova, aproape inexistentă pînă în secolul al XIII-lea, ea crește dintr-o dată la nivelul procesului din Țara Românească. Aici trebuie să consemnăm afluența monedei tătărești începînd din secolul al XIII-lea. Firește că, în viitor, descoperirea de noi tezaure monetare va îmbogăți lista noastră și va modifica, poate, curba frecvenței tezaurilor monetare pe teritoriile menționate. Două constatări însă ni se impun ca incontestabile, anume circulația mult mai slabă a monedelor bizantine în secolele X—XII pe teritoriul Moldovei, mai depărtat de granița Imperiului bizantin, în comparație cu cel al Țării Românești, ca să nu mai vorbim de cel al Dobrogei, și intensa circulație a monedei tătărești în secolele XIII—XIV, pe același teritoriu de la est de Carpați aflat sub dominație politică a Hoardei de Aur, comparativ cu celelalte ținuturi românești¹⁶. Ultimele observații care se degajă din studierea tezaurilor monetare și

¹² O. Iliescu, *O mărturie numismatică din îndepărtatul ev mediu românesc*, în „Buletinul societății numismatice române”, XXXVII (1913), p. 39—62 ; cf. D. Giurescu, *Relațiile economice ale Țării Românești cu țările Peninsulei Balcanice în perioada feudalismului timpuriu*, în „Romanoslavica”, X, p. 368.

¹³ O. Iliescu, G. Simion, *Le grand trésor de monnaies et lingots des XIII-e et XIV-e siècles trouvé en Dobroudja septentrionale. Note préliminaire*, în „Revue des études sud-est européennes”, tom. II, 1964, nr. 1—2, p. 217—228.

¹⁴ K. Marx, *Contribuții la critica economiei politice*, în K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 13, p. 89.

¹⁵ Precum se știe, tezaurele reprezintă doar o parte a masei generale de monedă pusă în circulație în acea vreme.

¹⁶ La sud de Milcov moneda Hoardei de Aur n a jucat un rol economic însemnat ; se cunosc pînă acum doar două descoperiri ale monedei tătărești : la Calopăru (Oltenia) și Obad (Banat) din secolul al XIII-lea (O. Iliescu, *Monede tătărești din secolele XIII—XV găsite pe teritoriul R. P. R.*, în „Studii și cercetări numismatice”, III (1960), p. 263 și urm.

care își au o semnificație deosebită, mai cu seamă în evaluarea schimbului intern de mărfuri, se referă la natura metalului din care au fost confecționate monedele și la descoperirea, alături de monede sau separat, a lingourilor ca unități ponderale folosite ca etalon al valorii mărfurilor. Majoritatea monedelor sînt din aramă, aramă argintată (în cazul falsurilor asprilor tătărești) și argint cu multe impurități, ceea ce face să scadă valoarea metalului. Vom reveni mai jos asupra falsurilor, imitațiilor și fragmentării monedelor, fenomene de o mare importanță în efectuarea operațiilor interne de schimb.

Pentru evaluarea cantitativă a schimbului de mărfuri efectuat între diferitele așezări cu caracter urban și cele sătești din cadrul societății românești, în afara unor dovezi directe asupra cărora vom stăruii mai jos, indicații deosebit de prețioase sînt exprimate de unele caracteristici pe care le prezintă tezaurele descoperite. Reține în primul rînd atenția tezaurizarea monedelor cu valoare circulatorie (cînd e vorba de cele de bronz) și cu valoare circulatorie și intrinsecă (în cazul celor de aur și argint), în așezările care nu numai că nu evoluaseră către tipul de așezare urbană, dar nici nu vor evolua vreodată de-a lungul secolelor. Din totalul de 68 de localități în care au fost descoperite diverse tipuri de emisiuni monetare, aproximativ 50 dintre ele sînt situate la depărtări mai mari sau mai mici de centrele urbane cunoscute în secolele X—XIV; restul reprezintă centre economice care evoluaseră sau erau în curs de tranziție către tipul de așezare orașenească¹⁷. Numărul mare al localităților neurbane în care au fost descoperite tezaure monetare, dovedește că fenomenul tezaurizării n-a fost ceva întîmplător, ci s-a petrecut în condițiile circulației mărfurilor în acea regiune unde fusese îngropat, ne ajută la aprecierea volumului, de loc neglijabil, al schimburilor de mărfuri în ansamblu. Despre mărfurile care se schimbau în interior, dar mai ales despre autorii acestui schimb se știu, în momentul de față, foarte puține lucruri. Singurele dovezi *directe* ale schimbului în sensul oraș-sat ni le procură arheologia. Într-o serie de așezări cu caracter urban, ca Garvăn-Dinogetia, Capidava etc., au fost descoperite numeroase ateliere în care se confecționau în serie diferite obiecte cu caracteristici ce au ajutat la identificarea lor în așezări de pe teritoriul Dobrogei, Țării Românești sau Moldovei. În special obiectele ceramice s-au putut preta la o astfel de determinare. S-au putut identifica, de pildă, anumite tipuri ceramice venite la Dinogetia pe calea schimbului din unele centre locale, ca de exemplu Capidava, sau o anumită specie de ceramică lucrată la Dinogetia sau în regiunea Cernavodei venită pe aceeași cale la Capidava¹⁸. Extrem de importantă, din acest punct de vedere, este descoperirea la Garvăn a unei locuințe cu un numeros inventar, foarte variat, care i-a făcut pe descoperitori s-o considere dugheana unui negustor. Articolele, în cea mai mare parte, erau de proveniență strict locală sau aduse

¹⁷ Raportat la suprafața teritorială a provinciilor, numărul cel mai mare al localităților rurale se afla, cum era și firesc, pe teritoriul Dobrogei.

¹⁸ „S. C. I. V.”, an. IV (1953), nr. 1—2, p. 270; Gr. Florescu, Radu Florescu și Petre Diaconu, *Capidava*, vol. I, București, 1958, p. 193; producția ceramică destinată pieții la Capidava (ibidem, p. 163); R. Florescu, *Note despre olăria smălțuită din secolele X—XI*, în „S. C. I. A.”, 1956, nr. 1—2, p. 290—292; C. Nicolescu, *Ceramica smălțuită din secolele X—XV* . . . , în „S. C. I. A.”, 1959, nr. 2, p. 102.

din unele centre din apropiere¹⁹. De la asemenea dugheni se aprovizionau în special locuitorii satelor din apropierea centrului respectiv. O dovadă în acest sens o constituie, pe lângă fenomenul de identitate a ceramicii descoperite în așezările sătești din apropierea unui centru orășenesc cu ceramica produsă de meșterii orașeni, prezența în așezările sătești sau în cimitirele locuitorilor din acest tip de așezare a unor obiecte de podoabă a căror proveniență nu poate fi explicată decât numai sub aspectul relațiilor cu orașul. Ceramica de lux, smălțuită, produsă în centrele dobrogene, se întâlnește în cadrul așezărilor sătești de la Dridu și Bucov, venită aici pe calea schimbului²⁰. Prezența unor obiecte de podoabă din așezarea de la Dănești, situată la circa 20 km de Vaslui, nu poate fi explicată decât tot pe calea schimbului²¹; de asemenea, obiectele de inventar din cimitirul de la Satu Nou, din secolul al X-lea (coliere de argint, placă de diademă, brățări de metal, perle din metal etc.), nu pot avea decât o proveniență asemănătoare²². Tot un aspect al schimbului intern de mărfuri trebuie considerată și vehicularea, prin intermediul centrelor noastre orășenești, a unei importante cantități de mărfuri de proveniență străină. Autorii acestei vehiculări puteau fi și negustorii străini care aduceau în oraș mărfurile, dar mai curînd acești transmițători de mărfuri spre așezările sătești erau localnicii. Numai așa se poate explica, după părerea noastră, adîncă pătrundere a mărfurilor străine pe teritoriul spațiului românesc, pînă în localități cu totul excentrice față de direcția drumurilor comerciale din acea vreme. Menționăm, de pildă, monedele bizantine descoperite pe teritoriul și în împrejurimile actualei capitale București (Floreasca, Curtea Veche, Ciurelu etc.)²³ datînd din secolele XI—XII, cînd regiunea era complet izolată, drumul comercial ce va lega sudul Dunării cu Brașovul prin București și Valea Prahovei datînd de la începutul secolului al XV-lea²⁴; de asemenea, monedele descoperite la Gogoșu, Racovița, Dedulești în Țara Românească, sau la Cleja, Părtești, Bosnia în Moldova²⁵, situate lateral față de direcția viitoarelor căi comerciale cunoscute, ca și unele amfore de proveniență dobrogeană

¹⁹ „S. C. I. V.”, an. III (1952), p. 368—372; asemenea locuințe ce serveau ca magazine de depozitare a mărfurilor s-au descoperit la Preslav, în apropierea pieței comerciale, datînd din secolele X—XI (Iordanaka Giangova, *Търговски помещения край южната крепостна стена в преслав* (O clădire cu caracter comercial lângă zidul de la Preslav), în „Izvestiia Institut”, XXI (1955), p. 233—290, prezentare în „S. C. I. V.”, 1959, nr. 2, p. 528—529).

²⁰ C. Niculescu, *Aspecte ale relațiilor culturale cu Bizanțul la Dunărea de jos, în secolele X-XIV*, în S. M. I. M., vol. V, p. 20.

²¹ *Materiale și cercetări arheologice*, VIII, p. 56.

²² *Ibidem*, VII, p. 555.

²³ I. Dimian, *Cîteva descoperiri monetare bizantine pe teritoriul R. P. R.*, în „Studii și cercetări de numismatică”, I (1957), p. 202; O. Iliescu, *Despre un lezaur de monede bizantine din vremea Comnenilor, găsit în București*, în „Studii și cercetări de numismatică”, III (1960), p. 493—494; dos. Muz. Naț. Antichități, 1869, p. 10; C. Moisiu în „Biblioteca Acad. Rom. Buletin lunar”, 1947, II, p. 11; E. Condurachi în „Balcania”, 1944, VII, 1, p. 40; I. Barnea, *Relațiile . . .*, în „S. C. I. V.”, 1953, nr. 3—4, p. 651.

²⁴ Șt. Olteanu, *Geneza orașului București în lumina cercetărilor recente*, în *Materiale de istorie și muzeografie*, II, București, 1965.

²⁵ O. Iliescu, *Însemnări privilegiate la descoperiri monetare (II)* în „Studii și cercetări de numismatică”, II (1958), p. 455; I. Dimian, *Cîteva descoperiri monetare bizantine pe teritoriul R. P. R.*, în „Studii și cercetări de numismatică”, I (1957), p. 200—203; O. Iliescu, *Însemnări privilegiate la descoperiri monetare*, în „Studii și cercetări de numismatică”, I, p. 462; Al. Bărcăcilă, *Cîteva monede și două iconițe de la Ostrovu Mare și Gogoșu (reg. Oltenia)*, în „Studii și cercetări de numismatică”, vol. I (1957), p. 419.

descoperite în așezarea de la Dridu din secolul al X-lea²⁶, sau cruciulițe de bronz turnate, descoperite la Dolojman²⁷. Toate aceste descoperiri nu pot indica decât pătrunderea în aceste colțuri ale țării a unor buni cunoscători ai locurilor, care vehiculau mărfuri străine și locale la nivelul așezărilor sătești.

O deosebită însemnătate pentru aprecierea gradului de intensificare a relațiilor marfă-bani în interiorul societății românești de pe teritoriile menționate o prezintă ponderea din ce în ce mai mare pe care o capătă folosirea monedei divizionare, de bronz, ca mijloc curent în procesul schimbului mărunț de mărfuri. Pentru acoperirea necesităților valutare ale schimburilor interne în urma intensificării schimburilor comerciale în general, s-a simțit nevoia multiplicării monedei existente prin fragmentarea ei în bucăți egale, prin imitarea sau falsificarea monedei străine cu valoare circulatorie internă. Aceste fenomene manifestate în economia societății românești din secolele X—XIV nu alcătuiesc un fenomen izolat, nu sînt specifice teritoriului nostru. Ele se întîlnesc în întreaga economie europeană și chiar mondială, aproximativ în aceeași vreme. Tăierea monedelor, pentru obținerea unor diviziuni destinate facilitării tranzacțiilor comerciale, cunoaște o largă arie de răspîndire în țările Europei medievale²⁸.

Asemenea fenomen, generat pe o anumită treaptă de dezvoltare a economiei unei țări, se întîlnește și pe teritoriul Dobrogei, Țării Românești și Moldovei în secolele X—XIV. Într-un tezaur descoperit la Isaccea, alături de monede tătărești se aflau peste 100 de monede bizantine din secolele X—XII, unele fiind tăiate²⁹. În tezaurul de la Uzunbair (Tulcea) s-a descoperit un număr important de falsuri și imitații ale monedelor tătărești de la sfîrșitul secolului al XIII-lea, confecționate din aramă argintată, precum și fragmente monetare³⁰.

Pe teritoriul Moldovei, într-un tezaur descoperit la Oțeleni, printre cei 79 de dirhemi tătărești de argint se aflau și 11 exemplare reprezentînd imitații ale dirhemilor tătărești. Legendele mult deformate vădesc completa necunoaștere a textului arab de pe monedele originale, iar prezența semnelui crucii fără nici un rost, adăugat deci, pe cîteva exemplare constituie indiciul că aceste exemplare au fost imitate³¹. Tot pe teritoriul Moldovei mai semnalăm descoperirea a 19 exemplare imitații ale ducatului venețian emis între 1312—1382³².

²⁶ I. Nestor, *Contributions archeologiques au probleme des protoroumains. La civilisation de Dridu*, în „Dacia”, II (1958), p. 375—376.

²⁷ P. Nicorescu, *În memoria lui Vasile Pârvan*, București, 1934, p. 222—226; cf. I. Barnea, *Relațiile . . .*, în *op. cit.*, p. 665.

²⁸ Em. Condurachi, *Monnais byzantines coupés*, în „Cronica numismatică și arheologică”, an. XV (1940), nr. 117—118, p. 227 și urm.; J. Blanchet, *Les monnais coupés*, în „Rev. Numismatique”, seria IV, tom. 1, Paris, 1897, p. 8—12.

²⁹ *Materiale și cercetări arheologice*, vol. V, p. 471.

³⁰ O. Iliescu și G. Simion, *Le grand trésor des monnais et lingots des XIII-e et XIV-e siècles trouvé en Dobroudja septentrionale. Note préliminaire*, în „Revue des études sud-est européennes”, tom. II, 1964, nr. 1—2, p. 217—228.

³¹ O. Iliescu, *Monede din tezaurul descoperit la Oțeleni*, în *Arheologia Moldovei*, II—III, p. 363, 393; operația imitării putea să aparțină tot atît de bine genovezilor (părere exprimată de O. Iliescu) cît și stăpînitorilor feudali locali.

³² O. Iliescu, *Însemnări privitoare la descoperiri monetare*, în „Studii și cercetări de numismatică”, I, p. 463.

Te teritoriul Țării Românești o semnificație deosebită o prezintă descoperirea de la Balș (Romanați) a unui mic tezaur de monede bizantine de bronz, toate tăiate, cele mai multe în patru, altele în opt bucăți egale reprezentând un sfert sau o optime din valoarea monetară a întregului. Se cunosc emisiuni de la Alexis I Comnenul, Ioan al II-lea și Alexis al II-lea Comnenul. Fragmentarea lor s-a petrecut în regiunea unde ele circulau, deci în regiunea Balșului, ca urmare a unor raporturi comerciale suficient de dezvoltate pentru a se simți nevoia unui asemenea expediment, în condițiile unei cantități insuficiente de monedă ³³. O importanță asemănătoare o prezintă și depozitul de mici dinari vienezi de la finele secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea descoperit la Drubeta, reprezentând imitații locale în metal inferior bătute după imitațiile ungrești. Tezaurul este compus din 107 bucăți de 5 tipuri diferite ³⁴.

Așadar, exemplele de mai sus, departe de a fi singurele, firește, demonstrează prezența și în cadrul economiei românești a unor fenomene întilnite în economia feudală mondială, a căror semnificație indică o intensificare a tranzacțiilor comerciale interne; în cadrul acestui trafic de mărfuri, principalul rol a revenit așezărilor urbane, în special celor mai dezvoltate din punctul de vedere economic, ca, de pildă, Vicina, Garvăn- Dinogetia, Baia, Siret etc., sediul principal al activității comerciale. Aceste așezări scoteau mari venituri din comerțul pe care-l efectuau fie întreținând strânse raporturi economice între ele, fie răspîndind la sate diferite sorturi de mărfuri locale și străine la depărtări uneori destul de mari, dar mai cu seamă în așezările sătești din apropiere.

La târgurile periodice ținute în orașe, de obicei o dată pe săptămînă situație confirmată de documentele din secolul al XV-lea, participau atît negustori străini care vindeau și cumpărau diferite mărfuri, cît și locuitorii satelor din apropiere în special, furnizori ai unor produse agro-alimentare și cumpărători ai mărfurilor meșteșugărești de care ei aveau nevoie. Ibn Battuta trecînd pe la 1330—1331 pe teritoriul țării noastre consemnează existența, pe malul unui braț al Dunării care se varsă în mare, a unui asemenea „tîrg foarte mare” ³⁵. Între orașele și târgurile din aceeași regiune ea, de exemplu, între cele de la Dunărea de jos, existau strînse legături comerciale de pe urma cărora rezultau venituri însemnate. Actele notarilor genovezi de la Pera și Caffa dintre anii 1281—1290, dar mai ales registrul

³³ Em. Condurachi, *Monnais byzantines coupées*, în „Cronica numismatică și arheologică”, an. XV (1940), nr. 117—118, p. 227 și urm.

³⁴ Al. Bărcăcilă, *Monede, potolbe metalice și fragmente ceramice de la termele Drubetei și din cimitirul feudal suprapus*, în *Materiale și cercetări arheologice*, V, p. 774—775; Al. Bărcăcilă, *Un depozit de mici dinari de tip vienez*, în „Oltenia”, Craiova, 1941, cartea a IV-a, p. 13. La Sincrăieni, în Transilvania, s-a descoperit un sfert de monedă de la Isaac al II-lea Anghelos, se pare, care probează prezența fenomenului și la vest de Carpați (C. Preda, *Săpăturile arheologice de la Sincrăieni (raionul Ciuc)*, în *Materiale și cercetări arheologice*, IV, 1959, p. 864; vezi și D. Giurescu, *Relațiile economice ale Țării Românești cu țărilor Peninsulei Balcanice în perioada feudalismului timpuriu*, în „Romanoslavica”, X, p. 368, nota 3.

³⁵ Călătoria lui Ibn Battuta prin Dobrogea la 1330—1331, traducere la Institutul de istorie după microfilmul textului francez și arab publicat de Gh. Defrémery și B. R. Sanguinetti, *Voyages d'Ibn Battoutah*, vol. III, Paris, p. 422.

notarial din 1360—1361 redactat în orașul din delta Dunării, Chilia³⁶, scot în evidență amploarea relațiilor de schimb între unele orașe de pe teritoriul provinciilor românești. Orașul pomenit întreține relații economice, în primul rând cu Vicina, Licostomo și San Giorgio³⁷. Registrul amintit confirmă folosirea în circulația locală a tipurilor monetare identificate în tezaurul de la Uzunbair (hiperperi bizantini, aspri, numiți uneori aspri de Chilia și somii); tezaurul conține și o monedă locală, bătută, se pare, la Vicina, sub autoritatea hanului tătar Nogai la sfârșitul secolului al XIII-lea³⁸, lucru extrem de important pentru problema pe care o dezbatem.

Nu mai puțin edificatoare pentru ilustrarea activității comerciale pe piețele orașelor sînt cîntarele pomenite în unele documente sau greutatețile de balanță (ponduri) care serveau în procesul schimbului de mărfuri. Asemenea ponduri au fost descoperite la Dinogetia (secolele X—XII)³⁹, iar registrul notarial menționează ca unitate de măsură specifică orașului din delta Dunării „cantarum”, echivalent cu 150 libre genoveze sau 47 kg⁴⁰. La Siret, menționat pentru prima dată către 1340⁴¹, cîntarul sau cumpăna orașului aducea venituri însemnate domniei. La 1 mai 1384, Petru Mușat, domnul Moldovei, dăruia bisericii Ioan Botezătorul, zidită de mama sa Margareta, „cîntarul sau cumpăna care este în sus-zisa noastră cetate a Siretului”⁴².

Dintre produsele comercializate, cele alimentare, făina și carnea, erau cel mai frecvent întîlnite pe piața orașelor, dat fiind numărul mare al populației neagricole a cărei alimentare necesita desfacerea pe piață a produselor de panificație și a cărnii; este vorba de elemente din rîndul negustorimii străine sau locale, oameni de afaceri, soli, diplomați, bancheri stabiliți sau în trecere prin părțile noastre, care trebuiau să se hrănească. Registrul notarial mai sus pomenit menționează existența brutarilor și a brutăriilor, a morilor de făină care se închiriau avînd o capacitate de producție reflectată în forța celor 3 sau 4 cai care o acționau. O asemenea cantitate de făină măcinată depășea cu mult necesitățile unei familii, astfel că este vorba, incontestabil, de comercializarea ei fie sub formă de făină, fie sub formă de produse panificate, cum ne indică cuptoarele asociate cu morile⁴³. Asemenea brutării au fost descoperite în săpăturile arheologice de la Dinogetia⁴⁴.

³⁶ O. Iliescu, *Registrul notarial genovez redactat la Chilia (1360—1361)*, comunicare ținută în cadrul Societății de numismatică de pe lângă Academia Republicii Socialiste România la 20 aprilie 1965 (ms.); O. Iliescu, *Notes sur l'apport roumain au revêtement de Byzance d'après une source inédite du XIV-e siècle*, în „Nouvelles études d'histoire”, vol. III, București, 1965, p. 105—116.

³⁷ După ultimile corectări pare a fi vorba de două localități separate: Chilia și Licostomo; San Giorgio nu este încă identificată; pare însă a fi vorba despre Sf. Gheorghe.

³⁸ O. Iliescu și S. Gavrilă, *Le grand trésor de monnaies . . .*, în *op. cit.*, p. 217—228; O. Iliescu, *Registrul notarial genovez . . . (1360—1361)*, ms.

³⁹ „S. C. I. V.”, an. II (1951), nr. 1, p. 26.

⁴⁰ O. Iliescu, *Registrul notarial genovez . . . (1360—1361)*, ms..

⁴¹ Wadding, *Annales minorum*, VII, p. 242; cf. Moisescu, *Catolicismul în Moldova*, p. 87.

⁴² *Documente privind istoria României*, veac. XIV, XV, A, vol. I, p. 1—2.

⁴³ O. Iliescu, *op. cit.*

⁴⁴ *Săpăturile de la Garbân (Dinogetia), raionul Măcin (Galați)*, în „S. C. I. V.”, an. II (1951), nr. 1, p. 37.

Registrul mai sus menționat cuprinde unele date și în legătură cu măcelarii din Chilia antrenați în afaceri comerciale⁴⁵. Toată această vie animație din orașe nu putea să nu antreneze în circuitul economic al schimburilor și produsele locale ale unor locuitori din satele apropiate care aduceau la orașe, în vederea desfacerii, diferite produse ale economiei agropastorale. Circulația produselor și a mărfurilor în cele două sensuri: oraș-sat și sat-oraș se oglindește, de altminteri, în măsurile pe care autoritățile puterii centrale sau marii proprietari le-au luat în vederea percepției vămi mărfurilor vehiculate. Despre existența acestor vămi aflăm din câteva documente emise de cancelaria maghiară, prin care scutea de plata acestor vămi pe diverși negustori care își duceau activitatea în cadrul regatului maghiar⁴⁶. Din perceperea acestor vămi voievozii noștri realizau importante venituri. Suma foarte mare necesară răscumpărării lui Bărbat, fraatele lui Litovoi, ucis în lupta cu armatele maghiare⁴⁷, ca și uriașa avere reprezentată de cele 7 000 de mărci oferite de Basarab, întemeietorul, regelui Carol Robert, evaluată la circa o tonă și jumătate lingouri de argint, contravaloarea a 29 de moșii mari, circa 235 de moșii mici sau prețula 1 473 de cai, nu puteau fi adunate dacă n-avem în vedere și veniturile realizate din perceperea vămile, valoarea taxelor vamale plătite de negustori pentru mărfurile cumpărate, vândute sau transportate⁴⁸.

Am amintit mai sus, pe alocuri, despre purtătorii acestor relații de schimb de pe teritoriul de la est și sud de Carpați în cursul secolelor X—XIV. Autorii acestui comerț intern erau, pe de o parte, producătorii înșiși care își vindeau marfa direct consumatorilor; este cazul micilor meșteșugari de la orașe și a sătenilor care-și aduceau ei înșiși produsele pe piața târgului în vederea desfacerii lor. Pe de altă parte însă, o dată cu apariția banilor (monedă, lingouri) ca mijloc de apreciere a valorii mărfurilor și ca bază a circulației interne a mărfurilor, anumite elemente din sfera economiei urbane în special, își fac o adevărată profesiune din deservirea circulației prin repetate vânzări și cumpărări de mărfuri; în acest caz scopul nu mai era simpla înlocuire a formei marfă cu cea de bani, ci banii rezultați erau folosiți pentru cumpărarea altei mărfi (deci M—B—M). Avem de-a face, prin urmare, cu apariția unor mijlocitori în domeniul schimbului de mărfuri, care caută să cumpere mărfuri de la producătorii direcți în scopul revinderii lor altor consumatori. Asemenea fenomen se întâlnește frecvent în secolele X—XIII în țările vecine. În Bizanț, de pildă, acest comerț de intermediere era practicat într-o măsură însemnată de mănăstiri încă din secolele X—XI. Mihai Psellos vorbește în opera sa de un călugăr care călătorea mereu în toate direcțiile, numai pentru a cumpăra marfă dintr-un loc și de a o vinde în altul⁴⁹. O funcție asemănătoare o îndeplinea dugheana

⁴⁵ O. Iliescu, *op. cit.*

⁴⁶ *Doc. priv. ist. Rom., C.*, veac. XIII, vol. I, p. 184; Șt. Mețș, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul pînă în veacul al XVIII-lea*, Sighișoara, 1921, p. 39—40; I. Ferentz, *Istoria catolicismului în Moldova*, în „Cultura creștină”, 1920, nr. 4—6, p. 150.

⁴⁷ *Doc. priv. ist. Rom., C.*, veac XIII, vol. II, p. 272.

⁴⁸ O. Iliescu, *Despre natura juridică și importanța despăgubirilor oferite de Basarab voievod regelui Carol Robert (1330)*, în S. M. I. M., vol. V (1962), p. 133 și urm.

⁴⁹ Relatarea este pomenită de I. Barnea, *Relațiile dintre așezarea de la Bisericiuța-Garvăn și Bizanț în secolele X-XII*, în „S. C. I. V.”, an. IV (1953), nr. 3—4, p. 646, după M. Levchenko, *Istoria Vizantii*, Moscova, 1940, p. 150 și urm.; cf. N. Pigulevskaia, în *Voprost istorii*, 1950, nr. 4, p. 54; cf. E. Lipsit, în *Vizantiiski zbornic*, Moscova, 1945, p. 117 și urm.; cf. L. Bréhier, *Les institutions de l'empire byzantin*, Paris, 1949, p. 383.

descoperită la Dinogetia. Proprietarul ei, un negustor, achiziționa mărfuri locale și de import pe care apoi la revindea diverșilor consumatori⁵⁰. Prima mențiune documentară a unui negustor român, din cîte cunoaștem pînă acum, datează din anii 1334-1335, cînd este semnalată la Liov prezența negustorului Alexandru „Moldaovicz”, al cărui paronomastic arată că era originar din Moldova, adică din Baia⁵¹.

Cine anume erau consumatorii diferitelor sorturi de mărfuri vehiculate pe teritoriul țărilor române în secolele X-XIV?

În condițiile unei societăți cu unități social-economice deosebite ca structură și intensitate a relațiilor de producție (așezări urbane cu o populație neagră în continuă creștere, care solicita o gamă întreagă de produse, în special alimentare, domeniul feudal pe cale de constituire, al cărui proprietar era mare amator de mărfuri variate, satul chemat să-și rezolve, în general prin posibilitățile de care dispunea, unele probleme economice de strictă necesitate), destinația mărfurilor către una sau alta din aceste unități era direct proporțională cu gradul de dezvoltare a acestor relații. Relațiile marfă-bani s-au dezvoltat la început de sus în jos, fiind promovate de păturile sus-puse ale societății, și apoi s-au infiltrat în jos, pe măsura creșterii producției și a schimbului. În așezările urbane mărfurile se adresau vîrfurilor feudale din oraș, elementelor mai înstărite, diverșilor negustori străini veniți în interes de afaceri, curtierilor marelui tranzit etc. În așezările sătești, consumatorii erau în primul rînd marii proprietari de pămînt, elementele mai înstărite din cadrul satului și chiar unii locuitori de rînd, consumatori ai unor produse meșteșugărești pe care nu le puteau realiza în propriile lor gospodării. Numai așa se poate explica mulțimea obiectelor de podoabă de bună calitate descoperite în unele cimitire sătești sau în așezări cu același caracter, cercetate pînă acum.

În dezvoltarea circulației interne a mărfurilor un rol important a revenit comerțului extern, care a stimulat producția în general, în direcția valorii de schimb. Pentru înțelegerea acestei importante chestiuni este necesară tratarea, în cele ce urmează, a ponderii pe care a avut-o acest gen de activitate în economia de schimb în cadrul societății românești de la est și sud de Carpați.

Studiul relațiilor externe ale societății de pe teritoriul Moldovei și Țării Românești din secolele X-XIV, sub aspectul schimbului de mărfuri în general, are nevoie de determinarea direcțiilor în care s-a manifestat această formă de activitate economică, a raporturilor comerciale și a volumului lor, întreținute cu diferite state europene. Este necesar, pentru aceasta, cercetarea celor trei forme principale pe care le îmbracă activi-

⁵⁰ „S. C. I. V.”, an. III (1952), p. 368-372.

⁵¹ Joh. Vogt, *Codex diplomaticus Prussiae*, II, Königsberg, 1835, p. 190; semnalat la Fr. Miklosich, *Über die Wanderungen der Rumunen in den dalmatischen Alpen und den Karpaten*, Viena, 1879, p. 41; reluat de I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV, XV und XVI Jahrhundert. Nach Quellen dargestellt*, Gotha, 1911, p. 17; vezi N. Iorga, *Istoria românilor*, III, București, 1937, p. 204; D. Onciul, *Opere complete*, I, București, 1946, p. 65; E. Virtosu, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, în *Doc. priv. ist. Rom.*, Introducere, vol. II, București, 1956, p. 473.

tatea comercială externă: *importul*, adică intrarea în societatea românească a produselor și mărfurilor străine, *exportul*, adică capacitatea economiei românești de a satisface cu produsele ei parte din necesitățile locuitorilor de pe teritoriul altor state, *tranzitul* mărfurilor străine pe teritoriul viitoarelor state Moldova și Țara Românească.

În funcție de modul și măsura în care aceste forme ale comerțului extern au reușit să antreneze producția locală, dirijând-o spre realizarea valorii de schimb a produselor, se va putea stabili poziția diferiților negustori străini față de modul de producție local și prin aceasta rolul lor (pozitiv sau negativ) în dezvoltarea societății românești. Nu-i mai puțin adevărat însă că rezolvarea acestor probleme este foarte dificilă la ora actuală, dată fiind penuria izvoarelor în general, pe de o parte, iar pe de alta inegală valoare de reprezentare a acelor existente, în ceea ce privește activitatea comercială externă a țărilor cu care am întreținut asemenea raporturi. În asemenea condiții apare firească extinderea mare care se va acorda relațiilor de schimb cu Bizanțul și cu promotorii relațiilor comerciale din cadrul Imperiului bizantin, în raport cu spațiul foarte restrâns rezervat aceleiași activități cu celelalte state limitrofe sau mai depărtate.

Ca și pentru comerțul intern, unul dintre izvoarele de primă mână îl formează tezaurele monetare, aproape singurele surse, pentru perioada mai veche, de apreciere a volumului și direcțiilor de manifestare a schimburilor externe. Prezența monedei străine, în cantitate așa de mare, pe teritoriul patriei noastre dovedește pătrunderea, o dată cu ea, a mărfurilor străine ca și scoaterea din acest teritoriu a diferitelor produse și mărfuri locale.

Documentele de care dispunem în prezent — cele mai numeroase fiind cele de natură arheologică — indică, în marea lor majoritate, pătrunderea în secolele X—XII în mare cantitate pe teritoriul Dobrogei, al Țării Românești și al Moldovei (aceasta fiind și ordinea de mărime pe provinciile a volumului extern de mărfuri), a produselor de factură bizantină. În numeroase așezări cercetate arheologic a fost scos la iveală un bogat sortiment de obiecte (dintre cele ce se puteau conserva în pământ) venite din cele mai îndepărtate centre economice ale Bizanțului. Un loc de seamă în seria descoperirilor bizantine îl deține ceramica cu smalt, considerată ca obiect de lux. Aria de răspândire a acestui gen de ceramică, cu un sistem de decor în ornamentare împrumutat din lumea persană, cuprinde întregul bazin al Mediteranei de est. Centrele cele mai importante producătoare ale unei ceramici similare, venită în părțile noastre pe calea schimburilor, erau Constantinopol, Tesalonic, Pergamon, Milet, Niceea, insulele Sîmos și Cipru, Atena, Sparta, iar mai aproape de noi, Mesembria⁵². Asemenea tipuri ceramice datate în secolele X—XII au fost descoperite la Garvăn, Prislava (azi com. Ada Marinescu), Noviodunum (Isaccea), Troesmis (Iglița), Carsium (Hirșova), Capidava, Axiopolis (Cernavodă) etc.⁵³. Reține atenția un alt produs ceramic, amforele, venite pe calea schimbului din Bizanț,

⁵² I. Barnea, *Relațiile dintre așezarea de la Bisericiuța-Garvan și Bizanț în secolele X—XII*, în „S. C. I. V.”, 1953, nr. 3—4, p. 652 și urm.; „S. C. I. V.”, 1952, p. 365; „S. C. I. V.”, 1955, nr. 3—4, p. 731.

⁵³ I. Barnea, *Relațiile* . . . p. 652.

amfore descoperite la Dinogetia, Niculițel, Isaceea ⁵⁴, Păcuiul lui Soare ⁵⁵, Capidava ⁵⁶, Dridu ⁵⁷ etc.; ele poartă pe umeri mărcile atelierelor bizantine de proveniență. Produse de import au fost considerate și fragmentele ceramice provenind din străchini, talere și căni smălțuite descoperite la Noviodunum, Axiopolis, Capidava (secolele X—XI), Păcuiul lui Soare, Bucov, Turnu-Severin, Histria, Ieni-Sala (Heracleea) etc., extinse apoi în secolul al XIV-lea în centrele orașenești: Argeș, Tirgoviște, Cimpulung, Siret, Iași, Suceava ⁵⁸. De proveniență bizantină sînt și olanele purtînd mărci și litere descoperite în așezările dobrogene mai cu seamă ⁵⁹.

O categorie importantă de articole importate din Imperiul bizantin în secolele X—XII o formează obiectele de podoabă și țesăturile. La Dinogetia, dar și în alte localități, ca: Măcin, Piatra Frecăței, Capidava, Bucov, Turnu-Severin, Voinești, Isaceea, Dolojman etc., au fost descoperite numeroase obiecte de podoabă de tradiție orientală lucrate în centre din Asia Mică (cruciulițe din metale prețioase sau semiprețioase, inele de argint și de bronz, aplice de bronz aurit și cu aplicații de email, cercei, brățări, pandantive, engolpioane cu lanț și pietre prețioase de o deosebită valoare, brățări de sticlă, coliere de argint etc.), aduse în orașele de la noi și răspîndite în satele de pe teritoriul provinciilor românești, mai cu seamă de localnici atrași în sfera circulației mărfurilor ⁶⁰. Fragmente de țesături de fir de proveniență bizantină au fost descoperite în unele morminte de la Gar-

⁵⁴ „S. C. I. V.”, 1954, nr. 1—2, p. 180—181, 184; 1955, nr. 3—4, p. 742; I. Barnea, *Amforele feudale de la Dinogetia*, în „S. C. I. V.”, 1954, nr. 3—4, p. 521—522.

⁵⁵ *Materiale și cercetări arheologice*, V, p. 588; VI, p. 659.

⁵⁶ G. Florescu, R. Florescu și P. Diaconu, *Capidava. Monografie arheologică*, vol. I, București, 1958, p. 209.

⁵⁷ I. Nestor, *Contributions archeologiques au problème des Protoroumains. La civilisation de Dridu*, în „Dacia”, 1958, p. 376.

⁵⁸ I. Barnea, B. Mitrea, N. Anghelescu, *Săpăturile de salvare de la Noviodunum*. În *Materiale și cercetări arheologice*, IV, p. 167; I. Barnea, *Date noi despre Axiopolis*, în „S. C. I. V.”, 1960, nr. 1, p. 76—78; R. Florescu, *Problema originii ceramicii românești și unele descoperiri recente la Capidava*, în *Omagiul lui George Oprescu*, București, 1961, p. 201—204, 206; P. Diaconu, *Săpăturile de la Păcuiul lui Soare*, în *Materiale și cercetări arheologice*, VI, p. 658—659; VII, p. 604; C. Nicolaescu, *Aspecte ale relațiilor culturale cu Bizanțul la Dunărea de jos în secolele X—XIV*, în „S. M. I. M.”, p. 18; D. Giurescu, *Relațiile economice ale Țării Românești cu țăările Peninsulei Balcanice în perioada feudalismului timpuriu*, în „Romanoslavica”, X, p. 375; N. Constantinescu, *Contribuție la cunoașterea ceramicii bizantine . . .*, în „S. C. I. V.”, 1959, nr. 2, p. 441—449; C. Preda, *Urme de viață la Histria din secolele XII—XIII*, în „S. C. I. V.”, 1954, nr. 3—4, p. 531—537; M. Comșa, *Contribuții la cunoașterea culturii străromâne în lumina săpăturilor arheologice de la Bucov (reg. Ploiești)*, în „S. C. I. V.”, 1959, nr. 1, p. 84; Al. Bărcăcilă, *Monede, podoabe de metal și fragmente ceramice de la ternele Drubetei și din cimitirul medieval suprapus*, în *Materiale*, V, p. 790.

⁵⁹ P. Diaconu, *În legătura cu datarea olanelor cu semne în relief descoperite în așezările feudale timpurii din Dobrogea*, în „S. C. I. V.”, 1959, nr. 2, p. 491—495.

⁶⁰ I. Barnea, *Relațiile . . .*, p. 661 și urm.; E. Comșa și Gh. Bichir, *O nouă descoperire de monede și obiecte de podoabă din secolele X—XII în așezarea de la Garvăn (Dobrogea)*, în „Studii și cercetări de numismatică”, III, p. 240—241; Gh. Florescu și colab., *Capidava*, vol. I, 1958, p. 237—238; „S. C. I. V.”, an. IV (1953), nr. 1—2, p. 255; „S. C. I. V.”, 1955, nr. 3—4, p. 730; *Materiale și cercetări arheologice*, V, p. 790; M. Comșa, *Săpăturile de la Bucov*, 1960, ms. la Institutul de arheologie; D. Teodoru, *Tezaurul feudal-timpuriu de obiecte de podoabă descoperit la Voinești-Iași*, în *Arheologia Moldovei*, vol. I, p. 249; Gh. Ștefan, în „Dacia”, 1937—1940, vol. VII—VIII, p. 417; *Materiale și cercetări arheologice*, VI, p. 663, fig. 1; P. Aurelian, *Săpăturile de la Piatra Frecăței*, în *Materiale și cercetări arheologice*, VIII, p. 586.

văn⁶¹. Manifestându-și față de mama sa dorința de a locui „la Dunăre în Pereiaslaveț” situat în sudul Dobrogei, Sviatoslav menționa la 961, printre bogățiile acelei regiuni, aurul și țesăturile venite din lumea bizantină⁶².

Astfel se prezintă situația importului de articole bizantine pe teritoriul provinciilor românești pînă în momentul instalării genovezilor la gurile Dunării, în măsura în care acest import se oglindește în documentele arheologice de care dispunem pînă în prezent, izvoarele cele mai însemnate, de altfel, pentru cercetarea raporturilor comerciale cu Bizanțul. Mulțimea așezărilor de pe teritoriul Dobrogei și chiar al Țării Românești care păstrează mărturii ale obiectelor bizantine și puținătatea acestora pe teritoriul Moldovei sînt confirmate de lista descoperirilor monetare prezentată mai sus. O dată cu instaurarea genovezilor la gurile Dunării însă, urmărirea importului de mărfuri bizantine, sau de cele mai multe ori occidentale, prin intermediul acestor negustori italieni are la bază o serie de acte notariale redactate la Pera și Caffa, din care reiese parte din volumul mărfurilor aduse în vederea vînzării lor populației de pe teritoriul patriei noastre⁶³.

Contractele încheiate la Pera prevăd aducerea la gurile Dunării între 1 iulie și 23 septembrie 1281 a unui volum de mărfuri și bani socotiți în aur în valoare de aproximativ 3 500 perperi. Dintre aceștia, 1 720 perperi reprezentau valoarea mărfurilor aduse spre vînzare, iar restul bani (perperi, aur, aspri) necesari pentru cumpărarea de produse și mărfuri din ținuturile românești. Ținem să subliniem în chip deosebit această constatare, care ne arată în cifre cele două laturi ale activității negustorilor genovezi la gurile Dunării : exportul către locuitorii societății românești a mărfurilor străine și importul mărfurilor locale procurate pe baza monedei pe care ei o aduceau o dată cu mărfurile la bordul navelor de transport. Observația noastră precizează cu toată certitudinea un minim al tranzacțiilor. La acest minim se mai poate adăuga însă o parte din volumul mărfurilor încărcate la Pera cu destinația „apud Vicinam vel quo Deus mihi melius administraverit per imperium Romaniae”⁶⁴, avînd convingerea că măcar o parte cît de cît însemnată din aceste mărfuri ajungeau la Vicina sau în alte centre economice de la Dunărea de jos.

Care erau mărfurile aduse de genovezi în centrele economice de la Dunărea de jos ? Actele notariale menționează în primul rînd postavul de diferite sorturi. Postavul lombard care provenea din Florența este atestat în mare cantitate în acte. Printre expeditori figurează un mare negustor de postav din Florența, Donato dei Donati⁶⁵. Urmează apoi postavul francez⁶⁶, bumbacul⁶⁷, țesăturile de mătase orientală, ca cendalul de

⁶¹ I. Barnea, *Meșteșugurile în așezarea feudală de la Garvăn (secolele X-XII)*, în „S. C. I. V.”, 1955, nr. 1—2, p. 115.

⁶² *Повесть временных лет* (Ed. D. S. Lihaciov, Moscova-Leningrad, 1950, I, p. 246).

⁶³ Pentru explicațiile în legătură cu volumul de mărfuri posibile a fi fost aduse în regiunile noastre, vezi B. Cîmpina, *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în secolele XIII-XV*, în „Studii”, 1953, nr. 1 și 3, cu bibliografia respectivă.

⁶⁴ „Romaniae” este, evident, Imperiul bizantin, înlăuntrul hotarelor căruia era cuprins și teritoriul Dobrogei cu Vicina și alte așezări cu caracter urban, precum și unele centre economice situate la gurile Dunării.

⁶⁵ *Recherches sur Vicina*, p. 151, 153, 155—156, 157—158, 159, 163—164, 166.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 163.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 156, 157.

Niceea, de pildă ⁶⁸, țesături de in, se pare, purtînd denumirea de „bocharamis” ⁶⁹, saci de in aduși de la Caffa ⁷⁰, mirodenii, untdelemn și tot felul de vinuri și fructe din Grecia ⁷¹; actele menționează și o anumită specie de lemn încărcat la Pera pentru a fi negociat în porturile Mării Negre ⁷². Sînt amintite și metalele prețioase și obiectele de valoare. Într-un act al cancelariei maghiare din 1217, negustorii venețieni care intrau în ținuturile regatului erau scutiți de taxe pentru comercializarea obiectelor de aur, a pietrelor prețioase, a țesăturilor de mătase, a mătăsii și a mirodeniilor ⁷³. Întrucît la acea vreme regatul Ungariei își întinsese stăpînirea și asupra unor teritorii de la sud și est de Carpați, activitatea negustorilor respectivi și în aceste ținuturi poate fi presupusă. Aminteam mai sus prezența la bordul navelor genoveze care plecau din Pera cu destinația Vicina sau alte localități a banilor sub formă de monedă (perper de aur) sau sub formă de metal prețios, probabil lingouri (un act din 18 iulie 1281 consemnează o cantitate de aur în valoare de 16 perperi „hiperperos sex decim auri implicitos in auro” ⁷⁴, dată în comandită lui Bartolomeo Vesela pentru a-i duce la Vicina). Vom vedea mai jos cum această cantitate de bani, sub cele două forme menționate, era schimbată, după necesități, la capătul drumului, cu ajutorul „băncilor” de credit existente în orașele de la gurile Dunării, în monedă divizionară în vederea cumpărării produselor și mărfurilor locale. O serie de alte documente atestă intensa activitate comercială la gurile Dunării incluzînd, firește și aspectul aducerii de mărfuri. Cronicile rusești pomenesc de corăbii cu multă marfă în orașele de pe Dunăre la 1159 ⁷⁵. La sfîrșitul secolului al XIII-lea, un oarecare negustor genovez Roland de Quarto mergea cu o barcă a sa la Vicina; în aceeași vreme compatrioții ai săi se îndreptau spre alte localități din regiune ⁷⁶. La începutul secolului al XIV-lea sînt semnalate pagube aduse negustorilor genovezi care veneau aici cu mărfuri ⁷⁷.

Pentru estimarea celei de-a doua laturi a activității comerciale externe în ținuturile românești în epoca timpurie a feudalismului dispunem, în ceea ce privește relațiile cu Imperiul bizantin, de o descoperire recentă care, alături de alte izvoare, este în măsură să aducă lămuriri noi în sfera exportului produselor românești. Este vorba de descoperirea registrului notarial citat mai sus, care consemnează o parte din mărfurile încărcate de genovezi la Chilia cu destinația Pera, în decursul cîtorva luni, după cum registrul lui Gabriele di Predono redactat la Pera la 1281 consemna mărfurile aduse de genovezi la Vicina.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 160—161.

⁶⁹ La 7 august 1281 erau pomenite 20 de suluri de acest gen de țesătura urmînd a fi aduse la Vicina.

⁷⁰ *Recherches* . . . , p. 171.

⁷¹ Relația lui Polybiu C. IV, cap. 38 la N. Iorga, *Studii istorice* . . . , București, 1899, p. 20—21; *Повесть временных лет*, ed. cit., p. 246.

⁷² G. Brălianu, *Actes de notaries genois de Pera et de Caffa de la fin de treizieme siècle (1281 1291)*, București, 1927, p. 121—122.

⁷³ *Doc. priv. ist. Rom.*, C, veac. XIII, vol. I, p. 164.

⁷⁴ *Recherches* . . . , p. 153—154.

⁷⁵ *Voskresenskaia letopis*, în *Полное собрание русских летописей*, vol. VII, Petersburg, 1856; vol. VIII, 1859, p. 68.

⁷⁶ N. Iorga, *Studii istorice* . . . , p. 378.

⁷⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XIII, XIV și XV, B, p. 8—10; Gr. Țamblac, *Viața sfințului Ioan cel Nou*, traducere la Institutul de istorie „N. Iorga”.

Așa cum reiese din acte, produsele cel mai mult solicitate erau grânele. Cea mai timpurie mărturie despre apariția pe piață a grâului produs în regiunea de la Dunărea de jos datează din secolul al XI-lea. În anii 1073-1074 în timpul lui Mihail al VII-lea Ducas, populația din „multele și marile orașe de la Dunărea de jos care întrețineau o armată nu mică” s-a răsculat, printre altele și din cauza interzicerii comerțului liber al grâului⁷⁸. Un secol mai târziu, un genovez aducea la Pera grâu încercat la gurile Dunării⁷⁹. Grâu adus din părțile Mării Negre era pomenit către anii 1276-1278⁸⁰. Florentinul Pegolotti, care edita către 1335 sau 1340 tratatul său *La pratica della mercatura*, menționa printre varietățile de grâu și pe cel de „Vezina”. Către mijlocul secolului al XIV-lea, cu prilejul conflictului dintre genovezi și venețieni, erau pomenite la Licostomo și în alte părți „...schele de grâu” (caricatoria frumenti)⁸¹. Interesul manifestat de negustorii italieni față de achiziționarea unei cantități cât mai mari de grâu din ținuturile românești a provocat o mare concurență între venețieni și genovezi, soldată cu un adevărat război diplomatic pentru deținerea monopolului cumpărării grâului în aceste părți⁸². Dar știrile cele mai prețioase ni le procură cele peste 70 de acte cuprinse în registrul notarului Antonio di Podenzzolo pomenit mai sus. Deși pînă în momentul de față o cercetare amănunțită încă nu s-a făcut, se remarcă totuși o mare cantitate de grâu încercat în orașul din delta Dunării. Unul din acte, de pildă, menționează pe bancherul Francesco Bustarino care cumpără cu banii unui negustor din Pera mai multe modii de grâu. Valoarea grâului exportat la Pera se ridică, după calculele făcute pe baza a 7 acte, la circa 2 000 perperi.⁸³

Un alt produs românesc comercializat pe piețele orașelor de la gurile Dunării, produs exportat de către genovezi, era mierea. În afară de relația lui Polybiu, generală de altfel, care se referă la exportul din regiunile Mării Negre a mierii de albine, 5 acte redactate de Antonio di Podenzzolo ne indică o cantitate de 121 „cantaria”, ceea ce înseamnă circa 6 000 kg, plătite în somi de argint în valoare de aproximativ 700 perperi de aur bizantini.

Ceara este pomenită într-un act din 6 octombrie 1281 redactat la Pera de Gabriele di Predono: Francesco di Multedo, croitor, recunoaște prin acest act că a primit de la Bergognio Bave, la Vicina, o cantitate de 5 cîntare (circa 250 kg) de ceară, pe care a expedit-o la Genova pe bordul navei „Sguarzafigici”⁸⁴. Un alt transport era amintit într-un contract din

⁷⁸ M. Attalciates, *Historia*, ed. Bonn, 1853, p. 204; cf. I. Barnea, *Relațiile dintre asezarea de la Bisericuța-Garvân și Bizanț în secolele X-XII*, în „S. C. I. V.”, 1953, nr. 3-4, p. 651.

⁷⁹ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, București, 1937, p. 55; idem, *Studii istorice* . . . , p. 46; cf. Tafel-Thomas, III, p. 171-172, 189, 266, 276.

⁸⁰ *Recherches* . . . , p. 74; cf. textul din *Della decima e di varie altre gravezze imposte dal comune di Firenze*, Lisboa e Lucca, 1766. III, p. 25.

⁸¹ *Diplomatarium Veneto-Levanticum*, II, doc. 91, p. 57-59; cf. O. Mărculescu, *Balica și Dobrotici*, 1937, extras, p. 20; cf. N. Iorga, *Studii istorice* . . . , p. 19-50.

⁸² Pentru întregul conflict a se vedea N. Iorga, *op. cit.*, p. 46-50; B. Cimpina, *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în secolele XIII-XV*, în „Studii”, 1953, nr. 1, p. 219.

⁸³ O. Iliescu, *Registrul notariat genovez din 1360-1361*, comunicare ținută în cadrul Societății numismatice la 20 aprilie 1965. Nu se știe precis cît reprezenta un „modius”. Unele acte contemporane indică o echivalență de circa 100 kg.

⁸⁴ *Recherches* . . . , p. 174.

6 iulie 1281 redactat la Pera, fără însă a se preciza cantitatea ⁸⁵. Registrul lui Antonio di Podenzolo cuprinde 9 acte care indică o cantitate de 24 „cantaria”, respectiv 1 200 kg de ceară de Zagora, plătită în somi de argint (circa 115 kg). Unul dintre acte arată, printre altele, pe un Nicolae Turcul, locuitor din Chilia, care se obligă să furnizeze unui negustor pentru o sumă de bani o cantitate de ceară ⁸⁶.

Documentele menționează ca obiect de export din ținuturile românești produsul exploatării ocnelor noastre salifere. Un act din registrul lui di Podenzolo ni-l arată pe bancherul Lombarto Bustarino într-o afacere de negoț cu sare încărcată în orașul notarului genovez. Împreună cu un alt negustor el cumpără o navă încărcată cu sare care aparținea unui negustor din Pera ⁸⁷. După aprecierea făcută pînă în prezent pe baza citorva acte valoarea sării încărcată și consemnată în cele cîteva acte se ridică la circa 9 somi de argint. Rămîne neprecizată proveniența sării. Dacă ținem însă seama de exploatarea veche a salinelor de la Tg.-Ocna, din Moldova, prima mențiune documentară (potrivit actelor noastre interne) datînd de la mijlocul secolului al XV-lea ⁸⁸, presupunerea unei atare proveniențe a sării încărcate în orașul la gurile Dunării în secolul al XIV-lea apare foarte plauzibilă ⁸⁹. Sarea olteană, care își avea importanța ei în aprovizionarea orașelor din dreapta Dunării nu credem că putea constitui obiect de export la Dunărea de jos ⁹⁰.

Documentele de care dispunem mai pomenesc, ca articol de export din ținuturile românești de la Dunărea de jos, pește. Pentru transportul de pește la sudul Dunării există o știre din 1299. Într-o scrisoare din primăvara anului menționat, Teodoras Metochites, trimisul lui Andronic al II-lea pentru reglementarea relațiilor bizantino-sîrbe, relatează despre consumul de pește la curtea regelui sîrb: „Acești pești, subliniază Metochites, sînt dintre cei mai mari și grași de la Dunăre și ajung mai rar la noi fiind căutați de unii oameni cu precădere, dar nu întotdeauna cu succes” ⁹¹. Firește că peștele care lua drumul exportului era lucrat, sărat de obicei. În săpăturile efectuate la Dinogetia, Capidava și Păcuiul lui Soare s-au descoperit încăperi a căror destinație era sărarea peștelui. Marile dimensiuni ale acestor instalații, cantitatea mare de pește ce se putea prelucra în asemenea construcții exclud utilizarea peștelui numai în scopul consumului local; din contră, o prelucrare în mare cantitate presupune, fără îndoială, comercializarea internă și externă, mai cu seamă ⁹².

⁸⁵ Actes . . . , p. 86 (nr. XXII).

⁸⁶ O. Iliescu, *op. cit.*

⁸⁷ O. Iliescu, *op. cit.*

⁸⁸ *Doc. priv. ist Rom.*, veac. XIV, XV, A, vol. I, p. 267.

⁸⁹ Proveniența ei din salinele oltene este greu de admis, dacă ne gîndim la posibilitatea de transport din acea vreme.

⁹⁰ C. Jirecek, *Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters*, Viena, 1899, p. 24; cf. D. Giurescu, *op. cit.*, p. 374.

⁹¹ Dr. P. Nikov, *Татаро български отношения през средните векове соглед към уардването на Смиледа*, în *Годишникна Софийския Университет Историко-Фил.* Фак. XV—XVI (1919—1920), p. 36, 37, 75, cf. D. Giurescu, *Relațiile economice...*, p. 372.

⁹² R. Popa, *Păcuiul lui Soare. O așezare dunăreană cu trăsături urbane în veacurile XIII—XIV*, în „*Studii*”, 1961, nr. 1, p. 110; Șt. Constantinescu, *Pescuitul în bălțile Dunării în lumina săpăturilor arheologice de la Garvăn (secolele X—XII)*, în „S. C. I. V”, 1956, nr. 3—4, p. 407 și urm.; Gr. Florescu și colab. *Capidava. Monografie arheologică*, vol. I, București, 1958, p. 141.

Izvoarele mai pomenesc ca articole de export pieile mari lucrute, carnea sărată⁹³ și vinul. Două acte din registrul notarial menționat pomenesc ca articol încărcat în orașul amintit, cu destinația Pera, vinul în valoare de 1631 aspri⁹⁴.

Avem, astfel, în față o imagine care, departe de a fi completă, ne ajută să ne dăm seama de marile cantități de mărfuri scoase de negustorii italieni din ținuturile românești în epoca feudalismului timpuriu și să apreciem, în această nouă lumină, rolul pe care ei l-au jucat în această vreme la gurile Dunării. Registrul lui Antonio di Podenzolo indică o valoare totală a produselor românești încărcate în orașul de la Dunăre în decursul a numai 5 luni de zile și nu în perioada cea mai favorabilă a anului (este vorba de intervalul dintre noiembrie 1360 și mai 1361) de 7 700 perperi aur. Această cifră corespunde aproape unei treimi din venitul anual al vămii imperiale de la Constantinopol. Repetăm că cei 7 700 perperi reprezintă valoarea mărfurilor încărcate în numai 5 luni de zile. Trebuie însă luat în considerare că în orașul pomenit mai exista, în aceeași vreme, un notar (Barnabo di Carpino) care înregistra operațiile de încărcare a mărfurilor și care îndeplinea și funcția de consul al Genovei. Trebuie avut în vedere, de asemenea, numărul extrem de mare al monedei bizantine descoperite pe teritoriile provinciilor românești, adusă de negustorii genovezi mai cu seamă, în vederea cumpărării de mărfuri și produse locale. Care era mecanismul efectuării schimbului și plății mărfurilor? Registrul lui di Podenzolo ne dă unele indicații în acest sens. Pentru cumpărarea mărfurilor din ținuturile noastre negustorii aveau nevoie de convertirea monedei lor (perperi de aur sau chiar aur), adusă de la Pera, în monedă divizionară și în monedă de argint și somi de argint care circulau în părțile noastre; sau să schimbe diferite monede contra argint sau aur pur, neprefăcut în monedă, ca bani universal. Aceste operații erau efectuate cu ajutorul „băncilor” existente în acest scop. Pentru mărfurile aduse la Pera, negustorul primea acolo, la vânzarea lor, perperi de aur. De multe ori negustorii primeau la Chilia bani cu împrumut după etalonul de acolo (somi de argint „ad pondus” sau „ad sagium Chili”) și plăteau la Pera după etalonul în aur al acestui oraș⁹⁵.

Registrul genevez menționează existența în orașul de la Dunărea de jos a unor „bănci” și „bancheri” care se ocupau cu comerțul de schimb, cu schimbul de bani. Unul din acte poartă mențiunea scrierii lui „apud bancum Lombarto Bustarino”. Un alt bancher, Francesco Bustarino, este menționat în calitate de cumpărător al unei cantități de grâu; tot el închiriază o moară cu trei cai și dă, totodată, cu împrumut, unui oarecare Manole, o sumă de somi, prețul de închiriere a unei mori cu patru cai. Tot în asemenea afaceri mai apare și un al treilea bancher, prin urmare trei bancheri. Alături de aceștia documentele consemnează activitatea unor negustori italieni stabiliți în orașele de la gurile Dunării. Încă din 1281 era pomenit la Vicina un Pantaleo de Vicina⁹⁶, în 1289 se menționa un

⁹³ N. Iorga, *Studii istorice* . . . , p. 20. 21, 46, unde sînt citate izvoarele respective; Thomas, *Diplomatarium*, p. 176; *Relația lui Polybiu*, C. IV, cap. 38.

⁹⁴ O. Iliescu, *op. cit.*

⁹⁵ Este posibil ca „sommio de argint ad sagium Chili” să fie reprezentat în lingouri de argint, ca cele descoperite în tezaurul de la Uzunbair (Tulcea).

⁹⁶ *Recherches sur Vicina* . . . , p. 173.

Tommaso Camarino d'Ancone, locuitor din Vicina „qui habitat in Vicina”⁹⁷, iar în 1290 un Venturio de Mantova „habitor de Vecina”⁹⁸. (Cea mai mare parte a negustorilor întâlniți în orașele de la Dunărea de jos sînt genovezi sau locuitori din micile porturi riverane din satele din împrejurimile Genovei (Gavi, Nervi, Voltri, Quarto)⁹⁹, veniți în părțile noastre în interese de afaceri comerciale. Ei întrețineau legături cu marile centre economice ale lumii bizantine. Regiunile noastre erau într-o permanentă legătură cu orașe ca Pera, Constantinopol, Caffa, Adrianopol, Mesembria, Trebizonda, Genova, Veneția, Varna, Murano etc. Mijloacele de transport erau închiriate de la diverși patroni de nave, unii dintre ei călugări ai unor mănăstiri angajate în relațiile comerciale. Toată această febrilă activitate nașterea centrelor economice de la Dunărea de jos imaginea marilor orașe portuare din vremea respectivă. Fără îndoială că eforturile genovezilor în vederea atingerii scopurilor lor economice erau din plin răsplătite. Veniturile mari pe care ei le realizau din comerțul practicat în părțile noastre erau în măsură să-i mulțumească. Nu vom insista aici asupra modalității obținerii acestor mari beneficii; chestiunea a fost studiată îndeajuns pentru ca, în antiteză cu nivelul economiei românești din secolele XIII—XIV, rolul lor negativ să fie scos în evidență¹⁰⁰. Precum s-a arătat, aceste venituri erau scoase în primul rînd din importul de mărfuri străine pe teritoriile noastre, mărfuri care se adresau vîrfurilor societății; aceasta era latura principală a activității negustorilor italieni realizatori de beneficii mari. Profituri mari realizau și din diferența de preț a mărfurilor cumpărate de la localnici pe prețuri mici (ca urmare a gradului de dezvoltare a societății băștinase) și vîndute în diferite locuri din Imperiul bizantin sau chiar în țări mai îndepărtate, la prețuri destul de ridicate. Socotim însă necesar să stăruiem, în cele ce urmează, tocmai asupra acestei ultime laturi a activității negustorilor italieni la gurile Dunării, fiind mult mai importantă pentru dezvoltarea economiei locale, în măsură să reliefeze, pe baza documentelor recent descoperite, unele aspecte, neglijate pînă acum, din cadrul activității economice a acestor promotori ai relațiilor de schimb. Tocmai acest export, ca să-l numim așa, al produselor societății românești, vehiculat de genovezi, ne poate oferi posibilitatea cunoașterii gradului în care s-a produs legătura nemijlocită dintre acești negustori și ansamblul relațiilor de producție în cadrul cărora au fost obținute mărfurile. Lăsînd la o parte știrile din diferite izvoare atît de cunoscute istoricilor referitoare la scoaterea de către genovezi de pe teritoriul de la Dunărea de jos a unor produse și mărfuri locale, printre care, așa cum am văzut mai sus, sînt pomenite și pieile mari de cornute lucrate, registrul lui Antonio de Podenzolo ne furnizează date interesante asupra cantității de articole locale încărcate la Chilia cu unele indicații foarte prețioase în legătură cu proveniența și mecanismul achiziționării lor de către diferiți negustori. Aceste indicații sînt deosebit de valoroase pentru aprecierea contactului nemijlocit cu producătorii direcți de la care proveneau mărfurile. S-a presupus, atunci cînd izvoarele arătau mari cantități de produse locale

⁹⁷ *Ibidem*, p. 174—175.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 175—176.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 48.

¹⁰⁰ B. Cimpina, *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în secolele XIII—XV*, în „Studii”, 1953, nr. 1, p. 202 și urm.

scoase de genezezi (grîne, miere, ceară, piei lucrute etc.), că aceste articole ar fi provenit de pe pămîntul care era proprietatea coloniei genezeze și deci, în acest caz, ei nu au contribuit la dezvoltarea producției locale de mărfuri ¹⁰¹. Registrul notarial atestă existența în orașul din Delta Dunării, printre negustorii genezezi, a diferiților mișiți (censorii) care achiziționau produsele solicitate, a unor rapoarturi contractuale libere care exclud ipoteza provenienței mărfurilor de pe teritoriul coloniei. Este de ajuns să pomenim, aici unele contracte referitoare la achiziționarea unei cantități de sare, care, firește, nu putea avea o proveniență decît străină proprietății coloniei genezeze. Într-unul din acte apare chiar și numele unui furnizor Nicolae Turcul, locuitor din Chilia ¹⁰². Firește că cei mai mult antrenați în valorificarea produselor locale erau locuitorii (stăpînii de moșii și micii proprietari de pămînt) din satele apropiate orașului sau centrului unde avea loc încărcarea produselor. Aceasta nu exclude însă și participarea unor locuitori din așezări mai îndepărtate de schela respectivă. Nu putem preciza raportul cantitativ dintre mărfurile furnizate de marii feudali și cele ale micilor proprietari de pămînt. Considerăm însă că ambele categorii erau suficient de mult antrenate în acest schimb. Desigur că în ceea ce privește vînzarea unor articole meșteșugărești, ca pieile lucrute, de pildă, puteau fi antrenați mai cu seamă meșterii orășeni și cei de pe domeniul feudal. Indiferent de legătura stabilită între negustor și producător (prin achiziționări sau direct prin producătorul însuși), activitatea de cumpărare a produselor locale de către negustorii italieni poate fi considerată a fi avut un contact direct, nemijlocit, cu producția locală a diferitelor mărfuri care făceau obiectul solicitărilor genezeze. Fără a reduce din dimensiunile rolului negativ pe care l-au avut negustorii venețieni, genezezi etc., mijlocind schimbul între produsele unor popoare slab dezvoltate din punct de vedere comercial și în genere economic, trebuie arătat însă că, indiferent de voința lor, activitatea comercială desfășurată de ei a înregistrat și unele aspecte pozitive în ceea ce privește dezvoltarea producției locale. K. Marx a rezumat într-un chip cit se poate de limpede rolul comerțului și al capitalului în general. „Dezvoltarea comerțului și a capitalului comercial, arăta Marx, dezvoltă pretutindeni producția în direcția valorii de schimb, îi mărește volumul, o face variată și cosmopolită, transformă banii în bani universali. De aceea comerțul exercită pretutindeni o acțiune mai mult sau mai puțin dizolvantă asupra organizărilor producției pe care le găsește și care sub diferitele lor forme sînt orientate cu deosebire înspre valoarea de întrebuintare” ¹⁰³. În ceea ce ne privește, faptele prezentate mai sus confirmă această importantă teză. Cantitățile mari de grîu, piei lucrute, ceară, miere, produse alimentare prelucrate, sare etc., scoase de pe teritoriul Moldovei și Țării Românești de către negustorii italieni în secolele XIII XIV, au afectat, cunî era firesc, producția locală în sensul

¹⁰¹ „... Marile beneficii scontate în lupta dintre negustorii italieni izvoiau din vînzarea unor grîne produse pe un pămînt care era proprietatea coloniei; în acest din urmă caz, rolul genezezilor ar consta în înăsprirea unor rapoarturi de aservire feudală a producătorilor în beneficiul nemijlocit și exclusiv al coloniei negustorești și nu au contribuit la dezvoltarea producției de mărfuri nici măcar în beneficiul îngust al boierilor jămînteni” (B. Cimțina, *op. cit.*, p. 220).

¹⁰² O. Iliescu, *op. cit.*

¹⁰³ K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea I, București, E. S. P. L. P., 1956, p. 325.

dezvoltării ei. Autorii direcți ai acestor produse prelucrate sau semiprelucrate au fost din ce în ce mai mult solicitați, lucru care a influențat procesul de specializare, de adâncire a diviziunii sociale a muncii în rîndurile meșteșugarilor în genere. De aceea credem că, în aprecierea rolului activității genoveze la gurile Dunării în secolele XIII—XIV, trebuie să observăm caracterul dublu, contradictoriu al acestui rol (de exploatare și inerent de stimulare a producției locale), izvorît în ambele cazuri din necesitățile practicării schimbului de mărfuri în condițiile de atunci.

Relațiile comerciale cu sudul Dunării au continuat și în epoca timpurie a feudalismului, un loc important revenind localităților din nordul Bulgariei (Vidin, Rahova, Nicopole, Siștov, Russe, Drîstor), puncte de trecere obligatorii dintr-o parte în alta a Dunării. Mărturii ale relațiilor de schimb între orașele de pe teritoriul Bulgariei, al Țării Românești și al Dobrogei mai cu seamă, descoperirile făcute la noi a unor materiale cu elemente caracteristice, simțite îndeosebi în ceramică, ne indică strînse legături cu populația de la sudul Dunării din cadrul statului bulgar. Unele vase ceramice sau alte obiecte prezintă unele semne incizate care reprezintă sau provin din rune protobulgare; alte fragmente ceramice provin din vase caracteristice Peninsulei Balcanice¹⁰⁴. Produsele (cercei, inele de buclă, mărgelile, coliere etc.) descoperite în cimitirul din secolele IX—X de la Sultana (Oltenița), de pildă, prezintă unele caracteristici specifice protobulgarilor¹⁰⁵. Menționăm totodată descoperirea diferitelor emisiuni monetare ale țarilor bulgari în diverse puncte de pe teritoriul românesc. La Basarabi, la Păcuilui lui Soare, la Calafat, la Zimnicea și chiar în puncte mai nordice, ca Cetățeni-Argeș, de pildă, au fost descoperite în săpături arheologice, sau întîmplător, mai multe exemplare monetare emise de țarii Mihail al III-lea Sișman (1323—1330) și Alexandru, țarul bulgar de la Tîrnovo, asociat la domnie cu fiul său Mihail (1331—1335)¹⁰⁶.

Toate aceste descoperiri arată contactul dintre populația de la nordul Dunării cu cea de pe teritoriul statului bulgar în domeniul schimburilor economice în primul rînd. O știre foarte prețioasă ne arată că la Ohrida, de exemplu, oraș vestit, locuiau în secolele XIII—XIV, pe lângă bulgari, armeni, evrei, greci etc., și români veniți acolo, firește, în scopuri comerciale, ca și colegii lor de breaslă¹⁰⁷.

Prin intermediul bulgarilor ajungeau pe teritoriul Țării Românești mărfuri și negustori raguzani. Într-un tezaur descoperit la Sălciuca-Dolj, cîteva monede erau emisiuni raguzane din secolul al XIV-lea¹⁰⁸. Privilegiile acordate de țarii bulgari negustorilor raguzani permiteau acestora să ajungă în orașele de contact cu teritoriul Dobrogei, Țării Românești

¹⁰⁴ M. Chișvași-Comșa, *Cîteva date arheologice în legătură cu stăpînirea bulgară în nordul Dunării în secolele IX—X*, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960, p. 73.

¹⁰⁵ *Materiale și cercetări arheologice*, vol. VIII, p. 668; la Căscioarele (Oltenița) au fost descoperite tuburi servind la alimentarea cu apă, de tipul celor folosite în secolele IX—X la Madara-Pliska și Preslav în Bulgaria (B. Mitrea, *Două tuburi dintr-o conductă de apă din epoca feudală timpurie la Căscioarele*, în „S. C. I. V.”, 1960, nr. 2, p. 436—439).

¹⁰⁶ „S. C. I. V.”, 1950, p. 101; cf. O. Ilescu, *Despre natura juridică și importanța descoperirilor . . .*, în S. M. I. M., 1962 (V), p. 147; D. Rosetti, *Șantierul arheologic Cetățeni (1960—1961)*, ms. la Institutul de arheologie, București.

¹⁰⁷ D. Anghelov, *Към въпроса за средновековие България грод*, în „Археология”, an. II (1960), nr. 3.

¹⁰⁸ P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 106.

sau Moldovei. Privilegiul de comerț din 1230 dat de Ioan Asan al II-lea permitea raguzanilor să meargă la Vidin, Tîrnovo, Preslav, Cavarna etc.¹⁰⁹. În 1319, Ștefan Dușan încheia tratat de comerț cu republica raguzană, prin care se confirmau vechile privilegii ale negustorilor raguzani. Într-unul din articolele tratatului se arată mărfurile prohibite : „Numai arme să nu transporte, nici în Bulgaria, nici în țara lui Basarab, nici în altă țară. . .”¹¹⁰, confirmîndu-se, astfel, relațiile comerciale ale raguzanilor cu Țara Românească. Tratatul din 1352 al lui Ivan Alexandru, țarul Bulgariei, cu Veneția ne arată că negustorii venețieni veneau în Bulgaria prin Marea Neagră și prin gurile Dunării. Acest tratat a deschis drum liber corăbiilor italiene spre Brăila¹¹¹. Cu toate restricțiile prevăzute de unele articole ale tratatului menționat privind livrarea de arme domnului Țării Românești, Radu voievod obținea la 1377 din Veneția un număr însemnat de arme pentru călăreți, dovadă că aceste stipulații nu erau respectate¹¹².

Sînt documentate relații comerciale strînse ale ținuturilor de la est și sud de Carpați cu Transilvania. Ca în tot cursul evului mediu dezvoltat, Munții Carpați, departe de a fi constituit un hotar de netrecut, au asigurat o legătură permanentă între provinciile românești și în vremea timpurie a feudalismului. Pe ambele poviștiuri ale Carpaților existau numeroase tîrguri unde locuitorii de aici își schimbau produsele. În secolul al XIII-lea regatul maghiar își întinse stăpînirea și asupra regiunilor de peste munți, în Țara Românească, unde la 1233 i se dăruia comitelui Conrad Loviștea, ținutul de pe apa Lotrului în județul Vilcea¹¹³. Prin intermediul regatului maghiar, ținuturile românești de la sud și est de Carpați erau puse în legătură cu marile centre comerciale ale Apusului. În special negustorii vienezi vizitau foarte des aceste ținuturi. În 1317 și 1318 Carol Robert acorda negustorilor vienezi slobozenie pentru mărfurile lor de orice fel, care urmau a fi aduse atît pe uscat, cît și pe apă¹¹⁴. Mănăstirea Sf. Cruce din Austria primea scutirea pentru cerealele cumpărate de mănăstire în regatul Ungariei, ca și dreptul de a-și înmagazina și vinde lucrurile sale în orașele, tîrgurile și satele din întregul regat¹¹⁵. Calea de uscat, prin regatul Ungariei, era folosită și de negustorii venețieni. La 1310, negustorul italian Francesco Lapi Rocchetti media o sumă de 15 mărci argint bun, fin și curat, după greutatea de Buda, între Benedict episcopul Transilvaniei și preotul bisericii San Martino ai Monti¹¹⁶. Cu un an mai tîrziu, același negustor era menționat în Transilvania, în numele societății Peruzzi din

¹⁰⁹ Hurmuzaki, I₂, p. 781.

¹¹⁰ A. Soloviev, *О древни спомениди сьрпског права*, p. 115; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 106.

¹¹¹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 107.

¹¹² „Revue historique du sud-est européen”, II (1925), p. 80.

¹¹³ Zimmermann-Werner, *Urkundenbuck*, I, p. 58; cf. Șt. Meteș, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul pînă în veacul al XVIII-lea*, Sighișoara, 1921, p. 39–40. Porunca regelui maghiar Andrei al II-lea dădea dreptul cavalerilor teutoni de a percepe anumite venituri, pînă la Dunăre, unde aduceau sare pe 6 corăbii pe apa Oltului. Despre circulația existentă între locuitorii din ținuturile de la est și vest sau sud și nord de Carpați a se vedea scrisoarea papei Grigore din 26 aprilie 1231 către Bela al IV-lea (*Doc. priv. ist. Rom.*, veac XIII, C., vol. I, p. 245–246).

¹¹⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, veac, XIV, C., vol. III, p. 279.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 287.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 182.

Veneția¹¹⁷. Alături de negustorii străini, cei localnici, ca sibienii de pildă, primeau în 1224 libertatea de a merge pretutindeni în regatul Ungariei, tirgurile care se țineau pe ambele povirnișuri ale Carpaților fiind scutite de tribut regal. În locurile vechi de vamă, oamenii nobililor și ai mănăstirilor erau scutiți de vama de trecere, ea fiind plătită numai de „negustorii care trec dintr-o țară în alta”¹¹⁸. Săpăturile arheologice efectuate în unele așezări de pe teritoriul Moldovei sau Țării Românești au scos la iveală unele mărturii ale relațiilor comerciale cu Transilvania. Monede emise în timpul lui Bela al IV-lea au fost descoperite la Cetățeni (Țara Românească), Bîtea Doamnei și Brăești (Moldova)¹¹⁹, iar la cetatea medievală a Severinului au fost descoperiți oboli de argint de la Carol Robert și ceilalți regi care au urmat¹²⁰. O descoperire care atestă importanța și frecvența schimburilor comerciale cu Transilvania o constituie depozitul de dinari vienezi de la finele secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea, din cimitirul feudal suprapus termelor Drobetei. Dinarii, în total 107 bucăți de 5 tipuri, erau imitații locale în metal inferior, bătute după imitațiile ungurești¹²¹. Ca și în cazul altor monede străine după care s-au bătut imitații de către localnici, fenomenul imitării monedei vieneze pe teritoriul Olteniei dovedește necesitatea unei cantități de monedă divizionară suficientă întreținerii relațiilor de comerț pe teritoriul Țării Românești.

Unele relații de schimb au avut locuitorii de pe teritoriul Moldovei mai cu seamă, cu popoarele din răsărit. În săpături au ieșit la iveală câteva indicii care demonstrează circulația unor obiecte confecționate pe teritoriile statelor de la est, în părțile noastre. La Hlincea, lângă Iași, au fost descoperite câteva exemplare de fusaiole din ardezie roșie datînd din secolul al XIII-lea, confecționate în atelierele din Ovruci (U.R.S.S.) și venite aici pe calea schimbului¹²². De proveniență chieveană sînt și parte din obiectele de podoabă care alcătuiesc tezaurul descoperit la Voinești-Iași, datat în secolele XII—XIII¹²³. Asemenea obiecte lucrate pe teritoriile rusești în secolele X—XII au fost descoperite și la Garvăn-Dinogetia¹²⁴; ele sînt mărturii ale relațiilor de comerț stabilite între populațiile din răsăritul țării noastre și locuitorii din ținuturile românești de la est și sud de Carpați. Spre teritoriile românești erau vehiculate și produse ale Orientului din secolul al XIII-lea de factură persană, precum și monede de bronz și argint ale regatului Micii Armenii¹²⁵.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 195.

¹¹⁸ *Ibidem*, veac. XIII, C., vol. II, p. 362—363.

¹¹⁹ D. Rosetti, *Săpăturile de la Cetățeni*, ms. la Institutul de arheologie, București; O. Iliescu, *Însemnări privitoare la descoperiri monetare*, în „Studii și cercetări de numismatică”, I, p. 463 și urm.

¹²⁰ Al. Bărcăcilă, *Monede de la cetatea medievală a Severinului*, în „Studii și cercetări de numismatică”, vol. I (1957), p. 174—175.

¹²¹ Idem, *Monede, podoabe de metal și fragmente ceramice de la termele Drubelei și din cimitirul feudal suprapus*, în *Materiale și cercetări de arheologie*, vol. V, p. 774—775; idem, *Un depozit de mici dinari de tip vienez*, în „Oltenia”, Craiova, 1914, cartea a IV-a, p. 7, 13.

¹²² „S. C. I. V.”, an. IV (1953), nr. 1—2, p. 320.

¹²³ D. Teodoru, *Tezaurul feudal-timpuriu de obiecte de podoabă descoperit la Voinești-Iași*, în *Arheologia Moldovei*, I, p. 216.

¹²⁴ O nouă descoperire de monede și obiecte de podoabă din secolele X—XI în așezarea de la Garvăn (Dobrogea), în „Studii și cercetări de numismatică”, III, p. 240—241.

¹²⁵ Gr. Avachian, *Trei monede ale regilor armeni . . .*, în „Buletinul Societății numismatice române”, an. XIX (1921), nr. 49—50, p. 10—14.

În cadrul marelui comerț oriental și al comerțului intern un rol economic deosebit l-a jucat moneda arabă, dar mai cu seamă cea a Hoardei de Aur, vehiculate de negustorii străini (mai ales genovezi) pe teritoriile românești. Descoperirile monetare făcute pînă acum indică un număr însemnat de monede de bronz orientale și arabe emise între 745 și 750¹²⁶. Cele mai numeroase sînt însă monedele tătărești din secolele al XIII-lea și al XIV-lea, dirhemii de argint ai Hoardei de Aur, ca și emisiunile în bronz descoperite pe teritoriul Moldovei și al Dobrogei, acolo unde dominația tătară s-a exercitat cel mai mult. La sud de Milcov moneda tătărească nu a jucat un rol economic substanțial, dovadă puținătatea descoperirilor: o singură descoperire la Calopăru (Oltenia)¹²⁷. Pînă în prezent au fost descoperite monede tătărești (de bronz și argint) din secolele XIII—XIV în circa 10 localități de pe teritoriul Moldovei și al Dobrogei. Reține în mod deosebit atenția numărul mare al monedelor tătărești de argint din tezaurul de la Oțeleni, alături de care se aflau și 11 piese de argint reprezentînd imitații ale dirhemilor tătărești¹²⁸; legendele lor mult deformate vădesc completa necunoaștere a textului arăb de pe moneda originală. Prezența lor indică, în același timp, rolul monedei tătărești în circulația internă a mărfurilor pe teritoriul Moldovei. În tezaurul de la Uzunbair peste 20 000 de monede sînt aspri de argint ai Hoardei de Aur, cu unele imitații sau falsificări în aramă argintată ale acestora sau fragmente din monede, ambele procedee (falsificarea — imitarea și segmentarea) fiind provocate de necesitatea unei mari cantități de monedă divizionară în procesul schimbului intern¹²⁹. Una din monedele tezaurului pare a fi emisă de către un stăpînitor local dobrogean la sfîrșitul secolului al XIII-lea, aflat sub suzeranitatea hanului Nogai¹³⁰.

Circulația monedei Hoardei de Aur pe teritoriile românești de la est și sud de Carpați nu a durat multă vreme. Emisiunile proprii ale primilor noștri voievozi au limitat puterea de circulație a monedei tătărești și în general a celor străine. Spre sfîrșitul secolului al XIV-lea, ca urmare a fenomenului amintit, moneda Hoardei de Aur încetează de a mai reprezenta pe teritoriul Moldovei și Țării Românești un mijloc de schimb efectiv în circulația internă¹³¹.

Cu statele de la nord și nord-vest, relațiile comerciale ale Moldovei, ale Țării Românești în mai mică măsură, sînt consemnate în acte și în descoperiri către sfîrșitul perioadei timpurii a feudalismului. Într-un document din 1334 al prințului de Halici, Gheorghe, Boleslav Trojdenovici (1325—1340) era pomenit ca martor, așa cum am amintit deja, alături de palatinul de Liiov, un Alexandru Moldaowicz, al cărui nume parono-

¹²⁶ O. Iliescu, *Însemnări privitoare la descoperiri monetare*, în „Studii și cercetări de numismatică”, I, p. 462.

¹²⁷ O. Iliescu, *Monede tătărești din secolele XIII-XV găsite pe teritoriul Republicii Populare Române*, în „Studii și cercetări de numismatică”, III (1960), p. 263 și urm.

¹²⁸ Idem, *Monede din tezaurul descoperit la Oțeleni (raionul Iluși) reg. Iași*, în *Arheologia Moldovei*, II—III, p. 363.

¹²⁹ O. Iliescu, G. Simion, *Le grad trésor de monnaies et lingots des XIII-e et XIV-e siècles, trouvé en Dobroudja septentrionale. Note préliminaire*, în „Revue des études sud-est européennes”, tom. II (1964), nr. 1—2, p. 217—228.

¹³⁰ *Ibidem*.

¹³¹ O. Iliescu, *Monede tătărești din sec. XIII—XV găsite pe teritoriul Republicii Populare Române*, în „Studii și cercetări de numismatică”, III (1960), p. 268.

mastic arată originea din Baia moldovenească a negustorului ¹³². În tezaurul de la Siret, printre alte monede s-au identificat și groși boemi ¹³³. Alte descoperiri atestă unele raporturi economice și cu alte state europene sau asiatice. În tezaurul de la Fîlîși, îngropat, probabil, cu prilejul invaziei tătare din 1241, se aflau și 54 de piese, emisiuni ale episcopilor de Salzburg, ale ducelui Bernard al II-lea de Carinthia, ale mai multor orașe europene și chiar esterlini englezi de la Henric al II-lea Plantagenet ¹³⁴. Într-un tezaur descoperit la Brăești (Suceava), printre alte monede străine se află și o tanka de aur indiană emisă la Delhi la 1352 ¹³⁵, iar la Păcuiul lui Soare s-au găsit și monede de bronz emise, se pare, de Guillaume de Villehardouin la mijlocul secolului al XIII-lea în Moreea ¹³⁶.

Iată dar o serie de descoperiri monetare care, alături de știrile scrise cunoscute pînă acum, vin să întregească imaginea relațiilor comerciale pe care le-au avut locuitorii din ținuturile de la sud și est de Carpați cu vecinii lor în decursul evului mediu timpuriu. Asemenea relații prin care s-au manifestat anumite forme ale schimbului de mărfuri (extern și de tranzit) ¹³⁷ au influențat, într-o măsură destul de însemnată, dezvoltarea schimbului interior de mărfuri din cadrul societății românești de la Dunărea de jos, atît prin cantitatea de mărfuri aduse în teritoriul menționat, cît și prin cantitatea de monedă străină afectată tranzacțiilor comerciale. Apariția monedei autohtone în urma necesității unor instrumente și mijloace monetare de schimb adecvate a contribuit la creșterea considerabilă a volumului de mărfuri necesare schimburilor interioare, la lărgirea și antrenarea, în mai mare măsură, în relațiile comerciale a diferitelor elemente aparținînd unor categorii sociale tot mai diverse. Aceasta corespunde, de altfel, ponderii din ce în ce mai mari pe care o înregistra schimbul de mărfuri pe piața internă în special și activitatea comercială în general, pe teritoriul celor două țări române.

¹³² Jah. Vogt, *Codex diplomaticus, Prussiae*, II, Königsberg, 1836, p. 190; cf. E. Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, în *Doc. priv. ist. Rom.*, Introducere, vol. II, p. 473, unde se arată toată bibliografia respectivă.

¹³³ „Studii și cercetări de numismatică”, vol. I, p. 481.

¹³⁴ O. Iliescu, *O mărturie numismatică din îndepărtatul ev mediu românesc*, în „Buletinul Societății numismatice române”, XXXVII (1943), p. 39–62.

¹³⁵ O. Iliescu, *Însemnări privilegiate la descoperiri monetare*, în „Studii și cercetări de numismatică”, I, p. 463 și urm.

¹³⁶ P. Diaconu, *Monede rare și inedite din epoca feudală de început descoperite la Păcuiul lui Soare și împrejurimi (Dobrogea)*, în „S.C.I.V.”, 1964, nr. 1, p. 44.

¹³⁷ N-am avut posibilitatea să rezervăm un capitol special comerțului de tranzit, din cauza penuriei izvoarelor. Această formă de manifestare a activității comerciale a fost însă în mod direct sesizată mai cu seamă în cadrul activității comerciale externe.

DESPRE CRONICARUL AFENDULI DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ

DE

ION IONAȘCU

În domnia lui Const. Brîncoveanu (1688—1714), pe lângă cele câteva cronici alcătuite în românește, s-a scris și o lucrare istorică în grecește de clucerul Afenduli, care s-a păstrat într-un codice miscelaneu în biblioteca metohului Sf. Mormînt din Constantinopol, unde a ajuns probabil prin dispoziția patriarhului Ierusalimului Hrisant Notara (1707—1731). Acesta primise manuscrisul lui Afenduli din mâna lui Brîncoveanu, căruia îi fusese trimis de autor la începutul anului 1713¹. În 1909, A. Papadopoulos-Kerameus publică textul grecesc în colecția Hurmuzaki², care apărură și în traducerea românească a lui C. Litzica în aceeași colecție, după cinci ani³.

Afenduli și-a intitulat lucrarea : *Istoria parțială a celor întâmplăte regelui suedez Carol* ; a scris-o la Bender, unde fusese trimis de Brîncoveanu în 1712 ca agent diplomatic pe lângă serascherul turc, Ismail-pașa, știind bine turcește, și a rămas și în anii următori. În prefață el își arată înclinarea pentru lectura istorică, reflectînd că „în istorii . . . învățăm virtuțile celor buni, nelegiuirile celor răi, diferitele schimbări ale tuturor lucrurilor, nestatornicia oricărei domnii și puteri”, de aceea s-a apucat

¹ La 15 februarie 1713, Brîncoveanu scrie lui Hrisant despre împrejurările transferării lui Carol al XII-lea de la Bender, pentru amănunte „iată ți trimitem iarăși *Întreaga descriere de la omul nostru de acolo*”, care nu era altul decît clucerul Afenduli (Hurmuzaki—Iorga, *Documente grecești* XIV—1, București, 1915, p. 491—492, nr. 406). Povestirea lui Afenduli continuă și în anul 1714, fapt ce trebuie explicat, dacă admitem că Hrisant primea în 1713 manuscrisul. Socotim că continuarea a putut fi dată de cronicar ulterior patriarhului, știut fiind că Hrisant și-a petrecut zilele mai mult prin țările române. Acesta va fi pus să se copieze textul integral alcătuiind un tot. Dacă se va putea stabili, pe baza autografelor rămase de la Afenduli, că manuscrisul publicat a ieșit din mâna lui, atunci operația contopirii îi aparține. Pentru aceasta, ar trebui să obținem fotocopia acestui manuscris, ce se conservă la Constantinopol.

² A. Papadopoulos-Kerameus, *Texte grecești privitoare la istoria românească culese și publicate cu introducere*, vol. XIII din colecția Hurmuzaki, București, 1909, p. 49—76.

³ *Scrieri și documente grecești privitoare la istoria românilor din anii 1592—1837*, culese și publicate în t. XIII din Documentele Hurmuzaki de A.P. Kerameus, traduse de G. Murnu și C. Litzica, București, 1914, p. 45—68.

să scrie „cele întâmplate aici regelui Suediei numit Carol”, silindu-se „să compun *fără părținare* istoria de față . . . , pentru iubitorii de citire”, care conține „scrisorile turcilor trimise atît regelui Suediei, cît și serascherului Ismail-pașa și hanului tătarilor . . . , precum și răspunsurile lor”⁴. Din scurta introducere a autorului se desprinde constatarea că el se situează pe poziția unui gînditor descătușat de obscurantismul religios prin lectura istoricilor antici și contactul sporadic cu unele idei ale secolului raționalismului, fapt rămas pînă astăzi nereliebat.

S-a scris puțin despre viața și cronică lui Afenduli. Istoricul N. Iorga a analizat la scurt timp⁵ după editarea textului însemnărilor conținutul și valoarea lor pentru înțelegerea genezei și desfășurării războiului ruso-turc din 1711 (fiindcă Afenduli înregistrează și scrisori anterioare izbucnirii conflictului) și a urmărilor lui pînă în 1714, subliniind și rolul jucat de Carol al XII-lea pînă la plecarea lui din țară, în octombrie 1714. Într-o lucrare de mai tîrziu, acesta caracterizează lucrarea cronicarului o culegere de acte „ce-i ajunseseră în mînă, cu privire la negociațiile neobișnuitului oaspe al împărăției turcești, acte pe care le precede cu vagi considerații asupra istoriei”⁶. D. Russo apreciază că „numai rareori, și atunci foarte pe scurt, între documentele înșirate vorbește Afenduli...”⁷. De bună seamă, întreg manuscrisul avînd 69 de foi, cuprins în 23 pagini tipărite, materialul documentar ocupă un spațiu însemnat, dar aceasta nu însemnează că contribuția originală a cronicarului trebuie minimalizată, căci, după ce reproduce scrisoarea țarului, Afenduli relatează sub formă de jurnal pregătirile luptei de la Stănilești, încheierea păcii, rolul jucat de Gheorghe Castriotul, delegatul lui Brîncoveanu⁸, etc. Se indică efectivul armatelor și pierderile suferite, apoi printr-o introducere se trece la „Începutul istoriei suedezului”. După inserarea corodendenței sultanului cu Carol al XII-lea, cu hanul tătăresc și nobilii poloni aderenți ai politiciii regelui suedez, cronicarul istorisește pe larg încăierarea armată dintre Carol și oastea turcă, încheiată cu trimiterea forțată a regelui la Demirdesi și Dimotica, rămînerea aici pînă în august 1714⁹, cînd a fost trimis prin Țara Românească¹⁰ în Transilvania și de aici s-a dus în Suedia.

Se dau amănunte privind țările române în acei ani, care fie întregesc știrile cuprinse în alte izvoare, fie dau posibilitatea verificării lor în vederea

⁴ G. Murnu C. Litzica, *op. cit.*, p. 46.

⁵ N. Iorga, *Carol al XII-lea, Petru cel Mare și țările noastre (1709—1714)*, în „An. Acad. Rom.”, s. II, mem. secț. ist., t. XXX, nr. 4, București, 1910, *passim*; idem, *En grekisk Krö nika om Karl XII: S. Vistelse i Bender (Afenduli)*, Stockholm, 1912.

⁶ Idem, *Istoria literaturii românești (1688—1750)*, ed. a II-a, vol. II, p. 521.

⁷ D. Russo, *Afenduli și Amiras*, în *Studii istorice greco-române. Opere postume*, vol. I, București, 1939, p. 197.

⁸ Hurmuzaki—Kerameus, *Documente*, XIII, 1914, p. 47—49 (trad. C. Litzica).

⁹ Ibidem, p. 52—67.

¹⁰ Ibidem, p. 67. Se arată că domnitorul Ștefan Cantacuzino a rînduit ca regele suedez să fie însoțit de la Giurgiu pînă la hotarul cu Transilvania de „Radu Popescu, mare vornic al Țirgoviștii” (este vorba de cunoscutul cronicar muntean), de Grigore Țarigrădeanu, fost „mare căpitan al Focșanilor” (adică biv vel-căpitan de margine) și de Drăghici „Striban”. Despre trecerea suedezului prin Țara Românească (unde a intrat la 3 oct. s.v.) și nerespectarea termenului de o săptămînă pentru a ieși din țară, ne informează și scrisorile lui Ștefan Vodă, din 3 și 15 oct. 1714, către patriarhul Hrisant, în care se plînge că regele a poposit la Pitești de la 7 oct. cu oaste multă, și nu vrea să meargă mai departe, supărînd populația cu cereri de provizii (Hurmuzaki—Iorga, *Documente grecești*, XIV 1, p. 634—642). Informațiile lui Afenduli completează conținutul scrisorilor domnești, unde nu apar numele boierilor.

stabilirii adevărului istoric. Ne aflăm deci în fața unui izvor narativ intern, nu extern, demn de atenția istoriografiei noastre, mai ales cînd numărul acestor izvoare, din Moldova și Țara Românească, este extrem de redus, de aceea apare neîndreptățită eliminarea acestei cronici din repertoriul publicat în ultima vreme, socotită printre cronicile externe „care conțin numai știri sporadice despre noi”¹¹. În această valoroasă lucrare de informare, cîteva rînduri mai sus se precizează că repertoriul cuprinde „*orice povestire narativă* (sublinierea noastră — I. I.) a faptelor istorice, alcătuită în țara noastră sau de către scriitorii din țara noastră în epoca feudală, privind istoria României”. În rîndurile următoare se definește noțiunea de cronică *internă*, avînd la bază patru criterii: 1. nașterea și activitatea în țară a cronicarului; 2. nașterea în țară, dar activitatea lui în afara granițelor țării; 3. nașterea în afara granițelor țării, însă cu activitate îndelungată în țară; 4. străini de țară, dar îndemnați să scrie de către domnul țării. Afenduli face parte din categoria a treia. Poate fi foarte bine pus alături de grecul Const. Diichiti, trăind în Țara Românească în același timp cu Afenduli și scriind *Cronica Moreii*¹², cu un conținut sporadic legat de istoria țării sau, ca să folosim expresia autorilor repertoriului, „tratează istoria altor popoare și numai incidental pe a românilor”¹³. Același lucru se poate spune și despre „Cronica” lui Const. Daponte, care de asemenea este inclusă în repertoriu¹⁴, deși înfățișează în primul rînd istoria sultanilor turci (1648—1704)¹⁵, faptele de istorie românească ocupînd un loc extrem de redus. Față de această situație, apare firească nedumerirea ce o provoacă absența, de pildă, a lui Ienăchiță Văcărescu, a cărui *Istorie a prea puternicilor împărați otomani*¹⁶ este concepută în genul celei a lui Daponte, cu deosebirea că perioada contemporană lui Văcărescu¹⁷ cuprinde știri mai largi și mai semnificative privind țările române.

După cum am arătat mai înainte, pînă acum se cunosc puține date privind viața cronicarului Afenduli. Asupra numelui s-a exprimat opinia că nu indică familia și ar fi un simplu prenume¹⁸. Într-o scrisoare din 31 decembrie 1713, pe care Brîncoveanu o trimite capucehaicii sale de la Bender, voievodul i se adresează „jupînului clucer Chiriți Afenduli”¹⁹,

¹¹ I. Crăciun și A. Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne, sec. XV—XVIII, privind istoria României*, în colecția *Cronicile medievale ale României*, vol. I, București, 1963, p. 9.

¹² Ibidem, p. 182, unde se precizează că e „descrierea românească ... a campaniei turcești”, deși nu văd în Diichiti un român neaș.

¹³ Ibidem, p. 9.

¹⁴ Ibidem, p. 438—439.

¹⁵ Cf. C. Erbiceanu, *Cronicarii greci cari au scris despre români în epoca fanariotă*, București, 1888, p. 5—63, unde se găsește textul grecesc și traducerea Cronicii lui Daponte, care începe așa: „Istoria întîmplărilor pe timpul împărăției lui sultan Mehmet pînă la împărăția lui sultan Ahmet ...”.

¹⁶ Cf. A. Papiu-Illarian, *Tezaur de monumente istorice pentru România*, vol. II, București, 1863, p. 245—302.

¹⁷ Cronicarul și-a împărțit lucrarea în două: prima parte, considerată „tomul I”, pleacă de la Mahomed profetul și coran și se întinde pînă la 1730 (și este o compilație fără originalitate); a doua parte („tomul II”, p. 275—302) înfățișează evenimentele de la 1730—1791 cu prețioase detalii asupra vieții interne mai ales din Țara Românească.

¹⁸ St. D. Grecianu, *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, I, București, 1913, ed. P. St. Grecianu, p. 3, nota 1.

¹⁹ N. Iorga, *Scrisori de familie ale vechilor Brîncoveni*, în „An. Acad. Rom.”, s. III, mem. secț. ist., t. XVI, nr. 10, București, 1935, p. 21—22.

ceea ce ar putea duce la o altă concluzie, și anume că Afenduli era numele¹⁹ lui patronimic. Asupra locului său de naștere s-a scris: „Despre Afenduli nu știm nimic decât ceea ce ne spune el însuși în scrierea sa, și anume că era originar din Terapia de pe Bosfor”²⁰. Data venirii acestuia în Țara Românească nu se poate preciza. La 31 august 1697 se găsea în București, îndeplinind dregătoria de clucer în cadrul curții domnești de un an de zile și primind împreună cu alt clucer, Hagi Vasile, 1000 de taleri „simbria clucerilor de un an”, deci de la septembrie 1696²¹. În februarie 1698, Afenduli mergea cu carele la Belgrad, iar prin martie 1699 era trimis de Brîncoveanu la Constantinopol pentru cumpărături de paști²². În anii 1700—1702 apare în socotelile jigniții (magaziei de grîne) domnești, iar la 30 decembrie 1703 pleca la Belgrad să ducă pașei 2 000 de taleri și blănuri²³. Se pare că acum nu mai îndeplinea efectiv dregătoria de clucer, însă slujea ca om de încredere al lui Brîncoveanu în diferite misiuni politice la Poartă sau în diferite centre importante din imperiul otoman, cunoscând bine limba turcă²⁴. Astfel în 1704 mergea cu salahori și provizii la cetatea Kerci, de unde trimitea lui Brîncoveanu planurile cetății și un memoriu asupra grosimii zidurilor²⁵. Iar la începutul anului 1710 mergea din însărcinarea domnitorului la Galați în întâmpinarea noului domn moldovean, Nic. Mavrocordat, cum rezultă din scrisoarea acestuia, adresată din Iași la 9 februarie lui Hrisant, precizându-i că l-a întâmpinat „unul Afenduli din Terapia, nepot al lui Antonie grămăticul”, din partea lui Brîncoveanu²⁶. În toamna anului 1711, la porunca vizirului, Brîncoveanu trimise 7 000 de oboroace de făină și tot atâtea de orz la Țuțora, punînd ca „ispravnic” al acestui transport de zaherea pe Afenduli clucerul²⁷, care în anul următor va îndeplini sarcina de capuchehaie a domnitorului pe lângă pașa din Bender, situație în care va rămîne pînă în 1714, probabil pînă la înlocuirea din domnie a lui Brîncoveanu cu Ștefan Cantacuzino²⁸.

S-a arătat că Afenduli era nepotul lui Antonie, marele grămătic (secretar pentru limba greacă) al lui Brîncoveanu. Antonie îndeplinea și sarcini de sol la Poartă, ca de pildă în septembrie 1700²⁹. În toamna 1708,

²⁰ D. Russo, *op. cit.*, p. 196. Se preia afirmația lui A. P'apadopulos-Kerameus (Hurmuzaki, *Documente*, XIII, trad. din 1914, p. 111).

²¹ C. D. Aricescu, *Condica de venituri și cheltuieli a vistieriei de la H. 7 202 7 212*, București, 1873, p. 338. Mare clucer era Vergo.

²² Idem, *ibid.*, p. 377, 468 (pentru cumpărarea de „cofterii, ce se dau căpeteniilor de paști” pleca cu 1 550 de taleri). În mai 1699 Afenduli primea 1 800 de taleri pentru cheltuiala jigniții (p. 486).

²³ Idem, *ibid.*, p. 579, 621, 632 (în iulie 1701, Afenduli și Vergo vel-clucer primeau 1 500 de taleri simbria pe un an), 742.

²⁴ N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I, București, 1901, p. 39.

²⁵ A.A.C. Stourdza, C. Brancovan prince de Valachie, 1688 1714. *Son regne et son époque*, vol. III, Paris, 1915, p. 93—94.

²⁶ Hurmuzaki—Iorga, *Documente grecești*, XIV—1, p. 422, nr. 447.

²⁷ *Cronica lui Radu Greceanu*, în *Cronicari munteni*, ed. M. Gregorian, vol. II, București, 1961, p. 190.

²⁸ În cronică se menționează evenimentele ulterioare uciderii lui Brîncoveanu la Constantinopol (15 aug. 1714), cronicarul aflîndu-se probabil la București și nu agent diplomatic la Tighina. Cînd N. Mavrocordat trecu din Moldova pe scaunul Țării Românești (1716), vacant prin mazierea lui Ștefan Cantacuzino, Afenduli a putut să primească dregătoria de vel-căpitan de margine, de care se va vorbi mai jos, fiind un grec cunoscut noului domn.

²⁹ C.D. Aricescu, *Condica* . . . , p. 579.

Antonie aducea de la Țarigrad pe Chiriță Andronache, hartofilax, ca să participe la căsătoria fiului său Manolache cu Bălașa, fiica lui Brîncoveanu³⁰. Pe lângă leafă, primea de la domnie și daruri; a reușit să acumuleze sume importante de bani, încît să împrumute vistieria țării în 1701 cu 2 500 de taleri³¹. Apreciindu-i calitățile de secretar și devotamentul față de domnie, Brîncoveanu i-a dăruit și o casă clădită cu bani din vistierie pe locul mitropoliei, lângă Dîmbovița. Se pare că Antonie grămăticul s-a retras la Constantinopol încă de pe cînd domnea Brîncoveanu, casele trecînd la unii-alții pînă în septembrie 1718, cînd Ioan Mavrocordat-vodă le dăruiește lui Antonie vel armaș Cremidi. Actul precizează că Antonie grămăticul murise la Țarigrad³².

Afenduli clucerul se bucura de încrederea și a întregii familii a lui Brîncoveanu, în special de a ginerei lui acestuia, Manolache Lambrino, „cupariu mării-sale și de mică vîrstă crescut în casă”, cum informează Radu Greceanu. Cînd Manolache schimbă în 1709 un loc cu mitropolia, primind altul din mahalaua Prundului, unde mai tîrziu avea să se construiască biserica, școala și apoi spitalul Brîncovenesc, iscălește martor și „Afendule clucer”, cu o frumoasă grafie română chirilică³³, dovedind că știa bine limba românească. Din 1714, cînd termină cronică, nu mai avem date despre Afenduli pînă prin 1717—1718, cînd cumpără un manuscris grecesc, dîndu-și titlul de căpitan³⁴. În iunie 1718 este mare căpitan de margine³⁵, dregătorie importantă în care se găsește și în august 1719³⁶. În noiembrie 1721, o carte de judecată a lui Radu Popescu vel-vornic și Matei Fălcoianu biv vel-vornic este adresată „dumisale lui Afendule biv vel-căpitan za margine”³⁷. La fel în mai 1722, cînd e delegat cu poruncă domnească să stabilească obligațiile locuitorilor din Lichirești—Ialomița față de mănăstirea Colțea³⁸.

Stabilindu-se de tînăr în București, Afenduli a căutat, ca toți grecii fără perspective de viață prosperă în Imperiul otoman, să-și asigure la noi

³⁰ St. D. Grecianu, *Viața lui Costandin Vodă Brîncoveanu de Radu vel-logofăt Grecianu*, cu note și anexe, București, 1906, p. 184—185; cf. și *Cronicari munteni*, vol. II, p. 162. Cronicarul Greceanu caracterizează pe Chiriță Andronache „om foarte înțelept și învățat fiind în limba elinească”. Tinerii au fost cununați de Constantin Cantacuzino stolnicul, reprezentînd pe patriarhul Hrisant, la rugămintea acestuia.

³¹ C.D. Aricescu, *op. cit.*, p. 615, 621.

³² I.C. Filitti, *Un grec românizat. Stolnicul Ștefanachi Cremidi*, în „Rev. ist.”, I, București, 1915, p. 106, nota 2. Ștefanachi este fiul armașului Antonie Cremidi. La 2 nov. 1730, Ștefan, fiul defunctului Antonie biv vel-comis dă casele de care e vorba mitropoliei (ibid.).

³³ Arh. Stat. Buc., *Mitropolia Țării Românești*, pac. CCXXIV—4. Man. Lambrino cuparul cumpărase locul ce se găsea „lîngă podul cel mare care merge la Țîrgul de Afară” de la Stancul logofăt Găgeanu, la 6 iunie 1709, iscălinîd ca martor și Afendulea clucerul (idem, *ibid.*, doc. 3), ca după două zile să-l schimbe cu mitropolitul Antim.

³⁴ C. Litzica, *Catalogul manuscrisurilor grecești*, București, 1909, p. 197, ms. 230 (372), după inventarul Academiei). Acest manuscris religios a ajuns apoi în biblioteca Academiei domnești de la Sf. Sava probabil dăruit de Afenduli, care—după cum se va vedea—era în strînsă legătură de prietenie cu unii dascăli ai acestei înalte instituții de învățămînt.

³⁵ Arh. Stat. Buc., *Episcopia Buzău*, pac. LXVII-10. La 19 iunie și 20 iulie 1718 unii dăruiesc vel-căp. Afenduli niște țigani, pentru dreptatea făcută la împărțirea moșiilor și țiganilor (ibidem, *Mitropolia*, pac. CCCXLVIII-21; CCCLIV-18).

³⁶ Ibidem, *Episcopia Buzău*, pac. XXX-68, „Afendulea vel-căpitan” figurează ca martor în zăpislul de danie către episcopie.

³⁷ Arh. Stat. Buc., *Mitropolia*, pac. XVII-63.

³⁸ Samarian G. Pompei, *Istoria orașului Călărași*, București, 1931, p. 202, doc. X.

un trai bun prin ocuparea unei slujbe fie la curte, fie în aparatul teritorial. Deși cu o pregătire intelectuală mai deosebită, făcută probabil la „Marea Școală” a patriarhiei din Constantinopol, Afenduli — fiind de origine socială modestă, fiind departe de aristocrația Fanarului și de patriciatul orășenesc țarigrădean — n-a putut aspira la dregătorii prea înalte, nici la înrudirea cu vreo mare familie boierească din Țara Românească, așa cum pătrundeau în sinul clasei marilor feudali autohtoni grecii nobili și bogați. Am văzut care au fost situațiile avute în aparatul de stat, rămîine să înfățișăm cîteva date cu totul inedite din viața civilă a acestui cronicar grec românizat.

Este de presupus că în 1696, cînd apare prima dată documentar în dregătoria de clucer la curtea domnească, Afenduli va fi avut vîrsta de 20 de ani. S-a născut deci în Terapia prin 1676; a fost adus poate în Țara Românească de unchiul său Antonie, mare grămătic al lui Brîncoveanu. A avut mai mulți frați și surori, unii murind de timpuriu și lăsînd copii, aceștia fiind crescuți de Afenduli, care, deși căsătorit de două ori, cum se va vedea, n-a lăsat urmași, ei murind în vîrstă fragedă.

Dregătoriile lui mărunte și originea obscură nu l-au ajutat să se înrudească prin căsătorie cu familii nobile, deși va fi stăruit în această direcție, cum putem deduce din faptul că își formează o căsnicie la o vîrstă trecută de 40 de ani, cu Ilinca, fiica unui boiernaș pămîntean, Mușat logofătul³⁹, și al Zmarandei, născută Șainoiu, iarăși băștinașă. Prima oară, în 1695, Ilinca se mărită cu un negustor de postavuri, cunoscut sub numele de Mihai (Mihul) cupețul⁴⁰, se pare originar din județul Argeș. La mărițiș Ilinca a primit de zestre o parte din moșia Teșila-Ilfov, în afară de bijuterii, mobile etc. În noiembrie 1716, cînd detașamentul cătanelor nemțești condus de căpitanul Pivoda a ridicat prin surprindere pe Nic. Vodă Mavrocordat și l-a dus prizonier la Sibiu „cu toată casa mării-sale”⁴¹, a plecat din Lipscași și Mihul cupețul cu cătanele, probabil avînd legături tainice

³⁹ Mușat logofăt a fost căsătorit întîi cu Despa, fata lui Tudoran iuzbașa, care primise zestre părți din moșiile Teșila și Gostila lui Moș (numită și Fîntîna Rece) — Ilfov. Murind fără copii, înainte de 1680, averea Despei rămîne fratelui ei, Vlădilă, care prin înfrățire dăruiește în anul 1681 lui Mușat 15 stj. din tot hotarul la Gostila (Arh. Stat. Buc., *Mitropolia Țării Românești*, pac. XVII-23). Pe aceeași cale Mușat obține alți sthjeni de la: văduva Opril iuzbașa și fiii ei, cu eleșteul stricat în „apa Catanii”, pe carel să-l refacă și să-l stăpînească pe din două; de la Iacov vistiernicel, în iunie 1682, 33 de stj., primind în dar de la Mușat 25 de tal., față fiind și Șerban Greceanu vtorii log., cunoscutul cărturar, Dumitrașco log. Dumbravici din Copăceni, iscusit grămătic domnesc (idem, *ibid.*, doc. 27). A doua oară, Mușat luă în căsătorie pe Zmaragda cu care născu pe Ilinca prin 1680.

⁴⁰ În anii 1693 și 1700 Mihai postăvarul cumpără de la Vlădilă căp., fiul lui Tudoran iuzbașa, 120 de stj. la Gostile de Jos, în 1702 alți 30 de stj.,; în 1704 îi vinde și Lamba cojocarul 33 stj., în aprilie 1705, Neaga lui Vlădilă căp. 35 de stj., în 1707 Mihul lumînărar și Iane mîrgelar îi vind, primul 215 stj., celălalt 25 de stj. În 1710, Pătrașco Brezoianu constata cheltuielile făcute de Mihul postăvar ca să refacă eleșteul și moara de la Fîntîna Rece stricate de nemți și de tătari, probabil în 1689 — 1690. În aug. 1713, 12 boieri hotarnici îi aleg moșia Gostilele de Jos, iar în octombrie, Gh. Castriotul biv vel-clucer și alți boieri ispravnici ai scaunului Bucureștilor judecă pricina de moșie dintre Mihai și Vlădilă fiul lui Iacov din Ulești; pricina se stinge în iulie 1714, iar la 2 dec. 1715, Vlădilă zălogeste partea-i din Gostile lui Mihul postăvar (Arh. Stat. Buc., *Mitropolia*, pac. XVII-37, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 53, 55, 56, 57, 58).

⁴¹ Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. C. Grecescu, București, 1963, p. 232.

cu boierii germanofili, și după scurt timp muri în Transilvania ⁴². Cu doi ani înainte de această tristă întâmplare, soțul Ilincăi își făcuse diata ⁴³, în care, după ce stabilește să fie îngropat la Sf. Gheorghe Vechi, să i se facă sărindare la „biserica de la Argeș carea o am dres eu”, ce anume să se dea fraților săi, dispunea ca Ilincăi, cu care a conviețuit 19 ani, să-i rămână casele, viile de la Sirbeni, moșia Fintina Rece, casele dăruite de un jupin Stavru și altele de la „Scaunele de carne”, cum și 700 de taleri. La patru ani după moartea soțului, se pare în 1720, Ilinca se remărită cu Afenduli ⁴⁴, aducînd acestuia o frumoasă avere funciară, ceea ce el însuși nu putuse realiza, abia putînd să ajungă a fi stăpînul citorva țigani ⁴⁵.

În anii văduviei (1717-1720), Ilinca și mama sa Zmaranda fac cămătărie cu banii acumulați de cupețul postăvar defunct, luînd dobîndă de 20 % de la moșnenii din satul Teșila, care erau dorobanți domnești, și primind ca zălog ocinile lor. Aceștia sînt nevoiți, în sept. 1718 și febr. 1719, să se împrumute în condiții grele, fiind „la mare păs de foame și la mare lipsă”, lăsînd pe grămăticul acestor triste zapise să scrie „recunoscători” că „ne-au scos de foamete” ⁴⁶. Despre această mare calamitate naturală din anii 1718-1719 relatează și cronicarul Radu Popescu: „Într-această vară era în țară mare secetă și nu să făcuse pîine mai nimic, ci era mare foamete, cît mulți oameni murii de foame, nu numai la țară, ci și în București, în toate diminețile se găsiia pă uliță oameni morți de foame”. După secetă și foamete se abate ciuma, căreia îi cade pradă în februarie 1719 însuși Ioan Vodă Mavrocordat, înhumat la Sf. Gheorghe Nou ⁴⁷.

Căsnicia lui Afenduli cu Ilinca a dăinuit puțini ani. În primăvara anului 1725, fiind probabil bolnavă, Ilinca pune pe popa Radu de la Colțea să-i scrie diata, întărită și de mitropolitul Daniil, rînduind să fie înhumată la Colțea, să i se dea mamei sale Zmaranda o datorie bănească, bunurile să rămînă lui Afenduli și copiilor, iar dacă aceștia s-ar prăpădi de timpuriu, toate să fie moștenite de soț. Printre martori iscălesc grecește Vlădica „Vidinis” Simeon și dascălul Gheorghe Trapezuntul, directorul

⁴² În zăpislul lui Vlădilă sin Iacov vist. din Ulești, din 1 martie 1727, se relatează: „Și întimplîndu-se după aceia și zarva catanelor și fugînd jupînul Mihai în Țara ungurească și murînd acolo” (Arh. Stat. Buc., *ibidem*, XVII-66).

⁴³ Arh. Stat. Buc., *Episcopia Argeș, pac. LXIX bis-31*.

⁴⁴ Data căsătoriei lui Afenduli cu Ilinca am dedus-o din cartea de judecată a mitropolitului Daniil, în pricina dintre Afenduli și rudele lui Mihai postăvarul, din 2 oct. 1731, în care se arată că Mihai a conviețuit cu Ilinca 19 ani și după 4 ani de la moartea lui Mihai ea s-a recăsătorit cu Afenduli, cu care a avut doi copii, unul murînd de 7 ani, la doi ani după moartea Ilincăi (Art. St. Buc., *Episcopia Argeș, pac. LXIX ter-30*).

⁴⁵ Pe lângă cei amintiți în nota 35, de menționat țiganii pe care Afenduli li cumpără de la Dumitrache Adam din Moldova, în iunie 1721; de la Constandin fiul clucerului Șerban Greceanu în aug. 1731 și în iun. 1733 (Arh. Stat. Buc., *Mitropolia, pac. CCCXLVI-12; CCCXIII-12; CCCLV-31*).

⁴⁶ Arh. Stat. Buc., *Mitropolia, pac. XVII-59, 60, doc. din 1 sept. 1718 și 1 febr. 1719*. La 5 martie 1721, cei care se împrumutaseră „la vremea foametei trebuindu-ne bani ca să ne scoatem sufletele din moarte” de la jupineasa Ilinca, negăsînd la nimeni altul, acum n-au banii și vînd cei 100 de stj. de ocină zălogiți de față cu mării boieri Radu Popescu vel-vornic, Manolache Lambrino, N. Roset, aceștia ginerii lui C. Brîncoveanu, Matei Crețulescu mare stolnic, distins elev la Sf. Sava în 1696 ș. a. (*ibidem, pac. XVII 62*). După martori, oameni în relații bune cu Afenduli, avem indicația că la această dată era soțul Ilincăi. În alt zăpis din mai 1724 prin care se transformă o zălogire din Gostile în vînzare, iscălesc Barbu fost mare stolnic, Grigore fost mare serdar, Greceni, Matei și Pîrvu Cantacuzino etc. (*ibidem, XVII-64*).

⁴⁷ *Cronica lui Radu Popescu, în Cronicari munteni*, vol. I, 1961, p. 515.

Academiei domnești bucureștene de la Sf. Sava, acesta desigur un intim al lui Afenduli⁴⁸. Așa se explică faptul că renumitul profesor iscălește și zăpădul dat de Vlădilă, fiul lui Iacov vistiernicel din Ulești, la 1 martie 1727, prin care arată că neputînd plăti o datorie mai veche a fost nevoit în 1724 să-și vîndă și ultimul petec de pămînt la Gostile, rugîndu-se Afenduli „să săz pe moșia dumisale și să-mi dau obiceiul ca și alții”. Dar după aceea — continuă Vlădilă — „m-am sculat iar cu gilceavă asupra d-lui căpitanului Afendule”. Acum marii boieri rînduiți să judece pricina găsec pe Vlădilă vinovat, Afenduli vrea să-l alunge de pe moșie, iar cel despuiat și deznădăjduit cade la rugăciune în fața acaparatorului să-l îngăduie a ședeia mai departe pe fosta-i ocină, legîndu-se că de-ar îndrăzni să ridice pîră „să fiu închinat pradă la judecată 20 de ughi și să fie dumnealui volnic. . . să-mi dea foc casei și să mă gonească de pe moșia dumisale”⁴⁹.

Ilinca moare la un an și mai bine de la întocmirea diatei, așa cum rezultă din cărțile de judecată ale mitropoliților Daniil și Ștefan. Alături de aceste izvoare poate fi așezată și inscripția de pe o piatră funerară ce se găsea în pridvorul bisericii de la Colțea, pe care acum 60 de ani se mai puteau descifra trei date de an : 1726, 1728 și 1730, un nume Zmaranda și cuvintele „fata. . . soacra. . . vel căpitan za margine. . .”⁵⁰. Cred că ne aflăm în fața unei pietre pusă de Afenduli biv vel-căpitan de margine pe mormîntul Ilincăi (+ 1726), al fiului Andronache (+ 1728) și al soacrei Zmaranda (+ 1730).

În iunie 1731, văduv de cinci ani, Afenduli se recăsătorește cu o boieroaică văduvă, Bălașa Blejoianca, fiica lui Ilie mare armaș⁵¹, rudă cu boierii Filipești, măritată înainte de 1711 cu un Constantin clucer, apoi căpitan⁵². În 1720 se făcea o danie bisericii acestui căpitan⁵³, iar în 1723 Bălașa cumpăra două funii de ocină, din Valea Teleajenului pină în Valea lui Blaj (de unde probabil Blejoia), pentru a le dăruii mănăstirii din Blejoi, „care iaste a sfinții-sale Vlădicăi”⁵⁴, ceea ce ar putea să însemne că la moarte, neavînd copii, Constantin căpitanul a putut închina etitoria sa la mitropolie sau va fi lăsat soției indicații în acest sens.

⁴⁸ Arh. Stat. Buc., *Episcopia Argeș*, pac. LXIX-26(din 2 aprilie 1725).

⁴⁹ Idem, *Mitropolia*, pac. XVII-66.

⁵⁰ N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. I, fasc. I. București, 1905, p. 273, nr. 611. Anul cînd s-a așezat piatra peste osemintele celor din familia cronicarului nu poate fi decît următorul lui 1730. Cifrele de la sfîrșit, . . . 720. . . , par a fi o datare în sistemul erei noastre. Întrebuințarea anului erei noastre în textul inscripției pledează pentru redacția lui Afenduli, care în cronică sa datează numai în acest fel, folosind de obicei cifre arabe în textul grecesc, nu grecești. Ar fi de verificat, dacă piatra mai există și se mai disting semnele, în ce grafie apar anii menționați. Inscriptia de pe piatra de mormînt a lui Hagî Vasile staroste de neguțatori nu poate fi din lt. 7 208 (1699—1700), cum se arată (*ibidem*, p. 274), fiindcă acest hagiu iscălește ca martor la 23 ian. 1715 (I. Ionașcu, *Documente bucureștene*, București, 1941, p. 103, nr. 58).

⁵¹ Arh. Stat. Buc., *Mitropolia*, pac. CCLXXXIX-14 (foaia de zestre a Bălașei, din 13 iunie 1731).

⁵² *Ibidem*, pac. LXXXI-9 (în nov. 1711, Constantin clucer și Bălașa cumpărau vie în dealul Păulești). În 1712, Constantin cumpăra un pogon de vie cu 17 tal. (*Ibidem*, doc. 10).

⁵³ *Ibidem*, doc. 11(dania călugărului Samoil de ocină la Cocorăști, iscălinind martor și un dascăl Coman).

⁵⁴ *Ibidem*, doc. 12 (printre martorii zăpădului se află și un Ivan dascăl; se menționează și existența unui egumen). În 1898 dănuia în satul Blejoi din comuna Strîmbeni o biserică despre care tradiția știa că a fost reparată în 1764 „de către o femeie anume Bălașa” (*Marele Dicționar geografic al României*, I, București, 1898, p. 474).

Deși diata Ilincăi fusese întărită și de patriarhul constantinopolitan Paisie, la intervenția celui interesat, după ce Afenduli își face un nou cămin, este tras în judecăți pentru averea defunctei, atît de rudele lui Mihai cupețul, primul soț al Ilincăi, fiica lui Mușat logofăt, cit și de rudele despre mamă-sa Zmaranda. La 7 octombrie 1731, mitropolitul Daniil — la porunca lui Mihai Vodă Racoviță — cercetează și găsește neintemeiate jalbele rudelor postăvarului bucureștean⁵⁵, iar la 1 februarie 1732, noul mitropolit Ștefan respinge plîngerea fiilor lui Dumitrașco Șainoiul, fratele Zmarandei⁵⁶, care și unii și alții contestau valabilitatea diatei și cereau anularea ei. În 1734, o nouă acțiune pornită împotriva Afendului de Pîrvu diaconul, nepot de soră negustorului de postavuri mort în Transilvania în 1717, este respinsă de Grigore Vodă Ghica, fiindcă rudele și-au luat toate bunurile indicate în diata cupețului⁵⁷.

După judecățile cu moștenirea, vin altele de încălcări la moșia Teșila de către moșnenii megieși⁵⁸, și pricinile pentru țiganii fugiți⁵⁹, care îl amărăsc pe Afenduli pînă în ceasul morții, trist eveniment întimplat după 20 ianuarie⁶⁰ și înainte de 19 aprilie 1743. Înhumarea cronicarului de odinioară s-a făcut probabil la Colțea, unde odihneau prima soție și copiii. Ultima dată menționată este a poruncii mitropolitului și a trei mari boieri către Dumitrașco starostele de neguțători din București și Constantin Boltașu, cerîndu-le să prețuiască lucrurile din zestrea Bălașei, indicate într-o listă, risipite de răposatul ei soț, Afenduli⁶¹.

În afară de numeroase obiecte de îmbrăcăminte, uz casnic, buți cu vin și rachiu, în listă se cuprind și bani peșin (587 tal.), 99 de stupi, 300 de oi și capre, 24 de boi de jug etc. Se recomandă că ar trebui ca 30 de pogoane de vie părăginite să se refacă „precum au fost întăi, cînd au intrat în casa Afendului”. Mitropolitul și boierii prețuiau lipsurile la 2 812 taleri, în urmă mitropolitul adaugă și alte lucruri (chile de mălai, de porumb știuleți, de griu), apoi „casile din București, pe cum au fost cînd au luat-o dumnealui căpitan Afenduli pe dumneaei”⁶². Negustorii găsesc că „au rămas numai casele cele mari fărîmate, casele și foisorul din grădină le-au cărat lemnele la țară, la odae (la Teșila) și au făcut <Afenduli> alte case

⁵⁵ Arh. Stat. Buc., *Episcopia Argeș*, pac. LXIX ter-30.

⁵⁶ *Ibidem*, pac. LXIX quatuor-61.

⁵⁷ *Ibidem*, pac. LXIX ter-31.

⁵⁸ *Idem*, *Mitropolia Țării Românești*, pac. XVII-67, 68. La 4 sept. 1741, C. Mavrocordat poruncește lui Radu clucer, „ispravnic ot sud. Elhov dupe plasa Mostiștii”, ca să cerceteze la Teșila lui Afenduli căpitanul dacă un sătean a arat cu plugul și a scos pietrele de hotar; „ispravnicul Mostiștîi” constată cu doi oameni bătrîni, la 5 sept., hotarul strical la malul Mostiștei și încălcați cam 20 de stînjeni.

⁵⁹ La 9 sept. 1735, Afenduli se judecă pentru stăpînirea unor țigani cu Gheorghită Iuzbașa de călărăși din Rîmniceu-Sărat (Arh. Stat. Buc., *Mitropolia*, pac. CCCXLVIII-28, 29), în martie 1736 se ajunge la înțelegere, dăruindu-i Gheorghită un țigan, care fugise în Moldova (*Ibidem*, doc. 30, 31). În acest an se face și o socoteală a țiganilor lui Afenduli (*Idem*, *ibid*, pac. CCXC-7).

⁶⁰ La această dată, Mihai Vodă Racoviță poruncește slujitorilor domnești să caute și să aducă la stăpînii lor, Afenduli, pe toți țiganii fugiți (*ibidem*, pac. CCCLVII-15).

⁶¹ *Ibidem*, pac. XVII-69.

⁶² Interesantă descrierea unor case de tirgoveț înslărit: „...Case bune, cu curte, cu grajd, cu cuinic (bucătărie), cu prăvălie la uliță, cu pivniță, cu grădină bună, cu livele de pruni i de meri, în grădină vîrzărie și peste vîrzărie 2 case și peste case foisor șindilit, cuinic șandilită, grajdul de tîlpi podit pe jos și pe sus; jăcnița (magazia de grîne) în curte, și casă de feciori”.

acolo și saele”, și prețuiesc cheltuiala refacerii la 600 de taleri, iar totalul lipsei „zestrilor” la 3 874 tal. și jumătate.

Stăruința mitropolitului pentru a se descoperi cât mai multe lipsuri din zestrea Bălașei își găsește explicația în faptul că Afenduli lăsase în urmă o avere importantă personală, compusă din case mari în București, moșie la Teșila, vie la Valea Mieilor și mai mulți țigani; acestea trebuiau să intre în stăpînirea Bălașei drept despăgubire pentru cele irosite de răposatul Afenduli. De altfel în acest sens fac propunere în iunie 1743⁶³, domnitorului Mihai Racoviță, mitropolitul și veliții boieri rînduiți să judece pricina dintre Bălașa cu Constantin și Panoria, frații lui Afenduli, Iordache și Vitoria⁶⁴, nepoții defunctului. Lui Constantin i se dă zapisul de 1 500 de taleri, pe care Afenduli îi avea dați cu împrumut la Constantinopol, iar celelalte rude să rămînă cu bunurile lăsate de Afenduli prin diată. După doi ani, Iordache, acum logofăt, ajunge să primească de la Bălașa pămînt la Teșila și vie la Scăeni, ca apoi în mai 1747 să vîndă ocina din Teșila⁶⁵. Într-o hotărîre a divanului Țării Românești din anul 1828, privind delimitarea moșiei Teșila, este menționat și Iordache „vnuc Fendulea biv căpitan za margine”⁶⁶.

După anul 1747 nu mai apar dovezi care să arate relațiile Bălașei cu frații și nepoții cronicarului Afenduli. În schimb avem două acte din 1751, în care țărani de pe moșia Blejoi s-au sculat „în silă și cu ciomagul de s-au dus unde dijmua feciorii dumneai (Bălașei) moșia și i-au bătut și au luat dijma ce era strînsă de dînșii, zicînd că au și ei moșie în Blejoiu”⁶⁷. Ultima mărturie scrisă din viața Bălașei este diata ei din 15 septembrie 1754⁶⁸, în care stabilește să fie îngropată la mitropolie, căreia îi lasă danie locul cu casele din Lucaci (București), viile de la Scăeni, țigani cumpărați „de la Moldova”; apoi biserica „schit de călugărași” de la Blejoaia, cu hramul Nașterii Maicii Domnului, cu toată moșia și cu părți de moșie la Strimba, Cocorăști și vii la Păulești. Dispune ca schitul să fie metoh la mitropolie, dar să n-aibă altă obligație decît să dea pe an 10 ocale de ceară. Viile de la Cernătești să le vîndă episcopii rînduiți de ea: mitropolitul Grigore Mireon, fratele ei Răducan clucer și Șt. Văcărescu mare logofăt, cărora le lasă unele bunuri. Prin această diată, Bălașa dispune să rămînă în stăpînirea mitropoliei și moșia Teșila de pe Mostiște, dată de Ilinca „boerului meu”. Bălașa condiționează dania de pomenirea continuă a ei și a răposatului „boerul meu Afendulea”.

Un cuvînt despre soarta caselor lui Afenduli, care se găseau în mahalaua Sf. Nicolae din Șelari. După cum am văzut, ele au trecut în stăpînirea

⁶³ *Ibidem*, pac. XVII-72, act din 2 iunie.

⁶⁴ Încă la 20 aprilie, Vitoria, vară cu Iordache — dovadă că Afenduli mai avea încă doi frați al căror nume nu-l cunoaștem —, dă adevărîntă „dumneai mamii Bălașii Blejoiancăi, mătuși-mea”, că toate cele ce i-a lăsat unchiu-său Afenduli „mi le-au dat deplin” (*ibidem*, doc. 70). Dar în urmă, nepoata crescută de Afenduli și măritată acum cu un al doilea soț, Dumitrașco post., pretinde de la Bălașa 350 de taleri luați de Afenduli pentru zestrile mincate de primul bărbat. La judecată Bălașa e apărută de fratele ei, Răducanu clucer. Mihai Racoviță decide respingerea plîngerii, deoarece diata Afendulii nu vorbea nimic de bani (*ibidem*, pac. LXXXI-13, doc. din 10 iulie 1743).

⁶⁵ Arh. Stat. Buc., *Mitropolia*, pac. CCCI-10; CCXC-22 b. Iordache obținuse de la Bălașa 50 de stînji în Teșila și vara sa, Vitoria, alți 50, de la care îi cumpără tot Iordache (St. D. Grecianu, *Genealogiile*, I, p. 3).

⁶⁶ Arh. Stat. Buc., *Mitropolia*, pac. XVII-73.

⁶⁷ *Idem*, ms. 130, f. 391; *Mitropolia*, LXXXI-15.

⁶⁸ *Idem*, *Mitropolia*, LXXXI-16.

soției a doua pentru împlinirea lipsurilor de zestre, iar aceasta le vinde înainte de 1754 lui Ioan Racoviță. La 15 septembrie 1763, Racoviță dă în schimb păhărnicesei Maria Bărbătescu, pentru casele ei din mahalaua Sf. Sava, „casele dumnealui ce le are de la jupineasa Bălașa Afenduloaia”⁶⁹. Avînd nevoie de bani, păhărniceasa Maria — după tranzacția din 1763 — trece casele Afendului în stăpînirea doctorului G. Saul⁷⁰ și a lui H. Saul⁷¹. La 2 martie 1776, cînd casele erau în ruină, G. și H. Saul vînd locul caselor, alăturat cu al paharnicului D. Cioran, căminarului Ștefan Vilara, vărul lor, cu 1 350 de taleri. Căminarul le-a lăsat moștenire fiului său, C. Vilara, iar acesta le vinde la mezat cu 35 500 de taleri, la 16 mai 1831⁷².

Trecînd în stăpînirea mitropoliei, numele moșiei Teșila a fost înlocuit cu cel al fostului ei stăpîn, Afenduli, localnicii spunînd satului lor Fundulea. Generalul Baur, care a călătorit prin Țara Românească în anii 1769—1774, notează localitatea „Fundule petit village sur le ruisseau de Katora” (lectură coruptă pentru „Catana”)⁷³. Printre moșiile din Ilfov la 1831 nu figurează Teșila, găsim în schimb „Fundulea de jos a mitropoliei”⁷⁴ (partea din Teșila a lui Afenduli).

Concluzii. Despre Afenduli s-a știut pînă acum că era un grec din Terapia; la București a fost clucer și capuchehaie al domnitorului C. Brîncoveanu, că prin 1717—1718 a ajuns mare căpitan de margine (peste județul Rîmnicu-Sărat) și că a scris o cronică povestind evenimente din Moldova și Țara Românească, împletite cu fapte externe. Ce s-a mai întîmplat cu Afenduli după 1718, nimeni din țară sau din afară nu ne-a mai spus nimic. În studiul de față, pe baza unui bogat material documentar intern, se face dovada că Afenduli a trăit toată viața în țară, a murit în primele luni ale anului 1743 în București, că a fost strîns legat de pămîntul nostru, unde s-a căsătorit cu boieroaice băștinașe, a devenit stăpîn de moșii (acaparînd și ocini ale unor boiernași), de țigani, de vii etc., și ca om înavuțit a exploatat pe țărani dependenți sau învoiți. S-a arătat preocupat și de contactul cu cultura, avînd o strînsă prietenie cu vestitul dascăl de la Academia domnească bucureșteană, Gheorghe Trapezuntul, decedat în 1739. Din opera ce ne-a lăsat, Afenduli dovedește a fi fost un cunoscător al culturii elenice și un adept al curentului raționalist din Occident, propagat la noi mai ales prin dascălii greci de la Sf. Sava, adepți ai neoaristotelismului opus scolasticii. Toponimia noastră s-a îmbogățit cu denumirea Fundulea, după numele lui Afenduli.

⁶⁹ Muzeul de istorie a orașului București, inventar nr. 13 667.

⁷⁰ Pentru activitatea științifică și politică a lui G. Saul, a se vedea: A. Veress, *Istoriul marele serdar Gheorghe Saul (1743—1785)*, în „An. Acad. Rom.”, s. III, mem. secț. lit., t. V, nr. 4, București, 1931; D. Russo, *Studii istorice*, II, p. 355; Em. Turczynski, *Die deutsch-griechischen Kulturbeziehungen bis zur Berufung Königs Ottos*, München, 1956, p. 199. Data 1777 nu poate fi valabilă pentru Constantin Vodă Mavrocordat, căci acesta murise din anul 1769. Eroarea este preluată din opera lui Russo, iar acesta trimite la Iorga (*Istoria presei românești*, București, 1922, p. 19 20, 13). Saul scria lui Sulzer din Iași în 1778, desigur acolo se găsea și în 1777, însă în acest timp domnea în Moldova Const. Moruzi.

⁷¹ St. D. Grecianu, *op. cit.*, vol. II, p. 162.

⁷² Idem, *ibidem*.

⁷³ Bawr, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Frankfurt Leipzig, 1778, p. 145.

⁷⁴ I. C. Filitti, *Arenda moșiilor în Muntenia la 1831 și 1833*, București, 1932, p. 16.

ÎMPROPRIETĂRIREA ÎNSURĂȚELOR

DE

N. ADĂNILOAIE

S-au împlinit, de curind, 90 de ani de la aplicarea articolelor 5 și 6 din legea rurală de la 1864, operațiune cunoscută în istoria noastră modernă sub denumirea de „împroprietărirea însurățeilor”. Aplicarea celor două articole menționate, tergiversată timp de 15 ani de guvernării vremii, s-a putut efectua abia după războiul de independență, fiind totodată impusă de intensificarea frământărilor țărănești.

Legea rurală din 14 august 1864 prevedea în articolul 5 că locuitorii care „prin învoielii speciale cu proprietarul moșiei” posedau numai „casă și grădină în sat, fără a fi clăcași”, aveau „facultatea de a primi pământ pe moșiile statului”. Articolul următor preciza că mai aveau dreptul de a se „strămuta pe moșiile statului cele mai apropiate” sătenii cărora nu li se poate împlini la împroprietărire întinderea pământurilor legiuite din cele două treimi ale moșiei și „spornicii (insurățeii) ce nu avea locuri în cuprinderea legilor în ființă”¹. La propunerea primului ministru, M. Kogălniceanu, printr-un jurnal al Consiliului de Miniștri din 7 octombrie 1864, s-a hotărât ca și sătenii aflați „sub steaguri”, care nu fuseseră căsătorii la incorporare, să fie considerați „în rîndul spornicilor și să li se dea locuri pe moșiile statului, potrivit art. 6 din legea rurală”².

Atît din legea rurală, cît și din instrucțiunile guvernului către prefectii de județe, reieșea că împroprietărirea însurățeilor va fi iminentă. Așa promiteau și membrii comisiilor de plasă care întocmeau tabele nominale, prin comune, cu sătenii îndreptățiți de lege să primească pămînturi pe moșiile statului și așa sperau și însurățeii.

În anii următori, întorcîndu-se la vatră, sătenii care fuseseră sub drapel văzînd că împroprietărirea lor întîrzie încep să se agite. Unii dintre ei înaintează petiții către prefecturi și ministere arătînd că, după ce au servit 6 ani în armată, nefiind împroprietăriți, au ajuns muritori de foame³. În județele Tecuci, Putna și Ilfov frământările acestor categorii

¹ D. C. Sturdza-Scheeanu, *Acte și legiuiri privilegiate la chestia țărănească*, seria I, vol. II, București, 1907, p. 893—894.

² *Ibidem*, p. 941.

³ Arh. St. Tecuci, fond. Prefectura Tecuci, dos. 1/1865, nepaginat.

de săteni — proletarizați o dată cu decretarea reformei agrare și lăsați pradă exploatării moșierilor și arendașilor — au luat o mare amploare. Astfel, în martie 1867, însurăței din preajma capitalei au venit în număr mare de două ori în București să ceară Adunării deputaților împrumutarea. Guvernul, în loc să le satisfacă revendicările, i-a alungat cu forța armată⁴. Peste câteva luni, Comitetul permanent al județului Ilfov, arătând că „mai pe toate zilele” primește reclamații „din partea însurăteilor” și a altor săteni rămași neîmprumutați în 1864 și că „toți cer” să li se dea pământ de hrană pe moșiile statului, roagă insistent Ministerul de Interne „ca, în interesul agriculturii și pentru a se scoate niște asemenea locuitori din starea de proletarism în care se află”, să ia măsuri urgente pentru elaborarea regulamentului de împrumutarea a acestor țărani⁵. Ministerul răspunde — cum de altfel procedase și în cazul județelor Putna⁶ și Tecuci — cerind autorităților să sfătuiască pe țărani să mai aștepte, căci „în curind” se va întocmi și promulga un regulamentul special pentru împrumutarea însurăteilor. Elaborarea acestui regulament — prevăzut și de articolul 55 al legii rurale — a fost însă aminată, cu toate insistențele lui M. Kogălniceanu, devenit din nou ministru de interne.

În octombrie 1869, M. Kogălniceanu, printr-o circulară, le-a cerut prefectilor de județe să întocmească și să trimită tabele nominale, pe comune și plăși, cu toți sătenii ce se considerau îndreptățiți la împrumutarea de articolele 5 și 6 ale legii rurale. Conform circularei, însurăței trebuiau să indice și moșia pe care vroiau să primească pământ⁷. Trimise de prefecturi și centralizate mai târziu la Ministerul de Finanțe, tabelele referitoare la însurăței au fost la început ignorate, iar apoi combătute de guvernul conservator, venit la putere în martie 1871, pe motiv că ar cuprinde un număr prea mare de săteni.

În vara anului 1873, guvernul a cerut să se întocmească tabele noi în care să fie cuprinși numai însurăței constatați în 1864, nu și cei „aflați astăzi în ființă”, întrucât moșiile statului pe care ei cer pământuri „sînt în mare parte ipotecate”⁸. Din cauza instrucțiunilor restrictive, de data aceasta mulți însurăței nu s-au mai grăbit să se înscrie pe noile tabele și nici să întocmească declarații dacă mai doresc sau nu să se strămute pe moșiile statului. Ei cereau să se respecte listele din 1869 și totodată trimiteau Ministerului de Interne și celui de Finanțe petiții numeroase reclamînd aplicarea articolelor 5 și 6 din legea rurală⁹. Pe de altă parte și prefecturile au întîrziat mult refacerea și trimiterea tabelor motivînd că locuitorii sînt împrăștiati la diferite munci, că nu se găsesc listele din 1864 (tabela litera B) referitoare la însurăței și nici actele de stare civilă (care s-au introdus din 1865)¹⁰. La 16 ianuarie 1874, Ministerul Finanțelor arăta

⁴ *Istoria României*, vol. IV, București, Edit. Academiei, 1964, p. 504.

⁵ Arh. Ist. Centrală, Min. Int., Div. rural-comunală, dos. 2 971/1866, f. 276.

⁶ Ibidem, Min. Agriculturii, Delimitări, dos. 96/1864, f. 12.

⁷ Arh. St. Fălticeni, fond. Prefectura Baia, dos. 1/1866, f. 200 și urm.

⁸ Arh. St. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 162/1873. E de menționat faptul că și în februarie 1872, cînd deputatul Cezar Bolliac a interpellat guvernul conservator propunînd împrumutarea grabnică a însurăteilor, Petre Mavrogheni, ministrul finanțelor, a respins propunerea tot sub pretextul că moșiile statului ar fi ipotecate (N. Adanıloaie, Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, București, Edit. Academiei, 1967, p. 326).

⁹ Arh. Ist. Centrală, Min. Int., Div. Com., dos. 4 233/1873, f. 37—40.

¹⁰ Ibidem, f. 20.

că „de la județele Buzău, Botoșani, Dimbovița, Dorohoi, Iași, Suceava, Tecuci și Vaslui” n-a primit încă „constatățile însurățeilor cu drept a se strămuta pe moșiile statului”¹¹. Noile tabele reduc simțitor numărul sătenilor ce urmau a primi pământuri. De altfel, conservatorii căutau să tergiverseze această împroprietărire spre a fi pe placul arendașilor moșiilor statului.

Frământările țărănești — la care însurățeii și alte categorii de săteni fără pământ participau în primele rânduri — s-au intensificat în anul 1876. Mulți locuitori refuzau să îndeplinească muncile impuse prin contractele agricole sau chiar să-și achite impozitele către fisc. În câteva comune din județele Prahova, Ilfov, Romanși, Vlașca, Teleorman, Gorj și Brăila țărani au trecut la acțiuni deschise împotriva asupritorilor¹²; ei bat pe oamenii stăpînirii, pe vechiii moșierești, incendiind pe alocuri și bunurile proprietarilor. Aceste mișcări țărănești au înfricoșat pe mulți moșieri și arendași¹³, mai ales că în prima parte a anului unele acțiuni ale sătenilor au fost încurajate și de anumiți agenți liberali, spre a face greutate conservatorilor. După alegerile din iunie 1876, guvernul liberal, prin circulare și diferite alte măsuri, a căutat să calmeze spiritele în lumea satelor; frământările țărănești au continuat însă pînă în toamna anului 1876.

Din primăvară se observă și o creștere a numărului petițiilor însurățeilor pentru pământ. Din județele Neamț, Suceava, Botoșani, Putna și Dolj, în afară de cererile adresate prefecturilor, se îndreaptă o mulțime de petiții ale însurățeilor către guvern. Unii însurăței reclamă că, deși au făcut clacă înainte de 1864 alături de părinții lor, la apariția legii rurale, fiind în serviciu militar, nu li s-au dat nici locuri de casă; de atunci ei așteaptă mereu pământul promis. Alții menționează că au fost trecuți pe tabele și în anul 1869 și tot n-au fost împroprietăriți. „În van însă ne-au fost toate speranțele — scriau însurățeii din comuna Doamna, județul Neamț, la 18 iunie 1876 —, căci precum videm că de atunci și pînă în prezent... nu ne-am mai văzut împroprietăriți”¹⁴.

Un număr de 400 de însurăței din Calafat și împrejurimi reclamă la 25 iunie 1876 președintelui Consiliului de Miniștri că din 1864, cu tot dreptul ce le „acordă acea lege”, n-au fost împroprietăriți și au rămas „pribegind pe pământul strămoșesc, goniți de proprietate cînd pe o moșie, cînd pe alta”, și ajungînd din „strănepoți ai lui Traian” „robi arendașilor”. Locuitorii cer pământ pe moșia Comani, cer „milă și dreptate, căci statul este cel mai mare proprietar” și cu pământul de care dispune „ar putea hrăni un înzecit număr de plugari și noi sîntem plugari, brațele statului cele mai numeroase și facem bogăția agricolă cea dintîi bogăție a avuției naționale”¹⁵.

În toamnă, campania petiționară a însurățeilor pentru pământ capătă un nou impuls. În lunile septembrie și octombrie mii de cereri din toate

¹¹ Ibidem, f. 43.

¹² *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. I, partea I, București, Edit. Academiei, 1954, p. 166, 196, 197, 201.

¹³ V. Maciu, *Cu privire la situația și lupta țăranimii din România în ajunul războiului de independență*, în „Studii”, nr. 3/1955, p. 43; vezi și C. Corbu, *Frământări țărănești în România în preajma războiului de independență*, în „Studii”, nr. 3/1967, p. 461 și urm.

¹⁴ Arh. St. Piatra-Neamț, fond. Prefectura Neamț, dos. 1/1876, f. 9.

¹⁵ Arh. St. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 202/1876, nepaginat.

colțurile țării sosesc la Ministerul de Interne care, la rîndul lui, le trimite Ministerului de Finanțe¹⁶. La 9 septembrie un număr de 216 însurăței din comuna Miera, județul Putna, cerînd a fi împrorietăriți, se obligă „a plăti despăgubirea” pămîntului în mod solidar, „în unire cu toți”, la termenele ce le va impune guvernul¹⁷. Într-o petiție mai alarmantă, însurăței din Livezile, județul Dolj, scriu: „Am fost îndestul în adăstare, dar cu speranță că ni se va da azi sau mîine” pămînt „a trecut sumă de timp și vedem că am ajuns întocmai ca țigani nomazi a ne preumbla dintr-un loc într-altul din cauză că nici un proprietar sau arendaș nu ne îngăduie a ne face cîte un mic cuib de casă și din această cauză am devenită prada acestora”¹⁸.

Numeroase petiții către guvern au făcut și sătenii care la 1864, locuind pe moși strălîmte, au primit numai o parte din pămîntul prevăzut și prin urmare aveau dreptul, conform articolului 6 din lege, să li se completeze pogoanele pe moșiile statului. E semnificativ faptul că țărani erau încredințați că, o dată cu venirea liberalilor la cîrma țării, revendicările lor vor fi în sfîrșit satisfăcute. De pildă, la 23 iulie 1876, țărani din comuna Drănicu, județul Dolj, s-au plîns ministrului de finanțe, I. C. Brătianu, că în 1864 li s-a dat numai jumătate din pămîntul legiuit. „Și fiindcă acum — scriu sătenii în continuare — cu venirea dvs. la ministeriu și a colegilor dvs., astăzi aveți cîrma țării în mîină, dorința noastră și a întregului popor liberal de mai mult timp așteptată, vă rugăm să binevoiți a face ca și noi se fim împrorietăriți cu restul o dată cu însurăței de care vedem că ați luat măsuri; numele dvs. va fi în inimile noastre ca și al d-lui Kogălniceanu ce astăzi există încă împreună cu dvs. la cîrma țării”¹⁹.

La sfîrșitul lunii octombrie 1876, cînd frămîntările din lumea satelor erau în plină desfășurare, cînd agravarea crizei orientale prevestea că izbucnirea războiului pentru independență era iminentă, guvernul liberal — ai cărui reprezentanți abia se întorseseră de la convorbirile purtate la Livadia —, printr-o circulară, a promis împrorietărirea urgentă a tuturor sătenilor îndreptățiți de articolele 5 și 6 ale legii rurale. Circulara aceasta, a ministrului de finanțe I. C. Brătianu (care era și președinte al Consiliului de Miniștri) către prefecții de județe, sublinia că sînt 12 ani de cînd însurăței „așteaptă aducerea la îndeplinire a dreptului ce li s-a recunoscut prin lege”. La circulară se anexau instrucțiuni concrete privind modalitatea practică a punerii țărănilor îndreptățiți în posesiunea loturilor pe moșiile statului din apropiere sau în comune noi²⁰.

La 16 martie 1877 — în timp ce însurăței așteptau cu nerăbdare să intre în stăpînirea pămînturilor spre a putea face arăturile²¹ — Ministerul de Finanțe, arătînd că constatările cerute de aplicarea articolelor 5 și 6 din legea rurală nu s-au terminat, că în tabele s-au înscris „mulți săteni fără drept” și că timpul înaintat impune efectuarea muncilor agricole, ordona prefecților să comunice țărănilor îndreptățiți necesitatea amînării pînă în toamnă sau în primăvara viitoare a lucrărilor de împrorietărire.

¹⁶ Arh. Ist. Centrală, Min. Int., Div. Com., dos. 4 111 bis/1872, f. 162—370.

¹⁷ Arh. St. Focșani, fond. Prefectura Putna, dos. 6/1876, f. 82—84, 93—94.

¹⁸ Arh. St. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. 202/1876.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ „Monitorul oficial”, nr. 212/1876, p. 1—3.

²¹ Arh. St. Piatra-Neamț, fond. Prefectura Neamț, dos. 1/1876, f. 279.

I. C. Brătianu cerea apoi prefectilor să recomande primarilor ca aceștia „să explice sătenilor și verbal situația” și necesitatea amânării împrumutării²².

Circulara din 27 octombrie (ca de altfel și cele următoare) a reprezentat un act de strategie politică a guvernului liberal, urmărind pe de o parte, să calmeze țărănimea, iar pe de alta să lege promisiunea de împrumutarea de războiul care avea să înceapă în anul viitor. Țăranii tălmăceau dispozițiile guvernului în sensul dorit de ei, adică o împrumutarea generală a tuturor celor fără pământuri suficiente pentru hrană. Iluziile sătenilor au fost alimentate, în ajunul și în timpul războiului, de unii agenți guvernamentali care promiteau sau lăsaו să se înțeleagă că toate revendicările țărănești se vor îndeplini după obținerea victoriei²³. Deputatul I. Marghiloman declara, peste câțiva ani, în Cameră, că și el făcea „propagandă țărănilor” la 1877 spunându-le să se ducă la război căci la „întoarcere are să vi se dea pământuri, negreșit cu o despăgubire oarecare”. Când ministrii au încercat să-l contrazică, el le-a replicat: „să fim drepti, înaintea resbelului propaganda așa a fost, că are să li se dea pământuri” luptătorilor²⁴.

Chiar și unii ofițeri spuneau soldaților pe cîmpul de luptă că după demobilizare vor primi pământ²⁵. Din petițiile țăranilor de după război rezultă de asemenea că s-au făcut astfel de promisiuni. De pildă, în octombrie 1878, foștii soldați din comuna Dolhești, județul Suceava, scriu prefectului că, deși nu intră în categoria articolelor 5 și 6, ei trebuie să fie împrumutați pe considerentul că au fost răniți „în resbelul ce au fost în Turcia în anii 1877—1878, unde de către înaltul guvern ni s-au promis că ni se va da pământuri pe moșile statului la toți acești cari nu avem”²⁶.

De altfel — după cum arată și Radu Rosetti — făgăduința guvernului „era inutilă; chiar de nu li s-ar fi făgăduit nimica, ei s-ar fi purtat cu aceeași vitejie”²⁷. Animată de un sincer patriotism, țărănimea a luptat eroic în războiul din 1877, sperînd că după ce independența va fi cucerită va scăpa de angarale și va primi și ea pământul dorit.

Dar guvernul, după ce timp de doi ani a făcut sau a tolerat o reclamă demagogică pentru „noua împrumutarea a țăranilor”, în 1878 și-a respectat promisiunile numai în litera îngustă a articolelor 5 și 6 din legea rurală. În februarie 1878, un grup de 16 deputați, în frunte cu Ion Ionescu de la Brad și cu V. A. Urechia — mai sensibili la suferințele și jertfele țăranimii în timpul războiului de independență —, a întocmit și prezentat Camerei un proiect de lege privind împrumutarea oștenilor care au luptat în 1877. Deputații cereau ca guvernul să urmeze exemplul voievozilor din trecut care dădeau pământ la luptători și totodată să îndeplinească un „act de dreptate” socială. În proiect se preciza că „tot oșteanul român care a luat parte la resbelul independenței naționale în 1877—1878, carele nu va fi

²² Arh. St. Focșani, fond. Prefectura Putna, dos. 15/1877, f. 29.

²³ V. Maciu, *op. cit.*, p. 44; G. Munteanu, *Opt scrisori către țărani*, Iași, 1882, p. 9; Frédéric Damé, *Historie de la Roumanie contemporaine*, Paris, 1900, p. 285; Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răscolat țăranii*, p. 285; V. Kogălniceanu, *Chestiunea țăărănească*, 1906, p. 12 (anexa).

²⁴ Arh. Ist. Centrală, Ministerul Agriculturii..., Înșurăței, dos. 1/1885, f. 11—12.

²⁵ „Muncitorul” din 1 noiembrie 1887; *Documente privind răscoala țăranilor din 1888*, îngrijite de M. Roller, București, Edit. Academiei, 1950, p. 527.

²⁶ Arh. St. Fălticeni, fond. Prefectura Baia, dos. 3/1876, f. 9.

²⁷ Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răscolat țăranii*, București, 1907, p. 571.

posedînd pămînt în temeiul legii rurale din 1864, ca clăcași sau fii de clăcași, sau care nu va avea a fi împrorietărit în baza legii însurăteilor, are drept la 5 pogoane loc de arătură din domeniul statului, fără nici o despăgubire către stat”²⁸. Inițiativa acestor deputați a fost frumoasă, dar, guvernul nesprrijinind-o, ea n-a avut nici o urmare practică.

La 20 iunie 1878, I. Cîmpineanu, ministrul finanțelor, într-o circulară către prefecți, încearcă să prezinte cauzele întîrzierii împrorietăririi însurăteilor. El susține că „guvernul actual, de la prima zi a venirii sale, a considerat ca o sacră datorie realizarea prescripțiunilor legii rurale din 1864 în privirea însurăteilor și a celorlalți săteni neîmprorietăriți atunci și a căror drepturi au fost rezervate. Din nenorocire însă, cu toate silințele ce ne-am dat, nu am putut să realizăm acest scop așa de curînd precît am dorit, din cauza împrejurărilor în care ne-am aflat și care au fost precumpănitoare voinței noastre”. Greutăți erau cu formarea tabelelor celor îndreptățiți — continuă circulara — din cauză că la 1864 lucrările au fost „rău făcute” sau au lipsit cu totul. Cînd tablele au fost terminate „a năvălit asupra noastră grijile războiului oriental care, firește, au suspendat asemenea lucrare”. Abia acum guvernul fiind „în pozițiune de a începe lucrarea de aplicare a împrorietăririi”, el a luat măsurile necesare prin Administrația domeniilor.

Ministrul de finanțe invită pe prefecți „a proceda de îndată la formarea comisiunii ad-hoc și la lucrările de executare” prescrise prin Regulamentul de aplicare a articolelor 5 și 6 din legea rurală aprobat la 14 iunie și publicat în Monitorul oficial 135 din 20 iunie. Prefecții trebuiau să înștiințeze Administrația domeniilor statului despre instituirea comisiilor și începerea lucrărilor și tot de acolo urmau să primească dezlegări, formulare pentru procese-verbale și bani pentru transportul prin comune²⁹. Trebuie menționat că în luna anterioară Camera votase o lege pentru deschiderea unui credit de 150 000 lei „spre întîmpinarea cheltuielilor necesare la aplicarea articolului 5 și 6 din legea rurală”. Din acești bani urma să se plătească inginerii hotarnici, transportul membrilor comisiei prin comune și salariile funcționarilor unui serviciu nou ce va lua ființă în Administrația domeniilor pentru împrorietărire însurăteilor, pe toată durata lucrărilor³⁰. Tot din acest fond aveau să se plătească deplasările administratorilor domeniilor statului care inspectau locurile unde urmau să se înființeze comune noi³¹.

Regulamentul din 20 iunie conține indicații concrete în privința operațiunilor tehnice de împrorietărire. Se preciza, de la început, că lucrările comisiilor de împrorietărire trebuie supuse în prealabil aprobării Administrației domeniilor, care va stabili numărul pogoanelor disponibile pe fiecare moșie a statului. Însurăteilor li se vor da locuri „pe cît cu puțință” alături cu pămîntul celorlalți săteni. Dacă pămînturile disponibile pe o moșie nu vor fi de ajuns spre a se da celor îndreptățiți „numărul întreg de pogoane ce li se cuvine”, atunci se va face „o repartitie proporțională” între locuitorii ce urmează a fi împrorietăriți, reducîndu-se bincînțele su-

²⁸ Arh. Ist. Centrală, Min. Agriculturii..., Însurăteii, dos. 1/1878, f. 1—2.

²⁹ Ibidem, f. 36 și 73.

³⁰ Ibidem, dos. 2/1878, f. 3, 6 și 13.

³¹ Ibidem, f. 83.

prafața loturilor; însurăței nemulțumiți de această reducere aveau facultatea să se strămute pe altă moșie a statului unde ar fi pământ disponibil îndeajuns.

Pe moșiile unde va rămâne pământ disponibil după înproprietărirea însurăților proprii, „se va așeza de preferință” spunea regulamentul sătenii îndreptățiți din „comunele cele mai apropiate”. Se preciza totodată — ca și în legea rurală din 1864 — că „în nici un caz comisiunile ad-hoc nu pot trece peste treimea primitivă” rezervată proprietății, afară de eventualitatea înființării de comune noi pe acea moșie, prevăzute în contractele Administrației cu arendașii. Locuitorii îndreptățiți care nu vor încăpea nici pe moșiile din apropiere „se vor înproprietări pe moșiile întinse unde se vor înființa comune noi”. Prefecții județelor trebuiau să-i înștiințeze pe locuitori în privința moșiilor unde sînt pămînturi disponibile și urmează a se înființa comune noi.

În regulamentul să atrăgea în mod deosebit atenția comisiilor asupra importanței înființării comunelor noi pe moșiile statului „cari sînt mai puțin populate”, în locuri „sănătoase și cu izvoare de apă”. Planurile noilor comune, pe moșiile indicate de Administrația domeniilor, urmau a fi întocmite de ingineri care vor fixa vatra satelor, „locurile trebuitoare pentru drumuri, piețe publice, primărie, școală, biserică, cimitire” etc. și întinderile de pământ în țarină corespunzătoare numărului de însurăței ce aveau să se stabilească în noua localitate. Se cerea ca în aceste comune noi loturile să fie „egale pentru fiecare locuitor”, cîte un pogon în vatra satului pentru casă și grădină și cîte 10 pogoane în țarină; se menționa totuși că „pe moșiile mai puțin întinse” locurile vor putea fi reduse după împrejurări, „însă nu mai mici de șase pogoane în țarină și jumătate pogon în vatra satului”. Înproprietăriții trebuiau să dea declarații că în termen de doi ani se vor stabili în noua comună, altfel pierdeau pămîntul. Loturile disponibile în comunele noi puteau fi ocupate, prin intermediul Administrației domeniilor, în anii următori de alți săteni îndreptățiți de lege ³².

Cu toate instrucțiunile ce s-au dat în lunile următoare, regulamentul acesta — axat pe dispozițiile circularei din 27 octombrie 1876 — a stat la baza lucrărilor tehnice de înproprietărire care au început în vara anului 1878.

Spre deosebire de circulara din 27 octombrie, regulamentul prevedea ca din comisiile ad-hoc de înproprietărire, în afara membrului Comitetului permanent județean, a prefectului și a primarului din comună, să facă parte și un delegat al Administrației domeniilor. Dintr-un tabel cu numele delegaților — cîte unul de fiecare județ — propuși de Administrația domeniilor în comisiile ad-hoc „pentru determinarea moșiilor statului pe care urmează a se face înproprietării” rezultă că 6 erau avocați ai statului, 7 prefecți, 4 ingineri, restul deputați, inspectori silvici și chiar moșieri ³³. De pildă, la Dolj delegat a fost numit I. Titulescu — prefectul județului —, la Neamț Gr. Cozadini — deputat —, la Roman I. Agarici — deputat —, la Romanați Al. G. Goleșcu — proprietar etc. Administrația a trimis fiecărui delegat cîte o adresă în care se sublinia importanța misiunii încredințate și se cerea

³² Ibidem, dos. 1/1878, f. 16—20.

³³ Ibidem, f. 39—40.

ca lucrările de împrumietărire să fie executate cât mai repede. Majoritatea delegaților au răspuns cu promptitudine chemării Administrației domeniilor. A. G. Goleșcu, de exemplu, scria : „Primesc cu mare satisfacțiune însărcinarea ce-mi puneți”³⁴. Au fost însă și unii delegați care, întârziind sau chiar refuzând să se prezinte la datorie, au constituit cauza aminorării lucrărilor de împrumietărire cu câteva luni în județele respective; Rm.-Sărat, Bacău, Buzău, Suceava, Mehedinți, Olt³⁵.

Dacă la aplicarea reformei din 1864 autoritățile din județul Dolj au dat dovadă de mare neglijență și au tolerat cele mai mari arbitrarități, la 1878 lucrările de împrumietărire a însurășeilor au început imediat după primirea regulamentului³⁶ și s-au efectuat cu chibzuință și operativitate. La aceasta a contribuit și faptul că delegatul Administrației domeniilor era însuși prefectul județului, I. N. Titulescu (tatăl viitorului diplomat român de mare prestigiu), un magistrat care se bucura de stimă și oarecare popularitate în Dolj.

La 5 iulie 1878 Administrația domeniilor, printr-o circulară, comunică prefectului lista de moșiile statului pe care urmează a se înființa comune noi. Prefecții sînt rugați să pună în vedere comisiilor ad-hoc să se deplaseze la acele moși spre a verifica dacă în adevăr se pot înființa comune noi și dacă e suficient pămînt disponibil „peste partea” rezervată „arendașilor prin contract”. În această circulară se menționează că, arendașilor le va rămîne o treime din întinderea „arendării primitive de la 1864”. Se precizează apoi că „alegerea și măsurătoarea pămînturilor destinate noilor locuitori se va face de Administrație fără a avea drept arendașul de a interveni sau a ridica vreo pretențiune”; în întinderea pămînturilor ce vor fi date împrumietăriților nu vor intra locurile destinate pentru țiguri, bilciuri, culturi speciale, vii, pometuri, grădini, construcții ale proprietății etc.³⁷.

Prin alte circulare către prefecții de județe — în vara anului 1878 — Administrația domeniilor caută să impulsioneze desfășurarea lucrărilor de împrumietărire a însurășeilor³⁸. Li se cerea prefecților să stabilească cu exactitate „zile pentru mergerea comisiei la fiecare moșie pentru punerea în posesiune” a sătenilor; prin primării, locuitorii îndreptățiți la împrumietărire urmau a fi înștiințați cu 4—5 zile înainte de data cînd comisia va merge în comună, spre a putea fi cu toții prezenți. Primarilor li se cerea să anunțe personal pe fiecare locuitor și să-l pună să semneze un proces-verbal că a luat cunoștință de venirea comisiei de împrumietărire în comuna respectivă³⁹.

În octombrie 1878, din corespondența Ministerului de Interne cu prefecurile reiese că la jumătate din numărul județelor lucrările comisiilor de împrumietărire, atît în privința determinării moșiilor cît și a întocmirii

³⁴ Ibidem, f. 180.

³⁵ Ibidem, f. 294, 296; ibidem, Min. Int., Div. Com., dos. 5 132/1878, f. 43.

³⁶ Ibidem, Min. Agriculturii..., Însurășei, dos. 1/1878, f. 121.

³⁷ Ibidem, f. 145—146.

³⁸ Ibidem, p. 314.

³⁹ Ibidem, p. 337.

actelor necesare, erau terminate, urmînd a se primi aprobarea acestora de la Administrația domeniilor pentru punerea în posesiune a însurățelilor⁴⁰.

Administrația generală a domeniilor, verificînd tabelele de împrăștiere făcute de comisii, a intervenit, în cîteva rînduri, prin circulare către prefectii de județe ca anumiți săteni — cei care primiseră la 1864 parțial locurile, văduvele fără copii ș. a. —, considerați fără drepturi legale, să fie șterși din liste. Administrația a indicat nominal fiecărei prefecturi pe cei ce trebuiau înlăturați. Majoritatea erau din județele: Vaslui, 717, Bacău, 709, Fălciu, 242; în total, la prima verificare din 25 august 1878, au fost șterși din tabele 2 179 de săteni din 20 de județe⁴¹. La 15 octombrie Administrația domeniilor intervine pentru noi excluderi. Se cere membrilor comisiilor ad-hoc să revizuiască tabelele și, mergînd prin comune, să se asigure „personal de identitatea celor înscrși și să excludă” pe cei neîndreptățiți, totodată pe cei omiși să-i treacă în tabele suplimentare după ce se vor asigura „de identitatea” solicitanților, „cerînd a-i vedea personal”⁴².

Arendașii moșiilor statului au căutat, ca și la 1864, să saboteze și să tergiverseze operațiunile de împrăștiere a însurățelilor. Astfel, arendașii spuneau țărănimii că împrăștierea nu se va putea face fără consimțămîntul lor și ei nu-și vor da aprobarea decît în schimbul prestării fără plată a anumitor lucrări pe moșie, din partea fiecărui sătean ce urmează a fi împrăștiat. Arendașii declarau că lucrările comisiunilor ad-hoc nu-s valabile fără o expresă aprobare din parte-le. Totodată, cu ocazia deplasărilor prin comune a membrilor comisiilor ad-hoc, s-au primit în unele județe „reclamațiuni din partea obștii sătenilor” că arendașii „voesc să tragă foloase în mod ilicit” de pe urma „împrăștiării însurățelilor”. Administrația domeniilor comunică Ministerului de Interne practicile arbitrare la care se dedau arendașii. Înștiințat de aceste lucruri, C. A. Rosetti, ministru de interne, ordonă la 16 octombrie prefectilor să ia măsuri severe împotriva propagandei dusă de arendașii mînați „numai de interesul cîștigului, cu orice preț și prin orice mijloace”. Precizînd că arendașii să nu se amestece în lucrări, el arată că împrăștierea e pentru însurăței „un drept cîștigat”, iar pentru guvern „o datorie de împlinit”⁴³.

Pe măsură ce Administrația domeniilor aproba actele de împrăștiere, comisiile județene, în toamna anului 1878, au început repartizarea loturilor la săteni, punîndu-i în posesiune în primul rînd pe cei cărora li s-au dat pămînturi în comune ce se formau atunci. Lucrările cele mai avansate în această privință erau în județele Dolj, Ilfov, Brăila și Iași.

Împrăștierea în noile comune se făcea pe alocuri cu un anumit fast. Astfel, la 19 noiembrie 1878, în noua comună denumită Basarabi, de lîngă Calafat, în prezența prefectului de Dolj, a generalului Cerchez, a autorităților din Craiova și Calafat și a mii de locuitori din împrejurimi, au fost „puși în posesiune” 329 de însurăței din Calafat, Maglavit, Comani și Hunia. Plugurile acestora fiind în brazdă din zorii zilei, poporul le-a binecuvîntat, iar apoi, după mai multe toasturi, Consiliul județean a servit „un ospăț abundent la toți noii împrăștiți”. Cu aceeași festivitate s-au

⁴⁰ Ibidem, Min. Int., Div. Com., dos. 5 132/1878, f. 1—36.

⁴¹ Ibidem, Min. Agriculturii..., Însurăței, dos. 1/1878, f. 348.

⁴² Arh. St. Focșani, fond. Prefectura Putna, dos. 7/1878, f. 187.

⁴³ Arh. Ist. Centrală, Min. Int., Div. Com., dos. 5 132/1878, f. 46—48.

împroprietărit atunci și 290 de țărani pe moșia Ciuperceni, unde noii comune i s-a dat numele de Smîrdan „în memoria luptei de la 12 ianuarie 1878”. Prefectul raportează Ministerului de Interne că în momentul cînd a pronunțat „numele de Smîrdan” și a arătat „cu mîna de celaltă parte a Dunării”, locul luptei și al satului care se zărea, „entuziasmul a fost așa de mare și urările așa de frenetice, încît lacrimi de bucurie se vedeau pe fețele tuturor”. Și aici împroprietăriții au luat parte la ospățul ce li s-a pregătit, iar seara orașenii din Calafat au făcut iluminatăii pe străzi în cinstea acestei sărbători⁴⁴. O festivitate impunătoare a avut loc la 21 decembrie cu ocazia împroprietării a 200 de însurăței pe moșia statului Ciorani-Bălteni din județul Buzău, unde comunei nou înființate i s-a dat numele de Rosetti, în onoarea luptătorului democrat C. A. Rosetti, apărător al intereselor țărănimii. În această comună au participat la festivitate, pe lângă autoritățile administrative județene, și cele judecătorești, iar serviciul religios a fost oficiat de 15 preoți⁴⁵.

La multe județe lucrările de împroprietărire a însurățeilor au avut o desfășurare foarte lentă. Astfel, la Bacău — după cum raporta prefectul la 16 februarie 1879 — pînă la acea dată toate lucrările de împroprietărire fuseseră neglijate, termenele puse pentru comisia ad-hoc de a pleca prin comune și a repartiza loturile la însurăței n-au fost respectate, pe motivul că avocatul public (delegatul Administrației domeniilor) este foarte ocupat cu diferite procese ale statului și nu are timp să se ocupe și de împroprietărire; prefectul cere ca el să fie înlocuit spre a nu paraliza lucrările comisiei⁴⁶.

Nemulțumiri a creat printre săteni și această împroprietărire, deoarece unora li s-au dat locuri nerodnice ori prea depărtate de satele lor de naștere, în timp ce existau moșii ale statului mai apropiate.

În toamna anului 1879, prefectul de Olt raporta Ministerului de Interne că unii însurăței n-au vrut să primească locurile fiind „de calitate rea” alții le refuză din cauza depărtării prea mari, iar alții cer ca mai întîi să se facă „o măsurătoare exactă de inginer”⁴⁷. La Cornățelul, județul Putna, li s-au dat însurățeilor locuri „netrebnice, măracini, rîpi, tufari”⁴⁸, la Călieni „pămînturi băltoase” pe care sătenii au fost nevoiți să le refuze⁴⁹, la Ciușlea locuri fără apă⁵⁰, la Soveja pămînturi neroditoare⁵¹; la Vaduri, Buhalnița și Călugăreni din județul Neamț — în ciuda tuturor protestelor — locuitorii au fost, de asemenea, împroprietăriți cu loturi necultivabile⁵².

Au fost și cazuri cînd autoritățile județene, constatînd nedreptatea ce li s-a făcut țăranilor la delimitarea loturilor, au încercat să intervină spre a li se da pămînturi mai bune. Astfel, la 18 decembrie 1879, prefectul de Argeș aducea la cunoștința Ministerului de Interne că „la moșia statului Sălătrucu însurăței sunt tare nedreptățiți prin împroprietărirea ce li s-a făcut, călcîndu-se nu numai legea, dar chiar decisiunile comisiei ad-hoc”

⁴⁴ Ibidem, f. 138 și 171.

⁴⁵ Ibidem, f. 214 și 250.

⁴⁶ Ibidem, f. 273.

⁴⁷ Ibidem, f. 514.

⁴⁸ Arh. St. Focșani, fond. Prefectura Putna, dos. 5/1881, f. 5.

⁴⁹ Ibidem, f. 13.

⁵⁰ Ibidem, f. 82.

⁵¹ Ibidem, f. 202.

⁵² Arh. St. Piatra-Neamț, fond. Prefectura Neamț, dos. 1/1876, f. 797; ibidem, dos. 2/1876, f. 226, 422, 423, 814.

care stabilise pământul ce trebuie dat sătenilor. Încălcându-se aceste hotăriri, prin influența arendașului, „s-a făcut o nouă împroprietărire pe coaste și rîpi”, obligînd astfel pe săteni a plăti „despăgubirea pentru un pămînt care li se dă cu d-a sila”.

Ministerul, bazat pe o adresă a Administrației domeniilor, ceruse prefectului să admonesteze pe subprefectul plășii Loviștea pe motiv că „ar fi luat în serios” plîngerea înșurăteilor și „ar fi constat abuzurile arendașului”. Cu toate acestea, prefectul, cunoscînd realitatea, insistă la minister în favoarea locuitorilor. „D-le Ministru — scrie el — iau curagiu din nou a vă face cunoscut că la moșia Sălătrucu se face o mare nedreptate înșurăteilor prin influența arendașului actual care se zice că are un frate cu mare înfriure la București”. Prefectul cere din nou să se ancheteze lucrurile, dar ministerul, luînd legătura cu Administrația domeniilor, răspunde că relatările sînt „necorecte” și amenință chiar cu destituirea pe subprefectul de Loviștea dacă va mai susține revendicările înșurăteilor⁵³. S-a confirmat, așadar, că fratele arendașului a avut asupra autorităților centrale o mai mare „înriurire” și putere de „convingere”, decît un prefect de județ care pleda pentru apărarea drepturilor legale ale țaranilor.

În unele sate — mai ales din Moldova — au rămas o mulțime de înșurăteți neîmproprietăriți, deoarece Administrația domeniilor le-a oferit pămînturi la distanțe foarte mari, iar ei au refuzat să se strămute cerînd să li se dea loturi din moșiile statului învecinate. La peste 2 000 de înșurăteți din județele Suceava și Neamț li s-au propus pămînturi pe moșiile statului din județul Iași, dar cîteva sute dintre aceștia au declarat, de la început, că nu se pot strămuta așa de departe, lipsindu-le mijloacele materiale. De pildă, 44 de înșurăteți din Gorbești (Neamț) au declarat, la 25 martie 1879, că nu se pot strămuta pe moșia Belcești (Iași) pentru că sînt „lipsiți de mijloace”, au familii numeroase și sînt angajați la proprietarii din localitate pe timp de 4—5 ani; ei au cerut să fie împroprietăriți pe orice moșie a statului, dar din județul Neamț; cererea le-a fost respinsă⁵⁴. La fel s-au petrecut lucrurile cu înșurăteții din Buhuși, Cîrligi, Cîndești (județul Neamț) și Farcașa (Suceava)⁵⁵.

Încă din vara anului 1878 prefectul de Neamț, văzînd tabelele locuitorilor îndreptățiți la împroprietărire, arătase călise cuvine acestora o suprafață globală de 8 947 fălci de pămînt, în timp ce Administrația domeniilor a indicat să se dea înșurăteilor maximum 3 000 de fălci, pe moșiile statului din județ. Tot atunci prefectul a menționat că unii dintre înșurăteți s-ar mulțumi și cu mai puțin pămînt, numai să nu fie „strămutați în alte localități streine lor și familiilor lor”⁵⁶. Deși Administrația domeniilor a convenit să mai acorde pentru împroprietărire o suprafață suplimentară de încă 692 de fălci și a hotărît ca o parte din înșurăteți să fie strămutați pe moșiile statului din județul Iași — în pofida faptului că erau moși suficiente și în Neamț —, totuși majorității împroprietăriților din județul Neamț li s-au dat loturi mai mici decît prevedea regulamentul — cîte 6—7 pogoane în loc de 11.

⁵³ Arh. Ist. Centrală, Min. Int., Div. Com., dos. 5 133/1878, f. 578 și 591.

⁵⁴ Arh. St. Piatra-Neamț, fond. Prefectura Neamț, dos. 1/1876, f. 645.

⁵⁵ Ibidem, f. 623, 646, 650; Arh. St. Fălticeni, fond. Prefectura Baia, dos. 2/1878, f. 27.

⁵⁶ Arh. St. Piatra-Neamț, fond. Prefectura Neamț, dos. 1/1876, f. 312.

În județul Tutova, Tecuci și Putna, de asemenea, au rămas unii însurăței neîmproprietăriți pe motiv că au declarat inițial că nu pot primi pământuri la distanțe prea mari de satele lor. Pe moșia Rînzești din județul Tutova au rămas disponibile 123 de loturi, întrucât însurățeii invitați să le ocupe sau să se strămute acolo au refuzat, arătând că sînt prea „cu depărtare de locuințele lor”⁵⁷.

La 1 iulie 1879, prefectul de Dorohoi raporta Ministerului de Interne că, cu toate insistențele depuse pe lângă Administrația domeniilor, nu s-au putut da decît 1 100 fălci de pământ la însurăței din acel județ, fiind puține moșii ale statului. Din această cauză „au rămas neîmproprietăriți mulți, deși au dreptul și care mai pe fiecare zi recurg cu plîngerii . . . fără a li se putea satisface cererile”⁵⁸. Prefectul a cerut ca Ministerul să intervină pentru împroprietărirea celor îndreptățiți în județele vecine; nu s-a luat însă nici o măsură în această privință. De altfel județul vecin era Botoșani, unde de asemenea au rămas neîmproprietăriți mulți însurăței; parte din aceștia, prin petiții colective ori individuale, au cerut, zadarnic, să fie împroprietăriți „măcar în județul Iași”⁵⁹.

Mulți însurăței, îndreptățiți de articolele 5 și 6 ale legii rurale, au fost șterși de pe listele de împroprietărire, în ciuda tuturor reclamațiilor făcute la autoritățile centrale și locale. Alții, pe motiv că nu s-au prezentat la timp în fața comisiilor ad-hoc, n-au avut acte doveditoare ori au refuzat să se strămute pe alte moșii sau să-și ia în stăpînire anumite loturi neroditoare, au rămas, de asemenea, neîmproprietăriți. Din unele rapoarte ale prefectilor, adresate Ministerului Agriculturii, în anii următori, reiese, de exemplu, că în județul Roman au rămas 1 698 de însurăței neîmproprietăriți, în Putna 502, în Tutova 399, în Rîmnicu-Sărat 265, în Vîlcea 211 etc.⁶⁰; nepăstrîndu-se date sigure pentru toate județele, nu putem da numărul lor pe întreaga țară.

Însurăței rămași neîmproprietăriți, cei șicanați la delimitări, înșeați la măsurători ori defavorizați prin atribuirea unor pământuri slab productive au reclamat autorităților, dar arareori au obținut cîștig de cauză. În arhivele centrale și locale sînt o mulțime de petiții și reclamații ale sătenilor cauzate de modul incorect în care s-au desfășurat lucrările de împroprietărire pe unele moșii. Din cîteva reclamații rezultă că, în pofida ordinii de preferință stabilită de regulamentul din 20 iunie 1878, mulți însurăței, în loc să fie împroprietăriți pe moșiile statului din apropiere, erau trimiși la mari distanțe, iar loturile disponibile din comună se dădeau locuitorilor din alte sate. De pildă, însurățeilor din Lipia Bojdani (Ilfov) nu li s-au dat loturi în comuna lor pe motiv că moșia ar fi „strîmtă”, în schimb s-au împroprietărit aici 100 de însurăței aduși din altă parte⁶¹. Însurățeilor din comuna Mircești, județul Putna, nu li s-au dat pământuri pe moșia Petrești din apropiere, fiind preferați cei din Făurei care, de altfel, au și refuzat să se strămute la Petrești solicitînd loturi pe moșia Ciușlea, la o distanță mai mică de locuințele lor⁶². Unor însurăței din comuna Făr-

⁵⁷ Arh. Ist. Centrală, Min. Int., Div. Com., dos. 5 133/1878, f. 399.

⁵⁸ Ibidem, f. 47.

⁵⁹ Arh. St. Botoșani, fond. Prefectura Botoșani, dos. 10/1882, f. 45, 47 și 51.

⁶⁰ Arh. Ist. Centrală, Min. Agriculturii . . . , Însurăței, dos. 1/1885, f. 443—444.

⁶¹ Ibidem, Min. Int., dos. 751885, f. 19.

⁶² Arh. St. Focșani, fond. Prefectura Putna, dos. 7/1878, f. 332 și 335.

cașa, județul Suceava, li s-au dat loturi pe moșia Belcești în județul Iași, în timp ce pe moșia Galu din vecinătatea lor au fost împroprietăriți săteni din Călugăreni, care, fiind la distanță mare, au refuzat. După refuz, cei din Fărcașa solicită loturile, dar se opune arendașul ⁶³.

Bineînțeles, cazurile de încălcare a regulamentului de aplicare a art. 5 și 6 din legea rurală sînt mai puțin frecvente, comparativ cu împroprietărirea de la 1864. De data aceasta, moșiile ce se împărțeau țăranilor fiind numai ale statului, opoziția și încercările de a îngusta loturile ori de a tergiversa lucrările de împroprietărire veneau, în primul rînd, din partea arendașilor acelor moșii.

În unele județe — mai cu seamă în Olt, Argeș, Botoșani, Dorohoi și Neamț — arendașii au făcut diferite șicane însurățelilor, determinînd Administrația să le dea pămînturi mai rele, locuri fără apă, să amîne sau chiar să anuleze împroprietărirea unor locuitori. Astfel, în iunie 1879, împroprietăriții din Suhanău, județul Dorohoi, reclamă Ministerului de Interne că pămînturile ce li s-au atribuit sînt „cîmpoțite” de inginer după placul arendașului; ei cer să nu fie oprîți de la adăpători ori strămutați de posesorul moșiei ⁶⁴. Însurățelii din Buhalnița, județul Neamț, scriu prefectului că arendașul moșiei „împedică în totul de a ne da niște pămînt de mulțumirea noastră” ⁶⁵, iar cei din Gîrcina se plîng că arendașul „a arat locul” ce li „se cuvine” ⁶⁶. În vara anului 1879, însurățelii împroprietăriți pe moșia statului numită Vatra Mănăstirii Bistrița se plîng Ministerului de Interne că sînt șicanați de arendaș. Prefectul, fiind întrebăat la minister, confirmă justetea reclamației locuitorilor. El arată că „la punerea în posesiune” a sătenilor „arendașul n-a făcut nici o opunere, privind în tăcere cum dînșii au arat și semănat acel loc, acum însă la strîngerea recoltei se opune a lăsa pe locuitori a-și ridica de pe cîmp produsele lor”; arendașul pretinde de la împroprietăriți „un preț exorbitant de un franc prăjina de loc — scrie prefectul — sau în cazul contrar a se folosi de produse care sînt fructul ostanelilor lor” ⁶⁷. Dintr-o adresă a Administrației domeniilor statului către prefectul județului Neamț rezultă că la moșia Jidești nu li s-au dat însurățelilor pămînturi pînă în apa Bistriței spre a putea fi șicanați de arendaș, care pretinde că are lîngă mal o fișie de loc îngrășat ⁶⁸. La 6 iulie 1880, unii însurățelii din Costinești (Botoșani) reclamă Administrației domeniilor că, deși se hotărîse să li se dea pămînt pe moșia Teișoara, la intervenția arendașului comisia a decis să fie împroprietăriți în altă parte. Protestînd împotriva acestei arbitrarități, comisia le-a spus că atunci n-o să-i mai împroprietărească; sătenii reclamă să li se dea pămîntul hotărît inițial, „nu după voința arendașilor” ⁶⁹.

La propunerea Administrației domeniilor, guvernul a stabilit data de 30 august 1880 pînă la care sătenii ce se mai credeau îndreptățiți de lege puteau să facă cereri la autoritățile competente spre a fi împroprietăriți

⁶³ Arh. St. Fălticeni, fond. Prefectura Baia, dos. 2/1878, f. 125 și urm.

⁶⁴ Arh. Ist. Centrală, Min. Int., Div. com., dos. 5 132/1878, f. 595.

⁶⁵ Arh. St. Piatra-Neamț, fond. Prefectura Neamț, dos. 2/1881, f. 226.

⁶⁶ Ibidem, dos. 1/1876, f. 746—747.

⁶⁷ Arh. Ist. Centrală, Min. Int., Div. com., dos. 5 133/1878, f. 361 și 368.

⁶⁸ Arh. St. Piatra-Neamț, fond. Prefectura Neamț, dos. 2/1881, f. 548.

⁶⁹ Arh. St. Botoșani, fond. Prefectura Botoșani, dos. Împroprietărirea însurățelilor pe anul 1879.

ca însurăței și a ordonat că după această dată lucrările comisiilor de aplicare a art. 5 și 6 din legea rurală să fie încheiate. Se exceptau de la aceste dispoziții un număr de 22 de moșii, unde, formându-se comune noi, nu s-a ocupat încă numărul de loturi prevăzut în planul de parcelare al moșiei; în acele localități lucrările de împroprietărire vor continua pînă la completarea comunelor. Printr-o circulară, Administrația domeniilor cerea prefecturilor de județe, la 25 iulie 1880, să aducă la cunoștința sătenilor din fiecare comună (prin afișe la primării și biserici) aceste dispoziții ⁷⁰.

Deși, în linii mari, aplicarea articolelor 5 și 6 din legea rurală se considera încheiată la 1880, lucrările de împroprietărire sau de verificare a acestora vor continua însă și în anii următori. Au continuat în special delimitările loturilor individuale și operațiile de verificare și de înlocuire a însurăților care nu s-au mutat cu locuința în comunele nou formate.

Comisiile ad-hoc județene însărcinate cu împroprietărire a însurăților au întocmit tabele în care au trecut numele fiecărui sătean considerat îndreptățit de lege —, localitatea unde a primit pămîntul și suprafața lotului. După ce comisiile împroprietăreau pe însurăței pe o moșie oarecare, le luau declarații, legalizate de primării, că se vor conforma întocmai condițiilor și obligațiilor prevăzute de regulament, adică se vor fixa definitiv pe loturi în termen de doi ani, că le vor munci personal, că vor plăti regulat despăgubirea de 5 galbeni de pogon (adică 60 de lei) în interval de 15 ani, fără dobîndă, că nu le vor „închiria alt cuiva în curs de treizeci de ani” și că nu le vor înstrăina sau specula ⁷¹. Comisiile au înaintat actele la minister precizînd în ele limitele perimetrului ales; inginerii au fost apoi însărcinați să delimiteze vetrele satului, locurile publice și parcelele fiecărui împroprietărit în sat și în țarină sau loturile de fîneață și pășune la munte.

Administrația domeniilor a făcut contracte cu mai mulți ingineri în care s-a menționat condițiile de executare a lucrărilor tehnice de delimitare a loturilor și termenele pînă la care aceste operațiuni trebuiau încheiate. De pildă, în contractul încheiat la 26 februarie 1879 cu inginerul Spiru Haret se preciza că toate lucrările de parcelare și hotărnicie a moșiilor statului date însurăților în județul Suceava trebuiau terminate pînă la 1 octombrie 1879 ⁷². Tot Spiru Haret a făcut delimitarea loturilor însurăților și pe moșiile din județul Botoșani ⁷³.

După ce terminau lucrările de teren, inginerii întocmeau planul de parcelare cu numărul fiecărui lot și numele fiecărui împroprietărit. E de subliniat că „actele de delimitare” întocmite de Spiru Haret sînt dintre cele mai complete, precizîndu-se în dreptul fiecărui sătean numărul parcelei, atît de fînaț, cît și de imaș sau arătură ⁷⁴.

Din cauză că nu s-a lucrat simultan și nu s-a verificat la timp, între tabelele întocmite de comisii și planurile de parcelare există uneori mari deosebiri. De exemplu, la moșia Vișina Vădastra (Romanați) figurează în tabel 400 de săteni, iar în registrele de parcelare numai 87. La Cazaci-Bănești (Dîmbovița), inginerul a făcut parcelarea înainte ca lucrările comi-

⁷⁰ Arh. Ist. Centrală. Min. Agriculturii..., Însurăței, dos. 2/1879, f. 107-111.

⁷¹ Arh. St. Iași, fond. Prefectura Iași, dos. 5/1878.

⁷² Arh. Ist. Centrală, Min. Agriculturii..., Însurăței, dos. 3 1878, f. 183 și 188.

⁷³ Arh. St. Botoșani, fond. Prefectura Botoșani, Acte de delimitare a împroprietăririi însurăților.

⁷⁴ Arh. St. Fălcișeni, fond. Prefectura Baia, dos. 2-11/1879.

siei să fie efectuate. Sînt apoi tot felul de ștersături, înlocuiri, nume trecute de două ori. Pentru unele moșii s-au făcut cîte 2-3 parcelări, pentru altele nu s-au întocmit actele legale. În registrele păstrate la primării au operat și autoritățile comunale diferite modificări, fără a avea autorizația Administrației domeniilor. Din această cauză există mari nepotriviri între exemplarele aceluiași act, păstrat la comună, județ și Administrația domeniilor. La unele primării au dispărut cu totul actele, primarii fiind interesați în aceasta ⁷⁵.

Pe unele moșii însurăței au fost improprietăriți în 1878—1879 urmînd a intra în stăpînirea efectivă a pămîntului în anii următori, pe măsură ce expirau contractele anterioare ale arendașilor. Au fost însă și cazuri cînd Administrația domeniilor a făcut contracte cu arendașii pentru unele pămînturi după ce acestea fuseseră deja împărțite însurățeilor. O astfel de anomalie s-a petrecut în județul Iași unde, în octombrie 1878, Administrația domeniilor hotărăște să formeze o comună nouă pe moșia Aroneanu improprietărind acolo 110 însurăței cu o suprafață de pămînt de 432 fălci. Dar, în anul 1880 „din eroare”, la arendarea moșiei nu s-a ținut seamă de suprafața atribuită însurățeilor și s-a arendat, pe cinci ani, aproape toată moșia, cu excepția a 210 fălci. Loturile a 58 de improprietăriți au intrat în perimetrul arendat și acestora li s-au făcut acte noi de intrare în posesiune în 1885, după expirarea contractului cu arendașul. S-a întîmplat însă ca în anul 1885, după ce însurăței își araseră locurile, moșia Aroneanu să fie trecută în proprietatea comunei Iași (în contul celor 10 milioane lei despăgubire pentru mutarea capitalei la București) și atunci Administrația domeniilor a anulat, din nou, actele de improprietăriri a însurățeilor respectivi, cu toată opoziția acestora că nu vor da pămînturile „o dată cu viața” ⁷⁶.

Consiliul de Miniștri, prin jurnalul din 20 august 1882, a dispus deposedarea însurățeilor „care au contravenit dispozițiunilor regulamentului” și a ordonat comisiilor comunale și de apel să-i înlocuiască cu alți săteni care „întrunesc condițiile de a putea dobîndi pămînturi” ⁷⁷; după ce lucrările de deposedare se definitivau — judecîndu-se și eventualele contestații — casierile generale județene urmau a face rectificările de nume în rolurile de plata despăgubirii anuale. În urma acestei hotărîri a guvernului, în toate județele, comisiile au trecut la deposedarea însurățeilor neîndreptățiți de lege, a celor care nu se stabiliseră cu domiciliul pe loturile primite sau refuzaseră pămînturile din cauză că erau neproductive ori prea îndepărtate. În locul lor au fost „puși în posesie” alți săteni îndreptățiți care să aibă și calitatea de „muncitori manuali de pămînt” ⁷⁸. Cele mai multe prefaceri de „scoatere și punere în posesie” au avut loc în județele Iași, Botoșani ⁷⁹, Covurlui și Dolj ⁸⁰. În județul Iași, de pildă, au fost deposedați de pămînt 524 de însurăței, dar în locul lor au fost puși în posesie un număr mult mai mic pentru că o parte din loturile părăsite și le-au însușit comunele contrar regulamentului. Primăria comunei Sirca și-a însușit un număr de 89 loturi, refuzînd să le cedeze Administrației domeniilor pentru

⁷⁵ Arh. Ist. Centrală, Min. Agriculturii..., Însurăței, dos. 1/1904, f. 20-21.

⁷⁶ Ibidem, Min. Int., dos. 74/1885, f. 3, 10 și 28.

⁷⁷ Ibidem, Min. Agriculturii..., Însurăței, dos. 1/1904, f. 32.

⁷⁸ Ibidem, f. 18.

⁷⁹ Arh. St. Botoșani, fond. Prefectura Botoșani, dos. 70/1883.

⁸⁰ Arh. Ist. Centrală, Min. Agriculturii..., Însurăței, dos. 1/1904, f. 21 și 32.

împroprietărirea eventualilor săteni îndreptățiți de lege⁸¹. În județul Dolj, de asemenea, au fost puși în posesie mai puțini însurăței decît au fost deposedați de pămînturi; diferența în minus e de 178 loturi. În Covurlui, 134 de loturi le stăpîneau comunele, în Neamț 45 de loturi, iar în județul Tecuci peste 100⁸²; unele din aceste parcele fuseseră abandonate de însurăței din cauza depărtării, iar altele le pierduseră neputînd plăti despăgubirea anuală de 4 lei de pogon. Comisiile de deposedare au lucrat pînă la începutul anului 1887 cînd au fost desființate prin lege; de altfel, în cei patru ani de activitate făcuseră și abuzuri și încurcături numeroase de acte care au complicat situația multor însurăței.

Constatîndu-se că mulți dintre sătenii îndreptățiți să primească pămînturi fuseseră omiși, guvernul a adoptat la 27 februarie 1887 o nouă lege de verificare a împroprietării însurățeilor. De data aceasta legea făcea o oarecare concesie urmărind să deposedeze „dintre neîndreptățiți”, numai pe cei care nu-și cultivă singuri pămîntul și nu s-au mutat cu locuința pe lotul primit, iar în locul lor să împroprietărească pe însurăței omiși care vor solicita pămînturi în termen de șase luni.

Aplicarea acestei legi a fost tărăgănată cu scopul de a expira cele șase luni. Abia la 29 iulie 1887, Ministerul de Interne înaintează Domeniilor un tabel cu membrii desemnați să facă parte din comisiile de verificare a împroprietării însurățeilor⁸³. Apoi s-a considerat că numărul membrilor care compuneau comisiile de verificare ar fi „prea mare și funcționarea acestor comisii ar fi costat pe stat sume prea mari”, circa 189 000 lei pe lună⁸⁴. Venind răscoala din 1888 și apoi noua lege de vînzare a moșiilor statului în loturi la țărani, legea din 27 februarie 1887 nu s-a mai aplicat; ea a fost abrogată în martie 1889.

Oricum, legea, de verificare și de împroprietărire a însurățeilor omiși, a dat posibilitate socialiștilor ieșeni să facă, în toamna anului 1887, o propagandă intensă la sate arătînd țăranilor că autoritățile comunale le-au „tăinuit legea” din 27 februarie spre a nu putea cere pămînturi în termenul fixat de șase luni. I. Nădejde și alți socialiști au organizat atunci o largă campanie de petiționare, printre țărani, pentru împroprietărire. În multe cazuri, socialiștii compuneau petițiile pentru pămînt și apoi le trimiteau prin satele județului Iași, Fălciu, Vaslui pentru semnături. În multe sate ieșene s-au trimis formulare de petiții în care țărani trebuiau să menționeze doar numele comunei, al cătunului și după semnături să trimită jalba la Ministerul Domeniilor. În formulare se solicita pămînt „după dreptul ce-l aveau cîștigat prin legea de la 27 februarie 1887”; se preciza că nu s-a cerut „în termenul legal” din cauza că primarul le-a tăinuit legea⁸⁵. Petițiile sosite din sate aveau între 40—100 de semnături. Prefectul de Iași a ordonat ancheta prin sate și a dat chiar o circulară la 26 noiembrie 1887 pentru urmărirea și pedepsirea socialiștilor, care îndeamnă pe țărani să ceară pămînturi, ca „tulburători ai ordinei” și „liniștei publice”⁸⁶.

⁸¹ Ibidem, f. 19 și 34.

⁸² Ibidem, dos. 2/1885, f. 262, 270, 326; Ibidem, Min. Int., dos. 44/1883, f. 8

⁸³ Arh. Ist. Centrală, Min. Agriculturii..., Însurăței, dos. 1/1885, f. 141—142 și 155.

⁸⁴ Ibidem, f. 503—506.

⁸⁵ Arh. St. Iași, fond. Prefectura Iași, dos. 117/1887, f. 48.

⁸⁶ Ibidem, f. 51—65.

Pe baza aplicării art. 5 și 6 din legea rurală au fost declarați împroprietăriți, pînă în anul 1881, un număr de 48 622 săteni „sub denumirea de însurăței”, dîndu-li-se o suprafață de 229 063 ha. Pentru că unii au fost excluși mai tîrziu iar alții nu s-au prezentat să-și ocupe loturile și nici înlocuitori „îndreptățiți” nu s-au găsit amatori, numărul beneficiarilor s-a redus la 48 342 de săteni împroprietăriți cu 228 328, 9 ha. Dintre aceștia, la 36 947 li s-au dat și locuri de casă pe lîngă cele de cîmp. Menționăm că, spre deosebire de împroprietărirea clăcașilor de la 1864, pentru însurăței atît în privința numărului cît și a suprafeței de pămînt ce li s-a atribuit părerile tuturor istoricilor agrari și a economiștilor concordă. Leonida Colescu, C. D. Creangă, Radu Rosetti, V. Kogălniceanu ș. a. dau aceleași cifre — care corespund, de altfel, cu tabelele statistice păstrate în fondurile de arhivă.

Numărul cel mai mare de însurăței a fost împroprietărit în județul Brăila (unde la 1864 fusese și cei mai mulți clăcași cu patru boi 67%). În acest județ au primit loturi 4/009 însurăței; urmează județele Iași cu 3/841 și Ilfov cu 3/717 însurăței. Cei mai puțini au fost împroprietăriți în județele cu numeroși moșneni: Muscel: 109, Gorj 171 și Vîlcea 281. În privința pămîntului atribuit menționăm că 2 277 însurăței au primit loturi pînă la 3 ha., 7 602 loturi între 3—4 ha, 7 412 loturi între 4—5 ha și 30 051 au primit loturi între 5—6 ha⁸⁷.

Subliniem că parte din însurăței au fost împroprietăriți în satele lor; majoritatea au primit pămînt în comunele formate acum pe moșiile nepopulate. Au luat ființă cu această ocazie 130 de comune și 26 cătune noi pe moșiile statului⁸⁸. Cele mai multe comune au luat ființă atunci în județul Ilfov: 14, printre acestea se numără Herăstrău, Progresu, Militari etc. Unora dintre sate li s-a dat nume pompoase: Curcani, Militari, Roșiori, Vinători, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Plevna, Rahova, Grivița, Smîrdan⁸⁹ etc. Foarte puțini însă din eroii care au raportat victorii în localitățile istorice de peste Dunăre au fost împroprietăriți în satele acestea noi. Marea majoritate a luptătorilor vîzîndu-se nedreptățiți au început să se agite. De altfel, în mintea oștenilor întorși de la război se produsese o schimbare. Aceștia, înfruntînd intemperii și gloanțele pe cîmpul de luptă, deveniseră mai curajoși, mai dîrzi. Ei veniră în sate însuflețiți de sentimentul demnității, a omului care, învingînd în război, a ridicat onoarea țării.

În deceniul care a urmat războiului de independență, foștii luptători, fără pămînt și netrecuți pe tabele ca însurăței, fac cereri — fie prin intermediul regimentelor, fie prin Ministerul de Interne — pentru a fi împroprietăriți. Ministerul de Interne și Administrația domeniilor statului au respins cererile, considerîndu-le fără temei legal, deși unii deputați au propus în Cameră ca foștii combatanți să fie împroprietăriți pe loturile neocupate de însurăței sau pe loturi directe. Mulțimea petițiilor țărănești — atît ale luptătorilor cît și ale însurățeilor neîmproprietăriți, ori ale răzeșilor și moșnenilor sărăciți — a obligat însă guvernul să vîndă pămînturi în Dobrogea veteranilor de la 1877 și totodată, speriat de amploarea răscoalei din 1888, să adopte în anul următor importanta lege de vînzare a moșiilor statului în condițiuni mai avantajoase sătenilor nevoiași.

⁸⁷ C. D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, București, 1907, p. 32.

⁸⁸ Arh. Ist. Centrală, Min. Int., dos. 175/1882, f. 7 și 8.

⁸⁹ *ibidem*, Min. Agriculturii..., *Însurăței*, dos. 1/1882, f. 8—75.

LEGĂTURILE ECONOMICE DINTRE ROMÂNIA ȘI TRANSILVANIA ÎN PERIOADA 1876—1886 ; APLICAREA CONVENȚIEI COMERCIALE DIN 1875

DE

IOAN TIBERIAN

Istoria a dovedit caracterul multilateral al legăturilor ce s-au dezvoltat în decursul timpurilor între toate provinciile patriei noastre. În cadrul conviețuirii organice, poporul nostru de pe ambele versante ale Carpaților a întreținut încontinuu legături economice.

În procesul dezvoltării producției capitaliste și al diversificării ei în țările române, al amplificării economiei în fiecare dintre ele, relațiile lor de interdependență s-au dezvoltat. După cum rezultă din documentele vremii, principala piață de desfacere pentru produsele industriei prelucrătoare din Transilvania, destinate „exportului”, era România¹. În același timp, de aici se aduceau vite, produse animaliere, (indeosebi lână și piei), precum și cereale, necesare diferitelor ramuri ale industriei și consumului populației. Numai în șase ani, 1867—1872, potrivit calculelor făcute pe baza datelor statisticii oficiale maghiare, din Transilvania s-au trimis în România mărfuri în valoare de 33 734 034 de florini, iar de aici s-au adus în Transilvania, în aceeași perioadă, produse în valoare de 59 548 818 de florini, deci aproape de două ori mai mult².

¹ Kövarty László, *Erdelyország Statistikoja* [Statistica Transilvaniei], Cluj, 1847, p. 277—280; *Bericht der Handels-und Gewerbekammer in Kronstadt ... für die Jahre 1878 und 1879*, Brașov, 1882, p. 34; „Pester Lloyd”, Budapesta, 1886, nr. 270, din 29 septembrie; „Siebenbürgisch Deutsches Tageblatt”, Sibiu, XIII (1886), nr. 3901, din 12 octombrie; *Bericht der Handels-und Gewerbekammer in Kronstadt ... für die Jahre 1889*, Brașov, 1890, p. 8; Dr. O. Fr. Jickeli, *Der Handel der Siebenbürger Sachsen in seiner geschichtlichen Entwicklung*, Sibiu, 1913, p. 93—94; I. Moga, *Orientation économique de la Transylvanie*, București, 1910, p. 26; V. Jinga, *Problemele fundamentale ale Transilvaniei*, vol. I, Brașov, 1945, p. 301—305.

² La întocmirea calculelor s-au folosit următoarele izvoare; *Hivatalos Statistikai Közlemények. Kiadja a Földmívelés —, Ipar és Kereskedelemügyi Magyar Királyi Ministerium. Statistikai osztálya*. I. Evfolyam. IV. Füzet. Pesten [Comunicări statistice oficiale. Editate de Ministerul Agriculturii, Industriei și Comerțului al Regatului Maghiar. Secția statistică, an I, caiet IV, Pesta], 1868, p. 60—111; *ibidem*, an III, caiet I, 1870, p. 108—159; *ibidem*, an IV, caiet III, 1871, p. 196—235; *ibidem*, an V, caiet III, 1872, p. 114—159; *ibidem*, an VI, caiet V, 1873; *ibidem*, an VII, caiet IV, 1874, p. 192—225.

O serie de produse erau transportate însă peste Carpați prin „vama cucului”, ocolindu-se punctele de vamă oficiale și nefiind deci înregistrate. De aceea, se poate aprecia, fără a greși, că volumul mărfurilor schimbate între Transilvania și România și valoarea lor erau mai mari decât cele calculate pe baza datelor oficiale.

Din România se aduceau materii prime necesare unor serii de ramuri ale industriei transilvane, constituind în același timp principalul dețuseu pentru produsele acestei industrii. De exemplu, în perioada menționată, lina și pieile constituiau 48,74%³ din valoarea mărfurilor aduse din România. Aceste produse erau prelucrate sub diferite forme în întreprinderile transilvane și se desfășeau în ambele țări române. Ponderea articolelor confecționate din lina și piele reprezenta 56,66%⁴ din valoarea mărfurilor trimise în România.

În aceeași perioadă, se aduceau anual în Transilvania cerealele (8,95%)⁵ și vite (28,28%)⁶ necesare industriei alimentare (îndeosebi cea a morăritului, spiritului și de prelucrare a cărnii), precum și pentru consumul populației. Alte ramuri ale industriei, și anume industriile extractivă, metalurgică, a materialelor de construcții, lemnului, hîrtiei, sticlei, ceramicii ș. a., își aveau baza de materii prime în Transilvania; produsele lor găseau însă piețe de desfacere și în România.

Astfel, în ciuda faptului că Transilvania era sub dominația habsburgilor, iar România era încă dependentă de Imperiul otoman, schimbul de mărfuri dintre cele două țări române aveau un caracter constant și dens, iar economia lor se completa reciproc.

În perioada premergătoare Convenției (1871—1875), Austro-Ungaria era principalul partener în comerțul exterior al României, întrucât ea importa produse în valoare de 59 000 000 de lei din exportul total de 156 297 303 lei al acesteia. Imperiul otoman ocupa locul al doilea, cu 22 000 000 de lei, după care urmau Franța, Anglia, Italia etc.⁷ Totodată, Austro-Ungaria era țara din care România importa cel mai mult în anii 1871—1875, importul reprezentînd 40 000 000 de lei, adică 40% din suma totală a importului⁸. Între România și Austro-Ungaria s-a încheiat la 22 iunie/4 iulie 1875 o convenție comercială pe 10 ani care a fost promulgată la 26 mai/7 iunie 1876 și pusă în aplicare la 1/13 iunie același an. Dacă din punct de vedere politic acest tratat a deschis drumul semnării în 1876 și 1877 a unor convenții similare cu Rusia și Germania, precum și a unor aranjamente comerciale cu Franța, Italia, Anglia etc., prin care se afirma cu vigoare aspirația și lupta pentru cucerirea independenței de stat a României de sub suzeranitatea opresoare a Imperiului otoman, în schimb aplicarea ei avea să creeze complicații și să provoace daune însemnate pentru economia României. Felul în care cercurile conducătoare habsburgice au înțeles să aplice Convenția a avut repercusiuni negative și asupra economiei Transilvaniei.

³ *Ibidem.*

⁴ *Ibidem.*

⁵ *Ibidem.*

⁶ *Ibidem.*

⁷ C. I. Băicoianu, *Istoria politicei noastre vamale și comerciale de la Regulamentul organic și pînă în prezent*, vol. I, partea I, București, 1904, p. 71.

⁸ C. I. Băicoianu, *op. cit.*, p. 75.

Aceste probleme au fost tratate, documentat și convingător în studiile și monografiile apărute în țara noastră mai demult sau în ultimii ani⁹. În paginile ce urmează, folosind date statistice oficiale, vom înfățișa cifre mai puțin cunoscute din care rezultă consecințele Convenției comerciale și semnificațiile multiple ale legăturilor economice dintre vechea Românie și Transilvania.

În primii ani după încheierea Convenției, Austro-Ungaria constituia în continuare principalul debușeu al României pentru vitele care se exportau, mai ales pentru vite cornute și porci. Astfel, din 31 731 — media anuală a capetelor de vite mari exportate în total în perioada 1877 — 1881 —, în Austro-Ungaria erau trimise anual 24 667, deci 71%, iar din 763 431 de capete porcine, 738 432 de capete, adică 96%.

În primii doi ani ai aplicării Convenției, exportul de animale din vechiul regat a crescut. De exemplu, în 1876 din România se exportau vite în valoare totală de circa 26 000 000 de lei, iar în 1877 — 28 000 000 de lei. Din totalul acestui export, Austro-Ungariei îi revenea aproape 24 900 000 de lei în 1876 și 23 600 000 de lei în 1877¹⁰.

În ceea ce privește valoarea porcinelor exportate, din totalul de 2 350 500 de lei, exportul în Austro-Ungaria reprezenta 2 343 100 de lei¹¹.

Din cauza numărului mare de animale exportate de România în Austro-Ungaria, moșierimea maghiară avea de înfruntat o puternică concurență.

Pe baza legii veterinare din 1874, din anul 1876 s-au pus tot felul de piedici importului de vite și produse animaliere din România. Astfel, sub pretexte de ordin veterinar, a început chiar din anul aplicării Convenției o campanie puternic susținută împotriva importului de produse agricole din România, campanie menită să zdruncine din temelie exportul românesc pe piața austro-ungară. În această direcție s-a mers atât de departe, încît, cu toate măsurile veterinare luate în România, de multe ori vitele găsite sănătoase la controlul dinspre granița austro-ungară erau declarate bolnave în Ungaria și se întorceau în țară pe cheltuiala exportatorilor.

În 1878, exportul total de vite al României reprezenta 19 599 000 de lei, în 1879 — 19 859 000 de lei, pentru a scădea în anii 1880 — 1882 la cifra medie anuală de 12 953 000 de lei, datorită diferitelor interdicții, iar după decretarea închiderii graniței în 1882 să ajungă la 6 910 000 de lei, cît a fost media anilor 1884 — 1886¹². În urma măsurilor luate de Austro-Ungaria, importul de vite din România a scăzut la 142 de capete în 1885 și 265 în 1886¹³. Este evident că aceste măsuri, care au încălcat de fapt

⁹ La lucrările citate pînă acum, adăugăm pe cele aparute în ultimii ani, în care sînt înglobate principalele rezultate ale cercetărilor anterioare: *Din istoria Transilvaniei*, vol. 11, ed. a II-a București, Edit. Academiei, 1963, p. 215—218; *Istoria României*, vol. IV, București, Edit. Academiei, 1964, p. 478—479; Carol Göllner, *Consecințele convențiilor vamale dintre Austro-Ungaria și România asupra vieții economice a Transilvaniei (1875—1891)*, în „Studii”, XXI (1968), nr. 2, p. 317—336; Carol Göllner, *Relațiile economice dintre Transilvania și vechea Românie în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, Edit. Academiei, 1968, p. 255—265.

¹⁰ Calculat după C. I. Băicoianu, *Contribuțiuni la politica noastră comercială. Problema Convențiilor veterinare*, București, 1903, p. 88, tabel B.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

Convenția din 1875, au influențat în modul cel mai negativ asupra creșterii vitelor în România.

Măsurile luate de guvernele Austro-Ungariei au dus la restringerea legăturilor economice dintre România și Transilvania, iar industria și comerțul Transilvaniei au început să cunoască o perioadă de dificultăți. Din această cauză, industriașii, comercianții și Camerele de comerț și industrie din Transilvania își manifestau nemulțumirea prin petiții, articole de presă, rapoarte etc., în care cereau cu insistență întretinerea unor legături economice normale cu România.

În cercurile comercianților și industriașilor transilvani, închiderea graniței cu România, care s-a făcut mai simțită de la sfârșitul anului 1877, era considerată ca „cea mai mare calamitate”. Ea a avut ca urmare interzicerea importului de vite și îngreuiarea celui de piei și lână. „Pentru industria și comerțul transilvănean — se afirmă în raportul Camerei de comerț și industrie din Brașov — nu poate fi concepută o apăsare mai mare decât aceste interziceri. La noi nu există o dorință mai generală și mai adânc simțită decât reîntoarcerea la comunicația liberă cu țara vecină (România — *n. n.*), de care bunăstarea noastră economică este strins și profund legată”¹⁴.

Cifrele de mai jos indică reducerea numărului de animale importate în Transilvania de peste Carpați, în anii 1876—1880.¹⁵

Anul	Boi și tauri	Vaci, juncani și viței	Oi, capre, miei	Porci
1876	7 202	3 028	39 679	9 301
1877	9 294	2 866	116 331	28 319
1878	2	26	6 030	43 514
1879	521	11	274	55 125
1880	38	2 361	11 818	27 210

Închiderea graniței cu România pentru aceste produse s-a făcut sub pretextul că ar fi „o măsură împotriva molimii de vite din Orient”¹⁶. Or, în raportul Camerei din Brașov adresat Ministerului Agriculturii, Industriei și Comerțului din Budapesta, se scrie că „boala de vite nu s-a mai ivit de mult timp în România”¹⁷.

Începînd din 1876 s-au luat măsuri privitoare și la frinarea importului de lână din România. În raportul Camerei de comerț și industrie din Brașov pe anii 1878 și 1879, se arată că, „în general, vechea economie transilvăneană a oilor și a produselor de oaie este în decădere. Importul

¹⁴ *Bericht der Handels und Gewerbekammer in Kronstadt... für die Jahre 1878 und 1879*, p. 31. (În continuare, vom cita aceste lucrări care se păstrează la Arhivele statului — utilizînd traducerea titlului în limba română).

¹⁵ *Raportul Camerei de comerț și industrie din Brașov... pe anii 1878 și 1879*, p. 142—143; N. G. V. Gologan, *Cercetări privitoare la trecutul comerțului românesc din Brașov*, București, 1928, p. 90.

¹⁶ *Raportul Camerei de comerț și industrie din Brașov... pe anii 1878 și 1879*, p. 88.

¹⁷ *Raportul Camerei de comerț și industrie din Brașov... pe anii 1880—1881*, Brașov, 1886, p. 22.

însemnat al acestor produse din România suferă din cauza închiderii graniței, practică mai mult sau mai puțin sever de patru ani”¹⁸.

Datorită acestor restricții, importul de lână — prin 14 oficii vamale transilvane¹⁹ — se prezintă astfel²⁰:

anii	kilograme	anii	kilograme
1872	5 354 671	1877	3 378 618
1873	1 591 402	1878	3 129 313
1874	5 277 100	1879	2 022 619
1875	1 689 100	1880	2 000 840
1876	2 974 959	1881	1 863 803

Din raportul întocmit în comun de către reprezentanții Camerelor de industrie și comerț din Cluj, Brașov și Arad, reiese importanța legăturilor economice dintre Transilvania și România în ceea ce privește industria lânii și ce daune s-au adus acestei industrii prin includerea graniței.

„Închiderea graniței la 1877, în urma măsurilor sanitare se scrie în acel raport — a ruinat industria de lânărie a județelor învecinate cu Brașovul, și comerțul a luat alte căi, pentru că, pe cînd Ungaria a observat cu rigoare condițiile de contumacie, pe atunci prin vămile austriace trecea lîna ca material brut la fabricile din Moravia și Boemia”²¹.

Din cauza interzicerii importului de lână, păstorii transilvani care veneau în România vindeau lână în cantități tot mai mari negustorilor din Brăila și Galați, de la care primeau „obișnuite acoturi bănești”. Lîna era achiziționată de reprezentanții diferitelor firme din părțile apusene ale Imperiului austro-ungar. „Clienții spălătoriilor de lână din Brașov și-au cumpărat lîna direct din România și au transportat-o pe Dunăre”²². În aceste condiții, spălătoriile de lână din Brașov erau nevoite să aducă materie primă din România prin via Orșova.

Evident, acest lucru a creat nedumeriri și nemulțumiri, deoarece „transportul și cheltuielile de procurare a lînei nu sînt ușurate prin importul de lână nespălată prin via Orșova, pe unde în mod de neînțeles este permis”²³. Cu toate nemulțumirile și protestele comercianților din Transilvania, în anii 1882—1884 importul de lână a scăzut și mai mult, importîndu-se anual cel mult 12 000 chintale²⁴.

¹⁸ *Raportul Camerei de comerț și industrie din Brașov... pe anii 1878 și 1879*, p. 88.

¹⁹ Brașov, Timiș, Bran, Șanțul Vechi, Buzău, Poiana Sărată, Brazi, Sibiu, Turnu-Roșu, Duș, Tulgheș, Ghimeș, Valea Uzei, Poiana Mărului.

²⁰ *Raportul Camerei de comerț și industrie din Brașov... pe anii 1880—1884*, p. 23; Carol Göllner, *Consecințele convențiilor vamale dintre Austro-Ungaria și România asupra vieții economice a Transilvaniei (1875—1891)*, în „Studii”, XXI (1968), nr. 2, p. 318.

²¹ *Raportul Camerei de comerț și industrie din Cluj*, supliment la nr. 11 și 12, publicat în: „Buletinul Ministerului Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor”, București, I(1885), p. 211.

²² *Raportul Camerei de comerț și industrie din Brașov... pe anii 1880—1884*, p. 23.

²³ *Raportul Camerei de comerț și industrie din Brașov... pe anii 1878 și 1879*, p. 296.

²⁴ *Raportul Camerei de comerț și industrie din Brașov... pe anii 1880—1884*, p. 23.

Importul de lână din România a devenit mai greu și mai costisitor mai ales în urma interzicerii traficului de lână nespălată prin trecătoarea Turnu-Roșu. Deoarece importul a fost admis numai prin trecătoarea Timiș, pentru celelalte trecători trebuia să se ceară permis special de la Ministerul Comerțului.

Lâna care era adusă totuși din România — în cantități mult reduse, pentru susținerea unor întreprinderi ce erau în pragul falimentului, se prelucra „sub supraveghere polițienească”. Marea majoritate a întreprinderilor de prelucrare a lânei care s-au menținut își datorau existența și funcționau mai ales pentru că ele puteau să-și desfacă mărfurile în România. În raportul menționat, se afirmă categoric că „existența acestei industrii în Transilvania este condiționată de exportul în România”²⁵.

O particularitate a legăturilor economice ale Transilvaniei cu celelalte teritorii românești de la sud-est de Carpați, evidentă în decursul timpurilor, consta în faptul că, în urma aprovizionării întreprinderilor transilvane cu materii prime și după prelucrarea lor, o mare parte din aceste produse erau trimise în Principatele Dunărene. Acest lucru a continuat și în anii 1875—1886. Principala piață de desfacere a produselor din Transilvania a continuat să fie — în pofida greutăților apărute în această perioadă — vechea Românie. Această situație este consemnată și în raportul Camerei din Brașov, în următorii termeni : „teritoriul Camerei din Brașov prezintă această particularitate că își aduce materiile prime din țările de la Dunărea de jos și apoi le trimite înapoi sub formă de manufacturi de Transilvania. Importul nostru masiv din România este efectuat în principal de transilvăneni”²⁶.

În ce privește însă exportul produselor întreprinderilor transilvane, în același raport se arată, că, cu ani în urmă, „negustorii din Valahia și Moldova veneau ei înșiși la Brașov, stăteau aici câteva săptămîni, pentru a cumpăra mărfurile brașovene de care aveau nevoie, respectiv le comandau, puneau ei înșiși să se împacheteze după regulile existente mărfurile cumpărate și le transportau la locurile de destinație cu cărăuși de aici”²⁷. Într-o măsură mai mică decît în trecut, acest lucru a continuat și în anii următori. „În ansamblu, însă, de cîtiva ani — se scrie în continuare în același raport — casele de export din Brașov, în frunte cu frații Stănescu, I. B. Boamben ș. a., sînt expeditorii pentru propriile lor prăvălii de « brașovenii » din București și din alte localități importante din România, cît și pentru alții de acolo care au comandat mărfuri. În orașele României există străzi ce poartă numele « Brașovenia », de la numeroasele prăvălii cu mărfuri « brașovene » și întreprinzători din Transilvania vizitează cu aceste mărfuri direct și marile tîrguri din România”²⁸.

²⁵ *Raportul Camerei de comerț și industrie din Cluj*, supliment la nr. 11 și 12,, publicat în „Buletinul Ministerului Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor”, București, I (1885), p. 211.

²⁶ *Raportul Camerei de comerț și industrie din Brașov ... pe anii 1878 și 1879*, p. 128.

²⁷ *Ibidem*, p. 132.

²⁸ *Ibidem*.

Produse ale industriei textile din Transilvania s-au exportat în România prin cele 14 vămi amintite, după cum urmează ²⁹ :

Anul	Articole de lână (calculat în kilograme)	Articole de în, țesături de iută (calculat în kilograme)
1876	192 004	307 381
1877	609 770	1 198 358
1878	512 390	884 160
1879	323 131	66 567
1880	273 739	62 901

Din aceste cifre rezultă că, în primii ani ai aplicării Convenției (îndeosebi în 1877 și 1878), exportul acestor mărfuri din Transilvania a crescut, după care, din cauza greutăților ce s-au creat, în ceea ce privește aprovizionarea cu materii prime din România, scade în mod simțitor.

Din Transilvania se exportau în România straie și păături, glugi, postav gros pentru hainele țărănilor, zeghe, dimie, postav brut, covoare de lână de tot felul, flanele, numite „de Brașov”, albe, colorate, vârgate, păături pentru cai (țoluri de dîrste) etc. Din aceste mărfuri, în 1883 s-au exportat în România „404 212 kg în valoare de 1 414 442 lei, din care sumă prin Oituz s-au exportat 17 144 kg în valoare de 60 004 lei, prin Predeal 245 483 kg în valoare de 859 197 lei, prin Turnu-Roșu 12 241 kg în valoare de 42 843 lei” ³⁰. Deși în statisticile oficiale aceste date figurează la exportul din Austro-Ungaria în România, ele sînt de fapt „numai din Transilvania” ³¹.

Pe lângă dificultățile menționate, economia Transilvaniei era dezavantajată și din cauza modului în care era concepută și aplicată Convenția din 1875, în ceea ce privește exportul de produse industriale. Astfel, pentru 100 kg postav din Brașov se prevedeau aceleași taxe vamale ca și pentru 100 kg postav fin de proveniență austriacă, deși acesta din urmă avea un preț întreit.

Proletarizarea micilor meseriași, din cauza concurenței la care erau supuse produsele lor din partea mării industrii, a fost, firește, un proces social-economic obiectiv în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. Dar el a fost în mod evident accelerat și agravat de frînarea legăturilor economice dintre țările române. Din aceste cauze, la un sfert de veac de la includerea Transilvaniei în sistemul vamal unic al Imperiului habsburgic, numărul atelierelor de postăvării și țesătorii de lână, îndeosebi în regiunile din sud-estul Transilvaniei, se redusese la jumătate. În anii 1883—1885, de pildă, în Brașov, Sibiu și Cisnădie lucrau la țesutul lînii peste 3 000 de persoane, dintre care 400 meșteri-patroni cu 150 de ajutoare și 2 490 femei, fără a include în aceste cifre și industria casnică, despre care nu avem date precise. Cu aproximativ 20 de ani mai înainte, adică în anii premergători instaurării dualismului, numărul lucrătorilor din această ramură era

²⁹ *Ibidem*, p. 214 — 215 și 222—223.

³⁰ *Raportul Camerei de comerț și industrie din Cluj*, supliment la nr. 11 și 12, publicat în „Buletinul Ministerului Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor”, București, I (1885), p. 211—212.

³¹ *Ibidem*, p. 212.

dublu³². În acea perioadă, industria prelucrării lînei era foarte extinsă atît în județul Brașov, cît și în județele vecine. Se prelucra atît lîna obținută în Transilvania, cît și cea adusă din vechiul regat. Din România se importa anual lînă în valoare de 2 000 000 — 2 300 000 de florini. Înainte de 1850, activitatea spălătoriiilor de lînă era mult mai extinsă decît în anii 1883—1885. Numai în Brașov funcționau 15—20 de spălătorii, unde 200—300 de muncitoare lucrau timp de 5—6 luni pe an³³.

În Transilvania a existat o industrie înfloritoare a prelucrării pieilor, mai ales în regiunile sud-estice. Această ramură industrială din raza de cuprindere a Camerei de comerț și industrie din Brașov avea nevoie de însemnate cantități de piei crude, ce erau procurate în mare măsură prin importul de animale și piei crude din România, cele 20 000 de piei de vite mari și aproximativ 1 500 de piei de cai, obținute anual, prin posibilitățile locale, nefiind suficiente. Anual, aceste întreprinderi mai aveau nevoie de încă 30 000—35 000 de bucăți piei brute, care proveneau în cea mai mare parte de peste munți³⁴. Pentru prelucrare, se aduceau de asemenea piei din alte regiuni ale Transilvaniei, precum și din Ungaria, America și Rusia. Comerțul cu vite și piei de vite aduse din România cunoscuse în deceniile anterioare încheierii Convenției comerciale o extindere considerabilă în Transilvania, mai ales la Brașov³⁵.

După 1877 însă, acest import era împiedicat de guvernul de la Budapesta, pentru a apăra interesele marilor crescători de vite din Ungaria. Măsurile de închidere a graniței, luate între anii 1877—1879, precum și de „dezinfectare a pieilor” aduse din România, care se făcea la graniță prin înmuierea lor într-o baie de apă sărată, făceau imposibil comerțul prin „depozitarea de piei în cantități mari”³⁶, cum s-a făcut pînă atunci la Brașov. Referindu-se la aceste probleme, raportul Camerei de comerț și industrie din Cluj constată că „pieile celor 16 000—18 000 vite consumate aici nu acoperă nevoile tăbăcarilor noștri. Pînă cînd n-a început războiul vamal cu România, cea mai mare parte a necesităților a fost acoperită de acolo”³⁷. Documentele vremii atestă că, în timp ce existau restricții în ceea ce privește aducerea de piei în Transilvania din România, ele treceau liber prin vămile austriece. De exemplu, referitor la această problemă, în raportul Camerei de comerț și industrie din Cluj, întocmit în colaborare cu reprezentanții camerelor din Brașov și Arad, se exprimă nemulțumirea că la închiderea granițelor cu România „s-a ivit împrejurarea curioasă că, pe cînd în Transilvania nu s-au putut importa pieile crude, prin vămile austriece au trecut”³⁸.

Mai mulți tăbăcari din Transilvania au adus în 1879, pe căi indirecte, piei din vechiul regat, ceea ce i-a costat mai mult, din cauza cheltuielilor

³² *Ibidem*, p. 210.

³³ *Ibidem*, p. 211.

³⁴ *Raportul Camerei de comerț și industrie din Brașov ... pe anii 1878 și 1879*, p. 94.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *A Kolozsvári Kereskedelmi és iparkamara jelentése kerülete közigazdasági viszonyairól az 1886, 1887, 1888—és 1889, evekben* [Raportul Camerei de comerț și industrie din Cluj asupra situației economice a circumscripției sale pe anii 1886, 1887, 1888 și 1889], Cluj, p. 36.

³⁸ *Raportul Camerei de comerț și industrie din Cluj*, supliment la nr. 11 și 12, publicat în „Buletinul Ministerului Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor”, București, 1 (1885), p. 205.

mari de transport. Drept consecință, mulți industriași și-au redus lucrările, unii dintre ei fiind chiar nevoiți să-și închidă întreprinderile și atelierelor din cauza lipsei de materii prime.

Din România, prin 18 oficii vamale ³⁹ s-au importat piei și blănuri, după cum urmează ⁴⁰:

în anul 1874	711 800 kilograme
„ 1875	780 850 „
„ 1876	635 216 „
„ 1877	608 410 „
„ 1878	319 121 „
„ 1879	610 967 „

În perioada 1880—1884, atât comerțul cu piei de animale, cât și prelucrarea lor au continuat să stagneze. Cu toate că sub presiunea industriașilor și comercianților transilvăni s-au făcut în acei ani unele mici înlesniri privind importul pieilor de vite din România, iar în 1880 pantofarii și ciznarii din Brașov au primit comenzi „de mai multe mii de perechi de încălțăminte pentru armată” ⁴¹, industria pielăriei și articolelor din piele întâmpina mari greutăți. „Pielarii, papucarii, curelarii noștri suferă tot mereu” ⁴², se scria în raportul Camerei din Brașov.

Exportul în România al mărfurilor confecționate din piele, care se efectua prin cele 14 oficii vamale transilvănene menționate mai sus, a oscilat astfel ⁴³:

în anul 1876	142 708 kilograme
„ 1877	325 680 „
„ 1878	391 749 „
„ 1879	151 641 „
„ 1880	124 874 „

Reducerea posibilităților de aprovizionare cu materii prime din vechea Românie a îndreptinderilor și atelierelor de prelucrare și confecționare a articolelor din piele a determinat scăderea producției. Acest lucru, la rândul său, a influențat negativ asupra exportului. Astfel, din datele de mai sus, se poate observa că volumul relativ ridicat al importului de materii prime din vechiul regat în anii 1874 — 1876 a avut ca urmare creșterea volumului de articole confecționate din piele exportate în următorii doi ani în România. Reducerea importului de piei din vechiul regat, din cauza restricțiilor vamale, a dus la scăderea volumului articolelor din piele exportate în anii următori.

³⁹ Brașov, Timiș, Branul de Sus, Branul de Jos, Sanțul Vechi, Buzău, Poiana Sărată, Brazi, Sibiu, Turnu—Roșu, Duș, Tulgheș, Ghimeș, Poiana Mărului, Oituz, Vulcan, Cluj, Valea Uzei.

⁴⁰ *Raportul Camerei de comerț și industrie din Brașov ... pe anii 1878 și 1879*, p. 95.

⁴¹ *Raportul Camerei de Comerț și industrie din Brașov ... pe anii 1880—1884*, p. 129.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Raportul Camerei de comerț și industrie din Brașov ... pe anii 1878 și 1879*, p. 222—223.

Din aceste cauze, „industria tăbăcăriei a decăzut în ținutul Camerei comerciale din Timișoara și în Transilvania”⁴⁴. În Brașov, spre exemplu, prin anul 1870 „erau 38 fabricanți de pielărie, care exercită o industrie frumoasă în casele proprii, aceștia s-au redus la 8, ceilalți, începînd cu industria, și-au pierdut și casele”⁴⁵. Reduceri asemănătoare au avut loc și la Reghin, Sîn-George, Odorhei și în alte orașe⁴⁶. „Această stare ruinoasă pentru industria din Transilvania s-a produs nu numai prin relațiunile de import a produselor brute, ci și prin condițiunile vamale relative la exportul pieilor lucrate în România, pentru că în convențiunea prezentă unii articoli relative la acestea mărfuri sînt rău redactați și clasificati greșit”⁴⁷.

În Transilvania și Banat, mărfurile din piele se confecționau în ateliere mici de cizmărie, pielărie, curelărie și șelărie. De exemplu, conform statisticii oficiale din 1881, pe teritoriul Camerei de industrie și comerț din Cluj erau 1 500 de meșteșugari cizmari care lucrau în ateliere proprii, pe teritoriul Camerei din Brașov erau 1 520 de meșteșugari cu 1 450 de ajutoare, iar pe teritoriul Camerei din Timișoara 2 074 de meșteșugari, cu aproape tot atîtea ajutoare⁴⁸. În total, pe teritoriul acestor trei Camere, „mărginașe cu România, 9 000 se ocupă cu cizmăria și 7 800 curelari și șelari cari lucrează pe socoteala proprie avînd încă odată pe atîtea ajutoare. Meșteșugarii de pe teritoriul Camerelor din Brașov și Timișoara confecționează articoli de calitate inferioară pentru exportul în România, prin urmare asupra acestora apasă greu vămile, cari nu sînt în proporție cu calitatea mărfurilor”⁴⁹. Acești meșteșugari produceau îndeosebi mărfuri cerute de masele țărănești de pe teritoriul patriei noastre.

Din cauză că în Convenția comercială din 1875 taxele vamale la o serie de produse din piele erau fixate global sub aceeași denumire, „ordinare și fine”, numai după greutate (nu se avea în vedere și valoarea lor), mărfurile din Transilvania, fiind mai grele, erau dezavantajate în raport cu cele din Austria. „Țările austriace mai înaintate în industrie au făcut tot ce le-a stat în putere pentru asigurarea intereselor proprii; la calcularea vămilor de 7% au ruinat industria noastră, a cărei produse fiind grele represintă valoarea mică”⁵⁰. De exemplu, la pielea tăbăcită obișnuită, în loc să se ia în considerare valoarea ei și să se prevadă o vamă de 40 de lei pentru 100 kg, „în urma redacterei greșite (a unor clauze din convenția comercială — *n. n.*), și pieile ordinare s-au vămuit cu 70 lei conform art. 318, prin urmare industria noastră, care produce numai articoli ordinari, a fost atacată în existența sa”⁵¹.

Pentru remedierea acestei situații, Camerele de comerț și industrie din Transilvania scriau guvernului din Budapesta că, „dacă voim a susține

⁴⁴ *Raportul Camerei de comerț și industrie din Cluj*, supliment la nr. 11 și 12, publicat în „Buletinul Ministerului Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor”. București, I (1885), p. 205.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 208.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 205.

⁵¹ *Ibidem*, p. 205-206.

exportul nostru în România cu mărfuri de curelărie și șelărie ordinare, pe cari locuitorii le cumpără în măsură mare, este necesar ca materiile acestea să se precizeze mai bine. După redacțiunea de astăzi manufacturile austriace, cu mult mai fine, sînt favorisate”⁵².

Ele cereau cu insistență revederea articolelor din Convenție privind exportul peste Carpați al mărfurilor confecționate din piele și stabilirea unor taxe vamale echitabile, care să contribuie la asigurarea schimbului de mărfuri normal între țările române.

În interesul marilor crescători de vite maghiari, cercurile conducătoare ale monarhiei austro-ungare au luat o serie de măsuri pentru a reduce numărul de vite și cantitățile de lînă și piei ce se aduceau din România în Transilvania. Este de menționat că, în același timp, pentru întreprinderile din apusul și centrul Imperiului habsburgic se continua importul din România al pieilor de animale și al unor cantități sporite de lînă. Măsurile amintite au lovit o serie de întreprinderi transilvane, care de la înființarea lor utilizau materii prime aduse de peste Carpați. Astfel, aceste întreprinderi au fost nevoite să-și reducă producția, iar multe dintre ele și-au închis porțile. Din această cauză, s-au redus și cantitățile de produse manufacturate și meșteșugărești desfăcute în România.

Analiza datelor de mai sus privind schimbul de mărfuri între cele două țări române indică — mai ales după anii 1877—1878 — o frinare arbitrară a legăturilor economice dintre ele, fapt ce a avut urmări negative asupra economiei de pe ambele versante ale Carpaților.

În exportul făcut de România în Transilvania, alături de animale și produse animaliere (îndeosebi lînă și piei), un loc important, în această perioadă, l-au ocupat cerealele. Conform unui acord suplimentar la Convenția din 1875, cerealele produse și importate din România erau scutite de vamă. În perioada 1876 — 1880, în Transilvania s-au importat cereale din vechiul regat, numai prin cele 14 orificii vamale menționate, după cum urmează⁵³:

în anul 1876	13 364 489 kilograme	
„ 1877	37 853 906	„
„ 1878	27 080 752	„
„ 1879	12 601 769	„
„ 1880	22 317 050	„

În acest fel, atît pentru industria morăritului și a spirtului⁵⁴, cît și pentru consumul populației din Transilvania și Banat, se aduceau însemnate cantități de cereale din vechiul regat.

⁵² *Ibidem*, p. 208.

⁵³ *Raportul Camerei de comerț și industrie din Brașov ... pe anii 1878 și 1879*, p. 136 137.

⁵⁴ Pe teritoriul Camerei de comerț și industrie din Cluj, la 1874 erau 79 de întreprinderi industriale, din care funcționau 69, producînd 171 915 hl de spirt (*I. Moșu, Războiul vamal dintre Austro-Ungaria și România în lumina intereselor economice ale Transilvaniei*, București, 1936, p.7).

Grîul era cumpărat îndeosebi pentru industria morăritului⁵⁵, iar porumbul și orzul pentru fabricile de spirt. Industriașii de spirt transilvăni recurgeau în mare măsură și în mod permanent la importul din România. Camera de comerț și industrie din Cluj aprecia la 1880 că „Transilvania, prin așezarea ei geografică în vecinătatea României producătoare de porumb excelent, este chemată să folosească această împrejurare, să importe porumb, să-l prelucereze în fabrici și ca un produs industrial să-l valorifice în străinătate, iar produsele secundare să le utilizeze în scopul fabricației spre folosul propriu”⁵⁶. Totodată, Camera de comerț și industrie din Timișoara, în raportul său din 1882, preciza că „grîu și porumb am importat numai din România. Ambele pot fi socotite importate”⁵⁷. Grîul îl cumpărau „îndeosebi morile”, iar porumbul îl cumpărau mai ales „consumatorii particulari”. Astfel, „industria de morărit . . . a încheiat bilanțul cu un beneficiu apreciabil”⁵⁸. În același raport se arată că „Timișoara reprezintă un consumator și un tîrg de cereale atît de important, care în condițiile actuale nu pot fi neglijați”⁵⁹.

Din analiza cifrelor de mai sus rezultă că, la începutul perioadei de aplicare a Convenției, a avut loc în mod firesc o creștere a cantităților de cereale aduse din România în Transilvania. Din această cauză, moșierii din imperiu aveau de înfruntat o concurență serioasă. Ulterior, în interesul lor, s-au luat măsuri pentru a se reduce aceste cantități, fapt ce a pus în dificultate industria de morărit și de spirt din Transilvania.

Dintre produsele alimentare care erau aduse în Transilvania din România în cantități însemnate, mai menționăm : produsele lactate, peștele, fructele și legumele proaspete. De exemplu, în perioada 1871 — 1880, s-a adus brînză de oaie anual, în medie 125 843 kg⁶⁰.

De asemenea, s-au adus pește, melci, după cum urmează⁶¹ :

Anul	Pește sărat și afumat	Pește proaspăt și melci
1876	1 15 162 kg	2 678 kg
1877	328 215 „	10 334 „
1878	366 234 „	8 115 „
1879	416 880 „	19 214 „
1880	971 317 „	34 608 „

⁵⁵ Morile mecanizate s-au extins în Transilvania în așa măsură, încît nu mai era nevoie să se aducă faină din altă parte. (*Raportul Camerei de comerț și industrie din Cluj pe anul 1878*, Cluj, 1879, p. XI).

⁵⁶ *Raportul Camerei de comerț și industrie din Cluj pe anul 1880*, p. 132.

⁵⁷ *A Temesvári kereskedelmi és iparkamara jelentése . . . a kamarai Kerület gazdasági, Kereskedelmi ipari és fargalmi viszonyairól az 1882 évben* [Raportul Camerei de comerț și industrie din Timișoara despre . . . situația economică, comercială, industrială pe anul 1882], Timișoara, 1881, p. 7—8. (În continuare, ne vom referi la acest raport utilizînd numai traducerea titlului în limba română.)

⁵⁸ *Ibidem*, p. 2.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 7—8.

⁶⁰ *Raportul Camerei de comerț și industrie din Brașov . . . pe anii 1878 și 1879*, p. 148—149. În anii 1876—1880, au fost aduse (prin 11 oficii vamale) următoarele cantități de brînză : în 1876 43 819 kg ; în 1877 122 909 kg ; în 1878 110 490 kg ; în 1879 113 818 kg, iar în 1880 113 152 kg.

⁶¹ *Ibidem*, p. 140—141.

În decursul a 10 ani (1871—1880) s-au adus fructe și legume proaspete în medie anuală de 612 621 kg ⁶².

Un loc important în economia Transilvaniei l-a ocupat industria forestieră. Exploatarea pădurilor, îndeosebi a celor de stejar, s-a intensificat o dată cu începerea construirii rețelelor de căi ferate din Transilvania și România. De asemenea, ca urmare a dezvoltării extracției de țife în România, a crescut și importul de material lemnos adecvat, pentru butoaiile necesare depozitării acestuia. S-a adus lemn și pentru diferite construcții, pentru confecționarea căruțelor, uneltelor ș. a.

În Transilvania, în deceniile 6—8 a sporit și producția de carbune, utilizat ca combustibil, îndeosebi pentru transportul pe căile ferate — ce crește relativ repede în această perioadă —, precum și în unele întreprinderi.

Dezvoltarea industriei forestiere și a celei de extracție a cărbunelui se oglindesc și în exportul produselor lor în România. Astfel, prin cele 14 oficii vamale, au fost transportate următoarele cantități: 3 462 m³ în 1878; 583 481 m³ în 1879; 1 272 854 m³ în 1880 ⁶³. Cantități însemnate de cărbuni se aduceau din Banat. De peste Carpați se trimiteau diferite mărfuri din lemn, dintre care menționăm cunoscutele „lăzi brașovene”. Prin oficiile vamale amintite au fost aduse astfel de articole, după cum urmează: în 1876 = 540 725 kg; în 1877 = 1 337 445 kg; în 1878 — 1 294 908 kg; în 1879 = 2 220 007 kg; în 1880 = 1 545 721 kg ⁶⁴. În perioada 1871 — 1880 s-au adus, prin aceleași puncte de vamă, anual, în medie, cîte 754 de căruțe și sănii ⁶⁵.

În perioada 1871 — 1880, din Transilvania s-au adus fier și oțel în România (prin 14 oficii vamale) anual, în medie, cîte 467 805 kg, mașini și organe de mașini = 29 975 kg, diferite mărfuri din fier și oțel = 222 224 kg ⁶⁶.

În anii 1876 — 1880, acest export (calculat în kilograme) s-a modificat astfel ⁶⁷:

Anul	Fier și oțel	Mașini, organe de mașini	Piese pentru mașini	Diferite mărfuri din fier și oțel
1876	310 225	5 056	11 121	112 712
1877	106 881	77 409	61 023	550 779
1878	770 673	15 747	58 225	552 211
1879	470 975	46 286	11 696	251 517
1880	419 311	36 380	6 528	299 019

Metale cu diferite grade de prelucrare, mașini și îndeosebi unelte agricole se aduceau și din Banat. De exemplu, după cum este consemnat în raportul Camerei de comerț și industrie din Timișoara, „în atelierele de mașini ale Societății industriei de fier din Nădrag ... s-au produs, în

⁶² *Ibidem*, p. 238.

⁶³ *Ibidem* p. 206—207.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 222—223.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 228 — 229.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 226—229.

⁶⁷ *Ibidem*.

1882, 2 877 pluguri și 563 măji metrice cu cuie diferite, pentru care materia primă a fost procurată din uzinele de fier și domeniile proprii. Numărul plugurilor fabricate în acest an a fost cu 877 mai mare decât în 1881 și întreaga cantitate a fost exportată în România, la Giurgiu”⁶⁸.

În decursul deceniului 1871—1880 s-au adus, în medie, anual: articole de ceramică 517 937 kg; sticlă și articole din sticlă — 302 152 kg; hârtie 508 795 kg; produse chimice, coloranți și medicamente — 18 098 kg; luminări și ceară 56 598 kg; ape minerale — 528 391 kg, precum și alte mărfuri produse de întreprinderile și atelierile din Transilvania.

În anul 1858 a luat naștere prima întreprindere transilvană de petrol și pacură. Între anii 1866—1877, numărul distileriiilor de petrol a crescut cu 7 (6 la Brașov și una la Ciuc—Ghimeș)⁶⁹. Ele aveau ca materie primă țițeiul adus din România. Petrolul rafinat în întreprinderile din Brașov se desfăcea în Transilvania, pînă la Oradea și Arad (la Cluj se rafinau cantități mai reduse). Pentru rafinăria din Oravița, țițeiul era adus tot din România. La Oravița se obținuseră rezultate bune în rafinarea țițeiului. „Țițeiul românesc rafinat în această întreprindere — se arată în raportul Camerei din Timișoara — poate fi comparat, cu deplin curaj, cu cel rafinat în America”⁷⁰. Produsele acestei rafinării erau desfăcute mai ales în Banat. Cu toate că taxele vamale și tarifele de cale ferată erau ridicate, iar petrolul american exercita o puternică concurență, industria transilvană a petrolului se dezvoltă datorită surselor de țiței aflate în apropiere⁷¹. „În privința petrolului — se scria în raportul Camerei de comerț și industrie din Cluj — semnalăm o situație favorabilă. O parte din ce în ce mai mare a consumului revine produselor de distilerie din Brașov și astfel acestea sînt într-o oarecare măsură produse interne, dat fiind că materia primă e furnizată de puțurile de petrol din România”⁷².

Astfel, pentru distileriiile din Brașov s-au importat următoarele cantități de țiței⁷³:

anii	chintale	anii	chintale
1872	6 700	1876	6 132
1873	10 066	1877	17 105
1871	8 520	1878	32 588
1875	11 133	1879	50 196

Producția de petrol realizată cu țiței din România de întreprinderile din Brașov, precum și de cele din împrejurimi, era rentabilă. „Calea ferată înlesnește importul de țiței. Producția de petrol în acești cinci ani (1880—1881) a crescut cu 20—25%. Desfacerea s-a extins chiar și în acele

⁶⁸ Raportul Camerei de comerț și industrie din Timișoara ... pe anul 1882, p. 73.

⁶⁹ Raportul Camerei de comerț și industrie din Brașov ... pe anii 1878 și 1879, p. 333.

⁷⁰ Raportul Camerei de comerț și industrie din Timișoara ... pe anul 1882, p. 97.

⁷¹ Raportul Camerei de comerț și industrie din Brașov ... pe anii 1878 și 1879, p. 334.

⁷² Raportul Camerei de comerț și industrie din Cluj pe anul 1879, Cluj, 1880, p. 167.

⁷³ Raportul Camerei de comerț și industrie din Cluj pe anii 1878 și 1879, p. 30.

părți ale Transilvaniei unde se impusese mai mult comerțul cu petrol american și galițian⁷⁴.

Legăturile economice reciproce dintre cele două țări române nu sînt oglindite, firește, numai de cifrele statisticii din domeniul schimburilor comerciale, menționate mai sus. Prin trecătorile Carpaților era un continuu du-te-vino de păstori, țărani, lucrători, meseriași, comercianți etc. „Într-un singur an, 1885, mocanii au dus turme și cirezi de 800 000 oi și 40 000 vite la iernat în cîmpia Dunării. Mii de muncitori sezonieri români, secui și sași treceau granițele pentru a asigura prin bani agonisiți în vechea Românie existența familiilor lor în Țara Birsei, secuimei sau Țara Oltului⁷⁵.

Din datele prezentate mai sus rezulta că economia Transilvaniei s-a dezvoltat în decursul istoriei ca o economie unitară. Pînă și orașele din regiunile vestice, ca Timișoara, Arad, Oradea, Satu—Mare, aveau legături economice nu numai cu regiunile învecinate, dar și cu cele din interiorul bazinului transilvan. Referindu-se la legăturile economice ale Oradei, raportul Camerei din Brașov consemna: „Pentru facerea unui mare negoțu de producție este bine provăzută cu institute de bani. Comunațiuinea (traficul) este cu deosebire mare spre Transilvania (Cluj și giuru) și de aici spre Oradea—Mare⁷⁶. Este de menționat faptul că Maramureșul, se orienta, din punct de vedere economic, mai mult spre Moldova⁷⁷.

Orientarea economiei Transilvaniei spre sud și est a fost o realitate și s-a manifestat neîncetat din cele mai vechi timpuri. Așa se explică, între altele, dezvoltarea excepțională pe care au căpătat-o, încă de la apariția lor, orașele Brașov, Sibiu, Bistrița etc., situate la porțile de cea mai intensă circulație spre celelalte două țări române și, în același timp, pe căile de acces direct către Dunăre, spre care aceste orașe trimiteau produse meșteșugărești vestite pe vremuri. Mai tîrziu, o dată cu dezvoltarea industriei și a căilor ferate, legăturile dintre aceste orașe transilvane și celelalte regiuni ale țării noastre au devenit și mai intense.

Convenția încheiată în 1875 între România și Austro-Ungaria a favorizat dezvoltarea comerțului dintre aceste state. În primii ani ai aplicării Convenției, s-au dezvoltat și legăturile economice dintre țările române. Schimburile „între Transilvania și vechea Românie primesc un nou impuls prin Convenția vamală intrată în vigoare la 1 iunie 1876, care a adus excepționale avantaje exportului de produse industriale din Austro—Ungaria în România și a intensificat, în schimb, importul de cereale și de vite. Această convenție stingherea astfel interesele latifundiarilor maghiari⁷⁸. Sub presiunea moșierimii maghiare, cercurile conducătoare ale Imperiului austro-ungar au luat măsuri privind reducerea importului de vite,

⁷⁴ *Raportul Camerei de comerț și industrie din Brașov ... pe anii 1880 1881*, p. 151.

⁷⁵ Carol Göllner, *Relațiile economice dintre Transilvania și vechea Românie în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român* p.259.

⁷⁶ *Raportul Camerei de comerț și industrie din Brașov ... pe anii 1880 1884*, p. 70.

⁷⁷ *Din istoria Transilvaniei*, vol I, ediția a III-a, București, Edit. Academiei, 1963, p.15.

⁷⁸ Carol Göllner, *Relațiile economice dintre Transilvania și vechea Românie în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*. în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, p. 258 ; *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, ed.a II-a.p. 216.

piei, lână și cereale din România. Acest lucru a avut repercusiuni negative asupra unor ramuri întregi ale industriei transilvane și asupra economiei animaliere din vechea Românie.

Pe motivarea întemeiată a recunoașterii implicite a autonomiei vamale față de Imperiul otoman, guvernul conservator — dominat de moșierime — al lui Lascăr Catargiu a sacrificat interesele industriei românești de toate categoriile, spre a câștiga pentru produsele agricole moșierești piața austro-ungară.

În perioada de aplicare a Convenției comerciale, piața României era inundată de fabricatele venite din Austro-Ungaria, astfel, că nici o ramură a industriei nu s-a putut dezvolta. Concurența mărfurilor din Austro-Ungaria a lovit puternic în meșteșugurile și industria care începuse să se dezvolte în România.

Întreprinderile industriei prelucrătoare, și mai ales atelierele meșteșugărești, nu puteau face față concurenței mărfurilor exportate de Austro-Ungaria și, din această cauză, multe din ele s-au închis. Majoritatea meseriașilor au devenit muncitori cu ziua sau servitori. Situația lucrătorilor se înrăutățea. Abia trecuseră câțiva ani de la încheierea Convenției comerciale, iar exportul în România al mărfurilor produse de Austro-Ungaria crescuse în mare măsură și cu asemenea profituri, încât, după cum arată N. Iorga, devenea treptat o „anexiune economică exploatare”⁷⁹.

În același timp, modul în care s-au stabilit și aplicat tarifele vamale favoriza unilateral Imperiul habsburgic⁸⁰.

⁷⁹ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, București, 1920, p. 179.

⁸⁰ Pentru a face o comparație între tarifele vamale ale României și cele ale Austro-Ungariei, în perioada aplicării Convenției, vom lua ca exemplu taxele vamale la care au fost supuse câteva articole:

Denumirea produselor	România	Austro-Ungaria
Cai	Scutiți	25 lei cap
Boi, vaci etc.	5 lei cap	25 lei cap
Porci	2,50 lei cap	7,50 lei cap
Carne proaspătă și sărată	4 și 6,5 lei/100 kg	15 lei/100 kg
Carne afumată și cernățăric	20 lei/100 kg	15—50 lei/100 kg
Unt proaspăt și sărat	12 lei/100 kg	25—40 lei/100 kg
Brânzeturi	12 lei/100 kg	25 lei/100 kg
Făină	scutit	3,75 lei/100 kg
Piine	2 lei/100 kg	3,75 lei/100 kg
Paste făinoase	scutite	15 lei/100 kg
Scrobeală	3,40 lei/100 kg	15 lei/100 kg

Dacă în anii premergători Convenției balanța comercială a României cu Austro-Ungaria era activă, în perioada aplicării ei a înregistrat mari deficite: țara noastră a fost lipsită prin comerțul său cu Austro-Ungaria în cei 10 ani — de sume considerabile, după cum rezultă din datele de mai jos⁸¹:

Importul României din Austro Ungaria		Exportul României în Austro Ungaria	
Anul	Suma în milioane lei	Anul	Suma în milioane lei
1871	37,029	1871	49,635
1872	38,773	1872	81,688
1873	39,318	1873	68,769
1874	18,308	1874	55,477
1875	10,206	1875	38,736
1876 (6 luni)	16,260	1876 (6 luni)	25,192
Total :	219,697	Total :	319,197

Denumirea produselor	România	Aus'ro Ungaria
Zahăr	20 lei 100 kg	50 lei 100 kg
Vin	5 0/0 din valoarea	50 lei 100 kg
Luminări stearice	25 lei 100 kg	27,50 lei 100 kg
Luminări din seu	8 lei 100 kg	15 lei 100 kg
Încălțăminte	15—90 lei 100 kg	87 125 lei 100 kg
Blănărie	60 lei 100 kg	25 125 lei 100 kg
Diferite țesături din lână	30 160 lei 100 kg	22 375 lei 100 kg
Covoare lina	30 lei 100 kg	30 100 lei 100 kg
Pislarie	20 170 lei/100 kg	22 200 lei 100 kg
Țesături diferite de bumbac	20 90 lei 100 kg	60 500 lei 100 kg
Pânzeturi de cînepă sau în	10 30 lei 100 kg	5 100 lei 100 kg
Pînză de olanda, driluri . . .	31 19 lei 100 kg	50 300 lei 100 kg
Stofe de lina amestecate cu matase	135 lei 100 kg	125 250 lei 100 kg
Olarie de rînd	1,25 lei 100 kg	5 lei 100 kg
Olarie fină	16 lei 100 kg	37,50 lei 100 kg

(Datele au fost luate după P.S. Aurelian, *Politica noastră comercială față de Convenția de comerț*, București, 1885, p. 81—86).

⁸¹ Datele sînt reproduse din lucrarea lui Ștefan Pop, *Politica noastră comercială și Convenția cu Austro-Ungaria*, București, 1886, p. 19—20.

Situația în timpul aplicării Convenției

Importul României din Austro-Ungaria		Exportul României în Austro-Ungaria	
Anul	Suma în milioane lei	Anul	Suma în milioane lei
1876 (6 luni)	62,852	1876 (6 luni)	48,612
1877	179,783	1877	90,131
1878	168,013	1878	67,271
1879	121,755	1879	68,857
1880	126,101	1880	82,959
1881	134,963	1881	72,132
1882	131,515	1882	71,706
1883	153,973	1883	71,178
1884	153,973	1884	71,478
1885	153,973	1885	71,478
1886 (6 luni)	76,986	1886 (6 luni)	35,739
Total :	1 170,217	Total :	751,817

Diferența dintre import și export, adică suma de 715 370 000 de lei, reprezintă deficitul balanței României în comerțul cu Austro-Ungaria pe timp de 10 ani, ca urmare a aplicării Convenției comerciale, ceea ce înseamnă peste 71 500 000 de lei anual.

Așadar, această Convenție s-a încheiat în avantajul unilateral al industriei și comerțului austriac. Prin joncțiunea liniilor ferate române cu cele austro-ungare, la Vircișorova și Predeal, precum și prin navigația pe Dunăre, Austria a beneficiat de o reducere simțitoare a cheltuielilor de transport pentru fabricatele sale. Concurența acestor produse a însemnat o grea lovitură dată industriei începătoare din România.

Convenția vamală, care a intrat în vigoare la 1 iunie 1876, asigurase mari avantaje exportului de produse industriale din Imperiul habsburgic în România și urma să creeze condiții favorabile pentru intensificarea exportului de vite, produse an maliere și cereale din țara noastră în Austro-Ungaria. Însă sub presiunea moșierimii maghiare, în anii 1877 și 1881—1882, guvernele Austro-Ungariei au căutat să eludeze aplicarea Convenției vamale, îndeosebi în ceea ce privește importul de vite din România. Ca urmare, valoarea vitelor mari exportate în Austro-Ungaria a scăzut foarte mult. Astfel, în anii 1876—1885, această valoare se prezenta după cum urmează : în 1876 = 10 662 000 lei ; 1877 = 8 586 000 lei ; 1878 = 3 370 000 lei ; 1879 = 5 074 000 lei ; 1880 = 3 380 000 lei ; 1881 = 3 511 000 lei ; 1882 = 18 000 lei ; în 1883 = 13 000 lei ; 1884 = 58 000 lei, 1885 = 21 000 lei⁸². Scăderi importante au avut loc și în exportul ovinelor, porcinelor, cabalinelor⁸³.

Aplicarea acestei Convenții a avut deci urmări din cele mai negative asupra industriei, agriculturii și comerțului României. De asemenea, ea a lovit și industria din Transilvania, deoarece cercurile conducătoare ale monarhiei austro-ungare urmăreau să transforme această provincie

⁸² C.I. Băicoianu, *Contribuțiuni la politica noastră comercială. Problema convențiilor veterinare*, p. 88 tabel B.

⁸³ *Ibidem*.

într-o sursă de materii prime și într-o piață de desfacere pentru produsele industriei din centrul și apusul imperiului. Din această cauză, politica Imperiului habsburgic față de Transilvania și România a adus mari daune economiei țării române.

În cadrul pregătirilor ce se făceau în 1885—1886 în vederea tratativelor pentru încheierea unei noi convenții între Austro-Ungaria și România, Camerele de comerț și industrie din Transilvania și Banat au întocmit studii și rapoarte în care, după o cercetare minuțioasă s-au luat în considerare chestionarele completate de industriașii și comercianții de pe teritoriul Camerelor lor — , s-a ajuns în unanimitate la concluzia că legăturile economice cu România au o însemnătate deosebită. Iată ce se scrie în raportul Camerei de comerț și industrie din Cluj, întocmit în colaborare cu reprezentanții Camerelor din Brașov și Arad : „Înainte de toate, cumpănind însemnătatea economică a convenției comerciale din chestiune, credem că este necesar să observăm că, conform statisticii ungurești de pe anii 1882—1884, Ungaria exportează în România 2 1/2% din totalul exportului ei, iară Austro-Ungaria exportează în acea țară 6 1/2% din totalul exportului. Trebuie să observăm însă că, din produsele noastre industriale, mai bine de 14%, sau a șaptea parte, trece în România. Prin urmare, fiind exportul nostru atît de însemnat, din acest punct de vedere el reclamă deosebita noastră atențiune”⁸⁴. În continuare, în același raport se arată că aceste mărfuri sînt confecționate „conform cu trebuințele populației din acea țară, cu care sîntem în legături de sute de ani, ele sînt avisate a se vinde exclusiv pe piețele acelei țări și nici că se pot vinde pe alte piețe”⁸⁵. În același raport, se preciza că, „... pentru noi, reprezentanți ai industriașilor din Transilvania, mai are însemnătate și acea împrejurare; că acești articoli industriali în cea mai mare parte sînt produse ale industriei din Transilvania, cari s-au dezvoltat în decurs de o sută de ani și odată se găseau în stare înfloritoare, sînt produsele unei industrii sănătoase care merită să fie considerată, și care fără de piețele acestea ar fi amenințată să peară cu totul”⁸⁶. În concluzie, se apreciază că, în interesul industriei Transilvaniei, „... întreținerea neconturbată a legăturilor comerciale cu România are o însemnătate deosebită, acesta suntem datorii a o accentua, conform pozițiunii în care ne găsim”⁸⁷.

Necesitatea continuării legăturilor economice era susținută și în raportul Camerei de comerț și industrie din Banat. Opinii despre reînnoirea relațiilor comerciale, „păstrînd liberul import al cerealelor din România”, împărtășeau, „afară de unul singur, toți industriașii de mori și de spirit ai circumscripțiunii”⁸⁸.

În același timp însă, cercurile conducătoare ale Austro-Ungariei nutreau speranța că vor reuși să impună României o nouă Convenție,

⁸⁴ *Raportul Camerei de comerț și industrie din Cluj*, supliment la nr. 11 și 12, publicat în „Buletinul Ministerului Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor, București, 1 (1885), p. 176.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ *Raportul Camerei de comerț și industrie din Timișoara*, publicat în același buletin, p. 171.

care să servească și mai mult interesele claselor dominante din imperiu. Astfel, ele urmăreau ca această Convenție să asigure condiții pentru obținerea de către capitaliștii din Austria a unor profituri mari, care să depășească chiar pe cele obținute în timpul aplicării Convenției de la 1875, sacrificând astfel industria română. În acest sens, ziarul „Neue Freie Presse” din Viena scria: „Numărul prietenilor ce pledează pentru o înțelegere cu România nu se va completa decât atunci când noua Convențiune va asigura industriei noastre de export o pozițiune cel puțin analogă cu cea din Convențiunea expirată”. În același articol, se preciza: „Adversarii Convențiunii comerciale, cari sunt destul de numeroși la noi și care au în frunte pe agrari (moșieri — *n.n.*), nu vor putea fi învinși decât atunci când România va renunța la proiectele ei de a crea o industrie națională”⁸⁹.

Totodată, delegația guvernului austro-ungar urmărea să frneze și chiar să oprească importul unor produse din România, în interesul moșierilor maghiari. În tratativele purtate în acest sens la Viena și București (ianuarie 1885 și mai 1886), pretențiile guvernului austro-ungar s-au lovit de rezistența delegațiilor români: „Noi nu propunem a se cere condițiuni imposibile de acordat; însă iarăși nu putem admite ca noul tractat să fie o a doua edițiune revăzută și sporită în defavoarea noastră a actualei convențiuni. Vom face toate concesionile ce ne vor permite interesele noastre de țară agricolă și doritoare de a avea o industrie națională. Dacă însă monarhia vecină ar stărui în pretențiunea de a ne ține vecinic în stare agricolă, de a împiedica indirect înființarea oricărei industrii, atunci caută să ne resemnăm, să preferim tariful autonom”⁹⁰. La 12 mai 1886, Austro-Ungaria a rupt negocierile. Referindu-se la poziția României în această problemă, Mihail Kogălniceanu, în cuvîntul său în Adunarea deputaților, a spus: „Țara aceasta trebuie să aibă odată suveranitatea și a intereselor sale economice, ea ține să fie stăpînă la ea acasă, să arate că și ea are puterea ei, că nu are nevoie să cerșetorească nici tratate nici convențiuni”⁹¹.

La 1 iunie 1886, expirînd cei 10 ani de Convenție, Austro-Ungaria a interzis complet importul de animale și a impus mărfurile românești la o suprataxă de import de 30%. Astfel, a început războiul vamal împotriva României. Din acel moment, nici mărfurile din Austro-Ungaria nu s-au mai bucurat de vreun avantaj pe piața românească.

Prin repercusiunile grave asupra economiei de pe ambele versante ale Carpaților, războiul vamal a constituit o nouă dovadă peremptorie a importanței vitale pe care au avut-o legăturile economice dintre țările române.

⁸⁹ Citatul a fost reprodus în articolul: *Ziaristica austro-ungara, asupra viitorului tractat de comerț între România și Austro-Ungaria*, publicat în „Economia națională”, București, X (1886), nr. 52, din 29 decembrie 1886, p. 1226-1227.

⁹⁰ *Tratările pentru încheierea unui tractat de comerț cu Austro-Ungaria*, publicat în „Economia națională”, București, X (1886), nr. 17, din 28 aprilie, p. 388. Această poziție este relatată pe larg și în articolul de fond din „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, XLIX (1886), nr. 106, din 11/23 mai, p. 1.

⁹¹ „Monitorul Oficial. Dezbaterile Adunării Deputaților”, București, 7 februarie 1887, p. 516.

Analiza unui bogat material documentar i-a permis lui C. Göllner să formuleze următoarea concluzie referitoare la războiul vamal: „Cît timp a existat această unitate firească (între Transilvania și vechea Românie *n.n.*), seculară, nestingherită de frontiere convenționale, viața economică a Transilvaniei a fost înfloritoare, pulsînd un comerț intens prin trecătorile carpatine, adevărate artere ale vieții românești. Din momentul cînd viața economică a Transilvaniei a fost în mod silnic îndreptată numai spre apus, tăindu-i-se resursele și debușeurile din România, meseriile, industria și comerțul sînt ruinate”⁹².

Politica monarhiei austro-ungare de a frîna aceste legături a dus la sacrificarea unor ramuri întregi ale economiei transilvane și a avut consecințe negative și asupra economiei României, mai ales în domeniul creșterii vitelor.

Desființarea granițelor dintre România și Transilvania se impunea ca o necesitate obiectivă. Datorită economiei lor complementare, legăturilor de schimb intense, statornicite istoricește, cele două țări române nu se mai puteau dezvolta în continuare decît într-un tot unitar, într-un stat unic, liber și independent.

⁹² Carol Göllner, *Consecințele convențiilor vamale dintre Austro-Ungaria și România asu pra vieții economice a Transilvaniei (1875—1891)*, în „Studii”, XXI (1968), nr.2, p. 336.

LUPTA LUI OCTAVIAN GOGA PENTRU REALIZAREA STATULUI ROMÂN UNITAR

DE

V. CURTICĂPEANU

Poet și eseist, ziarist și orator strălucit, Octavian Goga a fost totodată și un remarcabil om politic, militant neclintit pentru cauza națională în epoca premergătoare desăvârșirii unității politice a poporului român.

În perspectiva istorică de astăzi putem desprinde trei etape esențial deosebite în activitatea politică tumultuoasă a lui Octavian Goga: cea pînă la unirea de la 1 decembrie 1918 și recunoașterea acesteia la conferința de pace de la Paris din 1920, apoi perioada care a urmat pînă în 1935, și ultima etapă, un episod de aproape trei ani, pînă la sfîrșitul vieții sale în 1938.

În anii 1922—1935 Octavian Goga s-a acomodat împrejurărilor politice din România interbelică, deținînd diverse demnități în stat, în mare parte cu caracter cultural, și avînd în general o poziție burgheză față de marile probleme care frămîntau epoca. În vălmășagul politic al anilor premergători celui de-al doilea război mondial, Octavian Goga s-a îndepărtat însă de idealurile luptei sale din tinerețe, alunecînd pe panta politicianismului retrograd și chiar în apele tulburi ale fascismului. Această evoluție condamabilă nu poate nega marea contribuție pe care a avut-o O. Goga la opera înfăptuirii statului român unitar din 1918.

Prima etapă, asupra căreia ne propunem să ne oprim în exclusivitate, poartă amprenta puternică a epocii de afirmare națională a românilor aflați sub stăpînirea monarhiei austro-ungare și a tendințelor de unire cu „țara”. Prin claritatea concepției sale politice și prin tactica sa de luptă dusă într-un răstimp de peste trei decenii, Goga se situează în tabăra cea mai radicală a burgheziei românești transilvănene din epoca „generației unirii”. Fermitatea cugetului și a acțiunilor sale în complexul împrejurărilor politice din anii premergători celui dintîi război mondial este determinată de condițiile în care s-a format personalitatea de mare sensibilitate poetică și de un înflăcărat patriotism.

Satele de pe văile Tîrnavelor, cutreierate de Goga în fragedă copilărie, i-au descoperit universul nesfîrșit de suferințe ale țărănimii împilate de veacuri de către nobilimea feudală maghiară, turnîndu-i în suflet amărăciune și revoltă. Istoria acestor suferințe, citită cu pasiune în cro-

nicile și hrisoavele aflate în casa părintească, l-a îndemnat să se aplece asupra trecutului frământat al țărănimii obidite.

Pe acest fond țărănesc, gustat cu nesăț de tânărul elev al Liceului unguresc din Sibiu, s-a altoit spiritul de independență moștenit din mediul său natal, din Râșinari, de la oierii și neguțătorii ținutului de margine al Sibiului, în permanent contact cu „țara”, unde ideea libertății și demnității naționale putea fi mai vie¹.

Goga intuiește sensul adine al împrejurărilor politice din Transilvania pe măsura contactului său tot mai intens cu frământările vieții publice. Prezența sa în 1891 la o manifestație organizată în gara Sibiului în favoarea procesului memorandiștilor este prima sa participare la viața politică. Versurile lui Andrei Mureșanu din nemuritorul *Răsunset*, intonate de mulțimile adunate cu această ocazie, i-au străfulgerat inima, dându-i puternice imbolduri de afirmare. De altfel „mișcarea memorandistă” din 1892, cu urmări prelungi, a constituit pentru Goga școala în care acesta și a făcut botezul focului pe cîmpul luptei naționale. Îndirjirea și-a cîștigat-o treptat, o dată cu pregătirea serbărilor „mileniului” în 1896, care aveau menirea să demonstreze atotputernicia stăpînirii aristocrației maghiare asupra poporului român majoritar, apăsător de veacuri. La acestea se adăugau umilintele pe care le simțea audiind orele de istorie la Liceul unguresc din Sibiu, părăsit în 1898, mutîndu-se la Liceul românesc din Brașov.

După terminarea liceului în 1900, ca student la Budapesta și membru al Societății studentești „Petru Maior”, pășește treptat în viața literară și politică. Încă din acești ani, Goga a devenit o speranță a intelectualității transilvănene, datorită poeziilor și articolelor publicate în presa vremii. În toamna anului 1904, Societatea „Transilvania” din București îi acordă bursa „Al. Papiu Ilarian”, cu scopul de a fi trimis pe timp de doi ani la Berlin și la Paris, „ca să se deprindă — după cum sublinia încheierea comitetului societății — cu limbile franceză și germană, de care are mare trebuință tineretul transilvănean la congrese și la încheierea unor raporturi cu oameni de știință străini în vederea dezlegării problemei naționale”².

După întoarcerea de la Berlin în 1905, Goga n-a mai plecat la Paris, rămînînd secretar al „Astrei” la Sibiu, unde a jucat un rol de seamă pînă la trecerea munților în București. La adunarea generală a „Astrei” ținută în august 1911 la Blaj, eveniment de mare semnificație politică pentru românii transilvăneni, Octavian Goga a rostit discursul intitulat *Curenți și idei în literatura ardeleană de la 1848 pînă în zilele noastre*. Pornind de la „puterea de evocare a trecutului”, Octavian Goga subliniază rolul pe care l-a avut *Răsunsetul* lui Andrei Mureșanu, „trîmbița fermecată prin care anul patruzeci și opt al neamului românesc își strigă lumii avîntul său spre ideal”. Goga asemuiește poeziile mari cu „niște capitole din istoria culturală, politică și socială a unui popor . . . În ele se oglindesc năzuințele și aspirațiile celor mulți”. Trecînd apoi la curentul înnoitor

¹ Cf. Je larg mănturisirile poetului din 1933 în cap. *Fragmente autobiografice*, publicate în vol. *Discursuri*, București, Tiparul Cartea Românească, 1942, p. 9—31; vezi și Octavian Tăslăuanu, *Amintiri de la „Luceafărul”* (1936), București; H. Teculescu, *Oct. Goga, 20 martie 1881 — 7 mai 1938. Jertfa de temelie a României noi*, București, 1938.

² Actele Societății „Transilvania”, din București, 1905, p. 202.

reprezentat în literatură de M. Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, apoi de Titu Maiorescu, poetul evocă rolul lui Slavici și Coșbuc în mișcarea de idei transilvăneană, a căror operă „își caută inspirația în atmosfera sanatoasă a vieții țărănești . . . , în simfonia nemărginită a durerii lor . . . , în comoara geniului popular”³.

Octavian Goga își făcuse debutul literar la sfârșitul anului 1897 în „Tribuna”, în care publică în 1900 energicul său protest împotriva calomniatorilor revoluționarului Avram Iancu, intitulat *In Calumniatores*, apoi în „Tribuna literară” și în „Familia”.

Din 1902 publică o serie de poezii, care îi aduc consacrară prin volumul tipărit în 1905. Este de fapt epoca în care prestigiul „Luceafărului”, a celei mai bune reviste a românilor din Austro-Ungaria, crește o dată cu fama poetului, acesta dându-i girul și fiind adevăratul ei promotor, cel care a atras în coloanele revistei pe cei mai de seamă literați ai timpului de pe tot cuprinsul pământului românesc.

Revolta înăbușită an de an în sufletul său sensibil se va manifesta sub forma versului, devenind încă din primii ani ai studenției unul dintre cei mai activi luptători pentru ideea națională⁴. Colaborările sale la „Revista ilustrată” a lui Ion Pop Reteganul, la „Tribuna” din Sibiu ori la „Familia” lui Iosif Vulcan din Oradea precedă activitatea literară de la revista „Luceafărul” din Budapesta, la afirmarea căreia a avut, alături de Octavian Tăslăuanu și Al. Ciura, un rol hotărâtor începând din 1902. „Luceafărul” devine sub îndrumarea lui Goga un steag de luptă națională care depășește sfera de preocupări literar-politice transilvăne. Revista a clădit o puternică punte între românii din ambele laturi ale Carpaților prin colaborarea unor scriitori și oameni de cultură, ca Nicolae Iorga, Mihail Sadoveanu, Șt. O. Iosif, Duiliu Zamfirescu, Vasile Pârvan, Ion Agârbiceanu, Maria Cunțan, Zaharia Birsan, Ion Lupaș, G. Murnu, Sextil Pușcariu ș.a. Aici își va publica Goga cele mai multe poezii, dând glas durerii unui întreg popor, făcând să răsună *Cîntarea pămîntului nostru* și vestind lumii timpurile izbăvirii. Poezia *Clăcașii* zugrăvește suferințele de secole ale poporului român, *Olțul* înalță suflul de revoltă al țărănimii împotriva opresorilor, *Plugarii* semnifică conturul răzbnării, iar *Apostolul* vestește timpurile ce vor să vină.

Se poate spune că opera literară scrisă de Goga pînă la unirea din 1918 reprezenta în întregime glasul răscolitor al eliberării sociale și naționale a românilor din monarhia austro-ungară. Goga și-a închinat lupta în primul rînd idealului politic și numai în al doilea rînd celui literar. „Eu m-am născut în această protestare spunea mai târziu Goga, m-am născut cu pumnii strînși, sufletul meu s-a organizat din primul moment pentru protestare, pentru revoltă, cel mai puternic sentiment care m-a călăuzit în viață și din care a derivat și formula mea literară”⁵.

Versul lui Goga apoteozează în împrejurări noi fermentul sădit de Andrei Mureșanu în *Răsunetul* din 1848, făcînd din opera sa o școală

³ Cf. *Serbările de la Blaj, 1911. O pagină din istoria noastră culturală*, Departamentul XI Blaj al Asociațiunii, Blaj, 1911, p. 248-259.

⁴ Cf. pe larg analiza acestei laturi a activității poetului în: Ion Dolu Bălan, *Octavian Goga, Opere*, I, Poezii, Ediție îngrijită, prefața, note, Ed. pentru literatură, București, 197, p. VII — CXXIII.

⁵ O. Goga, *Fragmente autobiografice*, în *op. cit.*, p. 14.

a revoltei conștiinței naționale. Crezul politic manifestat în poezia patriotică și socială l-a așezat pe Goga în prima linie de luptă a românilor din Transilvania antebelică. Literatura sa e ca o apă tămăduitoare pentru cititorii din cuprinsul monarhiei austro-ungare, e îndemn la luptă pentru românii de pretutindeni și mai ales speranță pentru timpurile viitoare. Poeziile lui Goga sînt adevărați psalmi naționali, roștiți de tineri și de bătrîni pe tot cuprinsul pămîntului românesc. Alături de versurile lui Coșbuc, poeziile lui Goga sînt citite cu nesăț și circulă pe văile și plaiurile Transilvaniei; în calea lor se încrucișează cu revistele și cărțile lui N. Iorga, trecînd munții în „vechea țară”.

Suflul nou al poeziei militante a lui Goga a fost remarcat de criticii literari ai epocii și de oameni de cultură de prestigiu. Deosebit de plastic caracterizează versul său Izabela Sadoveanu: „Voce tare, cu sonorități aspre, vibrante, un glas de apostol și de luptător, ce se servește de vers ca de o trîmbiță pentru deșteptarea sufletelor amorțite în indiferență sau în suferință! Un fior trece prin sufletul tuturor și fiecare ascultă glasul acesta nou, forma aceasta aspră, aproape barbară, dar plină de fior, de simțiri puternice, vibrînd departe în sufletele românești, ca glasul de aramă al unui clopot de alarmă și de deșteptare”⁶.

Marele critic literar Titu Maiorescu releva că „patriotismul a devenit unul dintre izvoarele poeziei lui Goga și-l inspiră în modul cel mai firesc”. În raportul pe care-l făcea în vederea premierii lui Goga de către Academia Română în 1905, Maiorescu arăta că „emoțiunile ce le simte și ce ni le transmite tînărul poet sînt izvorite din viața națională a acelei părți a României în care s-a născut și în mijlocul căreia a trăit, din viața românilor transilvăneni în faza ei de astăzi, caracterizată prin lupta împotriva tendințelor de asuprire etnică predominatoare”⁷. Nici lui Nicolae Iorga nu i-a trecut neobservat conținutul politic al poeziei lui Octavian Goga, așa cum apărea ea în 1904, cu „o vibrație pînă atunci neîntîlnită”⁸, considerîndu-l apoi nu „numai un poet local, ci unul național, plecînd de la sentimentele generale . . ., de la nemărginita dragoste pentru casa sa, pentru brazda sa, pentru biserica sa, pentru satul său, pentru ținutul său oltean și pentru țara sa ardeleană. El va iubi poporul românesc nu din datorie — sublinia N. Iorga —, nu din conștiință de cărturar sau din simpatie de artist, ci din iubirea trainică și veșnică pentru părinții de acasă, pentru frații de joc, pentru vecinii binecunoscuți, pentru preotul satului și pentru lăutarul satului, și de aici pentru toți oamenii satului, ținutului și țării sale ardelenе”⁹.

E. Lovinescu salută cu bucurie poezia lui Goga, pe care-l numește „lampadafor al ideii naționale”, subliniind că „poezia patriotică a acestuia nu se adresează trecutului, ci viitorului, într-un ton sibilinic impus de împrejurări concrete”¹⁰.

⁶ Izabela Sadoveanu—Evan, *Octavian Goga*, în „Impresii literare”, București, Edit. Minerva, 1908, p. 214—215.

⁷ T. Maiorescu, *Poeziile d-lui Octavian Goga*, în vol. *Critice*, III, București, Edit. Librăriei „Socec”, 1931, p. 297.

⁸ „Semănătorul” (1904), an. II, p. 179.

⁹ N. Iorga, *Istoria literaturii românești contemporane*, vol. I, București, 1931, p. 803.

¹⁰ Cf. E. Lovinescu, *Critice*, I, București, Edit. „Ancora”, 1925, p. 109—161.

G. Ibrăileanu îl considera în 1911 pe Oct. Goga poet poporanist, pentru că exprima în poeziile sale „mila pentru dezmoșteniți, ura pentru asupritori și speranța într-un viitor de răzbunare și de reparație . . ., sunînd din trîmbiți marșul redecșteptării și chemînd la luptă pentru sfărîmarea străvechilor lanțuri”¹¹.

Intrarea lui Octavian Goga în arena politică coincide cu schimbarea tacticii de luptă a burgheziei transilvănene prin adoptarea „activismului” de către Partidul Național Român. Noua formă de luptă a românilor împotriva dualismului le dădea putința să desfășoare o viață politică propriu-zisă prin intrarea în parlament a unui anumit număr de deputați.

Moartea lui Ion Rațiu, președintele P.N.R., în 1902, marchează o nouă orientare în viața politică a românilor transilvăneni. Alături de noul președinte, Gh. Pop de Băsești, în comitetul de conducere a partidului au intrat o seamă de elemente tinere, care au adoptat tactica participării active la viața parlamentară din monarhie. Trecerea la „noul activism” a însemnat totodată o reevaluare a forțelor politice, a însemnat impunerea pe primul plan de luptă a grupării „tinerilor oțeliți”, în frunte cu Octavian Goga, Vasile Lucaciu, Valeriu Braniste, Ilarie Chendi, Octavian Tăslăuanu, Ion Rusu-Șirianu, Gh. Bogdan-Duică ș.a.¹². „Tribuna” de la Arad, care ia locul celei din Sibiu în 1903, ca și „Libertatea” de la Orăștie sînt principalele organe de presă care militează pentru o luptă deschisă a P.N.R. Noua grupare promova o politică „prin noi înșine”, o politică națională bazată pe forțele sociale din Transilvania și manifestau dorința fierbinte de colaborare cu cele din România veche. În articolul din 3/15 mai 1903, publicat în „Luceafărul”, cel mai intransigent reprezentant al acestei grupări chema tînăra generație la luptă și o îndemna să păsească cu curaj pe drumul de la 1848¹³.

Conferința națională ținută la 10 ianuarie 1905 la Sibiu a stabilit oficial noua orientare a politicii P.N.R., alegînd „un Comitet național executiv”, din care făcea parte și Octavian Goga. În ciclul parlamentar din anii 1906—1910, sub guvernul Wekerle, deputații români au insistat pentru recunoașterea P.N.R. ca partid politic, au luptat împotriva politicii de asimilare forțată a românilor, s-au ridicat împotriva scoaterii limbii române din școli, administrație și justiție și împotriva inegalității¹⁴. Octavian Goga și-a exprimat cuvîntul răspicat, situîndu-se în fruntea acelei părți a burgheziei românești care a continuat tradițiile de luptă ale generației de la 1848. „Cuvîntul deputaților noștri — sublinia Goga în 1908 în săptămînalul său „Țara noastră” — noi l-am socotit totdeauna numai o expresie a aceluși sentiment de nemulțumire care stăpînește ridicarea poporului nostru. N-am cîștigat nicicînd cele cîteva fotolii pe seama noastră în palatul de pe malul Dunării decît ca mijloc de protestare mai evidentă în fața lumii pentru toate nedreptățile care ating neamul nos-

¹¹ Cf. G. Ibrăileanu, *Note și impresii*, Iași, Edit. „Viața românească”, 1920, p. 85—89.

¹² Cf. G. Moroianu, *Les luttes des Roumains transylvains pour la liberté et l'opinion européenne*, Paris, 1933, p. 177—180.

¹³ Cf. „Luceafărul”, an. II, nr. 10—11 din 1 iunie 1903, p. 174—177.

¹⁴ Cf. T. V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VIII, Sibiu, 1905, p. 223—856.

tru ... Cuvîntul rostit în parlament continua el cu îndrăzneala convingerii, cu inverșunarea dreptății jignite mai are o menire de mare însemnătate. În același timp cînd duce în afară, cînd arată în *sus* nedreptățile unui popor, el răsună și în *jos* și vine și ca o îndrumare, ca un îndemn celor rămași. Atitudinile de demnitate, de avînt repulsiv, accentele de energie și toate manifestările de protestare se coboară în sufletele miilor de oameni, care le primesc și le frămîntă”¹⁵.

Alegerile de deputați din primăvara și vara anului 1910 au constituit pentru Octavian Goga un moment de puternică afirmare pe arena politică propriu-zisă¹⁶. Candidînd din partea Partidului Național Român în ținutul arădan, în cercul Chișineu Criș, unde era bine cunoscut prin poeziile și articolele publicate în „Tribuna” din Arad începînd din 1905¹⁷, Octavian Goga s-a angajat într-o luptă electorală deosebit de dîră, datorită faptului că în același cerc candida contele Wenkheim, susținut de contele Tisza István, șeful Partidului Muncii, exponentul celor mai reacționare și mai puternice cercuri burghezo-moșierești ungare. Totodată el avea de luptat împotriva unor dificultăți cauzate de îngrădirile sistemului electoral cenșitar, care greva asupra posibilităților de afirmare a maselor românești, reducînd mult numărul alegătorilor din cele 18 comune care aparțineau cercului sãu electoral¹⁸.

Lupta politică a lui Goga se identifica cu programul burghezo-democratic al P.N.R. de introducere a unui regim democratic, vot universal, abrogarea legilor și ordonanțelor introduse de Apponyi împotriva școlilor românești, libertate de acțiune pentru P.N.R. ș.a.¹⁹.

La 10 aprilie Goga a avut cea dintîi adunare cu alegătorii, în prezența dr. Ion Suciu și a altor fruntași ai P.N.R. În drumul străbătut de la Arad la Chișineu Criș a fost întîmpinat cu entuziasm de țărănimea din împrejurimi, iar de la reședința cercului electoral pînă la locul adunării, Socodor, a fost condus de un convoi de peste 100 de trăsuri. La podul Crișului a fost salutat de un grup de țărani maghiari. Adunarea la care au participat aproape 7 000 de oameni a fost viu impresionată de cuvîntarea ținută de Octavian Goga. „Grăul d-sale — relața observatorul ziarului „Tribuna” răsună curat și pătrunde pînă la cei mai îndepărtați ascultători, iar limba d-sale măiastră curge ca o undă bogată și limpede deasupra mulțimei, răsfrîngînd frumusețea de gîndire și stil care farmecă, vrăjesc și captivează toate inimile”²⁰.

Campania electorală continuă apoi într-o serie de sate: Șiclău, Grăniceri și Pil, la Vârșand, Nădab, Sinteș ș.a. La Vînători participă și numeroși reprezentanți ai alegătorilor maghiari, iar la Șepreus, în ciuda

¹⁵ „Țara noastră” (1908), an. II, nr. 7.

¹⁶ Pentru această problemă am folosit materialul documentar *Contribuție la biografia lui Octavian Goga, alegerile de la Chișineu Criș din 1910*, pe care mi l au pus la îndemînă prof. Eugen Gluck și Magdalena Kovács, cărora le exprim vii mulțumiri.

¹⁷ Cf. M. Gluck, B. Farkas și E. Gluck, *Colaborarea literară a poezilor și scriitorilor de seamă la ziarele „Tribuna poporului”, „Tribuna” și „Românul”*, Arad, 1968, p. 41-46.

¹⁸ „Tribuna” (1910), nr. 86 din 18 aprilie, p. 5; nr. 166 din 6 august, p. 1.

¹⁹ „Drapelul” din Iugoș (1910), nr. 48 din 1 mai, p. 1.

²⁰ „Tribuna” (1910), nr. 70 din 30 martie, p. 4-5.

ploii, cei peste 2 000 de alegători dezbat problemele într-un mare entuziasm și veselie²¹.

Paralel, reprezentanții cercurilor guvernante ale lui Tisza desfășurau o zgomotoasă campanie electorală, folosind metodele proprii: teroarea și corupția electorală. În aceste împrejurări nu e de mirare că la Arad „alegerile au fost câștigate de contele Tisza prin 600 de voturi cumpărate și 900 de funcționari terorizați”, după cum remarcă ziarul opoziției, „Függetlenség”, din 15 iunie 1910²².

Atît presa românească, cît și cea a opoziției guvernamentale maghiare, relatează pe larg despre amestecul brutal al administrației în alegeri, despre maltratarile și arestările abuzive îndreptate împotriva candidaturii lui Octavian Goga.

În ziua alegerilor, 1 iunie, Octavian Goga a obținut 875 de voturi, Wenkheim 1 007, iar al treilea candidat, Lazar Z., 339²³. Potrivit prevederilor legii, a urmat o nouă alegere pentru ziua de 16 iunie, fiind nevoie de obținerea majorității absolute a voturilor. În timpul noii campanii electorale, autoritățile administrative „aplică cea mai mare teroare”, după cum sublinia Ștefan C. Pop, deputat la Șiria, în memoriul adresat organelor locale²⁴. Noua adunare populară de la Chișineu Criș, unde urma să ia cuvîntul Goga, a fost interzisă, cu toate insistențele alegătorilor români și maghiari de a fi ținută²⁵. De asemenea, la Zărand, Cintei, Nădab s-a făcut uz de forță, lui O. Goga nu i s-a permis să participe la adunare, fiind amenințat cu moartea²⁶.

În ciuda tuturor samavolnicilor, alegerile de la 16 iunie s-au desfășurat cu mai multă îndirjire din partea alegătorilor români, ceea ce reflectă numărul crescut al votanților lui Goga, de această dată ajungînd la 1 034. Dar mijloacele folosite de Partidul Muncii au asigurat mandatul reprezentantului său cu ceva mai mult de 200 de voturi²⁷.

Contemporanii n-au considerat evenimentele din aprilie iunie un eșec pentru P.N.R., ci, dimpotrivă, ca o pagină glorioasă în istoria luptelor naționale din părțile arădane.

Octavian Goga a zugrăvit aceste împrejurări cu talent în piesa *Domnul notar*, apărută în 1913. „Candidat de deputat (în 1910) în județul Arad — menționa poetul mai târziu —, trei luni de propagandă electorală mi-au dat prilejul să văd multe taine... Am crezut că sînt dator să dau acest tablou de frămîntare interioară a noastră sub apăsarea unei idei de stat străin”²⁸. Tipărită în mai multe ediții, în februarie 1911, piesa a fost jucată la Teatrul Național din București, producînd un efect puternic în conștiința publicului. Vorbînd despre succesul piesei, E. Lovinescu spune că aceasta a produs un entuziasm de nedescris, urmat de intonarea imnurilor „La arme”, „Deșteaptă-te, române!”, „Române, sus, în galeria

²¹ Ibidem, nr. 87, 22 aprilie, p. 93; 30 aprilie, p. 4-5.

²² Apud M. Glück, B. Farkas și E. Glück, *art. cit.*

²³ „Tribuna” (1910), nr. 108 din 2 iunie, p.1.

²⁴ Arh. st. Arad, fond Prefectura Arad, Actele vicecomitetului, nr. 10 065/1910, f.9.

²⁵ Ibidem, nr. 99 993/1910.

²⁶ Ibidem, nr. 10 065/1910, f.9.

²⁷ Cf. „Tribuna” (1910), nr. 116, 17 iunie, p. 4-5.

²⁸ O. Goga, *Fragmente autobiografice, op. cit.*, p. 26.

inflăcărată ; mișcare în presa de aici și de dincolo ; banchete la București și la Sibiu ; intervenția unei puteri străine ; frica dezlipirii României de la politica Triplei Alianțe . . .”²⁹.

Cu condeiul său de polemist, el a dezvăluit în permanență publicului din Transilvania politica șovină de maghiarizare forțată, ceea ce a făcut să fie în conflict continuu cu autoritățile guvernamentale. Legea școlară a lui Apponyi din 1907 a fost urmată de accente de protest în scrisul său, atrăgându-i procesul din 2 octombrie 1907 de la Curtea cu jurați din Cluj. Al doilea proces intentat împotriva sa a avut loc în anul următor pentru articolul *Generația nouă*, în care atacă sistemul de educație și de asuprire din Ungaria. În 1909, întorcându-se de la Viena, a fost victima unui arest preventiv pentru agitații politice împotriva statului, iar la 20 februarie 1912 a fost condamnat la închisoarea din Seghedin pentru motive asemănătoare. Impresionantă și demnă de amintit este scrisoarea lui Ady Endre cu titlul *Robia lui Octavian Goga*, publicată în gazeta „Világ” și reprodușă apoi în „Luceafărul”, în care poetul maghiar își manifestă protestul față de atitudinea oficialității și totodată simpatia față de „marele poet al românilor”, subliniind că-i trimite acestuia „salutul meu fratelui, salut de frate, dragoste, nobilului luptător”. „Robia lui Octavian Goga — sublinia Ady — e o viață și o libertate de invidiat, pe când soarta mea . . . e tristeță, moarte și plictiseală. Acum învăț din nou să umblu și să repășesc pe cimpul de luptă al celei mai sterpe societăți, căutându-mi postul meu de silă, ca și când m-ar duce într-un spital de ciумаți”³⁰.

Tendențele de atragere a fruntașilor români din Transilvania atât de partea cercului politic de la Belvedere, cât și de cel al lui Tisza, a creat în rîndurile P. N. R. o vie dispută în anii 1910 — 1911, care amenința la un moment dat cu seziunea. Față de tentativele lui Tisza de a angrena în politica guvernului maghiar pe unii fruntași ai P. N. R., soldate cu tratativele purtate de Ion Mihu în anii 1910—1911³¹, cei mai radicali militanți români s-au pronunțat împotriva. În iunie 1910 Octavian Goga exprimă, în articolul *Izolarea noastră*, deosebit de limpede această poziție : „. . . În împrejurările actuale, politica Partidului Național Român, neavînd nici un punct de atingere și fiind diametral opusă credințelor proferate de partidele istorice maghiare, orice colaborare cu ele este inadmisibilă. . . Astăzi programul nostru de viață — continua el — nu poate fi decît *izolarea*”³².

În toamna anului 1913 sint reluate tratativele dintre guvernul Tisza și P. N. R., în condițiile medierilor lui C. Stere între cele două părți. Acum Octavian Goga are, împreună cu Vasile Lucaciu, un rol important în alcătuirea unui comitet de zece, care urma să ducă tratativele cu contele Tisza prin trei delegați, aleși în persoanele lui Teodor Mihali, Iuliu Maniu și Valeriu Braniște³³. Cum era de așteptat, tratativele, sistate în februarie

²⁹ E. Lovinescu, *Critice*, vol. I, p. 138.

³⁰ Apud „Luceafărul” (1912), p. 100.

³¹ Cf. Dr. Ioan Mihu, *Spicuri din gîndurile mele politice, culturale, economice*, publicate cu un studiu biografic de prof. Silviu Dragomir, Sibiu, 1938, p. 85—156.

³² Art. *Izolarea noastră*, în Arh. O. Goga, I, mss. 18, în Bibl. Academiei, Secția manuscrise (subl. ms.).

³³ Ion Rusu-Abrudeanu, *Păcatele Ardealului față de sufletul vechiului regal. Fapte, documente și facsimile*, București, 1930, p. 304—306; Cf. și *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, București, 1968, p. 114.

1914, n-au dus la nici un rezultat, deși aceasta a provocat îngrijorare atât la Viena, cât și la Budapesta și la București. E ușor de presupus că adeziunea grupării radicale în frunte cu Goga la purtarea tratativelor a fost posibilă datorită insistenței guvernului de la București, care își avea calculele sale politice. În directă legătură cu aceasta era colaborarea mai apropiată, mai largă pe care cei doi luptători — Goga și Lucaciu — intenționau s-o desfășoare cu frații de peste Carpați.

Înteruperea tratativelor cu guvernul maghiar la începutul anului 1914 a dezvăluit tendințele de autodeterminare manifestate în preocupările grupului radical al transilvănenilor în frunte cu Octavian Goga, tendințe care au provocat o mare neliniște în parlamentul maghiar, exprimată în presa din Budapesta și dintr-o serie de orașe europene ³⁴.

Exprimarea deschisă a crezului care, în esență, reprezenta idealul întregului popor se manifestă acum și în poziția fermă de combatere a moderațiunii unui Ion Slavici sau Eugen Brode ori prin infierarea unor capitulanți ca prelații Vasile Mangra, I. Burdea, Vasile Hossu, a lui Iosif Siegescu și Moldovan Gergely. Articolele publicate în presă sub titluri ca *Un fals Coriolan*, *A murit un om*, *Drumeți întârziați*, *Fumeză putregaiul*, *O nouă morală*, *Învățămintele*, *Renegatul* ș. a. sînt veritabile filipice împotriva unor elemente slabe, capitulante, care au abandonat lupta.

În anii premergători războiului, problema românească din monarhie începu să inspire din ce în ce mai multă îngrijorare în cercurile politice de la Pesta și Viena. Pacificarea românilor era una dintre preocupările de competență ale politicii imperiale în scopul înlăturării obstacolului care se punea în calea colaborării cu România, în fața conflictului european ce se anunța.

Dar, în noile împrejurări, totul era zadarnic. Nemulțumirile românilor căpătaseră o expresie amenințătoare. „Părea că în acești ani — după cum observa Goga — se anunță ceasul dezrobirii, iar ideea unirii tuturor românilor devenise o axiomă de psihologie populară. Pentru opinia publică întregă — continua Goga — și pentru întrunirile de țărani, orientarea politică se concentra într-o singură lozincă: « Soarele nostru răsare la București »” ³⁵.

La începutul anului 1914, cînd spectrul războiului părea tot mai apropiat în atmosfera politică a Europei, Octavian Goga și, alături de el, alți scriitori și oameni de cultură luptau pentru întărirea credinței poporului în realizarea idealului național. În martie același an, cu prilejul banchetului oferit de „Societatea română” din Sibiu în onoarea succesului dramei *Domnul notar* pe scena Teatrului Național din București, poetul evoca trecutul și tradițiile întregului popor și perspectiva idealului de mîine, încrederea în izbîndă ³⁶.

Anul 1914 constituie pentru Goga momentul cînd el își dă seama pe deplin că românii din monarhie singuri nu pot realiza un act politic important fără participarea întregului popor român. Această convingere, care s-a întărit în conștiința marelui poet treptat, a făcut ca la sfîrșitul anului

³⁴ Cf. Șt. Pascu, *Marea adunare națională de la Alba-Iulia, Incununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968, p.244.

³⁵ Octavian Goga, *Pagini din luptele ardelenilor pentru unire*, 1927, p. 1—2.

³⁶ Cf. „Românul”, an. IV, nr. 62 din 18/31 martie 1914.

1911 să-și schimbe tactica de luptă politică de pînă atunci. Împreună cu dr. Vasile Lucaciu demisionează din Comitetul Partidului Național Român, făcînd publică următoarea declarație din 23 decembrie același an, adresată președintelui P. N. R. : „Subsemnații, cîștigîndu-ne convingerea că ideea unității politice a neamului trebuie să îndrume toate conștiințele în aceste zile istorice, sîntem incredințați că programul Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria nu mai corespunde exigențelor naționale impuse de împrejurările schimbate.

Pentru păstrarea libertății noastre de acțiune deci, vă rugăm, domnule președinte, să ne primiți demisia din Comitetul executiv al partidului.

Vă trimitem această hotărîre, care e un act de conștiință ce trebuia să vie. Viitorul și destinul neamului ne vor arăta dacă e dreaptă cărarea noastră. Noi însă alta nu vedem”³⁷.

Prin această declarație publicată în presa timpului, cei doi luptători arătau lumii că programul și tactica de luptă a P. N. R. erau depășite de evenimente și îndemnau la acțiuni deschise, de proporții largi, împotriva statului dualist, pentru realizarea „ideii unității politice” a întregului popor român.

Faptul avea o semnificație deosebită în Transilvania și producea totodată un puternic reviriment în mișcarea *iredentistă* din sudul și estul Carpaților. Venind din acele părți unde soarele nu răsărea pentru ai săi, unde Mureșul și Crișurile purtau pe undele lor numele de jale, de unde Oltul încins cu lanțuri de împăratul aduce în vechea țară durerile unei robii de veacuri, Goga găsea un cîmp larg de acțiune și azeziunea maselor largi la realizarea idealului național.

„Degrabă mi s-a lămurit — mărturisirea Goga mai tirziu — suprafața vastă a noului crez : în conștiința obștească a românismului, dincolo de frontierele vremelnice, ca un reflex al instinctului popular și ca o rezultată a evoluției de veacuri, se înstăpînise în toate inimile lozinci *unirii*”³⁸.

După trecerea sa în România, secundat de Simion Miudrescu și de alți patrioți, Octavian Goga se îndreaptă spre formarea unei „legiuni ardelenice”, alcătuită din refugiații transilvăneni și din ostașii proveniți din armata austro-ungară³⁹. În primele luni ale anului 1915, legiunea număra circa 5 000 de oameni. Îndemmurile și chemările îndreptate către românii din armata austro-ungară duc la îngroșarea numărului celor care se înrolează în legiunea proiectată de Octavian Goga. Dezertorii din armata austro-ungară ajung la sfîrșitul anului 1915 la 26 251⁴⁰. Legiunea intenționa să introducă în Transilvania „cărți revoluționare” pentru a pregăti o răscoală a poporului român atunci cînd marșul armatei române nu va mai putea fi oprit.

În același timp el organizează o campanie susținută împotriva puterilor centrale, cu principală țintă de atac guvernul lui Tisza militînd în același timp pentru ieșirea României din alianța puterilor centrale și

³⁷ „Românul”, Arad, din 23 decembrie 1911.

³⁸ Octavian Goga, *Ideea națională*, în *Mustul care fierbe*, București, 1927, p. 21.

³⁹ „România Mare”, an. I, nr. 21—23 din decembrie 1914; sub red. prof. univ. Miron Constantinescu și prof. univ. Șt. Pascu, *Desavîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, Ed. Acad. R. S. România, 1968, p. 121.

⁴⁰ Cf. Șt. Pascu, *Marea Adunare națională de la Alba Iulia, încununarea ideii, a tendințelor și a tulpelor de unitate a poporului român*, p. 256.

alăturarea la Antantă și, pe de altă parte, contribuind la intensificarea activității „Ligii culturale”, care din 24 decembrie 1914 devine „Liga pentru unitatea politică a tuturor românilor”, consacându-și programul în mod deschis luptei pentru întregirea României. Semnificativ este și faptul că în fruntea ei sînt acum transilvănenii proaspăt sosiți la București : dr. Vasile Lucaciu, care deține funcția de președinte, iar Octavian Goga și Simion Mîndrescu membri în comitetul de conducere. Umăr la umăr cu fruntași de seamă ai vieții culturale și publice din vechea Românie, ca Nicolae Iorga, rectorul universității Toma Ionescu, Take Ionescu, Nicolae Filipescu, Mihail Sadoveanu, Barbu Ștefănescu-Delavrancea, dr. I. Cantacuzino, N. Titulescu ș. a., Octavian Goga organizează în perioada neutralității întruniri publice, conferințe, manifestații, scriind articole, broșuri etc. în principalele orașe din țară⁴¹.

Volumele publicate de Octavian Goga în București : *Însemnările unui trecător*, *Ne cheamă pămîntul* (1909), *Din umbra zidurilor* (1913), *Strigăte în pustiu*, *Cuvinte din Ardeal într-o țară neutră* (1915), *Cîntece fără țară* (1916), sînt sinteza unor apeluri la lupta pentru eliberarea politică a românilor subjugăți.

Glasului Goga a răsunat cu putere la adunările publice în care a combătut absolutismul și a îndemnat la acțiune. „Austro-Ungaria este un conglomerat etnic, alcătuit din popoare cu menire deosebită — sublinia Goga în discursul său ținut la Galați — iată de ce zdrobirea împărăției habsburgice, curățirea acestui cancer moral de pe trupul Europei, este o adîncă datorie de salubritate internațională”⁴². La întrunirea „Ligii culturale” din 15 februarie 1915 din sala „Dacia”, el arăta calea de luptă a transilvănenilor, subliniind că „pentru viitorul nostru politic nu este decît un singur punct de sprijin, un singur punct fix pe care ne putem rezema. Acest punct fix este regatul fraților noștri liberi . . . , că viitorul Ardealului este în ranița soldatului român”⁴³.

„Solii acestei convingeri — continua Goga în cuvîntarea sa — ne-au făcut pe noi, o seamă de ardeleni, în momentul cînd ne-am hotărît să rupem toate legăturile cu ocrotire vitregă și să venim aici, în mijlocul d-voastră, ca să vă strigăm la toate răspîntiile și în tot ceasul : *nu ne mai lăsați pradă multurului cu două capete, veniți să ne scăpați . . . Ardealul întreg crede și vă așteaptă*”⁴⁴.

În discursul ținut la întrunirea „Ligii culturale” de la Iași, el atrăgea atenția publicului că „trebuie ascultat glasul care se desprinde ca o rugăciune din miile de căsuțe umile, unde se chinuiește, se zbate în așteptare și îndoială, în speranță și credință sufletul a patru milioane de români care sînt robiți”⁴⁵. Întrevăzînd evenimentele ce se anunțau, Goga își manifesta cu aceeași ocazie nestrămutata sa credință în perspectivele viitorului : „. . . Din acest oraș al unirii de ieri, acum, cînd ne cutremură

⁴¹ Cf. *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, p. 155.

⁴² Octavian Goga, *Strigăte în pustiu. Cuvinte din Ardeal într-o țară neutră*, București, 1915, p. 195.

⁴³ *Ibidem*, p. 201.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 189.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 195.

fiorul unirii de mâine, să exprimăm, prin rostul meu slab, sentimentele de nemărginită alipire alor patru milioane de români robiți . . . ”⁴⁶.

În fața pericolului care amenința țara din toate părțile, Goga găsea potrivit să împărtășească îndemnul său de a se trece la acțiune : „România trebuie să se manifesteze cu fermitate sublinia el, în scopul apărării țării și eliberării fraților subjugați. L-a impresionat profund tabloul care-l oferea în preajma războiului refugiații transilvăneni, „care rătăceau — după cum remarcă el — cu miile în capitală și prin orașele de provincie. Sufletul acestora e, poate, cel mai zbuciumat vulcan din frământarea care stăpânește astăzi continentul. . . Ei și-au dat seama că aici, la București, se hotărăște soarta neamului întreg și au simțit acolo, în satul lor, chemarea acestui oraș care le înfierbîntă sîngele. Ei au venit în țară — spune Goga — ca să se ceară acasă la petecul de moșie la căsuța din bătrîni. Ei au dincolo părinți și copii, speranțe și morminte. . . Singurul lor crez politic este. . . ocuparea pămîntului rămas din putredul imperiu vecin. Atîta vor, atîta cer”⁴⁷.

În perioada neutralității (1914—1916), poetul a luptat din răsuferință împotriva monarhiei austro-ungare. Frământările sale dramatice din această epocă sînt cuprinse în simbolicul volum *Cîntece fără țară*, publicat în București în 1916 și al cărui conținut e sintetizat în poezia *Latinitatea strigă în tranșee*, în versuri de un puternic dramatism.

În calitate de colaborator al ziarului „Epoca” din București, Goga conducea rubrica „Ardealul vorbește”, publicînd articole, poezii, chemări înflăcărâte la luptă pentru dezrobirea fraților.

După intrarea României în război, Goga, împreună cu fratele său Eugen, îmbracă uniforma de soldat și se înrolează în Regimentul 8 infanterie, plecînd pe frontul dobrogean. În timpul retragerii în Moldova, din ordinul generalului Prezan este mobilizat în biroul de propagandă pentru armată. În condițiile grele ale războiului, Octavian Goga face parte din grupul de intelectuali care pun bazele și susțin cu înflăcărare ziarul „România”, organ al apărării naționale, la 2 februarie 1917. Rolul poetului la fundarea ziarului reiese din scrisoarea lui E. Lovinescu, pe care i-o adresează la 3 februarie 1917 și în care îi scria : „Te felicit pentru apariția ziarului România”⁴⁸. Printre colaboratorii acestui ziar de mare însemnătate politică pentru perioada războiului întîlnim nume prestigioase de scriitori și oameni de cultură, ca M. Sadoveanu, B. Ștefănescu-Delavrancea, Ion Simionescu, I. U. Soricu, Al. Vlahuță, Ion Agîrbiceanu, Ion Minulescu, Lucian Blaga, V. Voiculescu, A. T. Stamatiad, O. C. Tăslăuanu, Ion Vineanu, George Ranetti, Eugen Goga, Zaharia Bîrsan, I. Petrovici, D. Botez ș. a. În editorialul primului număr, intitulat *Spre biruință*, Octavian Goga definea astfel crezul de luptă al tuturor colaboratorilor revistei : „Pe cîmpul întins, unde se prind în mînunchi puterile de apărare ale unui neam, venim astăzi și noi, o seamă de

⁴⁶ *Ibidem*, p. 196.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 201.

⁴⁸ Scrisoarea lui E. Lovinescu către O. Goga din 3 februarie 1917 mi-a fost accesibilă datorită amabilității lui Constantin Bucșan, cercetător la Inst. „N. Iorga”, nepotul poetului, căruia îi aduc vii mulțumiri.

oameni ai condeului. Cetitori de gânduri și făuritori de visuri, unde trecătoare din valul statornic al sufletului românesc, cerem o părțică de muncă pentru pregătirea marelui praznic. Vrem să ne semănăm credința pe tot cuprinsul acestui pământ, să vorbim cu soldatul și cu civilul și să ne facem, de-a lungul satelor și orașelor, vestitorii cîntecului de biruință, care urzește ceas cu ceas. Vom vorbi limpede și fără înconjur, dîndu-ne seama că încrederea cu care am fost cinstiți de către cei chemați să recunoască energiile țării pretinde cuvinte drepte și cere slujba adevărului. Vom spune astfel în aceste pagini tot ce așteptarea zilelor viitoare ne va coborî în suflet”⁴⁹. Ca redactor al ziarului „România”, Octavian Goga a desfășurat o muncă politică intensă, informînd opinia publică asupra merului evenimentelor internaționale și a situației de pe front, a dezvăluit țelurile cotropitoare ale puterilor centrale. Cuvîntul profetic al lui Goga a imprimat nota patriotică și democratică în coloanele ziarului „România”, mobilizînd masele și îmbărbătînd pe ostașul din tranșee la luptă pentru apărarea pămîntului strămoșesc.

Referindu-se la soarta grea a țării, în același articol scria : „Vrăjmașul a călcat hotarele țării, jumătate din pământ e sub copitele cailor lui. De-a lungul cîmpiilor mănoase calcă iarăși cetele de pradă, satele albe ard pe întinderea Munteniei . . . , în vreme ce Ardealul, ud încă de singele nostru, e mai mut ca oricînd . . . Și cu toate acestea, nu sîntem înfrinți . . . Cu trupul sănătos, dezmeticit de pumnul vrăjmaș, poporul nostru și-a îndoit mijlocul o clipă ca să se ridice cu o vigoare înzecită. Înfiptă în țara Moldovei ca într-o cetate de piatră, oastea noastră, avînd apa Siretului în față și crestele Carpaților în spate, re’ușie astăzi după zidul baionetelor, ascuțindu-și fulgerele de minic. Este o suflare nouă de viață care renaște, rîndurile se primenesc, sprijinul tovarășilor crește, speranța filiiie proaspătă și întinerită peste steagurile ciuruite de gloanțe”⁵⁰.

Simțind marea chemare ce revenea în acele clipe mărețe oamenilor condeului în ale căror prime rînduri se înrolase, poetul spunea în continuare : „Ne vom închina cu smerenie în fața țăranului trudit, vom pipăi durerile lui, îi vom cînta vitejia neasemănată, lămurindu-i binefacerile pe care și le-a răscumpărat cu singele cald scurs pe ogoarele țării. Vom dezveli tuturor cruzimile ticăloase ale cotropitorilor și vom lovi cu patimă în tăciunarii care plimbă cărbunii aprinși de-a lungul unui pământ prin muncă și vrednicie . . .”⁵¹.

Prezența activă a lui Goga în paginile ziarului poate fi urmărită prin numeroase articole și poezii cu semnificații adînci. „Legenda superiorității sufletești și a culturii de la Berlin — scria el în articolul *Ne învață Mărășestii* — s-a evaporat în fața sătenilor de la Tîrgoviște, care au pornit la atac în cămăși și cu capetele goale, creînd în jurul lor o atmosferă de vitejie clasică, smulsă parcă din cele mai strălucite pagini ale antichității greco-romane”⁵².

Credința nemărginită în biruința cauzei naționale i-a dat forța de inspirație în anticiparea izbînzii pe care o dorea la începutul anului 1917,

⁴⁹ O. Goga, *Spre biruință*, în „România”, an. I, nr. 1 din 2 februarie 1917, p.1.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² O. Goga, *Ne învață Mărășestii*, în „România”, an. I, nr. 138 din 8 august 1917, p.1.

„printre zidurile fumegînde ale Albei-Iulii”, sub a cărei „lumină orbitoare vrem să ni se frîngă condeiful în ziua cea mare”⁵³.

Deși Octavian Goga nu avea o funcție politică propriu-zisă în guvernul de la Iași, el se învîrtea în cercul oamenilor politici de la cîrma țării, avea relații strînse cu aceștia și, neoficial, i s-au încredințat misiuni diplomatice de mare răspundere mai întîi în Rusia, apoi în Franța.

Prima mențiune documentară asupra trecerii sale în Rusia o avem din 26 martie 1917 pe la Ungheni⁵⁴. La 2 aprilie se afla la Petrograd, iar la 27 aprilie același an i se elibera o viză de către organele rusești, în care era menționat în calitate de curier diplomatic al guvernului român. În aceste călătorii a intrat în contact, după mărturiile unor contemporani, cu prințul Lvov și cu Miliukov. La 8 mai se găsea la Iași, unde, cu ocazia unei mari întruniri a prizonierilor întorși din Rusia, a ținut o cuvîntare. La 11 august 1917 face o altă călătorie în Rusia, ca la 24 august să se înapoieze pe la Ungheni. Potrivit vizei din 22 ianuarie 1918 Goga se găsea la începutul anului în Odesa, iar la 7 martie același an obținea din partea Comitetului executiv central al deputaților soldaților, muncitorilor și țărănilor din Odesa aprobarea de înapoiere în țară.

Vara anului 1917 a fost deosebit de activă pentru Octavian Goga în diferitele centre ale Rusiei: Kiev, Petrograd și Odesa pentru a negocia în favoarea repatrierii prizonierilor transilvăneni și bucovineni în scopul înrolării lor alături de armata română împotriva Austro-Ungariei. Sosirea la Iași la începutul lunii iunie 1917 a primelor detașamente ale voluntarilor români din Rusia e salutată cu bucurie de înfocatul patriot și considerată ca începutul realizării întregirii naționale — din punct de vedere militar, ceea ce pe plan spiritual exista dintotdeauna: „unitatea lor deplină”⁵⁵.

La începutul anului 1918 colabora cu „Biroul ardelean-bucovinean”, care se ocupa de soarta corpului de voluntari ce se organiza aici⁵⁶. La 21 ianuarie 1918 Octavian Goga face parte, alături de I. Meșeanu, G. Baiulescu, Iancu Nistor, Al. Lapedatu, O. Ghibu, V. Deleu, M. Popovici, Sever Boeu, O. Tâslăuanu, din „Comitetul românilor refugiați din Austro-Ungaria” aflați în România, la care au fost atrase și organizații ale voluntarilor aflate pe teritoriul rus, care urma să reprezinte pe românii prizonieri în alianța naționalităților din Kiev⁵⁷. Acest organ a fost recunoscut de guvernul român din Iași la 26 ianuarie 1918 și sprijinit⁵⁸.

În contactele pe care le-a avut cu realitățile din Rusia, Octavian Goga a înțeles mai mult decît alți emigranți uriașele transformări sociale și politice ce se profilau aici. Referindu-se la urmările evenimentelor de la Petrograd din iarna anului 1917, el sublinia că „un neam de 180 de milioane, pe o întindere nesfîrșită, frămînta toate valorile de cugetare ale uma-

⁵³ Ibidem, nr. 1 din 2 februarie 1917, p.1.

⁵⁴ Informațiile sînt culese din *Pașaportul pentru străinătate nr. 126 575*, eliberat de Ministerul de Externe al Regatului României la 24 decembrie 1916 pe numele Octavian Goga, publicist, în arhiva lui Constantin Buceșan.

⁵⁵ O. Goga, în „România”, an. I, nr. 123 din 7 iunie 1917.

⁵⁶ Elie Bufnea, *Formațiile de voluntari, în Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918-1928*, vol. I, p. 123.

⁵⁷ „România nouă”, an. II, nr. 8 din 24 ianuarie 1918.

⁵⁸ Al. Lapedatu, *Domnul Sănt-Aulaire și românii refugiați din Austro-Ungaria în timpul marelui război*, în „Generația unirii”, nr. 14-15, aprilie-mai 1930.

nității”⁵⁹. Modul cum vedea și judeca el revoluția rusă din februarie reiese limpede în *Memoriul*⁶⁰ pe care l-a prezentat ministrului de externe al Rusiei, Pavel Miliukov, în primăvara anului 1917. „Am venit la Petrograd scria Goga — condus de sentimentul de pietate ce a simțit umanitatea întreagă în fața revoluției rusești. . . Mișcarea liberatoare a poporului rus reprezintă un pas înainte pe care societatea modernă îl face pe scara evoluției de simțire. . .”. „Cu aceste sentimente — continua Goga — privim noi, democrații români, mișcarea recentă din Rusia, pe care cu bucurie o vedem canalizându-se în cadrul ordinei de stat pentru stabilirea unor raporturi de viață nouă. Realizându-se în mod practic aici, pe principiile revoluției rusești, noi vom vedea pe viitor în Petrograd al doilea Paris, care dă umanității a doua pagină glorioasă din istoria universală modernă”.

Ca reprezentant al unui popor apăsător de veacuri, Octavian Goga își exprima în același memoriu adevărată dezamăgire față de marea răsturnare socială și politică din Rusia astfel: „Revoluția rusească găsește în sufletul nostru de țărani și proletari intelectuali, degajați de orice balast feudal, ecoul celei mai strînse înrudiri sufletești . . . De aceea astăzi, cînd vedem steagul roșu pe străzile Petrogradului, sufletul nostru resimte impulsurile unei alipiri fraterne . . .”.

Ținînd seama de împrejurările politice de la începutul anului 1917, cînd situația românilor era încă neclară și deosebit de dificilă, memoriul avea în vedere două țeluri: în primul rînd, de a se ajunge la îmbunătățirea raporturilor dintre guvernele României și Rusiei și în al doilea rînd, de a se obține acordul pentru organizarea prizonierilor români din armatele austro-ungare aflați în Rusia și înrolarea lor în război alături de Antantă. Goga sublinia în memoriu că „actualele raporturi româno-ruse nu sînt pe deplin lămurite, că asigurările d-lui Brătianu nu sînt liniștitoare și că, prin urmare, trebuie căutat un mijloc de a forța mina guvernului pentru a realiza cu o oră mai curînd „declanșarea noii ofensive. Dar chestiunea asupra căreia autorul memoriului insistă în mod deosebit e cea de-a doua, care pentru el are o importanță de ordin moral, anume „angajarea românilor prizonieri din Rusia la o manifestație în contra Austro-Ungariei. Cauza ruso-română — subliniază el — ar cîștiga un mare aplomb moral și o justificare politică superioară în momentul cînd s-ar putea recruta un mare număr de voluntari între prizonierii din Rusia cu angajamentul de a lupta contra țării lor de ieri.

Acest lucru l-ar putea face guvernul rus sau cel român. Al doilea, mai greu în momentul de față, ca să nu-și descopere jocul diplomatic față de puterile centrale. Ar fi deci o datorie a guvernului rus ca dînsul să ia asupra sa imediat chestiunea, fiindcă orice pierdere de timp e o greșeală. El ar putea organiza deci o misiune care să meargă în Rusia să recruteze voluntari, în timp ce administrația de acolo, prin anchetele locale, ar fixa garnizoanele unde se găsesc prizonierii români, rămînînd ca aducerea lor în România să se facă în momentul cînd ea ar intra în acțiune”. Goga aprecia

⁵⁹ O. Goga, *Petrogradul revoluționar*, în „România”, an. I, nr. 115 din 30 mai 1917, p. 1.

⁶⁰ Memoriul mi-a fost pus la dispoziție de văduva lui Oct. Goga, doamna Veturia Goga, căreia îi exprim mulțumiri. Se găsește în arhivele Muzeului de la Cîncea. Textul este o copie dactilografiată a documentului, făcîndu-se

în același document că „valoarea militară a acestor militari în caz de război ar fi deosebit de mare, ținând seama că războiul s-ar purta pe teritoriul cunoscut de ei în toate amănunțele”.

După evenimentele din primăvara anului 1918, Octavian Goga a fost nevoit să se înapoieze la Iași pentru a se pregăti în vederea plecării spre apus, în capitala Franței. Trecînd prin Rusia și Suedia, el ajunge la Londra, apoi la 30 septembrie la Paris. Aici s-a angajat de la început în prima linie de luptă, alături de emigranții din toate provinciile românești. În împrejurările în care cea mai mare parte a teritoriului României era ocupat de trupele puterilor centrale, iar asupra românilor din Austro-Ungaria se exercita o politică opresivă accentuată, acțiunile din țară pentru unitatea politică sînt sprijinite de cele organizate peste hotare, în primul rînd în Franța.

La Paris luase ființă mai întii „Comitetul național al românilor din Austro-Ungaria” la 30 aprilie 1918, apoi „Consiliul național român” la 6 septembrie același an. În numărul din 1 octombrie 1918, ziarul „La Transylvanie” publica un amplu articol care îndemna la unirea tuturor forțelor emigrației din Franța pentru cauza națională. La propunerea lui Octavian Goga, într-o ședință comună a celor două organizații ținută la 3 octombrie, se ajunge la crearea „Consiliului național al unității române”.

Comitetul executiv ales are în frunte pe Take Ionescu, președinte, pe Octavian Goga, Vasile Lucaciu, Jean Th. Florescu și dr. C. Angelescu, vicepreședinți.

Acest organism politic al tuturor românilor emigranți din Paris avea să îndeplinească rosturile unui guvern român în exil. De la început el a militat cu toate forțele pentru marele ideal al unirii și a stabilit legături oficiale cu țările Antantei, fiind recunoscut de către guvernele Franței (12 octombrie), S. U. A. (6 noiembrie), Angliei (12 noiembrie) și Italiei (19 noiembrie)⁶¹.

În discursul ținut cu prilejul constituirii „Consiliului național al unității române”, Octavian Goga face unele constatări deosebit de semnificative asupra evoluției evenimentelor politice din momentul respectiv. După ce expune situația tragică lăsată de războiul pustiitor pe pămîntul românesc, el arată că, „în mijlocul ruinelor glorioase, două idei luminoase se profilează în România de azi: *principiul național cu valoarea sa integrală și principiul democratic, cu toate consecințele sale firești . . . , devenite astăzi o religie populară*”⁶².

Ideile democratice de care era pătruns Goga în acest discurs reies în evidență din critica pe care o face guvernului român de la Iași din convingerea sa fermă că „poporul român, popor de țărani, nu poate fi guvernat decît de impulsurile concepțiilor democratice cele mai înaintate”. În finalul discursului schițează țelurile urmărite de „Consiliul național român” în următoarele trei direcții: 1) informarea pe cît posibil a opiniei publice din Occident asupra revendicărilor române, arătînd lumii întregi legitimitatea lor și asupra jertfelor imense ale poporului nostru vitregit de soartă; 2) colaborarea publică într-o strînsă intimitate cu celelalte naționalități din Austro-Ungaria, putere a cărei dispariție este indicată prin cele mai ele-

⁶¹ Cf. *Actes et documents concernant la Question Roumaine*, Paris, Imprimerie Paul Dupont, 1918, p. 35—36.

⁶² *Ibidem*, p. 32.

mentare sentimente de curățenie morală și internațională ; 3) crearea unei legiuni pe frontul aliat, legiune formată din transilvănenii ce se găsesc în străinătate”.

Pentru realizarea acestor țeluri, Goga preconizează o politică întemeiată pe „admirabilul țăran și soldat al României, unica bază pe care se va clădi viitorul neamului românesc”⁶³.

În calitate pe care o are în Consiliul național de la Paris, Octavian Goga participă la principalele acțiuni politice întreprinse aici pînă la unirea de la 1 decembrie 1918 și recunoașterea acesteia de Conferința de pace.

Referindu-se la tratatele de alianță dintre regatul României, Franța, Marea Britanie și Italia, *Memoriul prezentat la 4 noiembrie 1918* acestor puteri, semnat de Octavian Goga împreună cu Vasile Lucaciu ca vicepreședinți, alături de Take Ionescu, președinte al „Consiliului național al unității române”, exprimă în termeni foarte categorici necesitatea ca „populațiile românești din Austro-Ungaria să fie separate și să constituie cu ceilalți români o Românie nouă”. Memoriul își bazează cererile formulate Conferinței de la Versailles pe dorința unanimă a românilor înroșiți și pe declarația de separare a acestora, exprimată de delegatul P. N. R. în parlamentul ungar la 18 octombrie 1918⁶⁴.

Ziua de 1 decembrie 1918 l-a găsit pe Octavian Goga la Paris în plină activitate politică. Cu prilejul alegerii la 2 decembrie 1918 a Consiliului dirigent ca guvern provizoriu al Transilvaniei pînă la întrunirea Constituantei întregii României, Octavian Goga a fost ales printre membrii acestuia, ca recunoaștere a contribuției sale la înfăptuirea unirii. El a mai rămas un timp la Paris, unde intensifica activitatea propagandistică în vederea Conferinței de pace. Cu aceeași pasiune cu care a militat pentru cauza națională în paginile „Luceafărului” și în adunările Societății studenților români „Petru Maior” din Budapesta ori ca secretar al „Astreii” de la Sibiu, membru marcant al P. N. R., apoi ca unul dintre cei mai pasionați animatori ai maselor, în fruntea „Acțiunii naționale”, la București și la Iași, în capitala Franței Octavian Goga s-a manifestat ca unul dintre cei mai ardente luptători pentru cauza națională în articole publicate în presă, mai ales în „La Roumanie” și „La Transylvanie”, în întruniri publice și în acțiuni diplomatice pe lângă reprezentanții puterilor occidentale.

Semnificativ pentru întregirea imaginii asupra activității lui Octavian Goga din această perioadă este mărturisirea pe care o face mai târziu, în 1939, în volumul său de memorii Sever Bocu, om politic burghez binecunoscut, cu care Goga a avut contacte strînse atît înainte de 1918, cît și după unire. Referindu-se la șederea lor în Rusia, Sever Bocu sublinia : „Pe cînd traversam cu el Rusia, era bolșevic de sută la sută, căci a doua mare a mea ceartă prin Rusia fusese tocmai pentru bolșevismul lui. Eu nu înțelegeam o lume nouă, care i se revela decît lui într-o mai fină sensibilitate de poet ; eu pun urechea la pămînt — spunea — și aud vuietul, dreptatea pămîntului”⁶⁵. Goga se menține pe aceeași poziție radicală și de simpatie față de ideile comunismului și în capitala Franței.

⁶³ Cf. *Actes et Documents concernant la Question Roumaine*, p. 30-35.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 49-50. În broșura pregătită special pentru conferința de la Versailles se anexează o hartă etnografică, indicînd teritoriile Austro-Ungariei considerate ca românești, potrivit locuirii lor masive de populația românească.

⁶⁵ S. Bocu, *Drumuri și războaie*, p. 108 (subl. ns.).

„Ajunși la Paris, într-o seară — continuă același Sever Bocu — împreună cu dr. Lupu, pe care-l iau ca martor, (Goga — s. n.) îmi promitea să fiu primul pe care mă va spînzura pe un felinar din piața Teatrului Național pentru reacționarismul meu”⁶⁶.

Mărturisirile tîrzii ale lui Sever Bocu sînt confirmate de un document contemporan cu evenimentele. Într-o corespondență pe care Caius Brediceanu i-o trimite în primăvara anului 1919 lui Valeriu Braniște de la Paris, ni se dezvăluie o latură cu totul necunoscută din activitatea și din ideile pe care le nutrea marele luptător în capitala Franței în ceea ce privește modul de guvernare a României după întregirea din 1918. Referindu-se la acțiunile pe care le întreprindeau românii aflați la Paris în timpul pregătirii congresului ce urma să aibă loc în 1920, Caius Brediceanu îl informa pe directorul „Drapelului” din Lugoj că, „pînă la sosirea delegației oficiale, aici (la Paris. — s.n.) erau două grupări politice. Comitetul transilvănean, cu Dumitru Comșa și Vuia în frunte, care scotea revista « La Transylvanie ». După sosirea lui T[ake] Ionescu s-a făcut Comitetul național, în care la început era și Vuia, dar apoi și-a dat demisia, căci acolo ducea hangul Goga, Lucaci, Sever Bocu, care *au hotărît republică, detronarea dinastiei și pe membrii Consiliului dirigent din Sibiu...*”⁶⁷.

Fără a putea trage de aici concluzia că Octavian Goga a avut o concepție revoluționară clară în ceea ce privește sistemul politic de guvernare sau necesitatea schimbării structurii social-economice din România, putem totuși desprinde unele trăsături ale gândirii sale de pînă la unirea din 1918, care-l situează în fruntea contemporanilor săi pe terenul vieții publice. Echitatea socială și națională, emanciparea politică a românilor subjugăți și unitatea deplină a României au fost idealurile pentru care Goga și-a consacrat energia și talentul literar. Fire poetică de o mare sensibilitate, în contact cu realitățile din Rusia și Franța, Octavian Goga a fost capabil să sesizeze uneori idei înaintate, radicale și în ceea ce privește marile probleme politice ale epocii, desigur cu inconsecvențele și capriciile specifice unui poet care este produsul unei societăți burgheze.

După desăvîrșirea unității politice a poporului român prin memorabila adunare de la Alba-Iulia, frămîntările și contradicțiile politice din România postbelică l-au îndepărtat pe Octavian Goga de la făgașul luptei pentru care sacrificase o energie uriașă timp de peste trei decenii.

Dar, chiar dacă activitatea politică de după întoarcerea sa în țară nu este în concordanță sau uneori este chiar opusă ideilor sale patriotice, republicane și radicale pe care le-a nutrit și exprimat cu pasiune înainte de unire, numele lui Goga se înscrie printre cele mai de seamă personalități ale generației unirii de la 1918.

El face parte din pleiada acelor transilvăneni care s-au desprins mai devreme de ideea că lupta românilor putea să ducă la realizarea eliberării

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ Cf. *Scrisoarea lui Caius Brediceanu către Valeriu Braniște, trimisă din Paris și datată la 17 martie, 52 rue François I*, în Arhiva d-nei Valeria Căliman din Brașov, fiica lui Valeriu Braniște (subl. ns.). Exprim mulțumiri pentru amabilitatea cu care mi-a oferit-o spre a o folosi. Scrisoarea are 5 pagini și conține știri bogate privind atmosfera politică din Paris, în preajma Congresului, informații asupra activității febrile pe care o desfășurau reprezentanții politici ai diferitelor state din Europa.

politice în cadrul monarhiei austro-ungare. Pornind de la această premisă, el a devenit un adevărat promotor al acțiunilor radicale și deschise împotriva dualismului pentru unirea Transilvaniei cu România în primele decenii ale secolului al XX-lea.

Înfruntând opresiunea claselor oprimate ungare și punându-și în permanență viața în primejdie, Goga s-a făcut portdrapelul ideii unirii prin opera sa literară profund patriotică pe care o adresa tuturor românilor, prin polemica sa deschisă cu reacțiunea și prin acțiunile sale politice de anvergură, desfășurate la început în Transilvania și Ungaria, apoi în România și Rusia, iar în perioada finală a războiului în capitala Franței.

Poetul „pătimirii noastre” și al „cîntecelor fără țară”, omul de acțiune de la 23 decembrie 1914, înflăcăratul orator și ziarist din țara liberă în perioada neutralității, temerarul emisar politic din anii războiului și ai rezistenței în Moldova, care timp de aproape trei decenii a riscat totul pentru cauza idealului național al tuturor românilor — iată ce trage infinit mai mult în cumpăna istoriei decît episodul tragic în care a fost împins de forțele negre ale reacțiunii interne și internaționale în anii 1936—1938.

De aceea, cu cît ne îndepărtăm mai mult de epoca frămîntată a unirii de la 1918, cu atît ne apare mai bine conturat rolul cu adevărat mare al lui Octavian Goga la înfăptuirea unificării statului național român.

Opera lui Goga se înscrie astfel pe linia de luptă a celor mai înaintați reprezentanți ai revoluției din 1848 și a generațiilor care au urmat, așa cum o va mărturisi el însuși în fragmentele sale autobiografice : „În veacul al XIX-lea — scria el — s-a lansat ideea identificării granițelor etnice cu granițele politice ; în veacul al XIX-lea s-a elaborat unitatea popoarelor. Desigur, mai întîrziată decît alții, din cauza așezării noastre geografice, aceste idei din cursul veacului al XIX-lea au fost în mod postum resimțite în conștiința noastră și trecute în instinctul nostru popular. Toți cărturarii, toți scriitorii noștri, toți au perpetuat generații întregi acest vis de la unul la altul, și eu nu mă găsesc decît ca o verigă într-un lanț de evoluție : *nu sînt decît continuatorul normal al simțirii generale, pe care în mod firesc am dus-o și eu cu un pas mai departe*”⁶⁸.

⁶⁸ O. Goga, *Fragmente autobiografice, op. cit.*, p. 13.

DESPRE FONDUL „ROMANIA” DIN ARHIVA MINISTERULUI DE EXTERNE DIN ROMA

DE

ELIZA CAMPUS

Fondul „Romania” din arhiva Ministerului de Afaceri Externe din Roma conține telegrame, note și rapoarte ale reprezentanților diplomați ai Italiei la București, ca și telegrame circulare ale Ministerului de Externe italian către unele ambasade și legații europene cu privire la România. Timpul limitat nu mi-a permis să cercetez decât documentelor anilor 1931, 1938, 1939 și în parte anul 1940.

Ceea ce domină în genere în acest fond sînt numeroasele informații despre situația internă a României, ca și numeroase note biografice despre oameni politici din cercurile conducătoare. Există, incontestabil, și multe știri privind politica externă. Unele dintre acestea le-am găsit în telegramele circulare pe care Ministerul de Externe le trimitea unor legații și ambasade din Europa. În legătură cu aceste din urmă documente, este de menționat faptul că în colecția „I Documenti Diplomatici Italiani”, mai ales în volumele consacrate anilor 1939 și 1940, conținutul unora dintre documentele externe menționate este publicat, prin inserarea telegramei, notelor și rapoartelor de la legația Italiei la București. Cu toate acestea, știrile din telegramele circulare provenite de la Palazzo Chigi care repetă informațiile primite de la legația din București și uneori le comentează atestă, fără nici un echivoc, faptul că exista un interes crescînd al Italiei pentru acțiunile diplomatice sau pentru diversele inițiative luate de România.

Așa cum am arătat mai sus, în volumele de documente din anul 1931 se găsesc foarte multe știri privind politica internă¹, crizele ministeriale, chestiunea carlistă² corporatismul în România³, guvernul român și noul

¹ A.M.A.E., Fondo „Romania”, Rapporti politici 1931, Telespresso 1 119/434/14 mai 1931 de la legația din București, semnată E. Viggiani telegr. din 4 iulie 1931, de la legația din București, semnată E. Viggiani : Situazione politica interna.

² Archivio Storico, Ministero degli Affari Esteri (A.M.A.E.), Fondo „Romania”, 1931, Rapporti politici, 1931.

³ Ibidem, Telespresso 202 768/26 ian. 1931 de la M.A.E. Roma, către Ministero delle Corporazioni e dell'Educazione Nazionale.

parlament⁴, minoritatea germană⁵, minoritatea ungară⁶, manifestații muncitorești⁷, note biografice ale unor oameni ca Nicolae Iorga, Dimitrie Ghica, Nicolae Titulescu, Alexandru Averescu, Virgil Madgearu, Constantin Argetoianu ș. a. Probleme similare de politică internă sînt expuse și în rapoartele politice ale anilor 1938 și 1939, unde se găsește un număr însemnat de telegrame și rapoarte privind politica internă a guvernului Goga-Cuza, minoritatea evreiască, arestări și expulzări, situația înarmării, misiunile militare, marina de comerț și de război, presa, precum și numeroase știri din diverse domenii de activitate⁸.

Dintre informațiile ce am selectat, oferă interes, după părerea mea, câteva telegrame privind rolul francmasoneriei în România⁹. Potrivit acestor relatări, în august 1921, I. Pangal¹⁰ s-ar fi ridicat singur la rangul 33, ceea ce a determinat loja masonică „Unirea” să facă un raport în Franța contra lui¹¹. Totuși, Marele Orient din Franța a recunoscut noua lojă deoarece Pangal susținea că ea este continuatoarea vechii loji inițiată de Moroiu, lojă al cărei ultim maestru fusese George Bibescu. Oricum, loja națională a României, al cărei „mare patron” era Constantin Argetoianu, oferea interes pentru Marele Orient din Franța, deoarece număra circa două mii cinci sute de membri¹². Din textul documentelor citate, mai reiese că în octombrie 1931 atît Pangal cît și principele Valentin Bibescu, marele maestru al lojei¹³, au luat contact cu diferite personalități din Franța în scopul de a modifica atmosfera ostilă ce exista la Quai d’Orsay pentru Constantin Argetoianu¹⁴. Referindu-se la acest om politic, o telegramă de la Ministerul de Externe din Roma¹⁵, adresată legațiilor din București și Sofia, informa că ar exista în România un curent ce ar activa pentru o apropiere economică de Germania al cărui exponent era C. Argetoianu. Se mai sublinia în documentul menționat că acesta „este considerat

⁴ Ibidem, Telespresso 1 332 /505/5 iunie 1931 de la legația Italiei la București, către Externe, Roma.

⁵ Ibidem, Telespresso 22 238 22 iunie 1931 de la legația din București către Externe, Roma.

⁶ Ibidem, Telespresso 1 318 517 A 8/5 iunie 1931, de la legația din București către Externe, Roma; telespresso 217 955 20 mai 1931 de la Externe, Roma către legația din București.

⁷ Ibidem, telespresso 263 95 A 1 5 febr. 1931 de la legația din București semnată Pasetti către Externe, Roma: Demostrazioni operaie a Bucarest in seguito alla decurtazione dei salari. Lutuosi incidenti.

⁸ Ibidem, Rapporti politici, volumele din anii 1938 și 1939.

⁹ Ibidem, Rapporti politici 1931, telespresso 224 860/13 iulie 1931 de la ministerul de Afaceri Străine Roma către legația din București și Sofia, semnată Guariglia. Teleg. din 15 sept. 1931 de la Ministerul de Afaceri Străine Roma către legația din București semnată A. Rochira; telespresso 426 600 24 noiembrie 1931 de la M.A.E. Roma către legația din București; teleg. din 24 oct. 1931 de la M.A.E. Roma către legația din București, semnat indescifr.

¹⁰ Se dau note biografice despre Pangal, care apare ca un oportunist, ce a părăsit partidul condus de Take Ionescu pentru a funda un partid social-țărănesc. Se afirmă că el prelindea că a stat o perioadă de timp în Ucraina, unde ar fi fost inițiat în regulamentele și activitățile masoneriei.

¹¹ Ibidem, documentul dă numeroase știri despre poziția dubioasă a lui Pangal, referindu-se la raportul lojei „Unirea”. Se pare că Pangal, care avea cel mai înalt grad, 33, nu cunoștea nici măcar ritualul primului grad.

¹² Ibidem.

¹³ Valentin Bibescu era președintele Federației aeronautice internaționale.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem, telespresso de la Externe, Roma, nr. 224 860/13 iulie 1931 semnat Guariglia.

ca un om tare, nu pentru că ar poseda o doctrină, un plan și o metodă de guvernare, dar fiindcă nu are scrupule și este capabil să se servească de orice mijloace”¹⁶. Pentru că ziarele franceze de sfinga îl atacau, informa Palazzo Chigi, Pangal, „alter-ego”-ul lui Argetoianu, 33-ul Lojei naționale din România, ca și un alt demnitar din aceeași lojă, protejării lui Argetoianu, au căutat să influențeze Marele Orient din Franța în sensul ca acesta să pună o oarecare surdină criticilor aduse lui Argetoianu de ziarele masonice¹⁷.

Este de notat, se arată în subsidiar, în același document că Marele Orient din Franța nu avea motive de a fi amabil față de Marea Lojă națională din România, care refuzase să se unească cu Marele Orient din România¹⁸. Motivele refuzului sînt și ele relevate în informațiile date de Guariglia, care sublinia că Marea Lojă din România „nu voia să se pună rău cu Marea Lojă din Anglia”¹⁹, deoarece aceasta era sensibilă față de relațiile prea strînse dintre Marele Orient din România și cel din Franța.

Din cele cîteva documente ce se referă atît la rolul masoneriei cît și la manevrele politice ce se făceau prin intermediul acestei organizații, rezultă că francmasoneria din România pare să fi fost un element important în variatele și multilateralele demersuri ale oamenilor politici. În orice caz, rămîne cert faptul că unele dintre aceste demersuri se făceau chiar și prin intermediul întortochiatelor și sinuoaselor meandre ale misterioasei activități desfășurate de lojile masonice.

Interesante sînt, în altă ordine de idei, și unele remarci ca și unele știri sporadice din anul 1931 privind pe Carol al II-lea și pe Nicolae Titulescu.

Despre Carol al II-lea, bunăoară, se remarcă într-un document, se poate afirma că tactica sa constă în a strivi pe principalii oameni politici, unul cîte unul, în scopul instaurării unei guvernări personale. Dintr-o atare cauză, se subliniază în continuare, l-a eliminat pe Titulescu, personalitate ancombrantă²⁰.

În ceea ce privește pe Titulescu, este deosebit de semnificativ un document din 23 ianuarie 1931 care conține o convorbire purtată la Geneva între Stelluti Scala și marele diplomat român. Se indică în document că discuția a avut loc la Hotel des Bergues „din inițiativa ministrului român”²¹. Convorbirea conține 15 puncte, notează Scala, și se referă la situația internațională în genere. La punctul 3, reiese, de pildă, că Titulescu a declarat că „România este extrem de interesată să stabilească bune raporturi cu Rusia și că a aprobat, pe deplin, inițiativa marilor puteri de a invita Rusia

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem. Reiese că la 14 decembrie 1930, într-o ședință a acestei loji, s-a hotărît să se refuze unirea sub motivul că apărea ca prea evidentă filiația Marelui Orient din România ce descindea din Marele Orient din Franța și că afinitatea sa spirituală cu acesta fusese relevată și de Marea Lojă din Anglia, fapt ce impunea Marii loji naționale din România interzicerea oricărui relații cu Marele Orient din România.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem, *telespresso* 224 860/13 iulie 1931 de la M.A.E. Roma, semnal Guariglia, către legațiile din București și Sofia.

²¹ Ibidem, Discuție între Titulescu și Stelluti Scala, Hotel des Bergues, purtînd mențiunile: discuție din inițiativa ministrului român; scopul a confirma amiciția și fidelitatea față de Italia, ca și alte probleme de politică internațională. Documentul a fost înaintat Ministrului de Externe din Roma, probabil de Stelluti Scala.

în comunitatea europeană”²². Pe de altă parte, o idee mai puțin cunoscută a lui Titulescu privind echilibrul de forțe europene este aceea a stabilirii unui „acord între Franța, Italia și Germania; nu zic Anglia, zic Germania” ar fi subliniat Titulescu, care, după Stălluti Scala, susținea necesitatea unei atare acțiuni de încadrare a Germaniei²³.

Și din acest document, ca și din multe altele, rezultă dorința fermă a omului de stat român ca divergențele franco-italiene să înceteze²⁴, echilibrul european avînd numai de cîștigat în urma unui acord franco-italian.

Documentele de politică externă ale anului 1931 sînt dominate de știri și comentarii despre pactele de neagresiune ce se negociau atunci cu U. R. S. S. Există o bogată corespondență Guariglia-Attolico * referitor la relațiile sovieto-române ca și la un eventual pact de neagresiune sovieto-român. Deosebit de interesantă este în acest sens o scrisoare de la Ministerul Afacerilor Străine din Roma, din 21 ianuarie 1931, semnată Guariglia și adresată lui Attolico. Reiese că Preziosi, ministrul Italiei la Budapesta, a fost informat în mod oficial de Roma asupra discuțiilor Attolico-Litvinov, privind interesul ce-l purta Palazzo Chigi față de o ameliorare a raporturilor sovieto-române. Dintre numeroasele documente legate de această chestiune, sînt de remarcat o telegramă circulară²⁵ informînd despre o mediație turcă între România și U. R. S. S., ca și o telegramă din iunie a legației din București ce încunoștiința și despre o mediație similară franceză²⁶.

Nu sînt lipsite de interes nici observațiile despre atitudinea binevoitoare a Uniunii Sovietice față de activitatea conferințelor balcanice. Faptul că Litvinov se găsea la Ankara într-un moment cînd guvernul turc se manifesta față de acest început de apropiere balcanică, dă mult de gîndit la Palazzo Chigi²⁷.

Un alt număr de documente conține atît acțiuni privind politica antirevizionistă a României²⁸, cît și preocupări despre atașamentul ei crescînd față de Franța²⁹. În august acest atașament este apreciat de legația Italiei la București ca o campanie politică, exprimînd o creștere peste măsură a fidelității față de Franța³⁰. În septembrie, în sfîrșit, alegerea lui Titulescu ca președinte al Adunării Societății Națiunilor este

²² Ibidem.

²³ Ibidem, punctul 11 al documentului.

²⁴ Ibidem, punctul 5 al documentului.

* Ministrul Italiei la Moscova în anul 1931.

²⁵ Ibidem, telesspresso 69 033/13 martie 1931 de la Ministerul de Afaceri Străine, semnată Guariglia.

²⁶ Ibidem, telesspresso 1 534/611/23 iunie 1931 de la legația din București către Externe, Roma.

²⁷ Ibidem, telesspresso 250 145/18 noiembrie 1931 de la M.A.E. Roma către ambasadetele din Paris, Berlin, Moscova, Ankara și legațiile din Budapesta, Praga, Belgrad, Viena, Sofia, Atena.

²⁸ Ibidem, telesspresso 203 743/2 febr. 1931 de la M.A.E. Roma către ambasadetele din Moscova și Berlin și legația din Budapesta.

²⁹ Ibidem, telegrama 1 251/481/25 mai 1931 de la legația Italiei la București, semnată E. Viggiani către Externe, Roma.

³⁰ Ibidem, telesspresso 2 067/816/1931 de la legația Italiei la București, semnat E. Viggiani către Externe, Roma.

interpretată la Roma „nu numai ca un succes al României, dar ca un succes al tezelor antirevizioniste”³¹.

În genere, documentele anului 1931 scot la iveală, pe de o parte, preocupările în creștere ale Italiei pentru România, interesul ei ca acest stat să-și îmbunătățească relațiile cu Uniunea Sovietică; pe de altă parte, ele subliniază faptul că politica antirevizionistă a României, strînsele sale relații cu Franța, ca și întreaga mișcare ce se manifesta în Balcani sub deviza „Balcanii ai balcanicilor”, neliniștesc Roma, care este deosebit de atentă la orice activitate în acest sens.

Incontestabil că documentele amintite lărgesc aria de investigație, luminind laturinoi ale procesului istoric ce se desfășoară în această decadă din ajunul izbucnirii celui de-al doilea război mondial.

★

Documentele diplomatice ale anilor 1938, 1939 și 1940 din fondul „Romania” au fost, ca și cele din anul 1931, doar în parte cercetate așa cum am mai arătat, multe rapoarte ale ministrului Italiei la București sînt publicate.

Ele oferă totuși interes deoarece atestă o susținută activitate a Italiei în Europa centrală și în Balcani, activitate rezultînd, mai ales, din rivalitatea existentă între cei doi parteneri ai Axei. În ori ce caz, reproducerea informațiilor furnizate de reprezentanții Italiei la București, în telegramele circulare ale Ministerului de Externe din Roma, vădește, odată mai mult atenția acordată de Palazzo Chigi acestei regiuni europene.

Studierea acestor documente scoate în evidență un însemnat număr de importante probleme referitoare la situația politică europeană în general și la poziția României, în mod special.

Criza politică româno-germană și tratatul din 23 martie 1939 preocupă în mod evident, Ministerul de Externe al Italiei.

La începutul lunii martie 1939, Pellegrino Ghigi, ministrul Italiei la București, informa că o dată cu acreditarea la Berlin a lui Radu Crutzescu, raporturile păreau a se restabili între București și Berlin³².

Presiunile celui de-al III-lea Reich, ca și mult discutata chestiune a ultimatumului prezentat în martie de naziști la București confirmă faptul că agreementul dat lui Crutzescu nu avusese nici o urmare, în sensul atenuării încordării ce continua să persiste între cele două state.

În toată această vreme, ministrul Italiei observa cu atenție desfășurarea evenimentelor obținînd informații pe diferite canale. Oferă interes, în această ordine de idei, scrisoarea semnată Trandafilo, corespondent al agenției Stefani, scrisoare în care Trandafilo relatează o convorbire cu V. V. Tilea, ministrul României la Londra. Potrivit relatării date de Trandafilo, Tilea nu rostise la Foreign Office cuvîntul ultimatum. Arătase însă, din însărcinarea guvernului său, că naziștii prezentaseră o cerere „de o excepțională gravitate, ce putea da de gîndit că Germania urmărea un scop cu mult mai vast decît cel economic, în raporturile sale cu România”³³. Cele cinci corpuri de armată ungare de la frontiera cu Transilvania, i-a precizat

³¹ Ibidem, telegrama din 9 sept. 1931, 739/1931 de la legația din București, către Externe, Roma. Se menționează că a căzut celălalt candidat, contele Appony.

³² Ibidem, telexpresso 874/386/A 1/1939 martie de la legația din București, semnată Ghigi, către Externe, Roma. Remarcă că Germania refuzase numirea la Berlin a lui Alexandru Vaida — voievod.

³³ Ibidem, scrisoare din București, 5 aprilie 1939, semnată Dott. Trandafilo, către Pellegrino Ghigi, ministrul Italiei la București.

Tilea, ca și cererea făcută la Ankara de Kiosseivanof „nu puteau fi decât acțiuni orînduite mai dinainte de Germania pentru a apăsa cu putere asupra României”³⁴. Arătînd în continuare interlocutorului său că formula de ultimatum fusese rostită față de un ziarist doar de către un funcționar al legației de la Londra, Tilea conchidea că el, în mod oficial, nu făcuse altceva decât să informeze Londra despre gravele consecințe ale tratatului economic pretins de naziști. Din conținutul convorbirii, Trandafilu a mai reținut și faptul că Tilea își exprimase deosebita sa satisfacție față de demersul făcut la Budapesta, în numele guvernului italian, de către contele Vinci, în scopul de „a calma” pe unguri³⁵. Din toate acestea rezultă, în primul rînd, interesul Italiei pentru activitatea naziștilor la București; în al doilea rînd rezultă și faptul că Palazzo Chigi făcuse unele mici intervenții la Budapesta în scopul de a contracara, măcar în parte, planurile de hegemonie ale naziștilor. Interesul Italiei apare și mai evident întrucît documentele atestă serioase preocupări la Palazzo Chigi față de consecințele acordului impus de Germania României. Semnificativă este, în acest sens, întrebarea făcută de Ciano lui Ghigi la 27 martie despre repercusiunile ce acest tratat ar putea avea asupra Italiei³⁶, ca și răspunsul lui Pellegrino Ghigi de la 1 aprilie 1939. Diplomatul italian arăta că „dacă planul economic german va fi integral aplicat, vor putea deveni dificile unele din aprovizionările noastre cu furnituri în această țară și va deveni foarte dificilă posibilitatea de a echilibra exportul nostru în România, deoarece articolele industriale și furniturile cu care Germania va plăti produsele solului și subsolului român vor absorbi, în mod sigur, cea mai mare parte a acestei piețe. Pe deasupra tuturor, va fi prejudiciată posibilitatea noastră de a dezvolta ulterior o penetrație politico-economică în România”³⁷.

Urmărind cu atenție modul de punere în aplicare a tratatului de la 23 martie 1939, legația Italiei la București informa la 3 iunie 1939 că în timpul crizei din martie guvernul român a capitulat în fața Berlinului ca urmare a faptului că s-a adresat în zadar la Paris, Londra și Roma³⁸. După garanțiile unilaterale ale Franței și Angliei, care „au atenuat sensibil importanța economică și mai ales cea politică a pactului cu Germania”³⁹, acest guvern, se preciza în documentul menționat, urmărește, nu fără abilitate și nu fără duplicitate, politica sa „plurilaterală”⁴⁰. În continuare Ghigi mai remarcă în subsidiar că în România „clasa diriguitoare este de cultură, de spirit și de formație franceză și, în pofida noii uniforme a statului totalitar, este temperamental și constituțional antifascistă și antinazistă”⁴¹.

În ajunul războiului, ca și în timpul de nebeligeranță al Italiei, interesul pentru punerea în vigoare a tratatului de la 23 martie 1939 continuă să fie obiect de interes la Roma. La 30 august 1939, Palazzo Chigi informa că România, după încheierea tratatului economic cu Germania, dorind ca

³⁴ Ibidem, scrisoarea citată semnată Dott. Trandafilu.

³⁵ Ibidem, reiese, după Tilea, că cineva din personalul legației ar fi vorbit cu un ziarist englez despre un ultimatum.

³⁶ Ibidem, telegramă 4 939/27 martie 1939, semnată Ciano, către Ghigi, legația din București.

³⁷ Ibidem, telegrama 1 631/R/1 apr. 1939, semnată Ghigi către Externe, Roma.

³⁸ Ibidem, raport 2 018/3 iunie 1939, semnat Ghigi către contele Galeazzo Ciano di Cortellazzo.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem.

acesta să nu ia o dezvoltare prea mare, „s-a obligat prin acorduri succesive de a vinde mai mult petrol chiar decît poate ea să producă”⁴². Pe de altă parte, se adăuga în telegrama amintită că „România preferă să dea petrolul său lăsînd la o parte eventuale considerațiuni de simpatie politică acelor state ce au în sistemul lor de plată un procent de devize libere”⁴³.

La 9 noiembrie 1939, însărcinatul cu afaceri la București, Capece, informa că în cercurile presei externe din București există convingerea că România „va face mereu, treptat, din ce în ce mai mari dificultăți Germaniei, pentru aprovizionările sale în această țară și în special în ceea ce privește petrolul”⁴⁴.

La 19 noiembrie Ministerul de Externe din Roma informa, la rîndul său, ambasada din Berlin despre această stare de fapt, adăugînd că „partea română dă drept pretext Germaniei lipsa de vagoane cisternă, zăpada abundentă, înghețarea apelor Dunării . . .”⁴⁵. În sfîrșit, la 25 noiembrie, făcînd comentarii asupra noului cabinet Tătărescu, Capece arăta că se va continua politica de echilibru și că „va fi continuată și politica economică a lui Mitiță Constantinescu, fiind interesant a se vedea cum se va putea ea concilia cu cererile germane”⁴⁶.

Din toate aceste documente reiese, pe de o parte, că Roma considera noul tratat obținut prin presiune de Germania ca pe un contract ce putea aduce serioase prejudicii politicii economice italiene; pe de altă parte, urmărind propriile sale interese, rezultă că Roma tindea să îngreueze cît de cît acțiunile de acaparare ale Germaniei în România. Supraveghînd așadar cu atenție și consecvență consecințele practice ale acestui tratat economic, diplomații italieni au dat implicit știri sau au făcut interesante remarci asupra faptului că, în fond, România căuta să nu pună în vigoare prevederile tratatului oneros de la 23 martie 1939.

În această perioadă, documentele relevă o schimbare de climat, o îmbunătățire a *relațiilor româno-italiene*, fenomen ce se dezvoltă pas cu pas, concretizîndu-se prin fapte destinate să ducă la o mai mare apropiere între cele două state.

În martie 1938, după ce Austria fusese anexată de naziști, o circulară din 17 martie a Ministerului de Externe⁴⁷, ocupîndu-se de starea de spirit din România cît și de faptul că acest stat se simte amenințat, dezvăluie totodată și tendința Italiei de a-și apropia România: „Încerc, din partea mea, raportă ministrul Italiei la București, de a împinge această lume spre o linie medie, spre Budapesta și Roma, conform instrucțiunilor Excelenței Voastre”⁴⁸. La 28 martie 1938, o delegație economică, condusă de ministrul plenipotențiar Christu, se afla în Italia pentru a accentua schimburile

⁴² Telegrama 18 683/30 aug.1939 de la M.A.E. Roma către ambasadele din Paris, Ankara și legațiile din Budapesta, Belgrad, Sofia, semnată Baistrocchi.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem, telesspresso 4 042/1721/9 nov. 1939, semnată Capece, către Externe Roma. I Documenti diplomatici Italiani, nona serie ed. cit., vol. II, p. 129.

⁴⁵ Ibidem, telesspresso 240 132/19 nov. 1939 de la M.A.E. Roma, semnată Scaglione către ambasada din Berlin.

⁴⁶ Ibidem, telegrama 5 775/R/25 nov. 1939, semnată Capcec, către Externe Roma. I Documenti diplomatici Italiani, nona serie vol. II, p. 270.

⁴⁷ Ibidem, telegrama 3 947/17 martie, 1938, de la M.A.E., semnată Paolis, către ambasada din Berlin și legațiile de la Budapesta, Praga, Belgrad.

⁴⁸ Ibidem.

economice dintre cele două state ⁴⁹. În sfârșit, în aprilie, un alt document adresat reprezentanțelor diplomatice italiene ⁵⁰ indica cu precizie direcția spre care se orienta România, atunci când făcea demersuri în scopul unei îmbunătățiri a legăturilor cu Italia. La București, se sublinia în documentul amintit, se urmăresc cu atenție discuțiile dintre lordul Perth și contele Ciano, deoarece există convingerea că un acord între Londra și Roma ar limpezi imediat orizontul european. Se speră, de asemenea, că la scurtă distanță s-ar încheia și un acord italo-francez „care ar constitui o contrapondere față de temutul marș al germanismului împotriva acestui ținut” ⁵¹. La Palazzo Chigi se conchidea deci că „aspirațiile majore ale întregii ambiante din România se îndreaptă spre realizarea unei apropieri italo franco-britanice, de unde ar putea țîșni o nouă ediție a frontului de la Stresa” ⁵². Rezultă că diplomația italiană cunoștea așadar pe deplin principalele linii de orientare ale politicii externe române.

La începutul anului 1939, cînd devenise evident că nici Italia și nici cele două puteri occidentale nu aveau de gînd să refacă frontul de la Stresa, România, presată din ce în ce mai mult de Germania, vedea în apropierea de Italia posibilitatea de a contrabalansa, pe cît posibil, sufocanta activitate deșusă de la III-lea Reich, care făcea totul pentru a pune mîna pe principalele surse economice ale țării. La 1 februarie 1939, Ghigi, ministrul la București, raporta că, „actualmente, guvernul vede în dorita amicitie cu Italia cel mai bun corectiv față de preponderența germană” ⁵³. De aceea, continuă Ghigi, guvernul român afirmă că „a rezervat Italiei o parte demnă de luat în seamă pe plan economic, și una și mai considerabilă pe plan politic și cultural” ⁵⁴.

În mai 1939, după ce România primise cunoscutele garanții unilaterale franco-britanice, a avut loc, cum se știe, călătoria lui Gafencu în diferite capitale europene. Vizita la Roma s-a soldat cu o cordialitate evidentă, vizibilă atît în telegrama lui Gafencu către Ciano din 4 mai ⁵⁵, cît și în notele existente în memoriile ministrului de externe român, privind această călătorie ⁵⁶. Dacă coroborăm aceste știri cu informațiile date de istoricul Mario Toscano ⁵⁷, ne putem, da seama că această cordialitate avea un substrat cu mult mai adînc. Reiese că Gafencu sosise la Roma și ca purtător al unei misiuni din partea guvernului francez, care se arăta dispus să trateze cu Italia pe baza revendicărilor precizate de Ciano lui A. François Poncet,

⁴⁹ Ibidem, telegrama 1 864/R 28 martie 1938, de la legația Italiei la București, către Externe, Roma, semnată Ugo Sola.

⁵⁰ Telespresso 213 968 20 aprilie 1938, de la M.A.E. Roma, semnat Scaglione, către ambasadele din Londra, Paris, Berlin și legațiile din Budapesta, Belgrad, Praga, Sofia.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Ibidem.

⁵³ Ibidem, telegrama 481/R/1 febr. 1939, de la legația Italiei la București, semnată Ghigi, către Externe, Roma.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Ibidem, telegrama 2 340/4 mai 1939 semnată Gafencu către Ciano. Gafencu sublinia că „s a stabilit între noi un contact cordial care va fi de mare utilitate pentru fericita dezvoltare a relațiilor naturale dintre Italia și România”.

⁵⁶ Gr. Gafencu, *Derniers jours de l'Europe*, Egloff, Paris, 1916.

⁵⁷ Mario Toscano, *Pagine di storia diplomatica contemporanea*, Milano, Dott. A. Guiffre, Ed. 1963, vol. II, p. 285, 286, 287. Toscano arată că a aflat aceste știri de la Gafencu, cu care s-a întîlnit în Elveția, după ce acesta publicase *Préliminaires de la guerre à l'Est*.

ministrul Franței la Roma ⁵⁸. Ciano, și chiar și Mussolini, păreau atunci să agreeze o apropiere de Franța. În orice caz, misiunea lui Gafencu a fost privită cu simpatie de cercurile antigermane din Italia cît și de Vatican, fapt ce rezultă și din convorbirea ministrului de externe român cu papa ⁵⁹. Se poate stabili, din toate aceste fapte, ideea că în ajunul războiului exista o mai strînsă apropiere italo-română, în pofida pactului de oțel încheiat între Italia și Germania.

O dată cu izbucnirea războiului, starea de nebeligeranță a conferit Italiei o mare pondere în politica de salvagardare a păcii, promovată de numeroase state mici și mijlocii.

Correspondența diplomatică din septembrie 1939 relevă cu prisosință acest fapt. În ceea ce privește România, o telegramă circulară ⁶⁰ trimisă de Palazzo Chigi informează că poziția Romei „a suscitată multă speranță în sensul extinderii” ⁶¹ unei atare inițiative. Gafencu a afirmat, se sublinia în documentul menționat, că situația se prezenta acum astfel, încît „România putea face politică italiană, iar în ceea ce privea Italia, ea putea să întarească propria sa influență politică și economică în acest sector” ⁶². La 28 septembrie, această idee se concretizează prin faptul că Gafencu cere, într-un anumit fel, Italiei să sprijine acțiunea de mediere întreprinsă de Iugoslavia, la Budapesta, în scopul ameliorării relațiilor româno-ungare ⁶³.

În sfîrșit, hotărîrile marelui Consiliu fascist din decembrie 1939. atestînd interesul Italiei pentru pastrarea statu-quo-ului în regiunile danubiano-carpatică și în Balcani, au suscitată mari speranțe la București, orientînd și mai mult politica externă spre strînse legături cu Italia ⁶⁴. Oferă interes în acest sens și scrisoarea din 11 decembrie 1939 semnată Alfieri și adresată lui Ciano. Documentul este un raport al unei discuții între Alfieri și Petrescu Comnen, ministrul României pe lingă Sfîntul Scaun. Acesta din urmă a ținut să-i arate lui Alfieri cît de mare importanță dădea România hotărîrilor luate de marele Consiliu fascist, cu atît mai mult cu cît Italia a ținut să sublinieze interesul său pentru întreaga regiune, pînă la Marea Neagră. Comnen și-a exprimat cu acest prilej părerea că „s-ar servi însăși interesele Italiei dacă Roma ar desfășura o politică de amicitie și de garanție față de patria sa” ⁶⁵. Este epoca cînd România face apel la evidentele sentimente anticomuniste ale Italiei fasciste. În acest moment, se știe, regele Carol al II-lea a trimis pe V. Antonescu în Italia, cu o misiune specială, în acest sens, fapt ce reiese și din discuția Gafencu-Ghigi, consemnată într-o

⁵⁸ Ibidem, p. 285.

⁵⁹ Ibidem, p. 287.

⁶⁰ A.M.A.E. Roma, Fondo «Romania» telegramă 19 495 5 sept. 1939 de la M.A.E. către ambasadele din Londra, Moscova, Varșovia, Ankara și legațiile din Atena, Belgrad, Sofia, semnată Scaglione.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Ibidem. În acest sens sînt și ideile cuprinse și în telegrama 4 593 7 sept. 1939 de la legăția din București, semnată Ghigi; telegrama 4 656 13 sept. 1939, de la legăția din București, semnată Ghigi. I Documenti diplomatici Italiani, nona serie, vol. I, p. 44 p. 113

⁶³ Ibidem, telegrama 5 058 R/28 sept. 1939 de la legăția din București, semnată Ghigi. I Documenti diplomatici Italiani, nona serie, vol. I, p. 293.

⁶⁴ Ibidem, telegrama 5 994/8 dec. 1939, de la legăția din București, semnată Capcece către Externe, Roma; teleg. 30 920 P.R 9 dec. 1939, semnată Capcece, către Externe, Roma.

⁶⁵ Ibidem, scrisoare 3 936/11 dec. 1939, semnată Alfieri către contele Galeazzo Ciano di Cortclazzo, Roma. I Documenti diplomatici Italiani, nona serie, vol. II p. 425.

telegramă a legației italiene la București din 21 decembrie 1939⁶⁶. Spre sfârșitul lunii decembrie, discuțiile dintre Ghigi și Gafencu⁶⁷ sau dintre Ghigi și Tătărescu, președintele consiliului de miniștri⁶⁸, atestă legăturile cordiale dintre cele două state și, mai ales, faptul că poziția de nebeligeranță a Italiei îi dăduse un loc important, atît în politica României, cît și a regiunii balcanice, în general. De altfel, documentele din colecția „I documenti diplomatici italiani” nona serie, volumul III din lunile ianuarie-februarie 1940, indică că misiunea lui V. Antonescu avusese rezultate oarecum satisfăcătoare, căci Carol al II-lea a invitat pe Ciano în România⁶⁹; se știe, de altfel, că tot atunci Italia a căutat să convingă Ungaria⁷⁰ ca, în caz de conflict sovieto-român, Budapesta să rămînă neutră.

Documentele din fondul „Romania” ce se referă la relațiile româno-italiene vin să lumineze, o dată mai mult, faptul că neparticiparea Italiei la război avusese drept rezultat o creștere a prestigiului său în toate țările mici și mijlocii care luptau pentru suveranitatea națională și pentru integritatea lor teritorială.

Interesul *Înțelegerii balcanice* pentru Italia, ca și cel al Romei pentru această organizație antirevizionistă constituie o dovadă temeinică în sprijinul acestei afirmații. În fondul „Romania” se găsesc unele documente referitoare la atitudinea acestei organizații față de Palazzo Chigi, ca și remarci și observații ale diplomaților italieni privind unele demersuri diplomatice ale statelor grupate în Înțelegerea balcanică.

În februarie 1938, de pildă, întîlnirea dintre principele regent Paul al Iugoslaviei și regele Carol al II-lea este consemnată în diferite rapoarte și telegrame adresate Ministerului de Externe de diferite legații ale Italiei din Balcani. Legația de la Atena remarcă, de pildă, că România dorește „o strînsă înțelegere cu Iugoslavia, în scopul de a salvarda statu-quo-ul”⁷¹.

Legăturile României cu Turcia sînt de asemenea observate cu multă atenție. În martie 1938 ambasada din Ankara este preocupată de trimiterea unor noi știri despre acordurile comerciale turco-române, acorduri ce fuseseră semnate la București la 15 ianuarie 1938⁷².

Examineate cu minuțiozitate de diplomații italieni de la Ankara, aceste acorduri au fost coroborate apoi cu acțiunea de punere în vigoare a protocolului confidențial româno-turc din septembrie 1937. Se știe cu prisosință din acest protocol că Turcia căpătase un împrumut de o sută de milioane

⁶⁶ Ibidem, teleg. 6 173/21 dec. 1939 de la legația din București, semnată Ghigi, către Externe, Roma. I Documenti diplomatiei Italiani, nona serie, vol. II p. 518, 519

⁶⁷ Ibidem, teleg. din 29 dec. 1939 de la M.A.E. Roma, adresată ambasadelor din Paris, Berlin, Londra, Moscova, Ankara și legațiilor din Budapesta, Belgrad, Atena, Sofia, privind discuția Gafencu — Ghigi.

⁶⁸ Ibidem, teleg. 3 510/31dec. 1939 de la M.A.E. Roma, semnată Scaglione, către legațiile din Budapesta și Sofia, privind convorbirea Ghigi Tătărescu.

⁶⁹ „I documenti diplomatici italiani”, Noua serie 1939 — 1943, La Libreria dello Stato, Roma, 1959, vol. III, p. 6.

⁷⁰ Ibidem, p. 129, 156.

⁷¹ A.M.A.E. Roma, Fondo «Romania» Rapporti politici 1938, teleg. 5973/R/12 febr. 1938, semnată Boscarelli, către Externe, Roma.

⁷² Ibidem, telespresso 405/201 8 martie 1938 de la ambasada din Ankara, semnat indescifrabil, către Externe, Roma.

de lei de la Banca Națională a României cu dobândă de 4%, rambursabil prin export de mărfuri. Se poate conchide, se sublinia în telegrama trimisă de ambasada italiană de la Ankara, că „toate aceste acorduri au drept scop de a echilibra, pe cât posibil, bilanțul comercial turco-român, care întotdeauna, în mod tradițional, se încheie cu un sold activ în favoarea României”⁷³. Mai rezultă, se releva în documentul menționat, că în timp ce România încearcă să înfrâneze propriul export, Turcia ar dori să sporească importurile sale din România, „deoarece dorește să se elibereze cu totul de Statele Unite și de Rusia în ceea ce privește nevoia sa de combustibil: este de notat, se adaugă în continuare, că, pe de altă parte, Statele Unite cer plata în deize, ceea ce nu apare convenabil Turciei”⁷⁴. Interesul Italiei pentru legăturile din ce în ce mai strânse dintre România și Turcia este, așadar, evident, dacă nu ne-am referi decît la acest document cu caracter economic.

În aprilie 1938, examinarea acestor legături se extinde însă din ce în ce mai mult la întreaga Înțelegere balcanică, a cărei activitate este minuțios observată, mai ales din punct de vedere politic. Este momentul cînd se spera într-o înțelegere franco-anglo-italiană, care ar fi constituit o piedică serioasă, un zăgaz aproape de neînlăturat în fața planurilor de hegemonie naziste. „Dunărea, se arată într-un telesspresso circular al Ministerului de Externe de la Roma, se varsă în Marea Neagră și de la gurile ei la Dardanele drumul este scurt; iată de ce izvorăsc cele mai mari temeri din cauza numirii lui von Papen la Ankara. Se crede, în genere, că Germania va căuta să izoleze statele din această regiune europeană de Franța, ceea ce constituie mai mult decît o spaimă și determină pe numeroși autori (oamenii politici din aceste state) să caute a găsi soluții pentru contracararea pericolului”⁷⁵. În continuare, raportul scoate în evidență unele soluții găsite în Balcani, ca aceea de „a lega foarte repede România de Adriatică (Ragusa) și de Egeea (Salonic) prin construirea la timp a unor poduri peste Dunăre spre Iugoslavia și Bulgaria”⁷⁶. Avantajele unor atare măsuri de apărare sînt luate în considerare în raport și din punctul de vedere al utilității lor pentru aprovizionarea în timp de război a Cehoslovaciei, a Poloniei, adăugîndu-se că se fac demersuri spre a asocia și Ungaria⁷⁷ la aceste planuri defensive de autoapărare. Incontestabil, documentele italiene scot în evidență încă din primăvara anului 1938 direcția principală spre care se orienta Înțelegerea balcanică, dovedind o cunoaștere lucidă a mecanismelor politice și economice ce funcționau în cadrul acestei organizații.

În iunie 1938, cînd Înțelegerea balcanică intensificase demersurile în vederea stabilirii unor acorduri cu Bulgaria, ministrul Italiei la Sofia informa pe larg, în acest sens, Palazzo Chigi. Caracteristic pentru atitudinea negativă luată de Italia în această chestiune este un telesspresso circular, adresat la 13 iunie cîtorva legații ca și ambasadei din Ankara, unde se comunică discuția dintre ministrul Italiei la Sofia și G. Aurelian ministrul României. Faptul că Aurelian venea de la Praga, unde fusese acreditat

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ Ibidem, telesspresso 213 968 20 apr. 1938 de la Externe, Roma, semnat Scaglione către ambasadele din Londra, Paris, Berlin și legațiile din Budapesta, Belgrad, Praga, Sofia.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Ibidem.

multă vreme, dă de gândit diplomatului italian. Acordurile interbalcanice ce România, ca și întreaga Înțelegere balcanică, voiau să stabilească cu Bulgaria sînt calificate în documentul menționat ca începutul unei mult mai vaste colaborări danubiene, care s-ar fi putut lega, după părerea diplomatului italian, de planul Hodza ⁷⁸. Acest fapt neliniștește Roma, care în consecință, nu este de acord nici măcar cu acordul cu totul restrîns ce se negocia atunci între Bulgaria și Înțelegerea balcanică. În orice caz, ministrul Italiei la Sofia a declarat colegului său român că el găsește cu totul dificilă o adeziune necondiționată a Bulgariei la un sistem politic, ca acela preconizat de Înțelegerea balcanică, observînd, totodată, că uniunile regionale, cu o bază eminentemente politică, i se par imposibile și primejdioase pentru pacea Balcanilor ⁷⁹. Dat fiind această stare de spirit, cu atît mai mult, nu pot mira numeroasele știri ce au sosit la Roma cu privire la întîlnirea de pe Bosfor dintre regele Carol al II-lea și Mustafa Kemal Atatürk. Această întîlnire, care a precedat cu puțin încheierea acordului de la Salonic între Bulgaria și Înțelegerea balcanică, a intrigat mult guvernul italian, fapt atestat de variatele ipoteze ⁸⁰ ce se făceau în legătură cu scopul convorbirilor amintite. Toate aceste comentarii constituie așadar o serioasă cheazășie referitor la interesul ce Italia manifesta pentru activitatea Înțelegerii balcanice.

În noiembrie 1938, cînd drama de la München se consumase, cînd întîlnirea de la Niș între Stojadinovici și Kiosseivanov suscitase anumite preocupări în România, în mod special; cînd adepții revizionismului voiau să acrediteze teza despre existența unei fisuri în sînul Înțelegerii balcanice, s-a produs întîlnirea dintre Carol al II-lea și regentul Iugoslaviei ⁸¹, Paul, întîlnire care nu mai permitea nici o prevedere pesimistă cu privire la lipsa de solidaritate a celor patru aliați.

Documentele din ianuarie 1939, referitoare la o nouă întîlnire între cei doi șefi de stat ai Iugoslaviei și României ⁸², vădesc odată mai mult constantul interes al Italiei pentru situația alianței româno-iugoslave, în cadrul Înțelegerii balcanice.

În primăvara anului 1939, Palazzo Chigi continuă să examineze așadar cu atenție noile măsuri de autoapărare ale Înțelegerii balcanice, atît de pe poziția interesului comun al Axei, cît și de pe poziția rivalității germano-italiene.

În martie 1939, se observă un anumit interes al guvernului italian pentru sentimentele ce animau cercurile conducătoare din România, cercuri ce nutreau speranța de a introduce în acțiunea de colaborare polono-

⁷⁸ Ibidem, telespresso 220 482 13 iunie 1938 de la Externe, Roma, semnată de Paolis, catre ambasada din Ankara și legațiile din București, Atena, Belgrad, Praga.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Ibidem, telegramă 9 035/P.R 24 iunie 1938 de la Externe, Roma, către ambasadele din Ankara, Londra, Paris, Berlin, Moscova și legațiile din București, Belgrad, Atena, semnată de Paolis; telespresso 2 173 24 iunie 1938 de la legația din București, semnată Ugo Sola, către Externe, Roma.

⁸¹ Ibidem, telegramă 5 961 R 11 1938 de la legația din București, semnată Ugo Sola, catre Externe, Roma.

⁸² Ibidem, telegrama 648 P.A 15 ianuarie 1939 semnata Scaglione, către ambasadele din Londra, Berlin, Paris, Ankara, Varșovia și legațiile din Budapesta, București, Atena, Belgrad.

română elemente ce ar fi putut extinde influența Înțelegerii balcanice și spre alte regiuni amenințate de naziști ⁸³.

În iunie 1939 însă, când au fost încheiate acordurile anglo franco-turce, Ciano ca și Ribbentrop au făcut cunoscut la Ankara, așa cum se știe, ca orice extindere a acestui acord asupra Balcanilor ⁸⁴ va fi considerată ca un act nemical față de cele doua state ale Axei.

Ca urmare a acestei declarații categorice, multe documente diplomatice din iunie și iulie 1939 sînt consacrate de diplomații italieni acțiunii moderatoare inițiate de Gafencu la Ankara, acțiune al cărei scop real era menținerea, cu orice preț a Înțelegerii balcanice. Din știrile italiene, reiese că la Palazzo Chigi se cauta să se înțeleagă și să se definească cit mai limpede caracteristicile politicii externe a României; se tindea, în fond, la o circumscriere a elementului esențial în cadrul gamei variate de chestiuni ce formau obiectul convorbirilor avute de Gafencu în Turcia și Grecia.

În orice caz, numărul însemnat de documente consacrate acestor convorbiri vădește atenția deosebită ce Palazzo Chigi acorda regiunii balcanice, mai ales după ce, prin anexarea Albaniei, Italia devenise implicit și o putere balcanică.

Pe la mijlocul lunii iunie 1939, se putea constata, în consecință, că diplomații italieni erau din ce în ce mai preocupați de starea de spirit a guvernelor din această regiune. Ministrul Italiei la București informa, de pildă, Roma că în conformitate cu declarațiile lui Gafencu, politica României era aceeași, adică „neutralitate și echilibru între cele două Axe, dorința de destindere și ofertă de colaborare cu toate statele, dacă aceasta nu ar implica sacrificii teritoriale sau „droits de regard”⁸⁵. În consecință, Palazzo Chigi aprecia vizitele la Ankara și Istanbul ale ministrului de externe român și ca un rezultat direct al acestei concepții politice de guvernare. Astfel, la 15 iunie, ministerul de externe italian, printr-o telegramă circulară adresată unor reprezentanțe diplomatice, afirma că Gafencu sosea în Turcia, după întâlnirea avută cu Marcovici la Turnu-Severin, pentru a găsi posibilități de armonizare între recenta înțelegere anglo-turcă și pactul balcanic ⁸⁶. Do Peppo, ministrul Italiei la Ankara, informa însă Roma la 21 iunie că această vizită nu urmărea numai o consultare cu Turcia în chestiunea acordului turco-britanic, ci și o apropiere de Bulgaria, în spiritul pactului de la Salonic ⁸⁷. Pe de altă parte, teama și nervozitatea suscitată în Turcia și Grecia de invadarea Albaniei, credea ministrul Italiei la Ankara, trebuie să fi

⁸³ Ibidem, telegrama 4 101 P.U. C 16 martie 1939 de la M.A.E. Roma, semnată Scaglione, către ambasadele din Berlin, Varșovia și legațiile din Budapesta, București, Atena, Belgrad și Sofia.

⁸⁴ Ibidem, text din iunie 1939, nescmnat, dar după conținut este evident de la Ciano, către legațiile din Atena, Belgrad și ambasada din Berlin. Textul cuprinde fraze ca acestea: „Ribbentrop et io abbiamo fatto sapere ad Ankara . . .” etc., dovedind că este un text al lui Ciano.

⁸⁵ Ibidem, telcspreso 2 151 985/14 iunie 1939 de la legația din București, către Externe, Roma, semnat indescifrabil.

⁸⁶ Ibidem, teleg. 11 766 Ph 15 iunie 1939 de la Externe, Roma, semnată Scaglione către ambasadele de la Berlin, Paris, Londra, Varșovia, Moscova și legațiile din București, Belgrad, Budapesta.

⁸⁷ Ibidem, telegrama 6 851 P.R.C 21 iunie 1939, de la Externe, Roma, semnată Scaglione, către ambasadele din Berlin, Paris, Londra, Varșovia, Bruxelles, Moscova și legațiile din Belgrad, București, Atena, Budapesta, Sofia.

constituit cauza principală a convorbirilor ⁸⁸. Totuși, constata el, după plecarea lui Gafencu, președintele consiliului de miniștri ture a rostit în mod oficial în parlament pentru prima dată „cuvîntul neutralitate” ⁸⁹. Pe de altă parte, comentînd comunicatul oficial româno-turc de la Ankara, ca și discursurile rostite în cursul vizitei, de Peppo era de părere că Gafencu, afirmînd că „voi trebuie să veghiați la securitatea Strîmtorilor, iar noi vom veghea la libertatea Dunării de Jos”, s-a referit la ideea că Turcia trebuie să apere Strîmtorile contra Italiei, iar România trebuie să apere Dunărea contra Germaniei ⁹⁰. În același document, se remarcă, în altă ordine de idei, că din tot ce s-a declarat în mod oficial la Ankara, Istanbul și Atena, rezulta o solidaritate crescîndă între cei patru aliați ⁹¹. Alte documente din 21 și 22 iunie se opreau și asupra faptului că, în mod deosebit, s-au produs noi acțiuni româno-turce, destinate să întărească prietenia dintre cei doi aliați ⁹². Legația Italiei din Atena susținea chiar că se semnaseră noi acorduri militare turco-române ⁹³.

Vizita la Atena a ministrului de externe al României a dat de asemenea prilej lui Grazzi, ministrul Italiei la Atena, să trimită numeroase telegrame și informări. La 17 iunie, acest diplomat comunica la Roma o convorbire personală ce avusese cu Gafencu, din care reieșea că acesta obținuse de la guvernul turc asigurarea că acordurile anglo-turce nu se vor extinde la securitatea Balcanilor ⁹⁴. Documentul mai releva și faptul că ministrul de externe al României își exprimase ferma convingere că „statele balcanice trebuie să evite a se lăsa prinse în copca (adică în sfera de influență) a vreunei dintre cele două grupuri de mari Puteri” ⁹⁵. Totodată, știrile multilaterale provenite de la legația din Atena aruncau o lumină în plus asupra intențiilor Înțelegerii balcanice, căci se refereau și la aprecierile diverselor ziare grecești. Presa ateniană, releva Grazzi, pune pe prim plan vechea, axiomatica deviză „Balcanii ai balcanicilor”, subliniind însă și ideea „porților deschise” pentru toate statele balcanice, deci și pentru Bulgaria ⁹⁶.

Pe de altă parte, recentul discurs al lui Metaxas definea din nou poziția Înțelegerii balcanice față de problema majoră a statu-quo-ului teritorial, căci el declarase : „Nu privim mai departe de frontierele noastre și sîntem animați de cel mai mare respect pentru bunurile altuia. Cerem însă pentru noi înșine un respect similar. În această chestiune, sublinia primul ministru elen , rezidă cauza majoră a strînsei solidarități dintre cele patru state ale Înțelegerii balcanice, unite prin una și aceeași voință de neclintit în scopul

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ Ibidem.

⁹⁰ Ibidem, raport din 21 iunie 1939 de la ambasada din Ankara, semnat de Peppo, către Externe, Roma.

⁹¹ Ibidem, se citează fragmente din discursurile rostite de Gafencu, Metaxas, Larevitch, ministrul Iugoslaviei la Atena, Choumenkovitch, ministrul iugoslav în Turcia.

⁹² Ibidem, telespresso 1 106/596/21 iunie 1939 de la ambasada Italiei în Turcia, semnată de Peppo, către Externe, Roma; telegrama 12 596/22 iunie 1939 de la M.A.E. Roma, semnată Scaglione către principalele ambasade și legații europene.

⁹³ Ibidem.

⁹⁴ Ibidem, telegramă 12 090/Ph/17 iunie 1939, de la Externe, Roma, către ambasadele din Berlin, Paris, Londra, Varșovia, Moscova, Ankara și legațiile din Budapesta, București, Belgrad, Sofia, semnată Scaglione.

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ Ibidem, telespresso 4 557/686/19 iunie 1939, către Externe, Roma, semnată Grazzi.

salvgardării păcii; prin una și aceeași concepție despre demnitate”⁹⁷. E evident că atât ambasada italiană de la Ankara, cât și legația de la Atena erau foarte preocupate de toate părerile ce se emiteau în aceste capitale cu privire la Înțelegerea balcanică, deoarece rapoartele diplomatice din iunie reproduc idei din presa turcă și greacă despre faptul că Înțelegerea balcanică a ieșit întărită în urma discuțiilor ce s-au purtat și că „poziția Iugoslaviei a rămas neschimbată”⁹⁸.

Spre sfârșitul lunii iunie 1939, rapoarte diplomatice ale legației din București conchideau cu deosebită luciditate că, în fond, călătoria lui Gafencu, în calitatea sa de președinte în exercițiu al Înțelegerii balcanice, a avut drept obiectiv „menținerea unității (acestei organizații) căreia România îi atribuia o foarte mare importanță”⁹⁹.

În iulie însă, Pellegrino Ghigi, ministrul Italiei la București, nu mai era atât de sigur că unicul obiectiv al convorbirilor de la Ankara și Atena ar fi constat numai în menținerea unității Înțelegerii balcanice. În această ordine de idei, nu este lipsit de semnificație faptul că în telegramele sale ministrul Italiei atribuia o prea mare importanță zvonurilor ce continuau să circule în presa occidentală despre o eventuală extindere a alianței celor patru state, vizînd orice fel de agresiune extrabalcanică¹⁰⁰.

Tot în această perioadă, guvernul italian continuă să fie neliniștit de implicațiile politice ce rezultau din garanția multilaterală acordată României și Greciei de Anglia și Franța și mai ales de influența ce acordurile anglo-franco-turce o puteau exercita asupra statelor garantate. Spre mijlocul lunii iulie, Ghigi își exprimă deschis nemulțumirea arătînd lui Gafencu că Turcia a depășit linia neutralității atunci cînd a semnat aceste acorduri și că, dacă guvernul român s-ar angaja sau s-ar lăsa antrenat pe un atare drum, el nu ar servi interesele țării¹⁰¹.

La Roma exista așadar în iulie 1939 convingerea că, în fond, în România exista un curent cu o puternică orientare spre Marea Britanie și spre Franța și că legăturile din ce în ce mai strînse dintre București și Ankara se datorau și faptului că Turcia se legase recent de cele două puteri occidentale care garantau România. De aceea, în august, Palazzo Chigi acorda o mare atenție atât înîlnirii de la Istanbul dintre Carol al II-lea și Ismet Inonü, președintele Turciei, cât și vizitei generalului Popescu în

⁹⁷ Ibidem, *Messenger d'Athènes*, 16 iunie 1939, *La Grèce, la Roumanie et l'Entente Balkanique*; A.M.A.E., Fondo „Romania”, *Rapporti politici*, Stampa 353/18 iunie 1939. Este reprodușă corespondența de presă semnată de Paleologu, trimisul ziarului România, la Atena, care adaugă la ideile exprimate de Metaxas și ideea că solidaritatea dintre cele patru state este menită de a servi și ca „ajutor reciproc în cazul unei agresiuni provenind din afara grupării Înțelegerea balcanică”.

⁹⁸ Ibidem, raport de la ambasada Italiei în Turcia, din 21 iunie 1939, semnat de Peppo către M.A.E. Roma. Reproduce punctul de vedere al lui Choumenkovitch, ministrul Iugoslaviei la Ankara.

⁹⁹ Ibidem, teleg. 3 136/26 iunie 1939, de la legația Italiei la București, semnată Ghigi.

¹⁰⁰ Ibidem, teleg. 3 238/4 iulie 1939, de la legația Italiei la București, semnată Ghigi, către Externe, Roma.

¹⁰¹ Ibidem, teleg. 15 222/18 iulie 1939 de la M.A.E. Roma, semnată Scaglione, către ambasada Italiei la Berlin.

Turcia¹⁰², ca și zvonurilor despre prezența generalului Weygand în România¹⁰³.

O data cu izbucnirea celui de-al doilea război mondial, poziția Înțelegerii balcanice față de Italia se modifică, însă în mod izbitor. Legaturile celor patru state, ce se declaraseră neutre, cu Italia, putere nebeligerantă, devin acum din ce în ce mai intime. În calitate sa de președinte în exercițiu al Înțelegerii balcanice, Gafencu a declarat lui Ghigi ca dacă Italia își va menține atitudinea de nebeligeranță, este posibil ca Înțelegerea balcanică să se apropie, ca sistem politic, de Italia¹⁰⁴. De altfel, la 21 septembrie, Ministerul de Externe din Roma, deosebit de atent la orice manifestare în acest sens, informa legația din București și ambasada din Moscova despre faptul că ministrul României la Paris a ținut să sublinieze ideea că toate statele balcanice privesc în acest moment spre Italia¹⁰⁵. Cîteva zile mai tîrziu, Ghigi raporta la Roma că acordul dintre Italia și Grecia a stîrnit o mare satisfacție la București și că agresivitatea crescîndă a Germaniei îndreaptă din ce în ce mai mult statele balcanice spre Italia¹⁰⁶, sub egida căreia ele speră să poată păstra pacea. În octombrie, păreri în acest sens erau emise și de Ministerul de Externe, al Turciei, care, prin intermediul României, își exprima satisfacția față de acordul italo-grec, față de asigurările liniștitoare date de Roma Iugoslaviei, cît și față de atitudinea pașnică luată de Italia în Dodecanez¹⁰⁷.

Toate documentele menționate, precum și altele cu caracter similar, îmbogățesc în mod evident știrile despre activitatea Înțelegerii balcanice în această perioadă istorică, scoțînd în evidență, în mod pregnant, marele interes stîrnit în Balcani de noua atitudine luată de Italia prin neparticiparea sa la război, cît și de acțiunile binevoitoare negociate de Palazzo Chigi la Atena, Belgrad, București, Ankara, Budapesta și Sofia.

Ideea că Italia, de pe poziția intereselor sale de mare putere, favoriza într-un anumit fel activitatea de autoapărare a statelor Înțelegerii balcanice, se degajă, cu deosebită certitudine, și din unele documente italiene privind *blocul balcanic al neutrilor*, intitulat în telegramele și rapoartele din această perioadă „Raggruppamento Stati Balcanici”. Plină de semnificație este, în acest sens, o telegramă¹⁰⁸ a lui Ghigi din 12 octombrie 1939, care

¹⁰² Ibidem, *telespresso* 2 896 1 254 8 aug. 1939 de la legația Italiană la București, semnată Ghigi, către Externe, Roma; telegrama 3 630 12 aug. 1939 de la ambasada din Ankara, semnată de Peppo, către Externe, Roma; telegrama circulară de la Externe, Roma, 1 809/P.R. 24 aug. 1939 către ambasadele din Londra, Paris, Moscova și legațiile din Sofia și Belgrad, semnată indescifrabil; telegrama 19 285 P.R. 3 sept. 1939 de la M.A.E. Roma către ambasadele din Berlin, Paris, Londra, Varșovia, Moscova, Ankara și legațiile din Budapesta, Belgrad, Atena, Sofia, semnată Scariglia.

¹⁰³ Ibidem, teleg. 4 540 R 8 aug. 1939 de la legația Italiană la București, semnată Ghigi, către Externe, Roma.

¹⁰⁴ Ibidem, teleg. 4 539 7 sept. 1939 de la legația Italiană din București, către Externe, Roma, semnată Ghigi. I Documenti Diplomatici Italiani, nona serie, vol. I, p. 44.

¹⁰⁵ Ibidem, *telespresso* 232 807 21 sept. 1939 de la M.A.E. Roma, către legația din București și ambasada din Moscova, semnată indescifrabil.

¹⁰⁶ Ibidem, teleg. 4 935 25 sept. 1939 de la legația din București, semnată Ghigi, către Externe, Roma. I Documenti Diplomatici Italiani, nona serie, vol. I, p. 257.

¹⁰⁷ Ibidem, teleg. 23 314 3 oct. 1939 de la M.A.E. Roma către ambasada din Ankara, semnată indescifrabil.

¹⁰⁸ Ibidem, teleg. 5 254 12 oct. 1939 de la legația Italiană la București, semnată Ghigi, către Externe, Roma.

informează Roma despre faptul că directorii de ziare au fost convocați de Gafencu, în scopul de a li se explica cât de mare importanță ar avea alcătuirea unui atare bloc sub influența și egida Italiei¹⁰⁹.

De o importanță similară este și o altă telegramă a lui Ghigi din 13 octombrie care informează despre o declarație făcută de Gafencu. Acesta i a arătat că o inițiativă italiană în acest sens ar fi primită cu multă bunăvoință în România și în alte state balcanice și ar avea multe șanse de succes pentru că „ar ajuta nu numai la păstrarea păcii în Balcani și în Mediterana orientală, ci ar deschide și ulterioare posibilități, creînd o atmosferă de încredere și de stabilitate între statele balcanice”¹¹⁰.

Nu este lipsită de semnificație, scoțînd la iveală aspecte noi în această chestiune, și convorbirea Ghigi-Fabricius. Rezultă că ministrul Germaniei la București i-a făcut cunoscut faptul că guvernul său „vede cu bunăvoință realizarea unei regrupări a statelor balcanice, deoarece nu este vorba de o inițiativă franco-engleză prin intermediul Turciei, ci de o regrupare din inițiativa Italiei, ceea ce ar include o influență comună”¹¹¹. Se știe însă că, ulterior, Germania, din multiple motive, dintre care rivalitatea cu Italia a avut un rol însemnat, a făcut totul pentru a opri realizarea acestui bloc ce ar fi putut contracara planurile sale de dominare a Balcanilor. Italia, la rândul său, pentru a nu intra în vreun conflict deschis cu Germania-credem noi —, nu a luat sub patronajul său organizarea blocului balcanic. România, care inițiasse acest proiect, socotindu-l un mijloc eficace pentru salvaguardarea statu-quo-ului teritorial în Balcani, a trebuit să caute alte formule de apărare, păstrînd totuși nădejdea că Italia nu s-a dezinteresat cu totul de formarea unui astfel de bloc. Este perioada cînd guvernul român spera să profite încă de asperitățile italo-germane, pentru a se sprijini pe Italia, în scopul apărării statu-quo-ului teritorial. De aceea, la 25 noiembrie, Gafencu i-a arătat ministrului Italiei la București că a suspendat orice activitate în vederea realizării blocului neutrilor, „pînă nu va avea siguranța — informa legația din București pe Ciano — că inițiativa nu displace Excelenței voastre. Aceasta, cu atît mai mult cu cît i-au parvenit știri că guvernul german, fără să fi declarat că se opune organizării blocului, caută să influențeze Belgradul în sens negativ”¹¹².

De altfel, Ghigi informa ulterior Palazzo Chigi că Gafencu a ținut să sublinieze că și înțelegerea cu Bulgaria s-ar fi realizat dacă ea ar fi fost plăcută Germaniei¹¹³.

În sfîrșit, spre sfîrșitul lunii noiembrie, cînd era evident că guvernul român părăsise cu totul proiectul blocului balcanic al neutrilor, ministrul Italiei la Belgrad informa că în această capitală se credea că guvernul

¹⁰⁹ Ibidem.

¹¹⁰ Ibidem, teleg. 5 267 R 13 octombrie 1939, de la legația Italiei la București, semnată Ghigi, către Externe, Roma. I Documenti Diplomatici Italiani, nona serie, vol. I, p. 462.

¹¹¹ Ibidem, teleg. 5 268 R 13 octombrie 1939, de la legația Italiei la București, semnată Ghigi, către Externe, Roma. I Documenti Diplomatici Italiani, nona serie, vol. I, p. 462.

¹¹² Ibidem, telegrama 5 763 R 25 noiembrie 1939, de la legația Italiei la București, semnată în sarcinată cu afaceri Capece, către Externe, Roma. I Documenti Diplomatici Italiani, nona serie, vol. II, p. 267.

¹¹³ Ibidem, telegrama 6 173 R 21 decembrie 1939, de la legația Italiei la București, semnată Ghigi, către Externe, Roma. I Documenti Diplomatici Italiani, nona serie, vol. II, p. 518, 519.

Argetoianu ¹¹⁴ căzuse și ca rezultat al falimentului acestui proiect, ce suscitase adversitatea celui de-al III-lea Reich.

Deși știrile despre blocul balcanic al neutrilor nu abundă în fondul „Romania”, totuși documentele privind această chestiune revelă unele aspecte noi din variatele și nenumăratele discuții ce s-au purtat în jurul organizării acestui bloc în toamna anului 1939. În orice caz, ele confirmă din nou și pe deplin interesul constant al Italiei pentru Balcani, ca și tendința acestui stat de a domina această regiune, ceea ce incontestabil nu convenea Germaniei.

În fondul „Romania” mai există, de asemenea, multe alte documente, care se leagă mai puțin de problemele majore ale perioadei istorice studiate, dar care își au valoarea lor și pot fi utile pentru înțelegerea mai bună a atmosferei politice generale.

În acest scurt referat, am tins să scoatem în evidență doar chestiunile primordiale, conturând aspecte noi ce am putut surprinde, grație cercetării fondului amintit.

Așa cum am mai menționat, unele știri din anul 1939, îndeosebi, sînt publicate în „I Documenti Diplomatici Italiani”.

În colecția amintită, multe știri se găsesc inserate în rapoartele sau telegramele expediate de legația Italiei la București. Aceleași informații sînt însă ulterior incluse de Ministerul de Externe de la Roma în contextul unor telegrame circulare adresate de Palazzo Chigi unor ambasade și legații din Europa, fiind însoțite citeodată de scurte observații sau aprecieri.

Mai oferă interes și este incontestabil semnificativ faptul că, de multe ori, informațiile despre România se trimit numai ambasadei din Berlin sau numai unor anumite ambasade sau legații, pe cînd, de obicei, telegramele circulare erau adresate principalelor ambasade și legații europene.

Trecerea în revistă, chiar sumară, a fondului „Romania” duce încă o dată la concluzia că este absolut necesar, după ce s-a epuizat cercetarea în țară, să se facă investigații, *de lungă durată*, în arhivele străine. Din acest punct de vedere, fondurile din Arhiva istorică a Ministerului de Afaceri Externe din Roma constituie o bogată sursă, care, în ceea ce privește istoria dintre cele două războaie mondiale, nu a fost încă pînă în prezent cercetată de istoricii de specialitate din țara noastră. Studiarea sistematică și comparativă a acestor fonduri de documente va aduce nu numai știri noi, privind România, dar va putea servi, fără îndoială, și la o cunoaștere mai adîncă a complexe situații din Balcani și din Europa Centrală.

¹¹⁴ Ibidem, telespresso 42 188/4 decembrie 1939 de la M.A.E. Roma, semnat Scaglione, către ambasadele de la Londra, Paris, Berlin, Moscova, Ankara și legațiile din Atena, Sofia, București, Budapesta, Bratislava.

TITU MAIORESCU, „ÎNSEMNĂRI ZILNICE”

DE

AN. IORDACHE, M. IOSA, TR. LUNGU

Recenta intrare în circuitul științific a unor noi caiete din „Jurnalul” zilnic al lui Titu Maiorescu oferă omului de cultură, în general, și istoricului, în special, un bogat și util izvor de informații. În zilele noastre, când posibilitățile de investigare sînt din ce în ce mai mari, când cerințele cercetării impun o documentație cît mai largă și mai variată, cunoașterea părerilor intime ale unui participant activ la viața politică și culturală a României moderne timp de peste patru decenii permite aprofundarea unor împrejurări și fapte indispensabile în urmărirea fenomenului istoric și în emiterea unor judecăți de valoare cît mai greu de infirmat. Este adevărat că multe din faptele consemnate de Titu Maiorescu poartă uneori amprenta unor aprecieri subiective, reflectă în multe cazuri punctul de vedere al grupării junimiste a Partidului Conservator, deși încă de pe acum se constată aprecieri critice la adresa conducătorului politic al Junimii, P. P. Carp. Nu este însă mai puțin adevărat că ochiul istoricului poate și trebuie să surprindă adevărul, să stabilească evoluția reală a faptelor, dincolo de aprecierile făcute sub impresia desfășurării lor apropiate.

Publicarea primelor volume din jurnalul fruntașului junimist intitulat *Însemnări zilnice*, îngrijite de I. Rădulescu-Pogoneanu, s-a întrerupt o dată cu însemnările din anul 1892 și a fost reluată cu cele din perioada în care Titu Maiorescu a fost primul ministru al țării publicate în „Convorbiri literare” din anul 1925. Pentru a oferi astfel cercetătorului istoric sau literar posibilitatea folosirii unui izvor de importanța acestuia, ne propunem să pregătim, în continuare, pentru specialiști și pentru publicul larg, apariția în revista de istorie „Studii” a jurnalului amintit, începînd cu caietul al 14-lea, rezervîndu-ne dreptul de a relua, într-o ediție critică, publicarea acestor atît de prețioase însemnări.

Cu toate că însemnările lui Titu Maiorescu nu sînt totdeauna de valoare egală — unele referindu-se la situații mai puțin interesante pentru un istoric —, totuși, pentru a reda fidel autenticitatea acestor valoroase documente, ne-am propus să le publicăm în întregime.

Convinși că inițiativa noastră răspunde nevoilor actuale ale cercetării istorice, vom încerca să satisfacem exigențele specialiștilor și ale unor cercuri cît mai largi de cititori, printr-o cît mai exactă și mai atentă publicare a documentelor.

Începem cu acest număr publicarea însemnărilor făcute în ultimele zile ale anului 1891, când Titu Maiorescu, împreună cu soția sa, părăsea țara pentru obișnuita sa vacanță de iarnă în străinătate.

CĂLĂTORIA DE VACAȚĂ

Dec. 1891 — ian. 1892

Tel[egramă] Hôtel Erzherzog Karl. Wien
Bitte morgen Freitag abend warmes Zimmer reservieren

Majorescu.

Vineri 20 dec. /1 ian. stil nou 1892. La 7 ½ sara la Viena; în Ungaria și Austria fără zăpadă. Viena cu ulițele curate. Termometrul —3° R., la noi —5° și zăpadă multă. La Erzherzog Karl. Mezzanin no. 15, à 5 fl.

Simbătă 2 ian. 1892. Viena. Cumpărături, circulare de la Cook Neapol și înapoi 762 cl. I, direct. și sleeping. Viena și excursie Vesuv. Binoclu Gigi 31 fl., cărți de la Braumüller 45 fl. etc.

Sara la 8^{020'} cu Westbahn plecare (Sleeping).

Duminică 3 ian. 1892 la 6 ore sara în Bologna; ne oprim, frig, ceață; hotel Brun, odaia no. 29 (poate mai bine 28 cu 2 alcove?), prinz bun aparte, à 7 fr. Calorifere.

Luni 4 ian. 1892. Bologna, frig, —4°R. Fără zăpadă. Plimbare cu frig. Plecăm la 3^{025'} cu „drettissimo” și sîntem la 12^{025'} după miezul nopții la Roma. De la 6^{040'} la 7 ore table d'hôte la gara Florenza, à 4 fr. cu vin.

Tel[egramă] Hotel Quirinale, Rome.

Veillez réserver ce Lundi minuit bonne chambre chaude 2 lits. Majoresco.

La sosire la Roma, cald, ploios. Odaia în etajul al 2 lea la otel Quirinal, peste entresol, mică, dar foarte curat și bine, mică sobă, dar e cald. Ceai.

Marți 5 ian. 1892. Roma.

Sculați pe la 9 ore, ploaie caldă + 8°R. umblăm prin corso după colane brățară de briliant. Umbrelle ! Dejun în frumosul jărdin d'hiver de la otel Quirinale. Plouă și tocmai astăzi grevă de birjari din cauza unor linii de tramway. Dar tot găsim înaintea otelului un timid coupé cu un cal și mergem în „via del plebiscito, palazzo Doria, Banca Nazionale”, unde în etajul al 4-lea șade Duiliu Zamfirescu. Vedem pe dna Z(amfirescu), fata ei blondă din prima căsătorie și fetița cu ochi negri a lui Duiliu. Sara la 7^{1/2} vine Duiliu și prânzește cu noi la otel Quirinale (nevastă-sa este iar în poziție) și stăm de vorbă pînă la 11 ½.

Miercuri (25 dec. 1891) 6 ian. 1892. Plecăm din Roma la 10^{050'} cu drettissimo spre Neapol, numai la stația Ceprano (pe la 1^{09'}) ceva de mîncare (pui rece, mortadella* cu usturoi, brînză, portocale, vino Chianti — luate în waggon). Plouă de toarnă cu găleata ! Pe la 4 ore la Neapol, la stații pomi cu sumă de portocale și lămți coapte prin grădini la Caserta d. e. Dar cerul acoperit, vînt rece.

La otel Bristol (Landry de la Nettiberg) sus pe corso Vittorio Emmanuele cu vedere splendidă, odaia no. 63 și 68, anticameră și salon cu balcon, în etajul II, elegant mobilată, cheminée, à 12 fr. pe zi cu 2 paturi (mai bine 72 și 74 tot în et. II). Vezuviul acoperit, de abia se vede Capri, dar tot e frumos.

Telegrama.

Bengesco, Bucarest, Dionisie, 47.

Restons 7 jours Naples hôtel Bristol. Espérons vous êtes tous bienportants. Majoresco.

Joi 26 dec. 1891/7 ian. 1892. Neapol.

Ne-am culcat ieri la 9 ½. Eu mă scol azi la 4 ½, fac ușor focul în cheminée, aprind lampa cu abatjour de mac roșu, mă îmbrac și iau 30 cent [igrane] clinicină de precauțiune. *Afară plouă cald.* Mă pun la masă să scriu „Contraziceri”.

Vineri 27 dec. 1891 8 ian. 1892, Neapol.

* salam.

Ieri după ploaie, pe la 12 soare cald pînă pe la 4. Am fost la Muzeu, minunatele picturi și obiecte pompeciene. Apoi statuia Narcissus (mic), Agrippina (Statua pe scaun). Cu trăsura la muzeu și înapoi à 1 fr., pe jos după dejun la Chiaja și Villa Nazionale, prin St. Caterina la Toledo (tartaruce, bijuterii) și pe la 6 $\frac{1}{2}$ înapoi la otel cu trăsura.

Eu ceva durere de gît. Fac o mică gargară cu puțină sarc. Dimineața 30 cent. chinină.

Sîntem foarte mulțumiți de otel Bristol. Odăi mari, elegante, salon de lectură frumos, mîncare bună, toate bine. Servitori nemți și svizerani — francezi.

Nc-am culcat ascară la 10 $\frac{1}{4}$. Acum sînt 6 $\frac{1}{2}$; m am sculat la 6, am făcut focul în chemine, Anicuța doarme, vreau să continui articolul „Contraziceri”. Vis-à-vis de masa la care scriu, peste ușa-ferestra balconului, se vede Capri, la stînga colțul de la Sorrento, crapă de zi, cerul 3/4 senin.

Simbătă 28 dec. 1891/9 ian. 1892. Neapol.

Ieri dim[ineață] soare, cald, prin strada Toledo, pe la Teatro San Carlo la bagă-le, după amiază în Aquarium (micile scpie, multe oktopus (mînclnd), meduza ca un clopot alb cu limbă marc etc. Pe la 4 $\frac{3}{4}$ cu trăsura spre Posilippo* dar în curînd ploaie și vînt ne-a silit să ne înțoarcem la otel. Sara citire și pichet. Azi vînt violent, cald, tot cerul acoperit. Eu 30 [centigrade] chinină, gargară de sarc. Scriu la „Contraziceri”.

Tel[egramă]

Banque Nationale, Bucarest.

Prie envoyez-moi sur mon dépôt, télégraphiquement, 1500 francs Naples, Hôtel Bristol. Majoresco.

Pe la 9 ore dim. tunete și fulgere! În grădina Palatului Regal mulți arbori de camelii în floare; pretutindeni mulți palmieri plini și înalți, pe ziduri mari cactuși, portocali și mandaini cu sute de fructe coapte pe pomi etc.

Duminică 29 dec. /1891/10 ian. 1892. Neapol.

Furtună, vînt rece, ploaie, marea agitată de se vîd de aici tîlazarile în spumă țîșnind deasupra caselor. Tot scriu dimineața cîte două ore la neplăcutul articol contra lui Gherea. Pe la 9 $\frac{3}{4}$ plecăm de la otel la gară, la 10 25' cu trenul la Pompei (andate c ritorno cl. I à 4 fr. 30 c.) la 11 $\frac{1}{2}$ la Pompei, pe ploaie, cîțiva pași la mizcrabilul otel Diomedea unde un mizcrabil dejun. Apoi fără ploaie, cu ceva vînt, dar bine, două ore interesante prin ruinele din Pompei. Cu o trăsură 2 cai (à 2 fr.) la Torre Anunziata, unde tocmai (pe la 2 $\frac{1}{2}$) pleca un tren la Neapol. Pe la 4 ore la otelul nostru ceai. Am văzut, în fine, și Vezuviul întreg, fără nori, cu vecinicul fum, de astădată gonit spre răsărit, în partea opusă mării. Scrisoare de la Pomp [iliu]Eliad, care a izbutit, în fine, cu concursul și astazi este și plecat din Buc[urești] spre Paris.

Luni 30 dec. 1891/11 ian. 1892. Neapol.

La 9 $\frac{1}{2}$ de la biroul Cook (Piazza Martino) cu trăsura cu 3 cai (și 2 englezi cu noi în trăsură) prin S. Giovanni Portici (frumoase ville — Palasturi cu grădini spre mare), Resina deasupra la Vezuviu, pe lîngă observatorul lui Palmieri pe drumul Cook la stația funiculară inferioară, unde foarte bun dejun 3 $\frac{1}{2}$ ore. Întîlnire aici cu Jean Miculescu și nevastă-sa, cumnata lui Carp. Apoi 10' cu funiculara și vreo 15 minute suiș tare prin zăpadă și negură (Anicuța cu lectica, à 10 fr.) pînă la marginea craterului. Fum cald, miros de pucioasă, iar încolo negură completă în cazan. Întoarcere cu funiculara și cu aceeași trăsură. La 5 $\frac{1}{2}$ în Neapol.

Prînz la G[ran]d Hôtel cu Miculeștii, sara jăratricul Vezuviului văzut de pe balconul nostru.

Anicuța, la mergere spre Vezuviu, în trăsura, M-me Aurélie. I-am cumpărat iute la Portici 2 metri plînză.

Prîmblarea în trăsură spre Vezuviu din cele mai interesante. Lunga stradă Neapol S. Giovanni — Portici plină de lume și trăsuri, „corsicoli” încărcăți de oameni, murdarie, strigăte,

* localitate de lîngă Neapol www.dacoromanica.ro

macaroane, grădini cu portocale, arbori de roșcove, măslini etc. Grandioasele cimpuri de lavă. Floarea galbenă „ginestra” pe ele, în stufuri mari cam ca papura etc.

Marți, 31 dec. 1891/12 ian. 1892 Neapol.

Soare încântător. Am terminat azi de la 5 ½ la 9 articolul „Contraziceri”.

Eu foarte sănătos și Anicuța cu toată M-e Aurélie.

Tel[egramă] Général Vladesco,

Pallazzo.

Prions présenter à leurs Majestés nos respectueux hommages et nos vœux de bonne année. Majoresco.

Copie Rosetti, Bucarest, Dionisie 47.

La mulți ani pentru toți. Plecăm poimline. Adresa : Viena, Archiduc. Charles Annatutti. Sara la 7 ¼ Jean G. Miclescu și nevastă-sa la masă la noi, cu champagne, apoi sus cafeaua neagră și sara împreună la teatrul Mercadante*, pe la Piazza Cavour, după muzeu, teatru popular cu Pulcinella cel vecinic, loja cea mai scumpă, 8 fr. (5 locuri). Dar e foarte interesant și aveau talent și vivacitate.

Teatrul începea la 9 ½ seara (o altă reprez[entație] pe zi la 6 ½). Sara pe lună caldă, cu trăsurica cu un cal înapoi la otel pe la „via Salvatore Roza”, la marele suiș, birjarul zdrențaros și un băiețel cu el de pe capră se coboară și împing amindoi trăsurica în sus. Ne culcăm pe la 12 ½ foarte veseli.

1892

Miercuri 1/13 ianuarie. Neapol. Soare splendid și cald pînă după 12 de amiazi. Apoi un voal fin de nori albi străvezii, pe la 4 nori groși, vînt, marea de o dată agitată, pe la 5 cîteva fulgere, cîteva picături de ploaie, apoi iar liniște. Pe la 10 dimîn[eața] duc Micleștilor la G[ran]d Hôtel un coș mare de roze și camelii (plătise el loja ieri). Anicuței asemenea, à 5 fr. Apoi schimb banii, mă rad și mă tund, cumpăr Anicuței collierul de briliante à 2200 frs. de la Piazza del Municipio.

După dejun îndată, cu o trăsurică à 6 fr. +1 fr. la Pozzouli prin grota Posilippului (1 oră) la Solfatara unde petreци, mergînd pînă la fumul cel fierbinte ¾ ore, la neînsemnatul templu Serapis și apoi același drum înapoi, nu pe via nuovo Posilippu. După cererea Anicuței, înspăimîntată de ceva valuri ale mării, de un vîrtej de praf și de amenințarea furtunei.

[½ pg. tăiată. În continuare de la alineat :]

Sara după masă, Micleștii la noi, drept mulțumire. Eu o partidă de schach cu el. Pe la 10 s-au dus. Pleacă și ei mîine la Genua-Nizza-Monte Carlo.

Joi 2/14 ian. Din Neapol plecăm la 8⁰⁵⁰ dim. La 1 ½ la Roma, Hôtel de Londre, piazza Spagna, bine, iatac și anticameră, mezzanin. Sara la teatrul Costanzi „Amico Fritz” de Mascagni. Rău libretto fiind, 3 acte de *monotonie lirică* fără quartete sau quintete aproape fără choruri, fără balet etc. Dar actul 2 (scena cu cireșile etc.), Introducerea orchestrei din act 3 (ungurească), finalul marș în act I — minunat de frumoasă, toată orchestrația originală, vie, picantă.

Vineri, 3/15 ian./1892 la 2⁵⁰ după amiază din Roma, rău de mîncat (la Chiusi un pui fript rece și chianti bun în vagon) la 9 în Florența un ceai, la 1 noaptea în Bologna, schimbare de vagon, pentru a avea directul pînă la Pontafel (la Mesta** pe la 5 dim.), fără sleeping car (numai spre Milano), pe la 10 dim. în Pontebba, zăpadă mare pînă la Viena, unde sosim întîrziți la 10 ½ sara de sîmbătă 4/16 ianuarie) 1892.

* Mercadante, Saverio, compozitor, născut, la Altamura sept. 1798, mort la Napoli la 17 dec. 1870.

** Orașel în provincia Ravenna (Emilia).

Duminică 5/17 ian. 1892. Viena.

Zăpadă mare, odaia și salonul rece la Erzherzog Karl spre Hinelfortgasse no. 130, dar noi fericiți că am sosit aici. Bilete la „Armida” de Gluck (operă) și pe mline (la an der Wien) pentru noua operetă a lui Millöcker „Das Sonntagskind” a 3-a reprezentație. Ianov cu fiică-sa la noi sara la opera „Armida” de Gluck, 5 acte jucate în 2 ½ ore cu o regie exactă și cu o splendoare de model. Armida-Materna, Rinaldo — Van-Dick. El foarte bine, ea bine ca voce, dar urtă, groasă, bătrână și fără joc. Reprezentarea întregă îți lasă impresia de ceva măreț, dar nu te încălzește, lipsind melodia clar și distinct articulată. Înțelegi, că Gluck este premergătorul lui Wagner.

Luni 6/18 ian. 1892. Viena.

Cer întunecat, burează, dar +1° R. La 12 ½ prînzim împreună cu Ianov și fiică-sa la Sacher. Apoi Emplete, robe de chambre Anicuței, o frumoasă cergă de sanie și trăsură de la Haas etc. Sara la „Theater an der Wien”, „Sonntagskind” de Millöcker, dirigiata de el însuși. Însă actrița ½ principală care făcea pe Sylvia, s-a scuzat de răgușală, încît nu prea putea cînta și s-au omis cîteva duete, așa încît reprezentarea cam deprimată. Totuși veselă petrecere.

Marți 7/19 ian. 92. Viena.

Mă scol la 4 ½, Anicuța se plînge de durere de cap, dar acum doarme. Eu scriu la prefața noii ediții „Critice”.

Teleg[ramă] Ionitza la Majorescu

București

Mercur 1

Sosim Joi dimineață. Majorescu.

Sara concertul Joachim în Kleiner Musikvereinssaal. Era și Brahms față, de la care s-a executat (din manuscript) un quintet cu clarinetă.

Miercuri 8/20 Ian. 92 la 8^{030'} dimîn[cața] plecăm din Viena, bine în sleeping de la Pesta, sosire în București Joi 9/21 Ian. 1892 la 10 ½ ore dim, Zăpadă multă, ger, termom. — 9° R.

Acasă 1892

Vineri 10/22 Ian. 1892. Tot ger, — 9° R. dimîn[cața]., dar cer senin cu soare.

Ieri îndată lume, lumc ! Duca, Iacovaki, Laurian, Duiliu Zamfirescu, ministrul Carp, Negruzeștii, Juca cu Bengescu, mama etc.

Eu plictisit de necesitatea activității politice, alegerea mea la Gorj, Comitet Central în București, întrunire publică duminică etc.

Teleg[ramă] Director Droc Barcian. Giurgiu.

Reîntors din călătorie vă rog să exprimați tuturor semnatarilor adîncă mea recunoștință pentru binevoitoarea telegramă. Majorescu.

Stîmbătă 11/23 Ian. 92. Dimîn[cața] la 8 ore — 11° R.

Aseară Duiliu Zamfirescu la noi la masă, și sara literatură cu stud[enții] Dragomirescu, Brătescu, Mehedinți, Rădulescu, Basilescu și Jacques Negruzzi. Citit ½ artic[olul] lui Duiliu despre Tolstoi, 2 poezii Brătescu, una Dragomirescu. Totdeauna plăcut.

Cumnată-mea Coralie Săvescu de acum 17 zile bolnavă de influență cu pneumonie gravă. De 2 zile nou atac de pneumonie, după o remisiune de 2 zile.

Pe la 6 ½ sara Triandafil și C. Arion ca să vorbească mîine duminică la întrunirea publică din sala Eforiei (băilor) în locul de influență îmbolnăvitului Carp.

Duminică 12/24 Ian. 92. În sala băilor Eforiei, ticsită de lume ! A vorbit întîi Gen. Manu ½ oră, apoi, eu ½ oră, apoi Al. Lahovary 3/4 oră. Discursurile în „Constituț[ionalul]”, „Timpul” etc.

Vineri 17/29 Ian. 92. Probabil infectat de lumea din adunarea politică de duminică trecută, m-am pomenit luni pe la 3 ore cu blinde umflîndu-se pe obraz pînă marți. Dr. Schachmann zicînd că e „Eczema”, care să-l tratez cu praf de amidon, un Brausepulver, abținere de la cafea neagră, ceai, spirtoase și ne esire din casă, spre a nu se face erisipel.

Am amnat Miercuri și Joi cursurile de la Universitate, încolo bine, mai pui și astăzi praf de amidon, cetesc, scriu. Luni voi eși. Carp lese, Coralie tot în pat, foarte slabă.

Teleg[ramă] Grigorie Buicliu,

Iași
Strada Păcurari

Vésuve et moi allons très bien.

Juvenis.

Duminică 19 31 Ian. 92. Am scăpat cu totul de eczem. Și Coralie merge mai bine, dar slabă de tot, încă în pat, tușește. Astăzi +4° R. la 8 ore dim. Vinerea trecută foarte animată. Sară literară cu Duiliu Zamfirescu și studenții. Articolul meu „Pretinse contraziceri” și discuția asupra frumosului absolut.

Luni 20 Ian. 1 febr. 1892. Ieri la noi Duiliu Zamfirescu și Miss la masă. Cetirea sara a important[ului] studiu al lui Duiliu asupra lui Tolstoi.

Astăzi soare, zăpadă topită de pe acoperiș, la 8 ore +3 ½°R.

Teleg[ramă] Toma Cămărășescu

T. Jiul

Sosesc vineri 24 Ianuarie sara Tîrgu-Jiul. Rog întrunirea Sîmbătă sara 25 Ianuarie sau Duminică dimineața. Venirea 30 ianuarie imposibilă. Maiorescu.

Joi 23 ian./4 fev. 1892. Cald, peste noapte ploios, apoi soare. Țimin[cața] la 7 ore + 5 ½°R. Iarbă verde în grădina mea. Ieri început cursul la Universitate. Sara studenții literari cu Duiliu Zamfirescu.

Termin de copiat articolul „Contraziceri” pentru numărul Jubileu al „Convorb[irilor]” și mline plec la Tîrgu-Jiu pentru alegeri.

Tele[gramă] Dinu Mihail, Craiova.

Rog veniți mline Vineri spre 4 ore la trecerea trenului București-Vîrciorova la gara Craiova. Chestia procesului. Maiorescu.

Vineri 24 Ian. 5 fev. 92. Plecat din București de astă dată singur, la 8 ¼ dim. la 9° sara în Tîrgu-Jiul alai la gară. Dr. Frumușanu, Cămărășescu, Petroni, Mateescu, Dănăricu, Crăsnaru, etc. București-Craiova ploios, apoi frumos, spre Tîrgul-Jiului mai multă zăpadă. Sara aici.

Sîmbătă 25 ian./6 fev. Tîrgu-Jiul.

Asară citit pînă la 1 „Cosaques” de Tolstoi. Astăzi vizite electorale cu Dr. Frumușanu și T. Cămărășescu.

Tel[egramă]. Doamna Maiorescu. București. str. Mercur.

Foarte bine. Sînt mline sară Craiova. Pitești Intlnit Robescu. Procesul lui amnat. Titu

Am făcut vizite numai cu Cămărășescu, vreo 34, în cupeul lui, soare, cald. Apoi 4—5 ½ vizite la mine de 2 ori Măcescu, la 7 ore prînz la Cămărășescu cu Dr. Frumușeanu, Crăsnaru, șeful telegrafului. Prezid. Stoicescu, Col. Petroni, Gărdescu, Caimacanu etc. Sara Dna Săvoiu (a bolnavului), dar eu politică dincolo cu domni. Întors acasă pe la 11 ½ cetit „Sebastopol” de Tolstoi.

Duminică 26 ian./7 fev. 92. Tîrgul-Jiului. Ninge, fulgi. Azi la 1°10' plec la Craiova. Tel. Dna Maiorescu — București Mercur.

Plec la 1. Sînt sara Craiova. Nesigur dacă amnãm procesul, Titu.

Am stat 3 ore la Filiași, unde am prînzit cu Gărdescu din T. Jiului la 7° 44' sara mai departe (Farra și Porumb[aru] veneau de la Severin) la 9° 10' sara în Craiova. La otel Teodoru, o odaie proastă pe gang.

Luni 27 ian. / 8 fev. 92. Craiova, soare, dar rece.
Teleg[ramă]. Madame Maiorescu, Bucurest, Mercur.
Astăzi proces. Sosesc mîine dimineață. Titu.
Mai scriu lui Olănescu la Atena asupra lui Horațiu.
Teleg[ramă] din Piatra-Olt.
Dnei Maiorescu. Sosesc astăzi Luni sara. Titu.

Procesul D. Mihail decis în 2 minute prin respingerea opoziției Statului, plecat la 12 ½ din Craiova, sosit la 8¼ sara București.

Miercuri 29 ian./10 fev. 92. Ieri cald aici, + 4°. R., astăzi plus 1°, dar ninge. Curioasă crisoare, lungă, violentă și rea a Emiliei către mine. De la Berlin scrie Livia că i-a mers foarte rău Clarei. Dar acum îndreptată pentru cîteva săptămîni.

Vineri 31 ian./12 fev. 92. Pretutindeni zăpadă. Noi sănătoși, Coralie pe jeț, tușind mult, foarte slabă. Azi procesul milioanei Sturdza, la Casație. Mîine începutul alegerilor generale în țară. Soare, senin, dar dimineața la 8 ½ ore — 6° R. Al doilea atac de frig în această iarnă.

Duminică 2/14 februarie. Dimineața — 1°R. Dar peste zi cald, ieri d. e +16°R. în soare. Am fost ales ieri la Gorj în coleg. I de deputați cu T. Cămărășescu. Asemenea Carp și Germani în București, Jacques Negruzzi și Pogor în Iași etc.

Tele(gramă) Toma Cămărășescu

Tirgu-Jiul

Vă mulțumesc îndeosebi Dvoastră și amicilor politici pentru tot sprijinul alegerii. Rog arătați mulțumirile mele și pentru felicitările telegrafice domnilor Alecu, Cămărășescu, Călniceanu, Danilescu, Protoiereu Nicolaescu, patru Costeștii, Pojogeanu, Scarlat Marcan, Luță Rîmniceanu.

Teleg[ramă]. Colonel Petroni

Rog primiți viile mulțumiri pentru binevolorul concurs dat la alegere.

Maiorescu,

Teleg[ramă]. C. Crăsnaru

Tg. Jiu.

Sincere și călduroase mulțumiri.

Maiorescu.

Teleg[ramă]. Învățător Ștefan Haiducescu, Tg. Jiu

Rog primiți și comunicați și domnilor Dumitrescu, preotul Roșioga, Arjocean, Ciobanu, Nizulescu, Dobrescu, Brătuianu, Bădescu, Pîrvulescu, Marcan, Pănoiu, mulțumirile mele pentru dovezile de simpatie.

Maiorescu.

Dr. Frumușeanu, Tg. Jiu.

Rog primiți expresia recunoștinței mele pentru sprijinul acordat și pentru amabila felicitare. Maiorescu.

C. Părăianu, Tg. Jiu

Vă sînt recunoscător pentru toate dovezile de simpatie și sînt fericit să mă văd susținut de înțelepciunea bătrînilor.

Maiorescu.

Institutor Axentie

T. Severin

Mulțumiri și salutări amicale. Maiorescu.

Institutor Străinescu

Mulțumesc pentru binevoitoarea felicitare. Maiorescu.

Belcic, Constanța.

Sincere mulțumiri pentru amabila telegramă. Maiorescu.

Revizor Bănescu, Constanța.

Mulțumiri și salutări amicale. Maiorescu.

8 februarie 1892, sîmbătă. Am pledat azi eu la Cassație de la 12 ½ — 3 ore fără pauză contra motivului III de casare susținut de Stătescu în procesul succesiunii Sturdza. Plictis, prea multe fapte.

Teleg[ramă]. Emanoil Săvoiu.

Tirgu-Jiul

Am studiat dosarul. Primesc cu plăcere pledarea. Trimizeți procură. Maiorescu.

Miercuri 12 febr. 1892.

Am ocupat și sîmbătă sara și duminică dimi[ne]a și luni peste zi cu rezumatul concluziilor la Cassație. Foarte ocupat cu avocatatura, scrisori, curs etc. Oboseală cerebrală. Anicuța încîntătoare de veselă.

Dimineața la 6 ore întineric besnă. Termometru + 1° R. Joi, 13/25 febr. dim. ± 0°.

Ninge.

Teleg. Codin Crăsnaru

Tirgu-Jiul

Vino îndată București pentru hotărîrea afacerii.

Maiorescu.

Vineri 14/26 febr. 1892. Zăpadă pe acoperiș și în grădină. Dimineața la 7 ½ ore — 1° R. Dar apoi soare și topire. S-a casat decizia în procesul Sturdza, am pierdut la Cassație pe nedrept. La alegerile din februarie 1892 (după un articol „Cuvîntul cifrelor” din „Constituționalul” de la 14 febr. (92), au fost înscrși în coleg. I și II din toată țara 32 539 alegători. Au votat 28 600. Pentru guvern 17 398 I Va să zică majoritatea absolută a tuturor alegătorilor țării, nu numai a votătorilor.

Luni 17/29 febr. 1892. La 7 ore dim. ± 0, dar zăpada a dispărut iar de pe strade și acoperișe.

Alaltăieri sîmbătă ziua mea, serbată cu o masă de 14 (Mama, prima ieșire a însănătoșatei Coralii cu Sevescu și Coralița, Jacques și Marie, Mitică și Alexandrina, Bengescu, Juca și Ella, Miss și noi 2). Sara a mai venit Marie Brăiloiu cu Șandor și G. Duca, Kindersymphonie de Romberg.

Marți 18/febr. Plecat Sevescu cu Coralie la Abbazia.

Vineri 21 febr. /4 martie 1892.

Scriu la șase ore dimineața. Afară încă besnă de întineric. Aseară a nins din nou cu fulgi mari. Am mai răsbit din lucrul cel excesiv. Mai am astăzi o teză de citit, a lui Bodin din Severin, raportul de făcut asupra ei, 2 scrisori, Prefața la Critice, Creditul urban pentru* . . . spre sfîrșit, sara întrunirea literară a studenților. De alminteri, luni începe Camera.

Tel[egramă]. Emilia Humpel, Iași.

3 200 primiți. Plățiți Creditului. Astăzi expediat lui Enacovici și Nițescu angajarea Creditului că le plătește 60 000 dacă radiază ipotecile. La sosirea certificatului de radiere, afacerea definitiv terminată. Maiorescu.

Sîmbătă, 22 febr. /5 martie (18)92. A plouat azi noapte, toată zăpada dusă, azi senin, dar la 9 ore dim. — 1 ½° R.

Duminică 23 febr. /16 martie 92. Ninge, ninge, toate acoperite iar cu zăpadă — 3° R.

La rege audiență de la 5 ½ la 7 ½ sara. Propunerea lui scrisă de mîna lui către I. Brătianu (regele are o copie) înainte de congresul de la Berlin.

* Indescifrabil.

Luni 24 febr./7 martie 1892. Soare dar zăpadă pretutindeni, și la 8 ore dimineața — 7° R.

Smbătă 29 febr./12 martie. Dim. +3° R. Peste zi soare ceva mai cald. Sara a dispărut zăpada pretutindeni. Ieri interesantă sară literară cu studenții. Discuția între Negulescu, Dragomirescu și Mehedintzi asupra stilului. Era și Rosetti-Tescanu față.

În Cameră sînt în Comisia bugetară și în cea de adresă. Am citit astăzi, ca raportor, în Cameră, proiectul de adresă.

La masă și sara la Negruzeștii, unde(era) Coralița.

Duminică 1/(12) martie 1892, la 7 ore +5° R., cer închis. Peste zi soare, cald, la umbră + 12°, prima zi caldă de primăvară.

Luni 2 martie. Dimin. +4° R. A plouat peste noapte. Zi noroasă de babă. După amiază, soare.

Miercuri 4/16 martie. Mă scol din pat la 6 ½ ca să scriu. Se vede fără lampă. Plouă. + 5° R. Aniversară cu jurnalul Anicuței acum 12 ani. Ieri mi-a restituit Emilia (supărata) cei 20 000 fr. dați ei împrumut în 1886 pentru cumpărarea Casei și vreo 400 mai mult pe care i-am înapoiat. Azi la Cameră încep discuția adresei unde sînt raportor.

Ieri la masă la noi toată familia Nicu Negri (7 cu ginerele Krupenski) și Zizin Cantacuzin.

Vineri 6/18 martie. Viscol de zăpadă de ieri, —1° R. Am vorbit la Cameră în discuția adresei la art. I contra Poenaru-Bordea. Bine. Sara stud(iu) literar și articol(ul) lui Negulescu asupra stilului.

Smbătă 7/19 martie 1892. Ninsoare plină, totul iarăși acoperit de zăpadă. — 10° R. Dimineața și peste zi Comis(ia) bugetară; eu terminat bugetul școalelor. Sara la balul comercianților patronat de dna Carp, fost pe(ntru) 3/4 oră.

Duminică, 8/20 mart(ie). Iarnă. Dimin(cea) —2° R. Peste zi soare și vînt. La masă la Negruzeștii cu inteligentul june Stoianovici (de la Școala de poduri). Sara Anicuța și Marie Simfonia 7-a, eu cu flauta.

Luni 9/21 martie. Sculat de la 6 ½ să-mi fac corecturile a 3 coale „Critice” (pînă la pag. 320). Prea obositoare săptămîna trecută. Comis(ia) bugetară la Minist(erul) de Interne pînă la 12 ½ noaptea.

Marți. 10/22 martie. La 10 ore dim. +6° R.

Zăpada dispărut pretutindeni. Primăvăratec.

Duminică 15/27 martie 1892. Primăvară, ca atmosferă. Ieri soare, cald, term. + 20 în soare. Azi la 6 ½ dimin(cea) cer senin, + 2° R. Am terminat de imprimat vol. I „Critice”, ediția nouă, la Cameră am terminat Comisia bugetară. La Universit(ate) partea cea mai grea a cursurilor. (Silogisme, matematica, Coite). Dar și sînt obosit. Camera și sara cu studenții sînt prea mult.

Marți 17/29 martie. Foarte cald. Azi ziua nașterii Anicuței, de 38 ani.

Teleg[ramă] Grefier Craiu, Tîrgu-Jiu.

Făcut după dorința dumatile. Veți primi adresa.

Maiorescu.

Joi 19/31 martie. Azi ultima lecție logică înainte vacanței Paștelor. La 7 ore la prînz parlamentar la Palat.

Teleg[ramă] avocat Lengher

Brașov.

Rog telegrafiați ziua exactă cînd trimiteți banii ipototeca Meteleu. Maiorescu.

Marți 24 martie/5 aprilie 1892. Mă scol la 5 ore dim. la 5³/₄ nu pot scrie de tot bine fără luminare aprinsă, dar cald, primăvăratec, sălciile și caprifoliul primul verde deschis. De seară, 7 ore, plecăm prin Vîrciorova, Pesta, Anicuța la Abbazia, eu la Berlin. Propunerea de a fi eu ales în Consil(iul) de Administr(ație) al „Naționalei”.

Ultima corectură a vol. I din „Critice” de abia sîmbătă 21 mai.

O MĂRTURIE MAGHIARĂ DIN 1830 DESPRE NECESITATEA UNITĂȚII ROMÂNILOR

DE

I. D. SUCIU

Semnălîn în cele ce urmează, rezervîndu-ne dreptul de a dezvolta cu altă ocazie, două documente din Arhivele Statului filiala Lugoj care întregesc și lărgesc cunoștințele ce le avem despre lupta poporului român pentru realizarea aspirațiilor naționale și sociale în jurul anului 1830.

În ședința instanței judiciare a tribunalului comitatens Caraș, din ziua de 12 martie 1831 s-a judecat cazul lui Pálffy János, calfă de croitor și pelerin din Transilvania. Din interogatoriul luat cu ocazia procesului rezultă că Pálffy János era maghiar din Transilvania care și-a început peregrinajul prin Europa la anul 1795. În timpul peregrinajului a cunoscut atît pe italieni cit și pe francezi și conform declarațiilor lui, la 1830 era în Paris de unde a plecat spre Transilvania la 22 iulie¹. Aici însă nu stă decît pînă în luna decembrie 1830 cînd coborînd în Banat intenționa să se îndrepte spre Belgrad iar de acolo pe cursul rîului Drava să se reîntoarcă spre Paris.

În comuna Rafna din Banat a fost însă prins de autorități și înaintat tribunalului comitatens fiind învinuit de discuțiile ce le-a purtat cu țărani români din această comună. Au fost aduși ca martori și țărani Petru Pîrvu, Ianăș Petcu, Ion Patrubani și Ștefan Popovici din declarațiile cărora ies la iveală unele probleme care ne dovedesc că necesitatea realizării unității poporului român era susținută și de unii maghiari încă din 1830.

Martorul Petru Pîrvu, din comuna Rafna declară că Pálffy János i-a spus că românii și italienii constituie o singură națiune și trebuie să țină între ei. Fiind invitat la țăranul Ștefan Popovici din aceeași comună unde au mai participat și alți țărani, Pálffy a afirmat că „românii dau toată munca lor preoților și moșierilor iar lor în afară de sărăcie nu le mai rămîne nimic”.

La această declarație, Ștefan Popovici l-a întrebat pe Pálffy dacă n-ar putea face ca împăratul să vie personal spre a vedea sărăcia românilor. Pelerinul i-a răspuns: „De ce doriți voi aceasta? Împăratul e un om ca oricare” și deci nu poate înlătura sărăcia românilor. Din relatarea în continuare a lui Ștefan Popovici rezultă că „pelerinul a spus că dacă Banatul, Moldova, Ardealul și Țara Românească (Oláhország) s-ar uni, și-ar câștiga un bun conducător și s-ar forma un stat puternic”. Disprețul lui Pálffy pentru suverani rezultă și din

¹ Arhivele Statului Lugoj, Fond prefectura județului Severin, nr. 3/1831. Instanțe judiciare, f. 11—14 v.

declarația lui Achim Pirvu care întrebându-l de ce are attea petece pe haina lui, acesta îi răspunde: „am pus attea petece pe haina mea cîți domnitori sînt și haina mea cîntărește 20 de ocale”.

Luîndu-se declarația lui Pálffy János acesta recunoaște ca adevărate toate depozițiile martorilor adăugînd și unele afirmații demne de menționat.

Fiînd întrebat de unii preoți români dacă cunoaște unele poezii în legătură cu românii, el spune că în localitatea Boblna din Transilvania, la administratorul moșiei baronului Vesselény, la un oarecare Simandy a auzit următoarele versuri — într-un amestec de limbă italiană și latină — care sînt reproduse în actul de anchetă :

„Primo romano in pacea toto mano
Secundo romano batardo taliano
Quil habita la tera de prima romana”.

Versurile, precum se vede, exprimau atît origina latină și fraternitatea cu italienii, cît și calitatea românilor de primi locuitori ai acestor meleaguri.

În ceea ce privește depoziția martorului Ștefan Popovici privitoare la necesitatea unității poporului român, Pálffy recunoaște că le-a spus că „dacă românii s-ar uni și ar avea domnitor din naționalitatea lor atunci ar deveni oameni mai de treabă și ar înainta mai mult”².

Deoarece „în general, peregrinul n-a negat nimic”, tribunalul comitatens renunță la audierea celorlalți martori. Actul nu ne spune ce pedeapsă a primit Pálffy János pentru discuțiile purtate cu țărani români.

Pálffy János nu era singurul care discuta cu țărani români problema emancipării lor naționale și sociale. Peste puțin timp, în ședința tribunalului comitatens din 27 mai 1831 se judecă acuzațiile aduse lui Emericus Lörintz din comuna Deta, comitatul Timiș și a țăraniilor Iancu Bacău și Petru Oprea din comuna Valea Mare comitatul Carașului³.

Toți trei au avut „cuvinte înșultătoare” la adresa nemeșilor în comuna Jupani din comitatul Caraș. Astfel, primul acuzat, Emericus Lörincz a spus că nobilii și moșierii vor fi nimicîți „nizuindu-se prin aceste vorbiri a ațîța populația contra nemeșilor și contra legilor statului”⁴.

Țăranul Iancu Bacău, după „propria-i declarație” a spus: „Ar fi bine dacă s-ar pune hotar puterii moșierilor deoarece iobagii s-au plîns de multe ori la judecătoria nobililor contra acestor domni. Dar fiindcă la Comitat sînt tot nobili, iobagii nu vor putea ajunge nici cînd la vreun rezultat”⁵. Pentru aceste afirmații Emericus Lörintz a fost condamnat la șase luni închisoare „din care două zile primind numai plîne și apă” și 75 lovituri de bită care i se vor aplica în trei rate. Țăranul Iancu Bacău a fost pedepsit „cu 30 lovituri de bită primite de odată” iar Petru Oprea a fost achitat. Din cele două cazuri rezultă că în 1830 necesitatea unirii poporului român era recunoscută și de unii progresiști maghiari ca Pálffy János sau germani ca Lörintz Emericus.

² Ibidem, p. 14. Procesul-verbal e semnat de Toth Mihály, prim-notar al Comitatului Caraș. Pe verso foii e notat: 1831, 21 februarie; 1831, 12 martie, datele la care s-a dezbătut procesul.

³ Ibidem, f. 49—49 v. Ședința din 27 mai 1831.

⁴ Ibidem, f. 49.

⁵ Ibidem, f. 49.

SESIUNEA ŞTIINŢIFICĂ JUBILIARĂ A INSTITUTULUI
DE ISTORIE „N. IORGA” AL ACADEMIEI

În zilele de 16 — 18 iunie 1969 s-a ținut la Institutul de istorie „N. Iorga” o sesiune științifică jubiliară. La ședința de deschidere au participat numeroși invitați, care au salutat această manifestare în numele instituțiilor respective.

Președintele Academiei Republicii Socialiste România, acad. Miron Nicolescu, a relevat importanța activității institutului în dezvoltarea științei istorice românești și a atras atenția asupra principalelor sarcini ce stau în fața cercetării științifice din țara noastră în opera de desăvârșire a construcției socialismului. Au mai adus salutul lor : N. Goldberger, director adjunct al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C. C. al P. C. R.; prof-univ. M. Berza, directorul Institutului de studii sud-est europene al Academiei; conf. univ. Radu Manolescu, din partea Facultății de istorie a Universității din București, care au avut cuvinte elogioase despre activitatea Institutului de istorie „N. Iorga”.

Acad. Andrei Oțetea, directorul institutului, în comunicarea *Rolul Institutului de istorie „N. Iorga” în dezvoltarea cercetării istorice de după 23 August 1944* a prezentat realizările mai de seamă din ultimii 20 de ani de activitate a institutului. Sub îndrumarea P. C. R. — arată d-sa —, istoriografia română, preluând moștenirea culturală și îndeosebi cea istoriografică a marilor înaintași ca N. Bălcescu, M. Kogălniceanu, B. P. Hașdeu, A. D. Xenopol, Ion Bogdan, N. Iorga, V. Pârvan, călăuzindu-se după învățătura materialismului istoric, a obținut rezultate valoroase atât în editarea de izvoare, cât și în interpretarea unor fenomene și procese istorice. Acad. A. Oțetea a subliniat importanța deosebită pe planul dezvoltării conștiinței socialiste a oamenilor muncii din țara noastră, a activității de difuzare a rezultatelor cercetării, desfășurată de membrii institutului.

În comunicarea *Cercetarea istorică în contextul cerințelor științifice actuale*, Ștefan Ștefănescu, director adjunct al institutului, pornind de la rezultatele pozitive ale marilor noștri înaintași, relevă meritele și lipsurile cercetării în prezent și schițează perspectivele ei de dezvoltare. D-sa subliniază necesitatea ridicării calitative a cercetării istorice pentru a o aduce la nivelul exigențelor pe plan mondial. În acest sens, Ștefan Ștefănescu arată că e necesară continuarea publicării de mari colecții de documente și de monografii pe teme capitale ale istoriei poporului român și ale legăturilor sale cu celelalte popoare, în vederea plasării mai juste a istoriei naționale în contextul istoriei universale. Pentru dobândirea acestor rezultate, directorul adjunct propune îmbunătățirea metodelor de cercetare prin folosirea statisticii cantitative și a matematicii în cercetare, prin abordarea unor probleme de la limita de contact cu alte științe înrudite și prin intensificarea cercetărilor în domenii ale istoriei care în trecut erau puternic ilustrate : bizantinologie, balcanologie, turcologie și slavistică. Pentru cunoașterea peste hotare a realizărilor științei istorice românești se impune editarea în limbi străine a monografiilor privind problemele

de baza ale istoriei patriei noastre și schimburi de publicații științifice. În încheiere, d-sa a atras atenția asupra necesității unei mai atente preocupări pentru a forma din tinerele cadre specialiști valoroși.

În continuare a urmat prezentarea comunicărilor, grupate pe trei probleme principale.

Un prim grup de comunicări au fost dedicate celei de-a 25-a aniversări a eliberării României de sub jugul fascist. Ele au abordat probleme mai puțin cercetate, privind împrejurările interne și externe ale pregătirii și desfășurării insurecției armate din 23 August 1944.

Ocupându-se de „*Locul insurecției naționale din România în lupta antifascistă a popoarelor*”, V. Liveanu relevă rolul deosebit al acestui eveniment în lupta generală a popoarelor împotriva fascismului. Aștorul combate afirmațiile unor istorici străini care minimalizează importanța istorică a insurecției armate pentru grăbirea înfringerii Germaniei hitleriste. Pe baza a numeroase informații, unele inedite, V. Liveanu demonstrează că insurecția din 23 August a dat o lovitură serioasă nu numai fascismului din România, ci și pozițiilor lui din centrul și sud-estul Europei. Grație insurecției, armata sovietică înaintează nestingherit pe teritoriul României și beneficiază de condiții favorabile pentru dezlănțuirea unei noi ofensive antihitleriste. În același timp — mai subliniază autorul —, insurecția creează posibilitatea eliberării rapide a Bulgariei, Iugoslaviei și Ungariei. Datorită insurecției armate, România s-a angajat cu întregul său potențial economic și uman în lupta împotriva Germaniei hitleriste. Tot astfel, armata română participă cu întregul său efectiv la eliberarea Cehoslovaciei și Ungariei. V. Liveanu arată ca efortul economic al României pentru susținerea frontului antihitlerist a fost deosebit, el fiind evaluat la cifra de 770 milioane dolari.

În comunicarea „*Insurecția din august 1944 în istoriografia românească și străină*”, M. Rusenescu și I. Chișer fac un bilanț al realizărilor în acest domeniu. Cei doi autori remarcă numărul mare de articole și scrieri despre acest eveniment — deși inegale ca întindere și valoare —, apărute nu numai în România, ci și în reviste de specialitate sau în sinteze de istorie universală editate peste hotare. În lucrările publicate în țară sau în acelea apărute în unele țări socialiste — scrise de pe poziția istoriografiei marxist-leniniste — au fost elaborate și tratate numeroase probleme, în rîndul cărora cei doi autori enumera: rolul P. C. R. în organizarea și desfășurarea insurecției armate, premisele social politice ale actului de la 23 August, mișcarea de rezistență, lupta împotriva hitlerismului, consecințele insurecției armate asupra dezvoltării istorice a României etc. Referitor la lucrările unor istorici burghezi, M. Rusenescu și I. Chișer arată că, descori, aceștia interpretează unilateral și tendențios actul de la 23 August, considerîndu-l o simplă lovitură de stat, și exagerează rolul regelui și al personalităților politice din anturajul palatului. Cei doi autori atrag atenția asupra necesității ca istoriografia românească să fie mai activă în editarea pe această temă a unor lucrări în limbi străine, capabile să furnizeze informații concludente specialiștilor de peste hotare și, în același timp, să corecteze unele erori — provenite uneori dintr-o insuficiență informare — existente în lucrări de sinteză sau în enciclopedii străine.

Tr. Udrea, abordează o problemă interesantă, netratată încă de istoriografie, în comunicarea *Acțiuni diplomatice premergătoare insurecției din august 1944*. El scoate în relief o serie de demersuri și tratative mai ales ale unor personalități politice din sînul partidelor istorice, întreprinse pe lîngă puterile aliate în vederea sondării posibilității de scoatere a României din război. Sint evidențiate, în această privință, tratativele purtate la Stockholm cu ambasadorul U. R. S. S., la Ankara și Cairo cu reprezentanții celor trei mari puteri antifasciste. Toate aceste demersuri și acțiuni diplomatice — arată autorul — urmăreau să realizeze scoaterea României dintr-un război care-i fusese impus de Germania hitleristă. Desfășurate îndeosebi de reprezentanți ai partidelor istorice, aceste tratative n-au fost încununate de succes. În aceste condiții — menționează Tr. Udrea — partidele istorice sînt nevoite să accepte colaborarea cu P. C. R. și să sprijine insurecția antifascistă, proiectată și organizată de acesta împreună cu alte forțe antihitleriste.

Comunicarea *Criza guvernării antonesciene*, de Ecaterina Cimponeriu, demonstrează ca înfringerile suferite pe front, precum și bombardamentele anglo-americane începute la 4 aprilie 1944 au provocat daune dintre cele mai grave în economia națională. Această situație îngrijorătoare a produs panică și derută în sinul administrației și conducerii politice a guvernării antonesciene. Totodată, starea de nemulțumire exprimată tot mai puternic în rindurile muncitorinii, țărănimii, intelectualității și armatei prevestea sfârșitul iminent al guvernării antonesciene. Pe fondul acestei crize, forțele politice înaintate în frunte cu P. C. R. își intensifică activitatea pentru pregătirea condițiilor desfășurării unei largi insurecții.

O a doua categorie de comunicări a fost consacrată evocării personalității marelui gânditor și democrat-revoluționar N. Bălcescu, cinstindu-se astfel împlinirea a 150 de ani de la nașterea acestui remarcabil fiu al poporului român.

Dan Berindei, în comunicarea *Nicolae Bălcescu — personalitate marcantă a istoriografiei românești*, relevă contribuția democrat-revoluționarului român la dezvoltarea istoriografiei naționale. Este remarcată preocuparea lui Bălcescu de reînviere a trecutului eroic al poporului român, el făcând din istorie un instrument pentru sprijinirea luptei de emancipare socială, de unitate statală și independență națională a tuturor provinciilor locuite de români, aflate sub dominația străină. Pentru Bălcescu — mai arată Dan Berindei, —, istoria este o știință a cărei menire este aceea de a releva rolul maselor populare. Personalitățile pot fi înțelese și judecate după concepția lui Bălcescu — numai în măsura în care s-au integrat aspirațiilor naționale și s-au străduit să lupte pentru triumful acestora. În același timp — relevă Dan Berindei, — la baza studiilor istorice ale lui Bălcescu sînt așezate principii ca cel al luptei de clasă, prin care sînt explicate o serie de procese și fenomene social-economice din istoria poporului român. Autorul comunicării remarcă drept o caracteristică a activității istoriografice a lui N. Bălcescu lărga și multilaterală informație documentară, obținută prin cercetarea nu numai a arhivelor din țară, ci și a aceloră din străinătate. Bălcescu este, în același timp, și un deschizător de drumuri în domeniul stringerii și editării izvoarelor istoriei naționale.

Comunicarea *Nicolae Bălcescu și viziunea României unitare în 1849*, de Cornelia Bodea, bazată pe unele izvoare inedite, amplifică și precizează ceea ce se știa pînă în prezent despre activitatea democrat-revoluționarului român în primăvara și vara anului 1849. Militînd pentru unitate de acțiune în lupta revoluționară a popoarelor din centrul Europei, dar mai ales dintre români și maghiari, Bălcescu — demonstrează C. Bodea cu noi documente — plănuia reaprinderea revoluției peste Carpați și constituirea în Transilvania a unei legiuni românești. Autoarea aduce știri noi privind activitatea în acest răstimp a lui Bălcescu pentru făurirea unității poporului român în lupta revoluționară, colaborarea cu Avram Iancu și alți fruntași transilvăneni, precum și cu conducători ai revoluției maghiare.

Concepția lui N. Bălcescu asupra istoriei militare a poporului român în evul mediu a constituit subiectul comunicării lui C. Rezachievici. Lucrările lui Bălcescu — arată autorul — s-au bucurat de prețuire începînd mai ales din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, iar scrierile lui de istorie militară au reprezentat timp de aproape patru decenii de la apariție singura sursă de informare din acest domeniu. Cercetarea istoriei naționale, dar mai cu seamă a istoriei militare, a preocupat în chip deosebit pe Bălcescu încă din anii de studiu. Concepția sa asupra istoriei militare a românilor s-a format treptat. Tabloul istoriei militare românești, zugrăvit de Bălcescu în scrierile sale și desăvîrșit în *Istoria românilor sub Mihai Voda Viteazul*, urmărea nu numai un scop științific, ci și un țel practic: acela de a indica, pe baza experienței trecutului, calca spre reformarea oștirii pămîntene, care urma să constituie pavăza statului național român independent. Bogata documentație utilizată conferă operei lui Bălcescu o valoare deosebită. Scrierile sale asupra istoriei militare reprezintă piatra de temelie a istoriografiei militare românești.

Comunicarea lui Constantin C. Bălan *Reflectarea activității politice și diplomatice a lui Mihai Viteazu în opera istorică a...* discutie principalele aspecte

ale relațiilor Țării Românești cu statele din sud-estul și centrul Europei între anii 1593—1600, așa cum se desprind ele din scrierile ilustrului revoluționar pașoptist. Cercetător pasionat al trecutului poporului român, Bălcescu a strâns cu asiduitate — după cum se menționează în amintita comunicare — prețioase informații narative și din publicațiile vremii, reflectând în lucrarea *Români sub Mihai Vodă Viteazul* acțiunile politice și contactele diplomatice ale vajnicului domn în ultima decadă a secolului al XVI-lea cu principele Transilvaniei, imperialii, turcii, polonii, țarul Rusiei și tătarii. Datorită acestor acțiuni și succese înregistrate — cum se desprinde din opera istorică a lui Bălcescu —, Mihai Viteazul a reușit să înlăture dominația otomană la nord de Dunăre, să sprijine lupta de emancipare a popoarelor din Balcani și să realizeze unirea politică a țărilor române. În comunicare s-au relevat și carențe ale scrierii lui N. Bălcescu dedicată marelui voievod, explicabile pentru acea vreme de început a istoriografiei române moderne.

O interesantă comunicare, intitulată *Nicolae Bălcescu și romantismul în istorie*, a fost susținută de N. Liu. Caracterizând opera istorică și literară a democrat-revoluționarului român, pătrunsă de un puternic spirit romantic, autorul arată că trăsăturile esențiale ale acestui curent sînt: patriotismul, democratismul, și mesianismul. Dezvoltarea societății este concepută de romantici, inclusiv de Bălcescu, ca rezultat al împlinirii unor necesități inexorabile. N. Liu relevă contactul lui Bălcescu cu lucrări ale reprezentanților de frunte ai acestui curent european, îndeosebi cu acelea ale unor scriitori și istorici francezi, influența exercitată de aceștia, dar mai ales rolul prelegerilor de la „Collège de France” ținute de Jules Michelet. În același timp, este subliniat rolul lui M. Kogălniceanu în influențarea, într-o anumită măsură, a lui N. Bălcescu. N. Liu precizează că deși a fost puternic influențat de acest mediu extern, Bălcescu a imprimat spiritului romantic în lucrările lui o manieră personală.

Într-un al treilea grup de comunicări sînt prezentate unele rezultate mai de seamă din activitatea de cercetare în diferite domenii obținute recent de membri ai institutului.

În comunicarea *Perspective de cercetare privind istoria social-economică în perioada de destrămare a feudalismului românesc*, S. Columbeanu face o succintă prezentare a izvoarelor, subliniind marea lor bogăție și varietate, ceea ce permite cercetări ample și profunde asupra aspectelor insuficient cunoscute și tratate ale perioadei de destrămare a feudalismului. Autorul se referă la lucrări mai noi din istoriografia străină privind cercetarea demografică și istoria claselor sociale. În acest sens, el arată că izvoarele interne românești din anii 1770—1830 permit istoricilor să elaboreze lucrări similare. Autorul comunicării propune abordarea pe viitor a următoarelor teme: istoria populației, istoria clasei țărănești, istoria boierimii, istoria păturilor urbane de negustori și meșteșugari etc. Comunicarea mai arată necesitatea studierii modului de viață cu multiplele lui ipostaze: alimentația, îmbrăcămintea, locuințele, situația sanitară, învățămîntul etc.

Paul Cernovodeanu, în comunicarea *Contacte științifice și culturale între țările române și Anglia în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și primele decenii ale celui de-al XVIII-lea*, evocă legături între intelectualitatea engleză și oameni de cultură din țările noastre. El arată că contactele științifice și culturale au fost variate și diferențiate. Pentru principatul protestant al Transilvaniei afinitățile confesionale au facilitat modalități diferite de contact; acestea s-au efectuat pe cale directă prin frecventarea universităților de la Oxford și Cambridge de către tineri recrutați din păturile mijlocii orășenești ale naționalităților conlocuitoare sau din români cîștigați la calvinism, cu toții destinați carierei didactice sau teologice. În schimb, în Țara Românească și Moldova receptarea unor rudimente de cultură engleză a avut loc în condițiile stabilirii de legături personale între cărturari de vază cu reprezentanți ai vieții intelectuale din Anglia și, într-o oarecare măsură, prin prezența în principatul muntean a unor tineri spudei din Orientul elenic ce urmaseră cursurile colegiului grecesc din Oxford. Autorul arată că și cultura engleză datorează — evident, într-o măsură înfînit mai mică — un modest aport adus la progresul ei de către învățați originari din țările române. **www.dacoromanica.ro** anglo-române au avut în ansam-

blul lor un caracter pozitiv, deoarece schimbul reciproc de idei s-a dovedit util — deși nu în același proporție — ambelor părți, contribuind mai ales la lărgirea orizontului intelectual al cărturarilor din țările române.

Conținutul social al justiției penale în Țara Românească în secolele XIV-XVIII a reprezentat subiectul comunicării lui Tudor Voinea. Autorul a scos în evidență aspecte ale justiției de clasă dintr-unul din cele trei principate românești, insistându-se asupra inegalității de tratament a infractorilor în fața instanțelor de judecată. În sprijinul acestei teze se citează texte din documente și legi care învederează caracterul de clasă al justiției feudale, exemplificând cu pedepse deosebite, aplicate boierilor și țăranilor pentru aceleași culpe. Autorul scoate, în același timp, în evidență contradicțiile dintre măsurile represive ale clasei feudale și acțiunile claselor sociale noi care cereau cu insistență o atenuare a asprimei pedepselor și sancționarea abuzurilor săvârșite de agenții judiciari ai aparatului de stat.

Comunicarea *Arendarea moșiilor în Moldova pînă la Regulamentul organic*, prezentată de Ioana Constantinescu, abordează un fenomen social-economic important pentru elucidarea condițiilor de trecere de la feudalism la capitalism în economia agrară a Principatelor Române. Autoarea menționează o tendință generală a stăpînilor de moșii de a-și exploata proprietățile prin intermediul arendașiei. Pînă în 1815, pe temeiul dreptului de promisis — arată I. Constantinescu — ,moșiile erau arendate și de țărani. După acea dată, ele sînt arendate în chip exclusiv de negustori și de categorii sociale privilegiate ale orînduirii feudale. Abordînd aspectele generale ale acestei instituții, autoarea se referă în comunicare la caracterul relațiilor sociale, la cuantumul arenzii, la exploatarea sătenilor în sistemul arendașiei, la munca salariată pe moșiile arendate, precum și la exploatarea rezervei senioriale pe aceste proprietăți.

Ocupîndu-se de *Concepții burgheze în pravilele din Țara Românească și din Moldova la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, C. Bucșan arată că răstimpul menționat reprezintă o perioadă de tranziție de la feudalism la capitalism în domeniul legislației. Pravilele care apar în acea epocă, fără a fi codificări burgheze, constituie un progres prin faptul că ele se încadrează în procesul istoric de trecere a societății românești de la relațiile feudale la cele capitaliste. Apar în aceste legiuiri atît norme feudale, cît și dispoziții cu caracter progresist. Ideea că dreptul, ca și societatea, poate fi schimbat devine tot mai persistentă. Printr-o tehnică nouă, aceea de a culege obiceiurile vechi și de a reține din ele pe cele durabile, au pătruns în pravile ideile noi ale timpului. Criticismul antifeudal al gîndirii burgheze a început să sape temelia concepției religioase, încurajînd tendințele de laicizare. Iluminismul, întemeiat pe teoria dreptului-natural, a stimulat progresul principiilor de libertate, egalitate și demnitate umană, iar interesele burgheziei au impus înscrierea în pravile a unor dispoziții. Dreptul și instituțiile reușesc să se descătuseze parțial de tutela bisericii, apar dispoziții noi pentru instituții noi, se modernizează cele vechi, se organizează și se sistematizează dreptul scris în dauna obiceiului. Ceea ce caracterizează epoca menționată și pravilele ei este efortul societății românești de a se desprinde de vechile concepții și de a promova formele noi burgheze.

Traian Lungu, în comunicarea *Memoriile inedite ale lui Titu Maiorescu*, atrage atenția asupra unor jurnale de însemnări zilnice, achiziționate recent de Biblioteca Academiei, aparținînd uneia dintre cele mai marcante personalități ale vieții culturale și politice din România de la sfîrșitul secolului trecut și din primele două decenii ale secolului nostru. Însemnările zilnice ale lui Titu Maiorescu, care se referă la epoca 1891—1917, sînt un izvor de însemnătate deosebită. Ele furnizează știri dintre cele mai prețioase referitoare la activitatea de culise a unor oameni politici din România în perioada menționată, frămîntările din sînul diferitelor formațiuni politice, lupta dintre acestea pentru cucerirea puterii politice etc. Este demn de subliniat că aceste însemnări interesează, deopotrivă, și pe istoricii literari, care pot găsi informații nu numai despre viața și activitatea literară a lui Titu Maiorescu, ci și despre relațiile acestuia cu diverși oameni de artă și cultură ai epocii. Atrăgînd atenția asupra faptului că însemnările menționate sînt elocvente pentru urmărirea fenomenului politic, T. Lungu arată că ele trebuie utilizate

cu multă circumspecție și coroborate cu alte surse, deoarece unele dintre aprecierile lui Titu Maiorescu sînt făcute, firește, în lumina unei optici subiective.

În discuțiile ce au urmat, numeroși cercetători au relevat însemnătatea comunicărilor prezentate. Vorbitorii au semnalat merite și au subliniat importanța contribuțiilor aduse în elucidarea problemelor tratate. În același timp, ei au prezentat sugestii și au adus complectări, menite a îmbunătăți comunicările în vederea amplificării și pregătirii lor pentru tipar.

Sesiunea s-a încheiat prin cuvîntul de închidere rostit de Șt. Ștefăncescu, directorul adjunct al institutului. Evidențînd valoarea și importanța comunicărilor, d-sa și-a exprimat speranța că această sesiune științifică va inaugura o nouă etapă în activitatea de cercetare și aprofundare a trecutului istoric al poporului român.

Tr. Ionescu, Apostol Stan

MARGINALII LA LUCRAREA VALOAREA ISTORICĂ A TRADIȚIILOR CONSEMNAȚE DE ION NECULCE DE PROF. CONST. C. GIURESCU

Lucrarea prof. Const. C. Giurescu, cu titlul de mai sus, care ocupă, inclusiv notele, 56 de pagini compacte (p. 439 - 495) în volumul colectiv *Studii de folclor și literatură*, apărut la E.P.L. în 1967, răspunde unei chestiuni care a frământat zeci de ani atît pe istorici, cît și pe istoricii literari, fără ca, pînă acum, să se fi putut cristaliza limpede și la scara întregii colecții de tradiții a cronicarului care este valoarea istorică a acestora, în ce măsură faptele redate corespund realității. De altfel, termenii folosiți pentru a numi tradițiile din *O samă de cuvinte* de majoritatea cercetătorilor care s-au ocupat pînă acum, mai mult sau mai puțin incidental, de această problemă — „legende”, „legende populare”, „povești”, „ecouri legendare” etc. —, subliniați de autor, tîndeau să acrediteze părerea că aceste „cuvinte” ale lui Neculce nu ar fi avut, de fapt, un temei istoric. (Mărturisim că, în unele lucrări publicate anterior, vizînd mai ales varietatea în exprimare, ne am lăsat antrenaji și noi de această plurinomie.)

Cu o documentare care înlătură, în cea mai mare parte a cazurilor, orice echivoc, proprie istoricului, prof. Giurescu demonstrează convingător, după ce trece în revistă și o parte din sursele din care și-a scos Neculce tradițiile, că majoritatea acestora au o bază istorică, că ele nu sînt „basne”, cum a susținut de la bun început și cronicarul. Un merit suplimentar al lucrării este și acela că, pe lîngă cele 42 de tradiții publicate în edițiile cronicii, autorul ia în discuție și celelalte patru tradiții conținute numai de o parte din manuscrise.

Este, incontestabil, o contribuție deosebit de utilă atît pentru clarificarea unor amănunte, mai mult sau mai puțin însemnate, din istoria noastră, cît și pentru evidențierea unor certe note de discernămint și rigurozitate la Neculce ca istoric, fapt ce ne permite să privim cu mai multă încredere și celelalte știri din cuprinsul cronicii, dintre care unele sau altele au fost puse, nu o dată, sub semnul minimalizator al lipsii de obiectivitate.

Fără a împicta asupra valorii acestei lucrări, inserăm mai jos cîteva observații și complectări, nu pe latura de documentare a veridicității istorice a tradițiilor, tratată și rezolvată, se poate spune, exhaustiv, ci mai ales în legătură cu sursele de informație ale cronicarului și cu unele interpretări din textele scurte care dau iluzia părerea noastră, în cîteva cazuri, la concluzii eronate.

Vom înfățișa observațiile noastre pe măsura parcurgerii textului lucrării.

1. Ne îndoiim că așa-numitul letopiseț moldovenesc al lui Eustratie logofătul a putut constitui o sursă de informație pentru Neculce.

Nu punem neapărat problema — sub aspectul ei major — dacă a existat sau nu acest letopiseț. Pentru ceea ce ne interesează aici, ni se pare hotărâtoare împrejurarea că un cărturar ca Miron Costin, care își mărturisește rîvna și dragostea cu care a cercetat pînă la bătrînețe „istoriile” străine sau autohtone, nu a cunoscut un letopiseț intern atît de însemnat prin bogăția de fapte ce se susține că le-ar fi cuprins. De altfel, unicul argument istoric pe care se sprijina certificarea existenței letopisețului în cauză — afirmația logofătului Nicolae Buhuș, redată de Miron Costin în predoslovie la *De neamul moldovenilor* — este infirmat chiar de cronicar prin binecunoscuta rezervă pe care o adaugă imediat după această informație : „bine nu știu, că n-am văzut letopisețul lui Eustratie logofătul”¹. Este greu de presupus, în ciuda unor interpretări forțate care țin să demonstreze contrariul², că Neculce a mai putut avea la îndemînă, cu 60 de ani mai tîrziu, un letopiseț pe care nu l-a cunoscut Miron Costin și nici un alt cronicar, după aceea. Convingerea noastră fermă este că Neculce nu a cunoscut letopisețul lui Eustratie logofătul (indiferent dacă acesta a existat sau nu), cel puțin pentru considerentul că pe vremea lui nu mai era accesibil.

Afirmația lui Neculce din predoslovie cronicii : „Mai socotit-au și din letopisătul lui Eustratie logofătul și a lui Simion dascălului și a lui Misail călugărului nește cuvinte cîteva, de nu le-au lăsat să nu le scrie . . .”³ nu trebuie luată *ad litteram*, așa cum procedează prof. C. C. Giurescu (p. 443). Analiza predosloviei lui Neculce arată că numeroase puncte, mai ales cele de referință istorică, sînt preluate pur și simplu din predosloviile lui Miron Costin. În cazul de față, Neculce reproduce, de fapt, esența comentariilor lui Miron Costin din predoslovie la *De neamul moldovenilor*, unde se face critica adnotărilor lui Ureche⁴, între care, alături de Simion dascălul și Misail călugărul, este introdus și Eustratie logofătul. Referindu-se la cei trei, Neculce nu-i vizează pe fiecare în parte, ci opera lor comună — așa cum reiese din conținutul lui Miron Costin — care nu este alta decît cronica adnotată a lui Ureche, care circula sub această formă și pe vremea lui Neculce.

2. În legătură cu afirmația cronicarului că tradițiile adunate în *O samă de cuvinte* „nu le-am scris la rîndul lor” (vezi lucrarea prof. C. C. Giurescu, p. 441 și 479, nota 20), e de observat că Neculce înțelegea, prin cele de mai sus, nu textul propriei cronici, unde acestea, firește, nu se puteau încadra cronologic (excepție cele două tradiții privitoare la Gh. Duca), ci partea din compilație unde și-ar fi găsit efectiv locul (se știe că ms. nr. 253, ca și majoritatea celorlalte manuscrise în care se află cronica lui Neculce, constituie o istorie completă a Moldovei în care intră, cu unele modificări, pe rînd *De neamul moldovenilor*, *Letopisețul pînă la al doilea descălecat* de N. Costin, *cronica* lui Ureche, *letopisețul* lui Miron Costin și, în final, *cronica* lui Neculce). De altfel, ignorînd punctul de vedere al lui Neculce, unii din copiii ulteriori ai manuscrisului au situat o parte din tradiții „la rîndul lor” (mai ales tradițiile despre Dragoș-vodă, Aron vodă și Gh. Duca-vodă ; cf. ms. nr. 53, 112, 252).

3. Tradițiile cuprinse în *O samă de cuvinte* cu privire la rudele cantacuzine își au, fără îndoială, ca sursă principală, așa cum am arătat și noi într-un articol⁵ apărut cu cîteva luni înaintea volumului în care se află lucrarea prof. C. C. Giurescu, pe bunică cronicarului, „Iordăchioaia”, cantacuzină prin căsătoria cu Iordache Cantacuzino, marele vistier (în lucrarea prof. C. C. Giu

¹ Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, E. S. P. L. A., 1958, p. 242.

² Vezi I. Șiadbei, *Cercelări asupra cronicilor moldovene*, I, Iași, 1939.

³ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. acad. Iorgu Jordan, ed. a II-a, E. S. P. L. A., 1959, p. 4.

⁴ M. Costin, *op. cit.*, p. 242—243.

⁵ D. Velciu, „Iordăchioaia visterniceasa”, *bunica dinspre mamă a cronicarului Ion Neculce*, în „Revista de istorie și geografie”, 1967, p. 465—466.

rescu, p. 444, probabil dintr-o eroare de tipar, acesta este numit *mare vornic*, dregătorie pe care n-a deținut-o niciodată). Remarcăm însă că unele din relatările lui Neculce cu privire la înaintașii săi cantacuzini (dinspre mamă) sau întimplări din timpul în care aceștia erau dregători la curte se află și în cronica lui Radu Popescu (fapt menționat, pentru o parte dintre acestea, și de prof. C. C. Giurescu), în forme uneori surprinzător de apropiate de textul lui Neculce. Între acestea se numără tradiția XXX, în care se redă răspunsul „în pildă” al lui Gh. Ștefan, la o întrebare a lui Iordache Cantacuzino vel-vistierul, „că așteaptă să i se coboare caprele de la munte”; tradiția XXXIII, privind închiderea fraților Toma și Iordache Cantacuzino la Buciu-lești de către Gheorghe Ștefan și felul cum au scăpat de la moarte, prin intervenția fratelui lor Constantin postelnicul și a domnului muntean Constantin Șerban; tradiția XXXVIII, referitoare la plăcerea lui Ștefăniță Lupu de a pune pe boieri să încalce pe cai nărăvași, fără friele și căpește; tradiția XLII, zvonul despre moartea lui Ștefăniță Lupu prin otrăvire⁶.

Punem față în față câteva pasaje din aceste tradiții ale lui Neculce și textele corespunzătoare din cronica lui Radu Popescu:

RADU POPESCU, ed. cit., p. 105

[Gheorghe Logofătul] „șăzînd în spătăria lor și ținea toiagul la gură (că la Moldova logofătul cel mare poartă toiag), iar Toma vornicul și Iordache vistierul, vrajmașii lui, în chip de batjocură îi ziseră: «Logofeate, ce ții toiagul la gură, pare-ți că zici în fluier?» El răspunse: «așa este, că zic în fluier să-ni coboare caprele de la munte»”.

RADU POPESCU, p. 111—112

„... Ștefan-vodă fiind învrăjbit din boierie cu Toma vornicul și cu Iordache vistierul, Cantacozinul, dacă au luat domnia Ștefan vodă, i-au prins și i-au închis și i-au dat pe seama armașului celui mare, ce era atunci Grigorie Hăbășăscul, ca să-i omoare. Iar armașul luînd daruri de la dinșii, nu i-au omorît îndată, ci i-au mai zăbovit”.

RADU POPESCU, p. 127

„Ștefăniță-vodă, ficior lui Vasile-vodă, fiind domn la Moldova, și fiind tînăr dăzmierdat, făcea lucruri copilărești sau, să zic mai bine, nebunești. [...] cînd eșa la primblări, punea pă boieri pă caii lui cei turcești și eșând la cîmp, punea de le lua frinele și le da cîmpiea.”

Neculce, ed. cit., p. 21 (trad. XXX)

„Ghiorghii Ștefan-vodă, cînd era logofăt mare, au fost ședzînd odată în divan cu toiagul în gură. Iar Iordachi Cantacuzino cel bătrîn, vel-vistierul: «Ce dzici în fluier, dumneata, logofete?». Iar el au răspunsu: «Dziec în fluier, să mi se coboare caprele de la munte, și nu mai vin»”.

Neculce, p. 22 (trad. XXXIII)

Gheorghie Ștefan-vodă „prinșînd pre amîndoi frații, i-au închis [...] la Buciu-lești. [...] Și au trimis pre armașul cel mare, pre Hăbășăscul, să-i omoară. Ce Hăbășăscul nu s-au grăbit cu moartea...”.

Neculce, p. 26 (trad. XXXVIII)

„Ștefăniță-vodă, ficiorul lui Vasile-vodă, fiind domn tînăr dezmiertat și inimos, de multe ori ieșînd cu boierii la primblări, pune de lua frielele din capeteli cailor boierilor și le da chiot cailor, de cădă boierii gios de-ș sfărîna capeteli...”

Deși textele nu sînt întru totul identice, anumite cuvinte sau întorsături de frază, care ies în evidență singure, conduc la o certă legătură între cele două grupe de citate.

Adăugăm că fapte și știri din Radu Popescu apar și mai departe, la Neculce, în cuprinsul cronicii, în excursurile privind anumite evenimente din Muntenia, mai ales în domniile lui Grigore Ghica și Șerban Cantacuzino, și în legătură, de cele mai multe ori, cu Cantacuzinii. Prof. C. C. Giurescu conchide, pe bună dreptate (p. 494, nota 258), că Radu Popescu nu s-a

⁶ Cf. Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. Const. Grecescu, Edit. Academiei R. P. R., 1963, www.dacoromanica.ro

putut informa din *O samă de cuvinte* a lui Neculce, care scrie mai târziu. Date fiind apropierile vizibile între textele celor doi cronicari, se pune însă întrebarea când și în ce împrejurări s-a folosit Neculce de cronica lui Radu Popescu, al cărei autor, după cum se știe, a stat o bucată de vreme și în Moldova⁷, de unde a putut aduna știrile din istoria acestei țări care apar în cronica lui.

Explicația o aduce existența manuscrisului Bibliotecii Academiei R. S. R. nr. 5367 — *Istoria paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, vol. II —, care cuprinde, în partea ce prezintă istoria Țării Românești, și cronica lui Radu Popescu, uneori însă (mai ales în partea de început) într-o prelucrare care se îndepărtează mult de original. Lucrarea, de fapt o compilație, a fost întocmită de Axinte Uricariul, în Moldova, pe la 1730⁸, din ordinul domnitorului Nicolae Mavrocordat. Deși pasajele din Radu Popescu, corespunzătoare celor patru tradiții ale lui Neculce, la care ne-am referit mai sus, nu se află, sub forma lor originală, în compilația lui Axinte Uricariul (ele cad în capitolele rezumate și prelucrate în mai mare măsură de compilator), efectuarea lucrării în Moldova certifică existența unui manuscris al cronicii lui Radu Popescu în această țară, abia cu doi-trei ani înainte ca Neculce să fi început redactarea propriei cronici.

Se poate spune, prin urmare, că Neculce și-a confirmat, din cronica lui Radu Popescu, știri și fapte pe care le cunoștea, din auzite, de la rudele sale cantacuzine, și îndeosebi de la bunica Iordăchioaia. Noi credem, așa cum afirmam și în articolul nostru mai sus amintit⁹, că de la bătrâna Iordăchioaia, originară din Bucovina, a auzit Neculce, pentru prima dată, încă din copilărie, și tradițiile privitoare la Ștefan cel Mare, de largă circulație, așa cum confirmă culegerile de folclor, în provincia de baștină a bunicii.

4. Prof. C. C. Giurescu presupune, în legătură cu tradiția XXII, în care se relatează întâmplarea prevestitoare de rele a strănutului care l-a apucat pe Miron Barnovschi în drum spre Constantinopol, că sursa trebuie să fi fost unul din însoțitorii domnitorului și-l indică, ca probabil, pe postelnicul Costin, tatăl cronicarului Miron Costin (p. 470). Avem motive să credem, cum am arătat și cu altă ocazie¹⁰, că însoțitorul prin care s-au transmis în cercul familiei Cantacuzino, ajungând ulterior până la Neculce, diferite întâmplări din această călătorie a fost viitorul mare logofăt (în domnia lui Vasile Lupu) Gavrilaş Mateiaș, tatăl Iordăchioaiei. Cumnat cu Barnovschi, prin căsătoria cu sora acestuia Sirbea, fost mare vornic al Țării de Sus în prima domnie a cumnatului (1628), Gavrilaş Mateiaș l-a însoțit, ca și postelnicul Costin, pe domnitor în călătoria la Constantinopol, fiind desemnat și el, alături de Costin, ca executor al ultimelor dorințe lăsate prin testament de Miron Barnovschi¹¹. Prin intermediul bunicii Iordăchioaia a aflat, de bună seamă, Neculce, probabil încă din copilărie, atât întâmplarea cu strănutul, cât și pe cea privitoare la moartea calului domnitorului, înregistrată și de Miron Costin, inserându-le, pe amândouă, în culegerea sa de tradiții.

Cît privește contrazicerea, semnalată la Neculce de prof. Giurescu (p. 457), că „letopiseșul de aceasta nu scrie nimica” (e vorba de tradiția XXIII, privind moartea calului lui Barnovschi), deși întâmplarea se găsește și la Miron Costin, explicația s-a dat cu multă vreme în urmă. Neculce a cunoscut, pentru această perioadă, nu textul letopiseșului lui Miron Costin,

⁷ *Ibidem*, introducere, p. LXXIII.

⁸ Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Comentarii, p. 338; vezi și I. Crăciun și Aurora Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne (sec. XV—XVIII) privind istoria României*, Edit. Acad. R. P. R., 1963, p. 118.

⁹ D. Velciu, „Iordăchioaia visterniceasa . . .”, p. 464; vezi și D. Velciu, *Ion Neculce*, Edit. tineretului (col. „Oameni de seamă”), București, 1968, p. 28.

¹⁰ *Ibidem*, p. 455 și 464 465; D. Velciu, *Ion Neculce*, p. 28 și 170.

¹¹ Miron Costin, *Opere complete*, București, 1886, p. 207 211.

ci o formă prescurtată, se pare, de Nicolae Costin — care a intrat, de altfel, și în cuprinsul compilației manuscrisului 253 — și din care lipsea episodul în cauză¹².

5. Pentru clarificarea unor ipoteze pe care le ridică prof. C. C. Giurescu (p. 455), în legătură cu izvorul lui Neculce pentru tradiția XIII (în speță episodul scrisorii trimise de Petru Rareș din cetatea Ciceului), este necesar să precizăm ce înțelegea cronicarul prin „letopiseț”. O dată cu aceasta lămurim, de fapt, mobilul care l-a determinat pe Neculce să scrie *O samă de cuvinte*.

Structura manuscrisului nr. 253 și analiza predosloviei lui Neculce ne confirmă că cronicarul avea în față, fiind și-a propus întocmirea cronicii, cel puțin trei letopisețe: cronica lui Grigore Ureche, în versiunea lui Simion dascălul și Mihail călugărul (căroră le mai adaugă, după Miron Costin, pe Eustratie logofătul), letopisețul lui Nicolae Costin de la zidirea lumii și o compilație de cronică¹³, menționată de noi mai sus, la pct. 2, care constituie partea premergătoare cronicii lui Neculce din amintitul ms. nr. 253, Redacția compilației folosite de Neculce se încheia cu cronica anonimă (buhușească), tipărită de Const. Giurescu¹⁴. Deși citise, probabil, în tinerețe, letopisețul lui Miron Costin, Neculce nu l-a avut la îndemână cu ocazia redactării propriei cronică, ci a considerat drept letopiseț al lui Miron Costin, „istovit”, adică terminat numai, de „fiu-său, Nicolai Costin”¹⁵, întreaga compilație ce apare în ms. 253 înaintea scrierii sale (și care mai include cronica lui Ureche și letopisețul lui Nicolae Costin, cu omisiuni, adăose sau prelucrări datorate, după cîte se pare, lui Nicolae Costin). Natura și cauzele acestei confuzii, la Neculce, au fost explicate, cu mult timp în urmă, de Const. Giurescu și nu mai insistăm asupra lor¹⁶.

Doritor să dea contemporanilor o istorie cât mai completă a Moldovei, Neculce s-a văzut în situația de a continua, de la 1661 înainte, un „letopiseț” din care — credea el — Miron Costin (și Nicolae Costin) omisese să seamă de lucruri pe care el le cunoștea, pe de-o parte, din cronicile lui Ureche și N. Costin, pe care le avea în față („nește cuvinte cîteva [...] măcar că dumnealui Miron logofătul și cu Nicolai fiu-său nu le-au scris”¹⁷), iar pe de altă parte „din audzitele celor bătrîni boieri”, adică din tradiție. De aici, necesitatea de a înregistra, înaintea propriei cronică, aceste „cuvinte cîteva”, care nu puteau să lipsească dintr-o istorie cât mai completă a țării, așa cum o concepea el. S-ar putea pune întrebarea de ce nu le-a trecut „la rîndul lor”, în cuprinsul compilației. Faptul l-am explicat într-un studiu ce se va publica în curînd¹⁸ și a cărui esență o indicăm aici succint: Neculce a nutrit o deosebită admirație pentru Miron Costin, ca dregător și cărturar, și din această cauză nu și-a îngăduit să modifice cu nimic opera ce credea că-i aparține în întregime înaintașului.

Pentru a completa deci omisiunile Costineștilor, include Neculce în *O samă de cuvinte* tradițiile privind: ctitorirea bisericii de la Olovăț (Volovăț) de către Dragoș-vodă, care apare la N. Costin, Dumbrava roșie și episodul scrisorii trimise sultanului din Ciceiu, de Petru Rareș, care apar la Ureche, toate trei lipsind, ca și împlinirea privind moartea calului lui Barnovschi, din compilația care constituie manuscrisul nr. 253. Prin urmare, dubla ipoteză propusă de prof. C. C. Giurescu (p. 455) în legătură cu sursa lui Neculce pentru tradiția XIII se soluționează astfel: este vorba de cronica lui Grigore Ureche, pe care Neculce a rezumat-o în punctul

¹² Cf. N. Iorga, *Studii și documente*, vol. III, București, 1901, p. 35, notă.

¹³ Cf. Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Comentarii, p. 342–343 (grupul D și N).

¹⁴ *Letopisețul Țării Moldovei de la Istrate Dabija pînă la domnia a doua a lui Antioh Cantemir, 1661–1705*, editat de C. Giurescu, București, 1913.

¹⁵ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 3.

¹⁶ Const. Giurescu, *Izvoarele lui Tudosie Dubău, Miron logofătul și Vasile Demian*, București, 1914, p. 45–46.

¹⁷ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 4.

¹⁸ D. Velciu, *Miron Costin maestru nemărlurisit, urmat de Neculce în cronică*, în „Revista de istorie și teorie literară”, nr. 1 (1999), p. 107–110.

respectiv, și nicidecum de letopisețul moldovenesc al lui Eustratie logofătul. În schimb, celelalte referiri ale lui Neculce la „letopiseț”, pe care le ia în discuție prof. C. C. Giurescu (p. 455), privesc însăși compilația de cronici care constituie ms. nr. 253. Trimițind pe cititor la „letopiseț” pentru ceea ce urmează după repunerea lui Petru Rareș în scaun (trad. XIII), în legătură cu moartea „de glonțu” a lui Timuș Hmielnițchi (trad. XXVII) sau cu privire la faptul că acolo nu se vorbește de moartea prin otrăvire a lui Ștefăniță Lupu (trad. XLII), Neculce nu se referă la cronica lui Ureche și, respectiv, la letopisețul lui Miron Costin, cum presupune prof. C. C. Giurescu, ci la larga compilație căreia i-a adăugat și propria cronică, compilație care, în punctele amintite, corespunde într-adevăr indicațiilor ce le dă Neculce.

6. Cele două tradiții privitoare la Gheorghe Duca, pe care nu le socotim chiar atât de infamante pentru domnitor și familia lui încât să parvină neapărat de la un dușman, își au sursa, după toate probabilitățile, așa cum s-a mai afirmat¹⁹, la familia Hurmuzachi cu care cronicarul s-a înrudit prin alianță, familie, la rîndul ei, înrudită cu Duca. Vehiculate, probabil, mai întâi în cerul restrîns al acestor familii, pentru interesul lor anecdotic, au fost socotite de Neculce demne de a intra și în circuitul public, ținînd seama că, la data cînd își redacta cronica, ultimul reprezentant domnesc, de sex bărbătesc, al familiei Duca, fostul domnitor Constantin, nu mai era în viață²⁰.

7. Autorul studiului grupează la un moment dat o seamă de tradiții „care relatează fapte ce nu corespund realității istorice” (p. 473), referindu-se, mai întâi, la trei tradiții privitoare la Ștefan cel Mare (trad. I : luarea Cetății Albe și Chilieii de la turci, cedarea Bugacului de către Ștefan cel Mare turcilor și popularea acestei regiuni de către turci cu tătari aduși din Crimeea ; trad. IV : răspunsul dat de „numa” lui Ștefan cel Mare după înfrîngerea de la Războieni ; trad. IX : sfatul dat de Ștefan cel Mare, pe patul de moarte, fiului său Bogdan de a închina țara turcilor), documentînd, fără echivoc, că tradițiile menționate nu se fondează pe un suport istoric real.

În legătură cu cuprinsul primei tradiții, prof. Giurescu face remarcă, verosimilă, că întreaga înșiruire de fapte „face impresia unei alcătuirii tirzii, și nu de caracter popular ; e *opera* cuiva care, pe baza unor lecturi vechi, amestecă și încercă lucrurile” (p. 473).

După părerea noastră, persoana care l-a informat pe Neculce asupra unor date din istoria Moldovei, ca cele de mai sus, este contemporanul său, învățatul domnitor Dimitrie Cantemir, cu care cronicarul a fost, timp de cîtiva ani, în strînsă relații, atît în țară, cît și în exilul comun din Rusia, care a urmat înfrîngerii de la Stănilești. Chiar dacă nu putem aduce argumente pentru toate punctele cuprinse în cele trei tradiții, marea apropiere sau chiar identitatea unora dintre ele, în opera lui Neculce și Cantemir, ni se pare în măsură să constituie cel puțin un indiciu în această direcție.

În *Descrierea Moldovei*, Cantemir menționează mai întâi că tătarii au fost așezați în Basarabia de turci (nu se precizează cînd), iar mai departe că tătarii stabiliți în Bugac provin, cel puțin parțial, din Crimeea²¹. Ușoara nepotrivire între mențiunile celor doi se poate datora caracterului oral al comunicării (Neculce n-a cunoscut *Descrierea Moldovei*, scrisă în latinește, după despărțirea definitivă dintre domnitor și boierul său, în Rusia), cît și timpului ce s-a scurs (circa 20 de ani) pînă cînd cronicarul a început redactarea cronicii și a colecției de tradiții.

Mai semnificativă este afirmația lui Neculce că Bogdan al III-lea, fiul lui Ștefan cel Mare, a închinat țara turcilor în urma sfatului dat de părintele său înainte de a muri (trad. IX). Deși neadevărată, această afirmație constituie un leitmotiv în opera lui Dimitrie Cantemir și

¹⁹ C. A. Stoide, *Cronica lui I. Neculce* [recenzie la ediția Iorgu Iordan, București, 1955], în „Luceafărul de ziuă”, Brașov, II, 1957, nr. 2, p. 107.

²⁰ Ion Neculce, *op. cit.*, ed. acad. Iorgu Iordan, 1959, p. 170.

²¹ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. Petru Pandrea, Edit. tineretului (col. biblioteca școlară), nr. 113), 1965, p. 37 și 76.

apare, repetat, în *Descrierea Moldovei*²², în proclamația adresată de domn poporului în preajma războiului ruso-turc din 1711²³ și în *Istoria imperiului otoman*²⁴.

Trebuie să reținem că, în forme mai mult sau mai puțin apropiate, se găsesc în opera lui Dimitrie Cantemir și alte tradiții din *O samă de cuvinte*, cum sînt „Mama lui Ștefan cel Mare” și „Dumbrava roșie”²⁵, ceea ce ne întărește părerea că între cei doi contemporani, iubitori de istorie, au avut loc numeroase colocvii în care și-au comunicat reciproc știri despre trecutul Moldovei. Este probabil că, în ceea ce privește unele din aceste tradiții — ca, de pildă, „Mama lui Ștefan cel Mare” sau „Dumbrava roșie” —, cu certă origine populară, Neculce a fost acela care l-a informat pe Dimitrie Cantemir.

8. O dovadă suplimentară că tradiția privitoare la elitorirea bisericii de la Volovăț de către Dragoș-vodă conta printre contemporanii lui Neculce drept un adevăr istoric este și faptul că ea apare și în două acte domnești (prin care se dau oameni scutiți de dări bisericii), de la Mihai Racoviță, din 17 martie 1723, și de la Grigore Ghica, din 14 martie 1736²⁶.

*

Alături de dovada făcută de prof. C. C. Giurescu că Neculce a manifestat un incontestabil discernămint de istoric în selecționarea tradițiilor pe care le-a adunat în *O samă de cuvinte*, rîndurile de mai sus (care, parțial, completează lucrarea la care ne-am referit pe una din laturile pe care autorul nu și le propusese ca obiect principal), deși au un caracter ocazional, neconstituind un studiu complet, atestă varietatea largă de surse cărora li s-a adresat Neculce, ceea ce înseamnă, de fapt, înă o confirmare a calităților de istoric ale cronicarului.

Dumitru Velciu

AL DOILEA SIMPOZION AL ISTORICILOR ROMÂNI ȘI CEHOSLOVACI *

Între 3 și 8 mai 1969, o delegație a istoricilor români s-a deplasat la Praga pentru a participa la cel de-al doilea simpozion româno-ceshoslovac de istorie¹.

²² *Ibidem*, p. 53 și 198 (vezi, apoi, mențiuni mai succinte la p. 98, 105—106, 169).

²³ N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, cd. a II-a, Vălenii de Munte, 1925, p. 290.

²⁴ D. Cantemir, *Istoria Imperiului otoman*, trad. de I. Ildoș, București, 1876, p. 272—273.

²⁵ *Ibidem*, p. 62—63, 62 notă; „Dumbrava roșie” se află și în *Descrierea Moldovei*, cd. cit., p. 89.

²⁶ T. Bălan, *Documente bucovinene*, vol. IV, 1938, p. 23—24.

*Primul simpozion a avut loc la București, în decembrie 1967 (vezi „Studii”, tom. 21 (1968), nr. 2, p. 363—366).

¹ Din delegația română, condusă de acad. prof. Andrei Oțetea, președintele Secției de științe a Academiei Republicii Socialiste România, director al Institutului de istorie „N. Iorga”, au făcut parte: prof. univ. Ștefan Pascu, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, rectorul Universității din Cluj, dr. Eliza Campus, dr. Vasile Liveanu, dr. Tr. Ionescu-Nișcov, Matei Ionescu, Liviu Botezan și Ioan Chiper. Delegația cehoslovacă a fost formată din: prof. univ. Josef Mačurek, membru corespondent al Academiei Cehoslovace de Științe, director al Institutului de istoric a Europei răsăritene (U. D. E. V.), conducătorul delegației, dr. Karel Herman, dr. Zdeněk Wittoch, dr. Olga Skalmíková, dr. Vladimír Scheufler, dr. Milan Václavík, dr. Miroslav Tejchman și Zdeněk Kutina.

Organizat de colegii noștri din R. S. Cehoslovacă, simpozionul de anul acesta a avut ca temă „Relațiile româno-cehoslovace între 1890 și 1920”.

La deschiderea simpozionului au fost prezenți acad. J. Filip, președintele Secției de științe istorice a Academiei Cehoslovace de Științe, și Ion Obradovici, ambasadorul Republicii Socialiste România la Praga. La lucrările simpozionului au asistat profesori și alți membri ai corpului didactic universitar, cercetători de la diferite institute din Praga, Bratislava și alte localități, membri ai conducerii Asociației de prietenie ceho-română.

Sedinențele de lucru ale simpozionului, desfășurate la 6 și 7 mai 1969, au fost prezidate de prof. univ. J. Macůrek și de acad. prof. A. Oțetea. Din însărcinarea Prezidiului Academiei Cehoslovace de Științe, acad. J. Filip a salutat delegația română și pe ceilalți participanți la reuniune și a deschis lucrările simpozionului.

În cuvântul de salut adresat simpozionului, acad. prof. Andrei Oțetea a schițat coordonatele relațiilor româno-cehoslovace în perioada 1890—1920 și a subliniat utilitatea întâlnirilor periodice dintre istoricii din cele două țări.

În cadrul simpozionului au fost prezentate următoarele comunicări: prof. univ. J. Macůrek, *Tradițiile prieteniei cehoslovace române*; L. Botezan și M. Dan, *Contribuții la studiul relațiilor româno-cehoslovace în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea*; dr. O. Skalniková și dr. V. Scheufler, *Cehii din România*; I. Chiper, *Surse istorice românești privind relațiile româno-cehoslovace în perioada 1914—1920*; dr. Z. Wittoch, *Relațiile culturale cehoslovaco-române la începutul secolului al XX-lea*; dr. Tr. Ionescu-Nișcov, *Relații ceho-române în timpul primului război mondial (Jan Urban Jarník și răniții români din spitalele din Praga)*; dr. K. Herman, *Raporturile dintre mișcărilor politice ale clasei muncitoare cehă și române*; prof. univ. Șt. Pascu *În legătură cu colaborarea româno-cehoslovacă la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea*; dr. M. Krajčovič *Călătoriile oamenilor politici slovaci la români*²; M. Ionescu, *Asupra memoriului lui E. Beneš din septembrie 1917*³; Z. Kutina, *Posibilitățile colaborării cehoslovaco-române în timpul primului război mondial*; dr. V. Liveanu și M. Rusenescu, *Acțiuni ale militarilor români din armata austro-ungară și participarea soldaților români din Praga la Revoluția din Octombrie*; dr. V. Vávra, *Soldații români în legiunile cehoslovace 1914—1918*; dr. Eliza Campus, *Relațiile româno-cehoslovace în anii 1916—1920*.

La discuțiile care s-au desfășurat în continuare au participat prof. univ. Jindra Huškova, prof. univ. J. Polišenský, dr. Tr. Ionescu-Nișcov, dr. Z. Wittoch, dr. V. Liveanu. Acad. Andrei Oțetea și prof. dr. J. Macůrek au rostit cuvinte de încheiere.

Comunicările prezentate în cadrul simpozionului, elaborate pe baza a numeroase documente inedite, au contribuit la cunoașterea unei perioade deosebit de importante din istoria relațiilor româno-cehoslovace și vor stimula cu certitudine noi cercetări.

Lucrările simpozionului s-au desfășurat într-o atmosferă amicală, în spiritul relațiilor stabilite de mult timp între istoricii din cele două țări. Partea cehoslovacă a asigurat o bună desfășurare simpozionului și programului delegației române, pentru care ne exprimăm satisfacția. Ținem să remarcăm, în acest sens, îndeosebi contribuția prof. dr. J. Macůrek, a dr. M. Tejchman (secretarul delegației cehoslovace), a cercetătorilor L. Glotzmannová și Z. Kutina.

Următorul simpozion al istoricilor români și cehoslovaci va avea loc în România.

Întâlnirile periodice ale istoricilor din cele două țări au contribuit la aprofundarea unor aspecte mai puțin cercetate din trecutul legăturilor dintre români, cehi și slovaci, la cunoașterea reciprocă și la dezvoltarea colaborării dintre cercetătorii români și cehoslovaci. Ele și-au demonstrat utilitatea și constituie o experiență care va putea fi folosită în relațiile istoricilor români cu istoricii din alte țări.

Ioan Chiper

² Autorul fiind în deplasare științifică peste hotare, comunicarea a fost prezentată la simpozion de cercetătoarea Hilda Izidová.

³ Autorul a prezentat numai un rezumat al comunicării.

CONFERINȚA ISTORICĂ INTERNAȚIONALĂ CONSACRATĂ ANIVERSĂRII A 50 DE ANI DE LA REVOLUȚIA PROLETARĂ MAGHIARĂ ȘI REPUBLICA UNGARĂ A SFATURILOR

Lucrările conferinței s-au desfășurat în zilele de 17—19 martie 1969 la Budapesta, în edificiul Academiei Maghiare de Științe, fiind organizate de : Societatea istorică ungară, Institutul de istorie a Partidului Muncitoresc-Socialist Ungar, Școala politică superioară de partid și Institutul de științe sociale de pe lângă C. C. al P. M. S. U., de Institutul de istorie al Academiei Maghiare de Științe, Institutul și Muzeul de istorie militară, catedra de istorie modernă și contemporană a Ungariei din cadrul Facultății de filozofie a Universității „Eötvös Loránd” din Budapesta.

Ordinea de zi a conferinței a cuprins două ședințe plenare, incluzând principalele două rapoarte și concluziile generale ale conferinței, în prima și ultima jumătate de zi, și patru ședințe ale celor două secții ale conferinței, care au cuprins cele 46 de corapoarte și discuții. Programul anunțat de organizatori a rezervat principalele referate și coreferate istoricilor maghiari, lăsând invitaților străini latitudinea de a participa cu comunicări, înscrise în program pe loc, sau cu discuții. Delegația română a fost formată din : conf. univ. Aron Petric, protector al Academiei de studii social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C. C. al P. C. R., Gheorghe Unc și Damian Hurezeanu, șefi de sector la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C. C. al P. C. R., și Alexandru Porțeanu, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga” al Academiei Republicii Socialiste România. În afara istoricilor maghiari și români, la lucrările conferinței au mai participat, în ordinea relativ descrescândă a numărului de membri, delegații de istorici din 12 țări : Uniunea Sovietică, R. D. Germană, Cehoslovacia, Polonia, Bulgaria, Iugoslavia, R. F. a Germaniei, Austria, Franța, S. U. A., Finlanda ș. a. Dintre cei circa 60 de invitați străini, menționăm pe : G. Afanasiev, V. Turok-Popov, T. Timofeev, T. Islamov (U. R. S. S.); V. Ruge, H. Naumann (R. D. G.); F. Por, J. Solc, M. Vietor, J. Hercova (Cehoslovacia); T. Milenkovic, A. Lebl (Iugoslavia); W. Malinowski (Polonia); H. Steiner, Rudolf Neck (Austria); André Martin (Franța); H. Mommsen (R. F. a Germaniei); S. Dimitrova (Bulgaria) ș. a. Conferința a fost deschisă de prof. dr. Pach Zsigmond Pál, membru corespondent al Academiei Maghiare de Științe, directorul Institutului de istorie al Academiei, după care a urmat un cuvânt de salut din partea conducerii de partid și de stat, rostit de Ajtai Miklós, membru supleant al Biroului Politic al C. C. al P.M.S.U., vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al Republicii Populare Ungare. Rapoartele principale au fost susținute de Hajdu Tibor (Institutul de istorie a partidului, Budapesta), *Rezultate noi ale cercetării istorice cu privire la revoluția burghezo-democratică din octombrie 1918 și la Republica Ungară a Sfaturilor* și de Liptai Ervin, *Unele probleme istorice principale ale situației internaționale, politice și militare a Republicii Ungare a Sfaturilor*. La secția I, lucrările au fost conduse de acad. prof. Andies Erzsébet, iar concluziile lucrărilor din secție au fost expuse de Hajdu Tibor. La secția a II-a, lucrările au fost conduse de generalul-maior Otta Istvan, directorul Institutului și Muzeului de istorie militară din Budapesta. Dintre coreferatele maghiare, menționăm pe cele susținute de Kövágó László (*Republica Ungară a Sfaturilor și problema națională*), Fehér Andras (*Rolul social-democrației ungare în 1919*), Hetés Tibor (*Internaționaliștii în armata roșie ungară*), Nagy Zsuzsa (*Grup și tendințe contrarevoluționare în 1919*), Dolmányos István, Jemnitz János, Kirschner Béla, Kárpáti Sándor, Mucs Sándor, Jozsa Antal. Ședința plenară finală (19 martie p.m.) a cuprins rapoartele celor două secții și cuvântul de închidere rostit de Vass Henrik, directorul Institutului de istorie a partidului. Comunicările oaspeților de peste hotare au tratat, în general, aspecte ale solidarizării largi internaționale cu revoluția proletară ungară, ale perioadei primărgătoare a acesteia sau ale unor

legături între mișcarea revoluționară din țările respective, constituind un aport real, recunoscut ca atare, la dezvoltarea cercetării istorice. Au existat însă și comunicări care nu se încadrau în tematica conferinței sau care tratau subiecte generale, fără a duce contribuții științifice, ci insistând mai mult asupra anumitor teze. În afara dezbaterilor amintite, au mai fost organizate două mese rotunde pe probleme ale situației și relațiilor internaționale în timpul evenimentului comemorat.

Mențiunile referitoare la relațiile dintre Republica Ungară a Statutelor și România, din diferite materiale ale conferinței, au cuprins atât acțiunile în care s-au lansat cercurile guvernante impinse de Antantă și solicitate de clasele exploatare din Ungaria împotriva revoluției proletare ungare, cât și lărga mișcare de solidarizare a oamenilor muncii din România cu proletariatul maghiar.

În prima zi a conferinței, din delegația română a luat cuvântul Al. Porțeanu la secția I, iar în ziua a doua Gh. Unc la secția I și conf. Aron Petric la secția a II-a.

Lupta revoluționară în România la sfârșitul anului 1918 și în prima jumătate a anului 1919 se intitulă comunicarea expusă de conf. Aron Petric. Prin temă și conținut, mod de tratare și sintetizare, comunicarea a definit cadrul, obiectivele, tendințele și momentele fundamentale ale mișcării revoluționare a clasei muncitoare din România, contemporană evenimentelor revoluției burghezo-democratice și celei proletare din Ungaria. Autorul a înfățișat condițiile grele în care s-a desfășurat mișcarea muncitorească din țara noastră în această perioadă — agravate de consecințele apăsătoare ale războiului —, mișcare a cărei dezvoltare a fost favorizată de desăvârșirea unității statului național, care a creat un cadru nou, cuprinzător, pentru desfășurarea luptei forțelor înaintate ale poporului român. Marea Revoluție Socialistă din Octombrie 1917, care a inaugurat epoca socialismului în istoria universală, a avut și în țara noastră un ecou puternic, contribuind la radicalizarea frământărilor revoluționare interne. Momentele și aspectele mai importante ale acestei lupte au fost relevate atât pe planul manifestării acutelor conflicte de clasă (culminând cu eroicul 13 Decembrie 1918), cât și pe planul organizatoric, politic, ideologic — care permit, împreună, o apreciere de ansamblu asupra stadiului dezvoltării, gradului de maturizare a mișcării revoluționare a proletariatului. Etapa prezentată în comunicarea conf. Aron Petric a contribuit într-o măsură însemnată la cristalizarea curentului revoluționar, la făurirea premiselor necesare saltului calitativ reprezentat de crearea Partidului Comunist din România în 1921. Comunicarea amintită a pus în lumină existența și formele concrete ale unor bogate tradiții revoluționare ale poporului român în perioada la care s-a referit. Datele citate și aprecierile autorului au înlesnit înțelegerea corespunzătoare a cadrului intern în care s-a produs ecoul evenimentelor revoluționare din Ungaria, mișcarea de solidarizare din țara noastră.

În comunicarea intitulată *Revoluția burghezo-democratică din Ungaria, din 1918, și Transilvania*, Al. Porțeanu a relevat însemnătatea evenimentului în istoria poporului maghiar, care și-a dobândit astfel independența națională și a obținut unele drepturi politice și reforme social-economice. Cu toate limitele de clasă, revoluția burghezo-democratică a constituit o etapă necesară, cuceririle acesteia fiind dezvoltate, sub conducerea tinărului Partid Comunist Ungar, pînă la revoluția proletară și preluarea puterii politice (21 martie 1919). În comunicare au fost expuse unele date noi privind ecoul pozitiv al revoluției burghezo-democratice maghiare în Transilvania, al proclamării republicii ungare (16 noiembrie 1918), lupta comună a maseilor de toate naționalitățile pentru dreptate socială și libertate națională, precizându-se totodată particularitățile distinctive ale desfășurării revoluției în Transilvania, limitele revoluției burghezo-democratice maghiare în problema națională. În cursul expunerii au fost înfățișate concluziile fundamentale ale cercetărilor recente cu privire la însemnătatea unirii Transilvaniei cu România în contextul evenimentelor evocate, ca rezultat principal al revoluției din anul 1918. Autorul a subliniat cerința metodologică de a se face distincția necesară între unirea Transil-

vanei cu România — act just, progresist, operă a întregului popor român — și intervenția curcilor guvernante din România în Ungaria, care a avut loc în anul următor.

Comunicarea a subliniat semnificația faptului că poporul român, cultivând propriile sale tradiții bogate, progresiste, revoluționare, cinstește așa cum se cuvine și însemnătatea deosebită a evenimentelor de răscruce din viața celorlalte popoare, în primul rînd a popoarelor vecine; semnificația aceasta sporește considerabil prin faptul că popoarele român și maghiar construiesc și desăvîrșesc astăzi construcția socialistă în țările lor, iar evenimentul aniversat constituie o pagină eroică a luptei clasei muncitoare maghiare pentru dreptate, libertate și socialism.

Comunicarea *Acțiuni de solidarizare ale mișcării muncitorești și democratice din România cu revoluția proletară din Ungaria*, prezentată de Gh. Unc, a adus în fața participanților la lucrările conferinței o serie dintre cele mai concludente date istorice, pline de interes, care dovedesc cât se poate de clar că, în ceea ce privește atitudinea față de evenimentele revoluționare din Ungaria anului 1919, în România s-a manifestat încă de la început o largă mișcare de solidarizare cu revoluția proletară și de protest contra intervenției, alături de proletariatul internațional. Comunicarea a citat în acest sens numeroase exemple: moțiuni adoptate în numeroase întruniri, articole din presă, greve, inițiate de Partidul Socialist Român, în capitală și în diferite centre din țară, acțiuni prin care se venea în sprijinul Republicii Ungare a Sfaturilor (de exemplu vigoasă grevă politică din 21 august 1919). Autorul a menționat, de asemenea, și acțiunile românești ce contribuiau în mod direct la susținerea revoluției proletare ungare, inclusiv participarea nemijlocită a numeroși muncitori români la desfășurarea acesteia sau chiar la apărarea ei armată. Acțiunile de solidarizare din România erau călăuzite de un puternic spirit internaționalist, de clasă, ce conținea, în chip firesc, organic, și manifestarea grăitoare a conștiinței patriotice a celor mai înaintate elemente. Presa timpului nu ezita să facă, prin comparație, aprecieri întemeiate, potrivit cărora un stat ce abia și-a văzut realizată năzuința seculară a desăvîrșirii unității politice naționale, care are deci nevoie de liniște spre a se consacra activității creatoare interne, un stat căruia respectarea principiului independenței, al neamestecului în treburile interne îi este în mod deosebit necesar — un asemenea stat trebuie să respecte același drept al celorlalte popoare. Comunicarea citată — care sintetizează preocupările susținute ale autorului consacrate acestei teme — se distinge și prin faptul că, extinzînd aria cercetărilor, a tratat nu numai aspectul fundamental, al solidarizării de clasă dintre proletariatul român și cel maghiar, ci a cuprins și aspectele caracteristice ale sprijinului larg al maselor muncitoare, al numeroșilor intelectuali dintre cei mai reprezentativi, ai poporului român, acordat revoluției proletare maghiare din 1919. În cuprinsul comunicării, autorul a reamintit mesajul semnat de Kun Béla, comisarul poporului pentru afacerile externe, adresat la 30 aprilie guvernelor român, cehoslovac și iugoslav, partidelor muncitorești și Antantei, care, prin conținutul său pozitiv, ce dădea satisfacție năzuințelor de eliberare națională, inclusiv unor chestiuni teritoriale, a avut un ecou favorabil și în presa din România.

D. Hurezeanu a participat la una din mesele rotunde.

Comunicările membrilor delegației române au fost bine primite, menționate — fiecare — alt în concluziile ședințelor, secțiilor, cât și în ședința plenară finală, fiind reținute pentru publicare împreună cu celelalte materiale ale conferinței.

Este de subliniat faptul că atmosfera în care s-au desfășurat lucrările conferinței a fost, în general, de lucru, sobră, și înțelegătoare, animată de dorința unanimă a progresului științific. Timpul nu a permis totuși elucidarea unor chestiuni, tonul unor rapoarte și corapoarte menținîndu-se pe alocuri descriptiv. Desigur că nu au fost unanim împărțite unele puncte de vedere expuse la conferință, că unele date documentare mai trebuie aprofundate, iar cercetarea științifică a evenimentelor anului 1919 se cere continuată stăruitor și de către istoricii din țară noastră. Atenția cu care gazdele au înconjurat pe oaspeți a fost caracteristică spiritului ospitalier al poporului român. După conferință a fost organizată o excursie de o

zi la Eger, cu vizitarea unor monumente istorice remarcabile ale acestui oraș (muzeul, cetatea, cu sistemele ei de apărare ș.a.). Membrii delegației române au avut în timpul conferinței contacte utile cu istoricii maghiari și străini, conturându-se noi posibilități de colaborare științifică internațională.

În ansamblu, conferința de la Budapesta a prilejuit o interesantă trecere în revistă a rezultatelor cercetării revoluției proletare ungare din 1919 — eveniment istoric de seamă, complex, implicând o întinsă arie tematică — într-un spirit pozitiv, de colaborare, călăuzită de concepția marxist-leninistă, proprie istoricilor din țările socialiste.

Alexandru Porțeanu

AL III-LEA CONGRES DE STUDII NAPOLEONIENE. PORTOFERRAIO — INSULA ELBA (ITALIA, 2—6 MAI 1969).

În trecut, ca și în prezent, istoricii italieni au manifestat și manifestă un viu interes pentru cercetările privind viața și activitatea lui Napoleon Bonaparte. Și aceasta se explică nu numai prin faptul că familia sa — Bonaparte — era de origine italiană, ca supusă Republicii Genova — ci pentru că fostul împărat al Franței a inițiat, la vremea sa, o acțiune de unificare a Italiei (în 1810, Italia, continentală și peninsulară era formată numai din trei state), care va avea un rol hotărâtor în originile Risorgimentului.

Iată deci pentru ce, după cercetările îndelungate (1894—1935) ale lui Alberto Lumbraso, care a publicat o bibliografie napoleoniană în 30 de volume, și după sute de lucrări publicate de istoricii italieni, a fost înființat acum 10 ani, în 1959, un *Centru național de studii napoleoniene și de istoria Elbei*, la Portoferraio în capitala insulei Elba, al cărui sediu se află în Palazzo dei Mulini, fost reședință de iarnă a lui Napoleon din fostul Stella. Din 1962, acest centru de cercetări posedă un periodic trimestrial — sub conducerea prof. Raffaele Ciampini — „numit inițial „Bolletino italiano di studi napoleonici”, iar din 1965 apărînd sub numele de „Rivista italiana di studii napoleonici”.

În cei zece ani de existență, centrul a organizat trei congrese. Primul, la 3—7 mai 1962, a avut ca temă „Napoleon în Elba și Europa”, al doilea, la 3—6 mai 1965, „Napoleon și Italia”. Actele primelor două congrese, publicate recent într-un impresionant volum de aproape 600 de pagini, cuprînd, pe lângă cele 45 de rapoarte și comunicări, discuțiile și alte manifestări cultural-artistice.

Anul acesta, cu prilejul aniversării bicentenarului nașterii lui Napoleon (15 august-1769—1969), Centrul național de studii napoleoniene și de istoria Elbei a organizat tot la Portoferraio (2—6 mai) al III-lea congres, avînd ca temă „Istoriografia napoleoniană”, la care au participat peste 200 de istorici, din aproape 20 de țări, din trei continente (Europa, America, Africa), printre care și România.

Lucrările congresului, desfășurate numai în ședințe plene, la sediul centrului, în sala Teatrului napoleonian din Palazzo dei Mulini, au fost deschise într-un cadru festiv de av. Mario Bigotti, președintele centrului, în prezența citorva diplomați străini și a autorităților politice, administrative și militare locale.

Timp de cinci zile au fost prezentate următoarele rapoarte :

- prof. Jacques Godechot, de la Universitatea din Toulouse : *Introduction générale sur l'historiographie du XIX-ème siècle* ;
- gen. Luigi Mondini, istoric militar : *Storiografia militare napoleonica in Italia* ;
- prof. Robert Devleeshouwer, de la Universitatea liberă din Bruxelles : *L'historiographie de Napoléon en Belgique au XX-ème siècle* ;
- prof. Jean Tulard, de la Universitatea din Paris : *L'historiographie française au XX-ème siècle* ;
- prof. E.H. Kossmann, de la Universitatea din Groningen : *Relazione sulla storiografia olandese nel secolo XX* ;
- prof. Felix F.M. Markam, de la Universitatea din Oxford : *L'historiographie britannique de Napoléon au XX-ème siècle* ;
- prof. Ernest I. Knapton, de la Colegiul Wherton din Norton Massachusetts : *L'état des études historiques sur Napoléon en Amérique au XX-ème siècle* ;
- prof. Vittorio Frosini, de la Universitatea din Catania : *La storiografia giuridica italiana sull'eta Napoleonica* ;
- prof. Raffaele Ciampini, directorul „Revistei italiene de studii napoleoniene” : *Relazione sulla storiografia italiana nei secoli XIX e XX* ;
- prof. Heinz Otto Sieburg, de la Universitatea din Saarbruken : *Napoleone nella storiografia tedesca del XX secolo* ;
- Dr. Ake Thulstrup din Stockholm : *L'historiographie napoléonienne suédoise du XX-ème siècle* ;
- prof. Tadeusz Lepkowski, de la Institutul de istorie al Academiei de Științe din Polonia : *L'historiographie napoléonienne en Pologne au XX-ème siècle* ;
- prof. M.El. Sorougy, de la Universitatea din Alexandria (R.A.U.) : *Storiografia egiziana di Napoleone Bonaparte* ;
- Dr. Constantin Șerban de la Institutul de istorie „N. Iorga” al Academiei Republicii Socialiste România : *Napoléon Bonaparte dans l'historiographie roumaine aux XIX et XX-ème siècle* ;
- prof. Juan Mercader, de la Consiliul superior de cercetări științifice din Madrid : *La storiografia napoleonica spagnola del XX secolo* ;
- prof. Antonio Cruz, de la Academia portugheză de istorie : *Relazione sulla storiografia portoghese nel secolo XX* ;
- dr. Carlos A. Roma, de la Universitatea din Montevideo : *La storiografia latino-americana napoleonica nel XX secolo* ;
- prof. Albert Manfred, de la Institutul de istorie al Academiei de Științe a U.R.S.S. : *L'historiographie russe et soviétique de l'époque napoléonienne* ;
- prof. V.E. Nevler, de la Institutul de istorie al Academiei de Științe a U.R.S.S. : *Documenti russi sul dominio napoleonico in Italia* ;
- V. Dalin, de la Institutul de istorie al Academiei de Științe al U.R.S.S. : *Napoleon et les babouvists*.

În majoritatea cazurilor, fiecare raport și comunicare au fost urmate de discuții, la care au luat cuvântul numeroși participanți. În cursul lor a fost apreciată și salutată, de mai multe ori și în primul rând, inițiativa Centrului național de studii napoleoniene și de istoria Elbei de a fi organizat un astfel de congres și cu o astfel de temă. Interesul manifestat în acest sens se refera nu atât la cunoașterea stadiului actual al cercetării istorice în această direcție și în fiecare țară, ci mai mult la stabilirea poziției istoricilor din toată lumea față de opera politică a lui Napoleon Bonaparte, față de scop și înțelesul ei și de apogeul ei.

În același timp, participanții la congres au putut să ia cunoștință de metodele de cercetare diferită care au stat la baza alcătuirii rapoartelor și comunicărilor prezentate. De cele mai multe ori, istoriografia problemei a urmat drumul clasic, potrivit căruia lucrările prezentate au fost încadrate într-un plan judicios de expunere, grupate pe categorii, cronologic și după conținut, fiecare fiind însoțită de aprecieri și comentarii care oglindesc poziția, la o anumită epocă, a autorilor lor față de Napoleon. Altele, mai puține au luat, aspectul unor bibliografii de lucrări de sinteză, monografii, articole și studii apărute în periodice de specialitate, însoțite de mici comentarii; în acest din urmă caz, investigația istorică din țara respectivă a fost explicată în sensul că problema care interesa mult pe congresiști se află în acea țară, în prezent, într-o fază inițială, de studiu, urmînd ca în anii următori să se facă în această direcție ample și profunde cercetări.

Rapoartele prezentate au privit în ansamblu nu numai probleme politice și diplomatice dar și economice, sociale, juridice și administrative care au putut să explice rînd pe rînd sau în totalitatea lor importanța pe plan european a lui Napoleon Bonaparte și efectele aplicării codului său în multe țări europene.

Un alt aspect subliniat în cursul discuțiilor se referă la poziția subiectivă a autorilor unor lucrări privitoare la Napoleon Bonaparte, în anumite epoci istorice din secolele XIX și XX. Ea a fost explicată nu atît în legătură cu ideologia diferită care a stat la baza lor, ci mai mult drept urmare a relațiilor internaționale europene din acea vreme, cînd în Franța s-a instaurat și apoi s-a prăbușit, în 1870, al doilea imperiu napoleonian.

Ședința de încheiere a lucrărilor congresului (6 mai) a fost condusă de av. Mario Bigotti, președintele centrului, care a schițat în cuvîntul său primele concluzii pe marginea lucrărilor prezentate și a discuțiilor purtate. Astfel s-a subliniat calitatea înaltă a rapoartelor și comunicărilor prezentate, variata metodologie utilizată de autori, noutatea informațiilor provenite mai ales din țări cu limbi de limitată circulație internațională (Suedia, România, Polonia), poziția obiectivă și subiectivă a multor istorici care au studiat în secolele XIX și XX viața și activitatea lui Napoleon Bonaparte.

După cuvîntul de mulțumire exprimat de av. Michele Villani, sindicul orașului Portoferraio, și cav. uff. Pompei Scelza, președintele Oficiului de turism local, președintele Mario Bigotti a pus în discuție unele propuneri cu privire la viitoarea temă a celui de-al IV-lea Congres de studii napoleoniene, asupra cărora urmează ulterior să se pronunțe consiliul de conducere al centrului.

Participanții la congres au putut să cunoască cu acest prilej nu numai monumentele și muzeele istorice din Portoferraio (Palazzo dei Mulini, biserica Misericordia, unde în fiecare an la 5 mai se oficiază o liturghie pentru Napoleon — decedat în acea zi —, fortificațiile Medicilor din secolul al XVI-lea, forturile Stella și Falcone, turnul Martello, de la intrarea în vechiul port, etc.), ci și unele locuri pitorești din insulă. Parte integrantă din Arhipelagul Toscan, avînd numai 224 km² întindere, insula se bucură de o climă și de o vegetație și faună mediteraneană. Aici, timp de peste 3 000 de ani, au locuit rînd pe rînd liguri, fenicieni, etrusci, greci și romani. În evul mediu au stăpînit aici prisani (sec. X), genovezi (sec. XIII), spanioli, florentini, napolitani (sec. XVIII), Franța (1803), Toscana și abia în 1860 insula s-a unit cu regatul Italiei.

Într-o excursie organizată la Marciana Marina (18 km distanță de Portoferraio) a putut fi vizitat un turn al Medicilor ridicat în port, la fel cu acela de la Marina di Campo. La Marciana (27 km distanță de Portoferraio) s-a vizitat o fortăreață pisană. La Porto Azzuro se află sanctuarul Madonei din Monserrato (sec. XVII), ridicat de guvernatorul spaniol Pons y Leon, iar la Rio nell'Elba, Castello del Volterraio (sec. XI), din epoca stăpînirii pisane.

În cursul lucrărilor congresului au fost organizate cîteva manifestări cultural-artistice.

La 2 mai a fost audiat un interesant concert oferit de orchestra simfonică Fok din Praga cu următorul program: *Uvertură simfonică* de Ludwig van Beethoven, *Simfonia*

La Vestale, de Gaspare Spontini, *Simfonia nr. 7 op. 22*, de Nicola Zingarelli, *Simfonia nr. 3 în mi bemol major op. 55 Eroica*, de Ludwig van Beethoven.

La 3 mai a fost inaugurat în Villa di San Martino (5 km distanță de Portoferraio), la fosta reședință de vară a lui Napoleon — iar din 1852 muzeu — o expoziție de artă figurativă și documente intitulată „Napoleon și Italia”, inițiată cu prilejul aniversării bicentenarului nașterii fostului rege de scurtă durată al Elbei (4 mai 1814—26 februarie 1815). Cele peste 200 de obiecte de artă (tablouri în ulei, stampe, gravuri, statui de marmură, bronz), documente originale și copii, manuscrise, tipărituri de epocă, cărți și foi volante, medalii de argint, bronz și plumb expuse în sala Pinacotecii palatului proveneau din muzeele și arhivele din Roma, Milano, Parma, Siena, Veneția, Lucca, Massa și din unele colecții particulare.

La 5 mai, la Teatrul „G. Pietri” a fost prezentată o reprezentație dramatică *Napoleon, un uomo*, de Maria Silvia Codecasa, cu concursul Companiei italiene de proză „dei Malinteso”

În sfârșit, la 6 mai, în aceeași sală, au fost vizionate două filme : unul documentar, *Bona parte sau nașterea Franței moderne*, de Jean Vidal, și unul artistic, *Napoleon*, de Abel Gance n ediție originală.

Constantin Șerban

REUNIUNEA INTERNAȚIONALĂ PRIVIND „RELAȚIILE CULTURALE ITALO-ROMÂNE ÎN SECOLELE XVII—XVIII”, PADOVA (ITALIA), 2—4 MAI 1969

Împlinirea a 300 de ani de când la Universitatea din Padova își încheia studiile superioare stolnicul C. Cantacuzino, unul din cei mai de seamă reprezentanți ai culturii românești din evul mediu, a constituit un prilej fericit pentru organizarea unei reuniuni internaționale privind „Relațiile culturale italo-române în secolele XVII—XVIII” de către Seminarul de limbă și literatură română de la Universitatea din Padova. La această manifestare științifică internațională, organizată prin grija unui comitet din care făceau parte prof. Carlo Tagliavini ca președinte, prof. Alex. Niculescu ca secretar și prof. Gianfranco Folena, prof. Gianbattista Pellegrini, dr. Lucia Rosetti, prof. Paolo Sambin ca membri, au participat peste 50 de oameni de știință din Italia, România, Grecia și Ungaria.

Lucrările reuniunii au fost deschise la 2 mai într-un cadru festiv în aula Facultății de jurisprudență numită în trecut Federico Guella, în clădirea veche a Universității, de către prof. univ. Carlo Tagliavini, în prezența rectorului și a altor profesori titulari ai Universității. Cu acest prilej s-au subliniat vechimea și importanța relațiilor culturale italo-române care leagă cele două popoare de cîteva veacuri.

Lucrările reuniunii s-au desfășurat în cadrul mai multor sesiuni timp de trei zile. Astfel au fost prezentate următoarele comunicări :

- Alex. Elian, *La cultura rumena e l'Italia tra i secoli XVII—XVIII*;
- Nina Façon, *Gli studi di Ramiro Ortiz sui rapporti italo-rumeni nel Settecento*;
- Giuseppe Schiro, *Ricerche nel cognome Cantacuzino (Cantacuzene)*;
- Ladislao Galdi, *Constantin Cantacuzino e l'orizzonte scientifico nell'età barocca*;
- George Caragata, *Lo Stolnic Cantacuzino e il barocco letterario*;

- Cleobulo Tsourkas, *Les premières études de Stolnic Cantacuzino* ;
 Corneliu Dima—Drăgan, *Lo Stolnic Cantacuzino. Nuove Coordinate biografiche* ;
 Lucia Roselli, *Constantin Cantacuzino, scolaro all' Università di Padova* ;
 Mario Ruffini, *Le opere teologiche e filosofiche di autori italiani o di autori stranieri, pubblicate in Italia, nella biblioteca dello Stolnic* ;
 Ovidiu Drimba, *I libri pubblicati a Padova nella biblioteca dello Stolnic* ;
 Viorica Lascu, *La corrispondenza inedita dello Stolnic Cantacuzino e di Serban Cantacuzino con il cardinale Francesco Bounvisi* ;
 Luisa Valmarin, *La lingua della „Istoria Țării Românești” dello Stolnic Cantacuzino* ;
 Rosa Del Conte, *Presenze italiane nelle dispute teologiche in Romania nel Cinquecento e Seicento* ;
 Carlo Tagliavini, *Luigi Ferdinando Marsigli e lo Stolnic Cantacuzino* ;
 Dan Simonescu, *L'influsso dei libri della biblioteca dello Stolnic nelle sue opere* ;
 George Lăzărescu, *Rapporti italo-rumeni nel Seicento anteriori alla presenza dello Stolnic a Padova* ;
 Dr. Constantin Șerban, *Lo Stolnic Cantacuzino, diplomatico di notorietà europea* ;
 Victor Iancu, *Costruzioni endocentriche ed esocentriche nella „Istoria” dello Stolnic Cantacuzino*.

Lucrările reuniunii au fost urmate de discuții interesante și valoroase. Vorbitorii au subliniat în primul rând importanța legăturilor culturale italo-române în evul mediu și în epoca modernă în dezvoltarea științei, literaturii și învățământului românesc, a răspândirii ideilor înnoitoare ale umanismului în țările române. Pe de altă parte, adâncirea cercetărilor cu privire la viața și activitatea multilaterală a stolnicului C. Cantacuzino a permis cunoașterea unor noi aspecte care se referă nu numai la timpul cît eruditul muntean a învățat la Universitatea din Padova (în arhiva căreia s-au descoperit matricolele sale), dar și la opera acestuia, la corespondența sa inedită cu caracter politic și științific. De un interes deosebit s-au bucurat acele lucrări în care au fost analizate : conținutul cărților din biblioteca sa (al cărei catalog a fost publicat recent), influența acestora asupra operei sale istorice, orizontul său științific, stuctura, limba în care a fost scrisă și concepția care a stat la baza „Istoriei” sale. De asemenea au fost viu comentate acele lucrări în care se aduceau noi contribuții biografice privind pe diferiți membri ai familiei Cantacuzino, care se refereau la primele studii ale stolnicului înainte de a ajunge la Padova, care subliniau calitățile sale de om politic și diplomat de notorietate europeană, cînd a stabilit strînse legături cu savantul italian L.F. Marsigli și cu cardinalul Francesco Buonvisi (către acesta din urmă s-a prezentat o scrisoare inedită) mai ales în perioada preliminarilor încheierii păcii de la Carlowitz.

Participanții la această reuniune internațională (Convengno) au avut prilejul totodată să cunoască mai întii vechiul local al Universității cu principalele sale părți componente și anume, *Cortile antico*, operă a arhitectului Andrea Moroni din Bergamo (sec. XVI), *Cortile nouvo*, construită după planurile lui Ettore Fagioli (sec. XX), *Aula Magna* (sec. XIX), pe pereții căreia sînt zidite stemele nobiliare ale unor studenți din secolele XVI—XVIII, *Teatro anatomico antico*, unde s-au făcut primele disecții în secolul al XVI-lea, *Sala Facultății de medicină și chirurgie*, pe pereții căreia se păstrează vestigiile arhitectonice din secolul al XIV-lea, *Sala celor 40*, unde se păstrează catedra de unde a ținut lecții de astronomie Galileo Galilei, steagul Universității de la mijlocul secolului al XIX-lea, bustul lui Ioan Zamoiski (din 1937) și al stolnicului C. Cantacuzino (din 1943), foști studenți aici, precum și portretele murale ale unui număr de 40 de foști studenți ai Universității (de aici și numele sălii) din diferite țări europene din secolele XV—XIX printre ele aflîndu-se și al stolnicului C. Cantacuzino (pictate în 1942). Tot la Padova participanții au mai putut lua cunoștință și de unele monumente istorice ale orașului, ca de exemplu, capela Scrovegni, pictată în întregime în secolele XIII—XIV de Giotto, piața Prato della Valle,

unde sînt expuse statuile monumentale ale lui Giotto și Dante și în mărime naturală ale foștilor profesori și rectori ai Universității din secolele XVI—XVIII, Palazzo della Ragionae, Duomo, statuia evestră a condotierului Gattamelata de Donatello, din piața S. Antonio, Loggia Amulea, Osservatorio astronomico, unde Galileo Galilei și-a făcut cunoscutele cercetări etc.

De asemeni în două excursii au putut fi văzute noi obiective istorice de interes cultural : la Veneția biblioteca Marciana — care de curînd a împlinit 500 de ani de existență — , un bogat tezaur de cultură și artă, cu manuscrise, documente, hărți și cărți rare, în special incunabule, Palatul ducal și bazilica S. Marco, iar la Arqua, mormîntul marelui poet italian din epoca Renașterii, Petrarca.

Constantin Șerban

TEZE DE DOCTORAT

În ziua de 29 mai 1969, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a mișcării muncitorești de la Academia de științe-social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lngă C.C. al P.C.R., a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Viața politică din România în timpul primei guvernări național-țărăniște, 1928—1931*, elaborată de conf. univ. Aron Petric.

Lucrarea cuprinde cinci capitole : cap. I „Viața social-politică din România în primul deceniu după făurirea statului național unitar” ; cap. II „Frământările politice din România în anul 1928” ; cap. III „Primul guvern național-țărănesc (10 noiembrie 1928—7 iunie 1930)” ; cap. IV „Întoarcerea în țară a lui Carol și consecințele acesteia în viața politică” ; cap. V „Guvernele național-țărăniște din perioada iunie 1930-aprilie 1931”.

Comisia de doctorat a fost formată din : conf. univ. dr. Nicolae Petreanu, președinte ; prof. univ. dr. docent Ladislau Banyai conducător științific ; conf. univ. dr. Aurel Loghin, conf. univ. dr. Natan Lupu, conf. univ. dr. Nicolae Popescu, membri.

Comisia de doctorat a hotărît să acorde conf. univ. Aron Petric titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 11 iunie 1969, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a Universității București, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, elaborată de Vasile Curticăpeanu.

Lucrarea cuprinde șapte capitole : cap. I „Împrejurările politice în care s-a dezvoltat mișcarea culturală din monarhie” ; cap. II „Asociații culturale locale” ; cap. III „Asociații culturale ținutale” ; cap. IV „«Astra» centru al vieții culturale românești din monarhie (1861—1918)” ; cap. V „Asociații studențești în cele două capitale ale monarhiei” ; cap. VI „Răspîndirea și prohibirea cărții românești în monarhie” ; cap. VII „Sprijinul din România veche”

Comisia de doctorat a fost formată din : prof. univ. dr. docent Dumitru Berciu, președinte ; prof. univ. dr. docent C.C. Giurescu, conducător științific ; prof. univ. Ștefan Pascu, membru corespondent al Academiei, prof. univ. dr. docent Ladislau Banyai, conf. univ. dr. Ion Gheorghiu, membri.

Comisia de doctorat a hotărît să acorde lui Vasile Curticăpeanu titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 16 iunie 1969, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a mișcării muncitorești de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lungă C.C. al P.C.R. a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *România de la München la Viena. Contribuție la studiul politicii externe a României din anii 1938—1940* elaborată de *Gheorghe Zaharia*.

Lucrarea cuprinde trei părți : partea I, „Antecedente”; partea a II-a „În vârtejul politic european ; partea a III-a, „Anul marilor drame”.

Comisia de doctorat a fost formată din : conf. univ. dr. Nicolae Petreanu, președinte ; prof. univ. dr. Titu Georgescu, conducător științific ; prof. univ. dr. docent Ladislau Banyai conf. univ. dr. Aurel Loghin, dr. Eliza Campus, membri.

Comisia a hotărât să acorde lui *Gheorghe Zaharia* titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 23 iunie 1969, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a Universității București, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Organizațiile muncitorești de luptă împotriva terorii, pentru apărarea militanților revoluționari din România (1920—1944)*, elaborată de *Olimpiu Matichescu*.

Lucrarea cuprinde patru capitole : cap. I, „Lupta pentru apărarea și ajutorarea victimelor terorii antimuncitorești din România 1920—1924”; cap. II, „Ajutorul Roșu din România în anii 1924—1934”; cap. III, „Ajutorul Roșu în perioada pericolului fascist (1934—1940)”; cap. IV, „Apărarea Patriotică în anii dictaturii militaro-fasciste”.

Comisia de doctorat a fost formată din : prof. univ. dr. docent Dumitru Berciu, președinte ; prof. univ. Vasile Maciu, membru corespondent al Academiei, conducător științific ; prof. univ. Barbu Zaharescu, membru corespondent al Academiei, prof. univ. dr. docent Ladislau Banyai, dr. Florea Dragne, membri.

Comisia de doctorat a hotărât să acorde lui *Olimpiu Matichescu* titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 23 iunie 1969, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a Universității București, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Organizațiile politice ale clasei muncitoare din România în anii 1921—1924*, elaborată de *M.C. Stănescu*.

Lucrarea cuprinde șapte capitole : cap. I, „România în anii 1921—1924”; cap. II, „Organizațiile politice ale clasei muncitoare în perioada mai-decembrie 1921”; cap. III, „Organizațiile politice ale clasei muncitoare din România în perioada ianuarie-august 1922”; cap. IV, „Congresul al II-lea al Partidului Comunist Român”; cap. V, „Partidul Comunist, Federația Partidelor Socialiste și uniunile de tineret în anii 1923—1924”; cap. VI, „Scoaterea Partidului Comunist Român în afara legilor”; cap. VII, „Relații externe ale organizațiilor politice ale clasei muncitoare din România în anii 1921—1924.

Comisia de doctorat a fost formată din : prof. univ. dr. docent D. Berciu, președinte ; prof. univ. Vasile Maciu, membru corespondent al Academiei, conducător științific ; conf. univ. dr. Vasile Hurmuz, conf. univ. dr. Aurel Loghin, conf. univ. dr. Nicolae Petreanu, membri.

Comisia de doctorat a hotărât să acorde lui *M.C. Stănescu* titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 26 iunie 1969, în fața Comisiei de doctorat a Institutului de istorie „N. Iorga” al Academiei, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Economia domeniială din Țara Românească în secolul al XVIII-lea, în comparație cu economia domeniială din Europa răsăriteană*, elaborată de *Sergiu Columbea*.

Lucrarea cuprinde nouă capitole : cap. I, „Economia domeniului feudal din Moldova și Țara Românească în perioada 1700—1830 în lumina documentelor și cercetărilor publicate” ; cap. II, „Izvoarele” ; cap. III, „Descrierea domeniului” ; cap. IV, „Demografia rurală și domeniul feudal” ; cap. V, „Producția domeniului” ; cap. VI, „Monopolurile senioriale, surse principale de venituri ale domeniului” ; cap. VII, „Unele considerații privind veniturile domeniului și activitatea comercială din secolul al XVIII-lea” ; cap. VIII, „Cheltuieli” ; cap. IX, „Unele considerații privind economia agrară și Europa răsăriteană”.

Comisia de doctorat a fost formată din : prof. univ. dr. docent Alexandru Elian, președinte ; acad. A. Oțetea, conducător științific ; prof. univ. dr. docent Ștefan Pascu, membru corespondent al Academiei, dr. Vasile Mihordea. dr. Ilie Corfus, membri.

Comisia de doctorat a hotărât să acorde lui *Sergiu Columbeanu* titlul științific de doctor în istorie.

Relații agrare și mișcări țărănești în România 1908—1921,

Edit. politică, București, 1967, 630 p.

În expunerea făcută de tovarășul Nicolae Ceaușescu la a 45-a aniversare a înființării Partidului Comunist Român s-a subliniat că : *O trăsătură caracteristică a vieții sociale din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea o constituie mișcările țărănești, care au culminat cu marea răscoală din primăvara anului 1907. Prin amploarea și intensitatea ei, prin revendicările exprimate de masele țăranilor, răscoala din 1907 a reliefat necesitatea acută a înlăturării relațiilor de producție feudale, a rezolvării problemei agrare în favoarea maselor largi ale țăranimii, a dezvăluirii marile energii revoluționare ale țăranimii, reprezentând una din paginile glorioase ale luptei sociale a poporului român*¹.

Cum au evoluat relațiile agrare și mișcărilor țărănești din momentul înăbușirii în sine a răscoalelor din 1907 și până în momentul în care clasele dominante au considerat a fi găsit, prin intermediul reformei agrare din 1917/1921 o soluție, în interesul orînduirii burgheze, complexelor probleme economice și sociale pe care aceste răscoale le puseseră în mod ultimativ pe ordinea de zi a vieții publice din România burghezo-moșierească ?

Aceasta, este, în fond, întrebarea căreia își propune să-i dea răspuns lucrarea *Relații agrare și mișcări țărănești în România. 1908—*

1921, elaborată de un colectiv de cercetător marxști, exponenți ai noii noastre școli istoriografice².

Cu sentimentul răspunderii pe care-l implică tema abordată pentru înțelegerea unei importante epoci din istoria națională („Frământările țărănești au influențat întreaga viață social-politică și fără studierea lor nu se poate efectua analiza dezvoltării societății românești în preajma și în anii imediat următori primului război mondial”, pag. 6), colectivul caracterizează totodată cu luciditate locul lucrării proprii în ansamblul bogatei literaturi originale dedicate problemei agrare.

Subliniez cuvîntul *luciditate*, întrucît modul în care autorii definesc, încă din introducere, atît elementele de ruptură, decurgînd din abordarea problemei de pe pozițiile materialismului dialectic și istoric, cît și elementele de continuitate, decurgînd din valorificarea materialului faptic pus în circuitul cercetărilor prin literatura anterioară, reprezintă un prim test de sobrietate științifică.

Cartea debutează cu un amplu capitol pe care Vasile Liveanu îl dedică relațiilor agrare din vechea Romînie între anii 1908—1914, capitol care pune în lumină, odată în plus, finețea analitică prin care autorul s-a afirmat în literatura noastră istorică. Un material

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. I, București, Edit. politică, 1968, p. 348—349.

² Vasile Liveanu (redactor responsabil), Mihail Rusnecescu (secretar științific), Traian Lungu, Mircea Iosa, Iosif Kovacs, Vasile Bozga și (documentariști) Coralia Fotino și Maya Kertesz.

statistic și faptic cunoscut în general autorilor care s-au ocupat în trecut de problemă este supus de Vasile Liveanu unor atente confruntări, verificări și regrupări spre a se întregi pînă la urmă într-un dens tablou al evoluției relațiilor agrare. În centrul preocupărilor autorului se află problema împletirii relațiilor capitaliste în dezvoltare cu persistențele relațiilor feudale. De pe poziții marxiste, problema a mai fost dezbătută cu aproape un deceniu în urmă, într-o lucrare specială publicată de I. Adam și N. Marcu. Introducînd criterii noi în analiza datelor statistice existente, incomplete și uncori ambigue, Vasile Liveanu face o serie de calcule orientative menite să ducă la desprinderea unor tendințe generale; autorul se delimitează astfel, prin nuanțare, de unele concluzii la care ajunseseră I. Adam și N. Marcu (care atribuiau o pondere mai redusă rămășițelor feudale) și relansează o dezbateră menită să continue încă multă vreme în lucrările noastre de istorie economică, între altele și pentru faptul că — așa cum se observă pe bună dreptate în lucrarea asupra căreia referim — „între munca salariată și munca în dijmă nu există o limită netă” (p. 42—43).

Schița generală pe care M. Iosa o face la începutul celui de-al doilea capitol atmosferei politice din perioada de după răscoale, poziției diferitelor partide și măsurilor legislative adoptate, se continuă printr-o prezentare a evoluției mișcărilor țărănești din anii 1908—1911, remarcabilă prin informația pe care o pune în circuitul științific datorită materialului inedit adunat cu grijă din arhive și sistematizat de autor, care conține documentat că „după 1907 acțiunile țărănimii s-au desfășurat fără întrerupere” (p. 107), cu precizarea însă că „în anii 1909—1912, acțiunile și mișcările țărănești... au fost mai puțin intense decît în perioada imediat următoare răscoalei din 1907” (p. 144).

Două secțiuni speciale, de prezentare a raporturilor agrare și a mișcărilor țărănești din Transilvania (autor I. Kovacs), întregesc în mod util, dar — sub unele aspecte — poate mai concis și mai expeditiv decît ar fi fost de așteptat, primele două capitole ale cărții.

În partea a doua a lucrării, autorii (M. Iosa, M. Rusenescu, I. Kovacs, V. Liveanu)

oferă un tablou larg, bogat în informație, al situației țărănimii și acțiunilor ei în timpul primului război mondial. Meritul principal al acestei părți decurge din preocuparea pentru reliefaarea continuității frământărilor țărănești și a comunității unor revendicări fundamentale ale ei, cu nuanțările impuse de condițiile speciale ale situației din diferitele provincii istorice. Se construiește astfel o punte solidă între partea întâi a cărții, dedicată perioadei anterioare războiului, cu partea a treia, dedicată perioadei postbelice.

În același timp, autorii acordă atenție unor factori specifici intervenți în iarna 1917 și care au accelerat începerea legiferării reformei agrare; poate că totuși o mai atentă dozare ar fi permis reliefaarea *mai clară* a rolului îndeplinit de unii dintre acești factori specifici (situația politico-militară a României în faza respectivă a primului război mondial; spaima monarhiei și a claselor conducătoare în fața prăbușirii aliatului lor țarist ca urmare a revoluției ruse din februarie 1917; dorința de a limita sau chiar de a anihila influența revoluționară exercitată de prezența trupelor rusești din Moldova etc.) în hotărîrea cercurilor guvernate de a începe în 1917 legiferarea unor măsuri pe care le aminaseră sistematic din 1907.

În partea a III-a a lucrării, interesul analizei care se face problemei agrare și situației țărănimii în anii 1919—1921 este condiționat de perspectiva istorică justă în care autorul (V. Liveanu) cercetează fenomenul agrar propriu-zis. Este vorba, în primul rînd, de marcarea efectului produs de desăvîrșirea unității statale care „a realizat un cadru mai favorabil pentru progresul societății românești, a însemnat înmănușchiera într-un singur tot a energiilor și capacităților creatoare ale poporului român, inirea pe scară națională a tuturor forțelor înaintate ale țării, a căror activitate a primit un puternic și ireversibil impuls” (p. 291). Este vorba, în al doilea rînd, de tratarea justă a reformelor din 1919—1921 ca „un produs accesoriu al luptelor revoluționare”, ceea ce duce la o caracterizare științifică a conținutului lor de clasă: „Legile agrare ca și cele electorale din anii 1918—1921, recunoscînd noi drepturi

maselor, tindeau să adapteze proprietatea moșierească ca și regimul electoral la condițiile capitalismului, să înlărească pozițiile burgheziei în cadrul coaliției burghezo-moșierești și, totodată, să facă față avântului revoluționar” (p. 307).

În acest context general se cuvin subliniate și contribuțiile pe care capitolul le aduce la caracterizarea poziției diferitelor partide și grupări de pe eșichierul vieții politice a vremii. Subliniez acest aspect cu atât mai bucuros cu cât într-o lucrare publicată cu peste un deceniu în urmă, semnatarul recenziei de față prezentase destul de uniformizant aceste poziții în legătură cu reforma agrară din 1917—1921. Nuanțările pe care V. Liveanu le introduce în dezbateri, chiar dacă obligă acum la precizări, dezvoltări și detalieri suplimentare, vădește continuitatea preocupărilor colectivelor pentru analiza științifică a vieții politice, a caracterului, poziției de clasă și concepției diferitelor partide din România burghezo-moșierească. Menționez această continuitate de preocupări, gândindu-mă la lucrarea pe care un alt membru al colectivului, Traian Lungu, a dedicat-o nu de mult acestei probleme pentru perioada ultimului deceniu din secolul trecut³ și sperind că alle lucrări vor întregi seria unor cercetări de pionierat menite să umple un gol existent cam de multă vreme în istoriografia noastră marxistă.

Tochmai seriozitatea capitolului la care mă refer aici mă obligă să menționez îndoielile pe care le stârnesc totuși unele teze, cum ar fi explicația dată faptului că s-au întocmit legi de reformă agrară separate pentru diferitele provincii istorice. Elementul intențional invocat de V. Liveanu („pentru a diviza mișcările țărănești” etc., p. 311) ar fi cerut o anumită argumentare și — în orice caz — o corelare a acestor intenții cu anumite împrejurări obiective decurgând din situația politică și administrativă de fapt a României în acel moment.

Lupta maselor țărănești în perioada decembrie 1918 — iulie 1921 este prezentată sistematic în trei capitole succesive de M. Rusenescu și Traian Lungu. Folosind un bogat material de arhive organizat cu meticu-

lozitate în funcție de cadrul economic și social-politic specific, de obiectivele și de modul în care s-au desfășurat frământările și luptele țărănești, autorii secționează evoluția acestora în trei etape distincte: decembrie 1918 — decembrie 1919, decembrie 1919 — octombrie 1920 și noiembrie 1920 — iulie 1921, aducând elemente noi, ce merită întreaga atenție, în susținerea acestei viziuni.

Ultimul capitol (M. Rusenescu, V. Liveanu, Tr. Lungu și V. Bogza) supune unei cercetări pertinente legile agrare din iulie 1921, modul lor de aplicare și raporturile agrare în perioada următoare reformei. Multe dintre observațiile și concluziile autorilor ar fi fost în același timp întărite și întregite dacă autorii ar fi trecut dincolo de pragul legilor din iulie 1921 spre a lua în considerație și regulamentele, diferitele instrucțiuni, activitatea Comitetului agrar instituit etc. Teza că „legile din iulie 1921 au completat ultima verigă în lanțul de legi privitoare la reforma agrară din 1921, au definitivat legislația reformei agrare” (pag. 549) se cuvine, chiar și sub acest aspect, înțeleasă într-un sens restrictiv. Într-un sens mai larg, activitatea respectivă ar putea pe de o parte să înglobeze totalitatea actelor normative privind înfăptuirea reformei de după primul război mondial, pe de altă parte să fie extinsă în timp până la cunoscuta lege Mihalache din august 1929, care mi se pare a reprezenta, în fond, prin conținutul ei, ultima verigă a lanțului legislativ legat de această reformă.

Independent de asemenea observații sau de altele, de similară natură și semnificație, rămâne faptul cert că ne aflăm în prezența unei lucrări care prin dimensiuni, material informativ, dar mai ales prin adâncimea, orizontul și seriozitatea analizei, se înscrie printre cele mai valoroase lucrări care au îmbogățit istoriografia marxistă privitoare la România din prima jumătate a veacului al XX-lea.

Iar constatarea că datorăm această lucrare unui colectiv de cercetători formați în anul construcției socialiste, care își afirmă acum plener capacitățile de oameni de știință, nu face decât să adauge un plus de interes la bucuria justificată cu care se cuvine întâmpinată orice adevărată realizare științifică.

³ *Viața politică în România la sfârșitul secolului al XIX-lea 1888—1899*, Edit. științifică, București, 1967, 288 p.

N. STOICESCU, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, Edit. Academici, București, 1968, 315 p.

1. Lucrarea este deosebit de importantă, alături prin temă, cât și prin materialul bogat pe care îl folosește. Studiul are la bază, în afară de documentele publicate, un număr de peste 20 000 de documente inedite, aflate în depozitul Institutului de istorie „N. Iorga”. Autorul a mai folosit cronici, legiuiri, relații de călătorie și întreaga literatură istorică asupra materiei.

Lucrarea cuprinde două părți deosebite, dar strâns legate între ele: prima, sfatul domnesc, iar secunda, marii dregători, membrii ai sfatului domnesc, în Țara Românească și Moldova, de la întemeiere până la anul 1700.

Partea I cuprinde 6 capitole: Introducere și istoriografia problemei; Terminologia și evoluția ei; Apariția, evoluția și organizarea sfatului și divanului domnesc; Relațiile domn-sfat; Atribuțiile sfatului și divanului domnesc și ale membrilor lor; Veniturile și abuzurile dregătorilor.

Partea a II-a cuprinde 2 capitole: I — Dregătorii cu atribuții de ordin public și militar; II — Dregătorii care îndeplineau diverse atribuții la curtea domnească.

Capitolul I se subdivide în două secții: a) Dregătorii cu atribuții de ordin public (administrativ, judecătoresc, fiscal), și anume banul, logofătul, vornicul, pîrcălabii, vistierul, armașul, portarul, ușarul, vornicii de poartă; b) Dregătorii cu atribuții militare, adică: spătarul, hatmanul, aga, serdarul și șetrarul.

Capitolul al II-lea, Dregătorii care îndeplineau diverse atribuții la curtea domnească, cuprinde: postelnicul, medelnicerul, paharnicul, stolnicul, clucerul, jîtnicerul, pitarul, slugerul, comisul.

Împărțirea materiei este judicioasă, astfel că lucrarea este echilibrată.

Ar fi fost de dorit însă ca marii dregători să fi fost desemnați cu denumirile autentice (vel-vornic, vel-logofăt, vel-armaș), așa cum apar ele în documente; altfel, poate fi confuzie între ei și subalternii lor, care, în mare majoritate, nu sînt mari dregători.

chiar mărunți slujbași locali (ex., țara era plină de vornici).

2. Din partea I a lucrării, este de subliniat în special, capitolul privitor la *terminologia* sfatului domnesc, care lămurește nu numai expresiile *sfat* și *divan*, dar și diferența între noțiunile corespunzătoare acestor denumiri. Autorul, dovedește că termenul „divan”, ca sinonim cu „sfat”, a apărut spre sfîrșitul secolului al XVI-lea și că, pe la mijlocul secolului al XVII-lea, prin *divan* s-a înțeles organul mai larg care cuprindea, în afară de sfatul restrîns compus din mari dregători, și pe unii dregători mai mici. În lumina acestui adevăr, expresii ca „Divane domnești din Muntenia în secolul al XV-lea” apar astăzi ca neștiințifice.

Subliniez de asemenea *pozitiv* poziția autorului față de *data apariției* dregătorilor și de instituțiile care au servit ca model.

În legătură cu *data apariției*, după ce expune controversele ivite în istoriografie, lucrarea adoptă teza *contemporaneității* susținută prima dată de C. C. Giurescu, după care „înfiișarea marilor dregătorii este contemporană cu întemeierea statelor românești” (p. 42—43).

În legătură cu modelul, autorul subliniază cu temei că românii nu au copiat organizarea sfatului și dregătorilor după nici un stat, ci au adoptat de la Bizanț, prin mijlocirea statelor feudale ale slavilor de sud, dregătoriile cu denumirile lor slave, dar numai pe acelea care răspundeau unor nevoi proprii. Dovadă în acest sens este faptul că multe dregătorii existente în statele feudale bulgar și sîrb au lipsit cu totul de la noi.

3. În legătură cu componența și numărul membrilor sfatului domnesc, mi se pare insuficientă încercarea autorului de a reconstitui pe bază de documente numărul de membri care compuneau sfatul domnesc. Explicația stă în faptul că autorul pornește de la ideea că sfatul domnesc era compus din toate persoanele care figurau nominal ca martori în hrisoavele aplicînd acest criteriu, autorul

ajunge la rezultate greu de admis: a) o *variabilitate excesivă* în componența sfatului domnesc care oscilează nu numai de la o domnie la alta, dar și de la o zi la alta și chiar în cursul aceleiași zile. În lucrare citim: „În prima jumătate a secolului al XV-lea se întâmplă ca numărul martorilor și componența sfatului domnesc să difere în două documente emise în aceeași zi sau la intervale scurte de timp” (p. 59); b) Variația numerică a componenței sfatului este atât de mare, încât apare inexplicabilă pentru un organ atât de important și pentru o vreme caracterizată tocmai prin *imobilismul* instituțiilor cîrmuite de norme consuetudinare: astfel, în Moldova, în secolul al XV-lea, după autorul nostru, numărul membrilor sfatului domnesc ar fi oscilat între 5 și 39 de membri, numărul obișnuit fiind în jur de 20 de membri; c) În sfatul domnesc apar ca membri niște slujitori cu totul *inferiori*, ca, de exemplu, *globnicul*, *posadnicul*, *aprodul* (p. 60). Aplicînd criteriul autorului, pe baza documentelor, ar trebui să admitem că au fost membri ai sfatului domnesc oameni obscuri ca „popa Rusu cu fiul său Bogdan” (1456 iunie 13, D. I. R. A., p. 288) sau un *ploscar*, Mircea (1464 sept. 12 *ibidem*, p. 335), care figurează ca martori în hrisoave domnești.

Procedeele de a considera ca membri ai sfatului pe martorii din hrisoavele domnești a fost utilizat și de alți istorici înainte sa. Dar rezultatele la care duc învederează că este greșit. Lucrul a fost observat recent de de C. Cihodaru în studiul *Sfatul domnesc și sfatul de obște* („Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, Iași, t. I, 1964), care subliniază fără să aprobe că „mulți dintre istoricii din trecut au confundat această asistență cu sfatul domnesc” (p. 58). De altfel, N. Stoicescu, după ce constată documentar prin aplicarea procedeei de mai sus că, în secolul al XVI-lea, componența sfatului domnesc era aceeași ca în timpul lui Ștefan cel Mare, iar în secolul al XVII-lea consideră că sfatul număra 15 boieri după numărul martorilor menționați în documentele domnești, conchide — de astă dată pe baza *izvoarelor narative*, toate în contradicție cu do-

cumentele, dar convergente între ele — că sfatul domnesc avea 8 membri în Moldova¹.

4. Un alt punct discutabil din lucrarea lui Nicolae Stoicescu este lipsa unei delimitări a sfatului domnesc de adunarea stărilor instituție care poate fi, uneori, dar nu trebuie niciodată confundată cu sfatul domnesc.

Autorul amintește numai tangențial de adunarea stărilor, pe care o concepe ca o altă formă a sfatului domnesc; o dată în capitolul „terminologia sub care sînt cunoscute sfatul și divanul domnesc” (p. 22 și urm.), iar alteori, incidental, în capitolul privind atribuțiile sfatului și divanului domnesc (p. 105 și urm.).

Autorul evită o confruntare între marea adunare a stărilor și sfatul domnesc pentru a stabili, cum face P. P. Panaitescu², distincția netă între adunarea stărilor și sfatul monarhului (*curia regis*).

Nu afirmă că autorul, atât de bine informat, ar confunda cele două organe, esențial deosebite. Dar, prin modul cum și-a redactat lucrarea, îndreptățește concluzia că minimalizează deosebirea între cele două instituții. În primul rînd, se ocupă de *soborul țării* în capitolul *terminologiei* sub care e cunoscut sfatul domnesc. Apoi, în mai multe pasaje, autorul se exprimă despre adunarea stărilor ca despre o formă mai largă a sfatului domnesc (p. 109, 112).

Imprecizia în denumirea noțiunilor face ca autorul care citează pe P. P. Panaitescu și pare a fi de acord cu el să fie totuși uneori în dezacord, fără să observe. Astfel, N. Stoicescu arată că domnul (Mihai Viteazul), cînd a dat o nouă orientare politicii țării față de turci, și-a consultat sfatul (p. 106). Dar, P. P. Panaitescu ne spune că marele domn a convocat *adunarea stărilor* la ridicarea țării contra turcilor din 1595 (*La grande assemblée du pays . . .* în „Nouvelles études d'histoire”, III, București, 1965, p. 117 și urm.).

În orice caz, a considera adunarea stărilor numai ca o formă a sfatului domnesc este o formulare improprie, deoarece deosebirile dintre cele două instituții nu sînt numai de *formă* și *cantitative*, ci de *fond* și *calitative*.

¹ Numărul de 8 este indicat de Belsius (*Hurmuzaki*, II/1, p. 431), De la Croix (1676), Miron Costin și D. Cantemir.

² *La grande assemblée . . .*, în „Nouvelles études d'histoire”, vol. III, p. 117.

5. Lucrarea arată pe larg rolul jucat de *rudel* domnului în compunerea sfatului domnesc, demonstrând cu documente și cu cifre că domnii căutau să-și promoveze *rudel* în marile dregătorii (p. 95 și urm.). Neagoe Basarab, care teoretic era de altă părere, Mihai Viteazul, dar mai ales Matei Basarab, Șerban Cantacuzino și, în special, Constantin Brîncoveanu, care i-a întrecut pe toți, au făcut sfetnici și mari dregători din *rudel* lor apropiate. Concluzia *justă* a autorului este că, prin aceasta, domnul urmărea, deși nu totdeauna reușea, să-și consolideze situația, diminuând posibilitatea ca sfatul domnesc să opună rezistență politicii sale (p. 101).

Autorul stabilește că, în secolul al XVII-lea, fiecare mare dregător își avea mica lui cancelarie compusă din unul sau mai mulți logofeți sau dieci pentru corespondență și documente. Aceasta se leagă cu *amănuntul important* că dregătorii, în general, nu trebuiau să fie *cărturari*. Mai mult, ei puteau fi chiar *analfabeți*. Autorul citează documentul din 29 august 1630, care atestă că postelnicul Costin, tatăl cronicarului Miron Costin, nu știa să iscălească (p. 80).

6. Merită să fie subliniată constatarea autorului că atribuțiile *judecătorești* ale sfatului domnesc ocupau cel mai mult timp din ședințele sale (p. 112), fapt care explică marea pondere a documentelor judiciare față de celelalte. De asemenea, constatarea că, *de regulă*, domnul judeca pricinile împreună cu sfatul său de boieri pe care îi consulta la luarea hotărârii. Autorul arată că „*sfatul domnesc și domnul constituiau instanța supremă de judecată* . . .” (p. 113). În acest sens, amintește documentul din 18 august 1668 în care Radu Leon, domnul Țării Românești, recunoaște că a procedat „*fără de dreptate*” când a judecat fără boierii divanului, „*precum iaste legea și obiceiul țării*”. Cu toate acestea, nu trebuie uitat că domnul, deși *era îndatorat de obiceiul pământului să judece în sfat*, în realitate, sfatul domnesc nu era o instanță de judecată, ci un organ *consultativ* al domnului, care, după ce consulta pe boieri, lua el însuși hotărârea. În istoriografia noastră, părerea dominantă este că hotărârea aparținea domnului, care lua avizul boierilor de sfat fără să fi fost obligat a ține seamă

de el. N. Grigoraș a susținut pentru Moldova secolul XV și XVI că sfatul era instanța supremă de judecată și care se compunea din „domnitor și boieri”. (*Atribuțiile judecătorești ale sfatului domnesc din Moldova pînă la sfârșitul secolului al XVI-lea*, în „Studii și cercetări științifice istorice” (Iași, 1961, p. 133). În numeroase documente apare că domnul a judecat *el* pricina, care însă s-a cercetat și dezbătut înaintea întregului sfat (D. I. R. A., XVII/4, p. 308, ibidem, p. 342 etc. . . .).

În cărțile domnești de judecată, în general, domnul apare ca judecător, iar boierii ca *martori* la hotărârea domnului. În lucrarea noastră (Valentin Georgescu și Petre Strihan, *Organizarea judecătorească în Țara Românească și Moldova de la 1610—1832. Domnul și Divanul*, în manuscris la Institutul de istorie „N. Iorga”) s-a demonstrat că, chiar atunci cînd domnul a judecat cu sfatul, hotărârea (dispozitivul) apare ca opera *personală a domnului*.

Cu aceste precizări, concluziile lucrării sînt juste.

7. În legătură cu *atribuțiile generale ale dregătorilor*, autorul reia o constatare mai veche a istoriografiei, după care în trecutul nostru a lipsit o *specializare strictă* a atribuțiilor dregătorilor, specializare specifică aparatului de stat modern. În acest sens a evocat și citat pasajii clasice din I. Bogdan, I. C. Filitti, N. Iorga.

S-a mers însă prea departe cu această idee, care — chiar dacă în linii mari este justă — nu trebuie să ne facă să credem că aparatul de stat din Țara Românească și Moldova ar fi fost *rudimentar* și că noțiunea de competență ar fi fost străină administrației feudale românești.

Iată în acest sens un document grăitor din 1728 care, deși din secolul al XVIII-lea, e valabil și pentru secolele anterioare. Domnul, așteptînd vizita patriarhului Hrisant Notara al Ierusalimului, însărcinează doi boieri cu organizarea călătoriei. Dar grija specială de călătorie domnul o încredințează comisului al II-lea, ca organ căruia îi revenea această grijă, în virtutea funcției sale, și o spune în limbaj răspicat, deși pitoresc: „Cu care am

orînduit și pe dumnealui boierul nostru al doilea Comis pentru *singura grijă a călătoriei Tale*; care, ca unul ce e *încercat* (experimentat) în acestea, cum cere *chemarea slujbei sale*, nădăjduind, că te va servi” (1728 iunie 18, *Iurmuzaki*, XIV/2, p. 980).

8. Din partea a II-a a lucrării, care tratează pe dregători, individual, mă voi opri numai asupra a două mari dregătorii, în legătură cu atribuțiile lor.

A. În legătură cu *hatmanul* și cu preocuparea de a storcea sensuri noi unor documente vechi, observ că autorul stabilește pentru hatman numai atribuțiile deja cunoscute. Dar aflăm din documente că hatmanul avea și *supravegherea poștelor, a menzilorilor* între atribuțiile sale — și asta în virtutea unei *vechi tradiții*. Hrisovul, care în 1818 înființează o dregătorie nouă, rînduind un *hatman al menzilorilor*, motivează că „*de în vechime menziturile în pămîntul acesta au fost sub privegherea aceluia după vreme hatman*”³.

B. Cu privire la atribuțiile *marelui spătar în Moldova*, voi stărui asupra opiniei exprimată de mine în referatul către consiliul științific și neînsușită de autor.

N. Stoicescu, în lucrare (p. 246), opinează că, „spre deosebire de Țara Românească, în Moldova, spătarul nu a îndeplinit decât servicii de curte, nu și atribuții de comandant militar . . .”. De fapt, această părere a fost emisă pentru prima dată de C. C. Giurescu (*Contribuțiuni la studiul marilor dregători în secolul XIV și XV*, p. 127). N. Stoicescu a adoptat părerea, fără să recurgă la izvoarele sugerate de referent.

Am convingerea că marele spătar, și în Moldova, ca și în Țara Românească, a avut în afară de atribuțiile protocolare — purtarea săbiei și a buzduganului domnului la ceremonii — și comandă *militară efectivă*.

³ 1755 nov. 23, *Uricariul*, II (ed. 2), p. 277; 1818 ian. 1, *ibidem*, I, ed. 2, p. 250; N. Iorga, *Studii și documente*, XXII, p. 17. Condiția de veniturile dregătorilor din 1 sept. 1775 stabilește plocoanele pe care marele hatman le lua de la căpitanii de menzil.

În sprijinul acestei interpretări vin o serie de izvoare, care nu pot fi nesocotite :

a) Documente din secolele XV—XVII atestă existența în țară a unor *spătări* : documentul din 1472, iunie 5, Bogdan, doc. I, 172 și alte documente citate de C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 131, nota 4. Acești spătări erau subalterni ai marelui spătar, care li judeca în timp de pace și li comanda în timp de război.

b) *Cronica moldo-polonă* (1564-5) ne spune că marele spătar în Moldova avea „*pe alții mai mici sub puterea lui, un număr mare*” (*Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI*, ed. P. P. Panaitescu, 1959, p. 187).

C. C. Giurescu nu putea folosi asupra acestui punct *Cronica moldo-polonă*, deoarece în textul acesteia, stabilit de I. Bogdan, nu figurează printre dregători marele spătar, așa cum figurează în ediția P. P. Panaitescu din 1959.

c) Paul de Alep (ed. Emilia Cioran, p. 46) califică pe marele spătar din Moldova „*cap al armatei*”.

d) Chiar D. Cantemir, invocat de cei doi autori în sprijinul tezei lor, nu se mărginește să spună că marele spătar este purtătorul de sabie al domnului, ci adaugă : „*cubiculariis spathariae praeest*” (*Descriptio Moldaviae*, p. 79), că deci este „șeful slujitorilor spătăriei” care nu puteau fi decât niște soldați autentici.

Apoi, *Cronica Ghiculeștilor* (traducere Camariano, p. 439) ne dă știrea că un număr important de spătări a fost pus „sub comanda marelui spătar”. Iar Dionisie Photino, în *Istoria Daciei*, III, p. 209, nr. 1, arată că, în 1739, 300 soldați (seimeni și legegii) erau sub comanda superioară a marelui spătar. În plus, același istoric ne informează că „erau sate întregi de aceștia (spătări) care, în timp de pace, erau scutiți de orice dări, iar în timp de război luau armele” (*ibidem*, p. 219). Și, evident, toți acești spătări se aflau sub comanda marelui spătar.

9. În concluziile finale, autorul prezintă un tabel sinoptic al tuturor marilor dregători, cu anii apariției lor în documente în ambele principate. Raționînd comparativ, el trage concluzia că a fost o influență din partea Țării Românești asupra Moldovei. În sfîrșit, din asemănă-

rea între organizarea sfatului domnesc și a dregătorilor din cele 2 principate, autorul trage concluzia legăturilor strânse între ele de-a lungul veacurilor, legături care au contribuit la realizarea unității politice.

Criticile de mai sus privesc aspecte de amănunt și sînt menite să contribuie la elucidarea

unor puncte discutabile. Ele nu scad cu nimic valoarea de ansamblu a lucrării.

Autorul a învins dificultățile rezultînd din amploarea temei și imensitatea materialului mînuit și a dat o lucrare izbită, care umple un gol în istoriografia românească.

Petre Strihan

GEORGE RUDÉ, *The Crowd in the French Revolution*, Oxford, University Press, London, Oxford, New York, ed. a II-a, 1967, 267 p.

Istoric de formație marxistă, colaborator al lui Albert Soboul și Richard Cobb, Rudé analizează și rezolvă problemele ridicate de studiul său privind masele în Revoluția burgheză din Franța, în spiritul acestei teorii.

Cartea este rezultatul unor îndelungate și minuțioase cercetări în arhivele franceze și engleze. Autorul a folosit un bogat material documentar, pe primul loc situîndu-se rapoartele poliției aflate la Arhivele Naționale și Prefectura Poliției din Paris. Procesele-verbale ale interogatoriilor oferă istoricului amănunte semnificative cu privire la ocupația, adresa, provincia de origine, vîrsta, gradul de cultură al celui arestat și multe altele. De asemenea, date prețioase pentru elaborarea studiului au fost furnizate de procesele-verbale rămase la comisarul de poliție de la Châtelet pentru anii 1787—1790 și de la secțiile Parisului pentru anii 1790—1795.

Dacă compoziția maselor revoluționare poate apărea mai mult sau mai puțin clar din astfel de rapoarte, este cu mult mai dificil de determinat scopurile care au însuflețit miile de parizieni, participanți la mișcările din timpul revoluției. Totuși și în acest caz rapoartele poliției dau autorului lucrării de față o bază documentară mai valoroasă decît însemnările subiective ale memorialiștilor, ziariștilor și deputaților vremii. Rudé folosește foarte puțin „cahiers de doléances” din 1789 și documentele secțiilor pariziene din perioada 1790—1795, deoarece „... sanchioloții au avut puțin de spus în

alcătuirea caietelor și cel mai puțin din toate în Paris” (p. 8).

Lucrarea este alcătuită din trei părți. Prima parte, o scurtă introducere asupra Parisului în anii revoluției, este urmată de o analiză succintă, dar foarte documentată, a rolului maselor pariziene în momentele de criză revoluționară. Cu toate că autorul se ocupă în special de mișcările revoluționare din anii 1789—1795, pentru a completa tabloul, el analizează și acțiunile din anii 1787—1788, deoarece ele — spune Rudé — constituie „o expresie semnificativă a fermentului social și politic din care s-a ridicat revoluția” (p. 9). Afirmînd aceasta, autorul se situează pe o poziție diferită de a istoricilor francezi Albert Mathiez și Georges Lefebvre, care plasează începutul revoluției în mai 1787, cînd demiterea Adunării Notabililor a dezlănțuit „o revoltă nobiliară”. El consideră divergențele dintre monarhie și stările privilegiate ca nefundamentale și aplanîndu-se repede.

Pentru Rudé revoluția începe numai atunci cînd „acțiunile separate și dispersate ale țărănilor, meșteșugarilor urbani, ziariștilor, avocaților și deputaților burghezi se unesc în lupta comună în iulie 1789” (p. 27—28).

În partea a doua a cărții, intitulată *Masele revoluționare în acțiune*, autorul prezintă un tablou succint al evenimentelor istorice ale revoluției — de la „afacerea” Réveillon pînă la Vendémiaire anul IV — și analizează în profunzime elementele participante în toate

momentele revoluționare din această perioadă. Compoziția socială a participanților, secțiile pariziene din care proveneau, ocupația, gradul de cultură, numărul celor arestați după fiecare moment revoluționar, toate constituie pentru Rudé ajutoare prețioase în elaborarea studiului său.

Lucrarea se încheie cu partea a treia, intitulată *Anatomia masei revoluționare* — o privire retrospectivă asupra masei, a compoziției și țelurilor lor, precum și asupra rolului lor în generarea activității revoluționare.

Înainte de a-și exprima propriul său punct de vedere asupra masei în Revoluția franceză, Rudé face o scurtă prezentare a concepțiilor istoricilor care s-au ocupat de această problemă. Pentru Burke și Taine masele erau alcătuite din „drojdia societății”, cele mai indezirabile elemente sociale: vagabonzi, bandiți, hoți, iar pentru istoricii republicani Michelet și Aulard masele populare însemnau „le peuple” sau „tout Paris”.

În secolul al XX-lea, ca rezultat al noilor cercetări istorice, elementele sociale care alcătuiau masele populare în Revoluția franceză (țărani, meșteșugari, calfe, ucenici, lucrători) au început să apară ca grupuri sociale distincte cu interese și aspirații proprii, ale căror acțiuni nu mai sînt tratate ca ecouri sau reflecții ale ideilor sau cuvîntărilor ziariștilor, avocaților, oratorilor și politicienilor stabiliți în Paris. Această nouă concepție asupra revoluției a fost exprimată pentru prima dată de Jean Jaurés în *L'Histoire socialiste de la Révolution française* și dezvoltată apoi de A. Mathiez, Labrousse, G. Lefebvre.

Potrivit tezei lui Rudé, masele populare sînt alcătuite din reprezentanții cei mai activi ai „poporului de jos”, meșteșugari, calfe și lucrători salariați și din unii burghezi și intelectuali. Ei au aspirații sociale, idei politice și mod de comportare distincte, acționînd în sensul progresului istoric. Pentru a argumenta aceasta, Rudé trece în revistă principalele momente ale revoluției, referindu-se numai la rolul masei pariziene. De exemplu, descriind cucerirea Bastiliei autorul combate punctul de vedere conform căruia cuceritorii ar fi fost vagabonzi sau elemente sociale din cele mai mizerabile, arătînd, că din studierea „listei Maillard” reie-

se că marea majoritate a cuceritorilor au venit la Bastilia ca membri înrolați în unitățile locale ale nou formatei Gărzii naționale pariziene. Desigur — spune Rudé — „gloata” era exclusiv din rândurile Gărzii naționale și aceasta îi sugerează în plus că operația a putut fi o chestiune mai puțin spontană, decît se presupune în mod obișnuit.

Compoziția socială a participanților la mișcările revoluționare e unitară: ei erau alcătuiți din sanchiloți. Documentele cercetate îl îndreptățesc pe autor să afirme că în toate momentele revoluției sanchiloții nu urmăreau, așa cum afirmă istoricii antirevoluționari, jaful sau alte cîștiguri private. Dimpotrivă, autorul — ca de altfel și A. Mathiez și G. Lefebvre — relevă rolul principal al factorului economic în generarea activității revoluționare.

Problema pîinii ieftine și în cantități suficiente a fost o problemă generală a secolului al XVIII-lea, dar pentru anii revoluției ea a devenit cauza repetată cel mai des a mișcărilor populare. În „marșul spre Versailles” (5—6 octombrie 1789) problema pîinii a fost cea mai puternică, dominînd toate celelalte considerente și alăturînd în protestul comun un mare număr de oameni. Revolta, începută în dimineața de 5 octombrie, a avut drept conducători femeile de diferite condiții sociale, începînd cu vînzătoarele de pește din hale și terminînd cu burgheze elegante. Aceași lipsă a alimentelor a generat și mișcările din germinal și prairial anul III (1 aprilie și 20 — 23 mai 1795).

Importanța acordată de autor factorului economic apare pregnant în lucrare. Pentru fiecare moment revoluționar Rudé indică prețurile principalelor alimente și în primul rînd al pîinii, iar la sfîrșitul lucrării el adaugă câteva tabele sinoptice cuprinzînd prețurile și salariile din Paris în anii 1789—1795 și procentul reprezentat de pîine în venitul muncitorilor.

Subliniînd rolul factorului economic, Rudé nu se lasă atras de tentația de a prezenta mișcările populare ale revoluției ca fiind exclusiv dominate de considerente economice, ci notează și natura esențial politică a demonstrației de pe Cîmpul lui Marte, ca și a întregii mișcări de pregătire a ei, precum și sprijinul

activ al sanchiloților pentru acțiuni militar-politice ca asaltul Bastiliei sau înlăturarea girondinilor din Convenție.

Sanchiloții și Rudé folosește termenul numai în sens social — sint formați din meșteșugari, calfe, lucrători, proprietari de ateliere, mici comercianți. Rolul jucat de aceste elemente constitutive diferă de la un moment la altul. De exemplu, lucrătorii salariați joacă un rol substanțial în revoluție, totuși singura dată când ei apar pe prim plan este în „afacerea” Réveillon, de altfel unicul moment al revoluției în care se vădesc semne ale unui conflict direct între muncitori și patroni. Analizând acest conflict, Rudé ajunge la o concluzie demnă de semnalat. El consideră că aceasta ar reprezenta o acțiune oarecum asemănătoare cu greva modernă.

Masele revoluționare sînt caracterizate — susține Rudé — de un element de mutație și transformare. El consideră exemple clasice în acest sens insurecțiile pariziene din vara și toamna anului 1789. În primul caz, o mulțime destul de pașnică care mergea prin fața Palatului regal a fost însuflețită de vestea demiterii lui Necker și aceasta a provocat demonstrații pe bulevarde cu busturile lui Necker, asaltul barierelor și al mănăstirii Saint-Lazare, căutarea armelor prin Paris și în final asaltul Bastiliei.

Cam în același mod s-au petrecut și evenimentele din octombrie 1789.

Cercetînd problema transformărilor ce au loc în activitatea maselor revoluționare, Rudé încearcă să rezolve și chestiunea atît de discutată a conducătorilor sanchiloți. Aveau aceștia lideri sau în acțiunile lor spontaneitatea se afla pe primul plan?

Autorul consideră, pe bună dreptate, că cel puțin în primii ani ai revoluției nu există o distincție între participantul de rînd și conducător. Activitatea revoluționară în acest timp s-a născut datorită situației economice grele, a condițiilor politice deosebite, dar nu trebuie uitat nici rolul agitației orale, al pamfletelor și ziarelor în acest sens. În Paris, unde numărul știutorilor de carte era relativ mai mare față de provincie, pamfletele scrise în limbaj popular și reflectînd punctul de vedere

al foburgurilor și piețelor constituiau un mijloc de pătrundere a ideilor revoluționare în mase. Ziarele, spre exemplu, Père Duchesne a lui Hébert încercau același lucru. Deoarece lucrătorii salariați citeau presa revoluționară (așa cum arată rapoartele poliției în legătura cu afacerea „Cîmpul lui Marte”), Rudé presupune că această presă circula și mai mult printre micii proprietari de ateliere și comercianți care erau mai culți decît calfele lor și adesea le formau opiniile.

Referitor la ultimele etape ale revoluției (1793—1795), în lucrare se afirmă că începuse-ră să apară conducători din rîndurile sanchiloților, datorită muncii de educație politică a acestora în principiile iacobine, acțiune întreprinsă prin cluburile, societățile și comitetele de secții. Rudé, ca și alți istorici ai revoluției franceze (Soboul spre pildă), demonstrează că sanchiloții prin lipsa lor de omogenitate nu au putut constitui o clasă socială în adevăratul sens al cuvîntului. Pe de altă parte, prin multe elemente ale lor, sanchiloții erau legați mai degrabă de vechiul regim decît de cel nou. Este ceea ce Rudé numește „reacția defensivă față de evenimente” (p. 225), adică faptul că sanchiloții nu intervin pentru a transforma societatea, ci pentru a reclama drepturile lor tradiționale. Astfel revoluția din iulie 1789 din Paris a început ca un protest împotriva demiterii unui ministru popular și s-a dezvoltat într-o acțiune defensivă împotriva „complotului aristocratic” pus la cale la Versailles. În același sens, înlăturarea monarhiei în august 1792 este considerată de autor ca rezultatul acțiunilor conjugate ale republicanilor consecvenți și ale sanchiloților. Dacă primii s-au angajat în această mișcare însufleții de dorința transformării Franței în republică, sanchiloții au văzut în aceasta o acțiune de apărare împotriva intrigiilor reacțiunii.

Deși se intitulează *Masele în Revoluția franceză*, lucrarea are în obiectiv numai masele pariziene, de altfel elementul cel mai dinamic al Revoluției franceze.

Cartea suferă de un viciu de formă. Analiza socială a demonstrațiilor, care ocupă a

doua parte, *Masele revoluționare în acțiune*, nu este suficient delimitată de partea a treia, *Anatomia maselor revoluționare*, pentru a evita o bună parte din repetiții. Poate ar fi fost de preferat ca autorul, în loc să trateze de două ori fiecare moment revoluționar din unghiuri diferite, să realizeze o analiză unitară a fiecărei acțiuni, epuizând o dată toate problemele ridicate.

Lucrarea profesorului Rudé se ocupă în special de compoziția socială a maselor pariziene și de rolul factorului economic în revoluție, neglijând unele aspecte politice. Conflictului de clasă dezvoltat în sensul fostei stări a III-a nu i se acordă atenția cuvenită în explicarea eșecului mișcărilor populare. Deoarece burghezia franceză deținea puterea, era exclus ca mișcarea populară să-și poată atinge propriile ei țeluri. Opoziția fundamentală dintre revoluția burgheză și mișcarea populară ducea la distrugerea celei din urmă, cu atât mai mult cu cât și propriile ei contradicții o îndreptau spre degenerare.

Sanchiloții nu formau o clasă, după cum nici mișcarea populară nu forma un partid de clasă. În lupta împotriva aristocrației mișcarea populară și-a dovedit puterea, dar în interiorul ei au început să se manifeste contradicții între diferitele elemente componente, contradicții nerelevante de autor, dar hotărâtoare pentru eșecul mișcării populare.

Autorul se limitează la a-i caracteriza pe sanchiloții „tradiționaliști”, dar nu explică de ce se manifesta ostilitatea acestora față de capitalismul în curs de formare. Erau cauze diferite: meșteșugarul se temea să nu ajungă salariat, lucrătorul ura pe acaparatorii care-i scumpeau viața. Poate că numai lucrătorii sanchiloți au fost singurii care aveau o conștiință de clasă, un anumit simț al unității lor.

Din lucrarea lui Rudé nu apare în chip clar că principala cauză a eșecului mișcării populare a fost slaba dezvoltare a simțului politic

al maselor. Animate de dorința egalității, a democrației sociale, eum era și firesc datorită situației în care se aflau, masele au participat la revoluție pentru a-și realiza idealurile. Masele așteptau avantaje de pe urma revoluției, dar s-au despărțit de guvernul revoluționar când acesta a subordonat economia scopurilor apărării naționale, fără să înțeleagă că prăbușirea guvernului revoluționar va însemna implicit și zdrobirea sanchiloților.

Printre numeroasele studii închinat Revoluției franceze, lucrarea profesorului Rudé apare ca o contribuție erudită și remarcabilă la studiul acestei probleme de pe poziții marxiste, scoțind în evidență aspecte noi ale mișcării populare. Cu toate lipsurile și contradicțiile ei, sanchiloteria pariziană a reprezentat în cadrul Revoluției burgheze din Franța o mișcare originală, fiind forța socială cea mai dinamică și datorită căreia s-a realizat în întregime programul revoluționar al burgheziei.

Lucrarea reprezintă una din puținele încercări de a aduce pe scena istoriei, la locul pe care-l merită, masele revoluționare pariziene prin identificarea diferitelor grupuri sociale care le compun și a țelurilor care le-au însuflețit.

Studiul are o valoare deosebită și datorită materialului bogat pe care îl utilizează, documente din arhivele franceze și literatura recentă a revoluției.

Semnălam aici și existența mai multor appendice de la finele cărții, în care cititorul poate găsi date interesante despre secțiile Parisului și populația lor, ocupațiile participanților la revoluție, salariile lor, precum și prețurile principalelor alimente în anii revoluției.

Tratând unul din aspectele cele mai importante ale Revoluției burgheze din Franța — rolul maselor —, lucrarea profesorului George Rudé, *The Crowd in the French Revolution*, îmbogățește istoriografia acestei probleme.

Gabriela Wagner

WALTER HUBATSCH, *Das Zeitalter des Absolutismus, 1600—1789*,

Edit. Westermann, Braunschweig, 1965, ed. a II-a, 258 p.

Sub titlul *Istoria epocii moderne*, prof. dr. Gerhard Ritter patronază publicarea, în cadrul editurii Westermann, a unui ciclu de lucrări care, cuprinzând epoca între anii 1300—1945, încearcă să pună la îndemna cercetătorilor manuale cât mai complete. Este vorba de lucrările lui Erich Hassinger, *Formarea Europei moderne, 1300—1600*, Walter Hubatsch, *Epoca absolutismului, 1600—1789*, și Hans Hersfeld, *Lumea modernă, 1789—1946*.

Dintre acestea, lucrarea care face obiectul prezentării de față este cea datorată lui W. Hubatsch. Această carte încearcă să întregască o verigă ce lipsea din cercetarea istorică germană, căci pînă la data apariției acestei cărți prea puțini istorici germani s-au ocupat de studierea problemelor secolelor XVII—XVIII¹. Această lipsă apărea cu atât mai evidentă, cu cît în fond Prusia și Austria constituie două din statele în care absolutismul capătă o mare dezvoltare prin forma sa finală, absolutismul luminat.

Cu minuțiozitatea caracteristică istoricilor germani, W. Hubatsch pune la îndemna cercetătorilor o vastă bibliografie, cuprinzând în primul rînd principalele colecții de izvoare referitoare la această epocă, precum și numeroase lucrări de specialitate. Între aceste lucrări este citată *Istoria Imperiului otoman* a lui N. Iorga.

În istoria europeană, absolutismul constituie din punct de vedere economic, politic și cultural un pas înainte pe calea consolidării statelor naționale, a dezvoltării unei culturi noi, a formării unei noi concepții despre lume. Autorul își propune să trateze, ca punct principal, cristalizarea comunității de state europene, și crearea echilibrului european, caracteristici ale secolelor XVII—XVIII.

W. Hubatsch își împarte lucrarea în opt capitole, care cuprind: sfîrșitul epocii con-

fesionale caracterizată de permanente războaie, dintre care se detașează cel de 30 de ani cu jocul schimbător al raporturilor de forță, fiind scoasă în evidență lupta comună franco-suedeză contra Habsburgilor, încheierea păcii westfalice și urmările sale (însemnînd de fapt momentul constituirii sistemului de state europene, decăderea Spaniei, transformarea Olandei în țară colonială, ridicarea Suediei pe treapta cea mai înaltă a puterii sale, începutul întăririi altor state, ca Prusia și Rusia, sau slăbirea treptată după a doua jumătate a secolului al XVII-lea a Imperiului otoman); cîștigătoarea „absolută” a acestei păci este Franța prin ieșirea ei din haosul războaielor religioase, determinată de întărirea puterii regale, ceea ce a adus în centrul atenției pe „le roi soleil”, ca simbol al statului în acel timp. În continuare este prezentată situația Imperiului german cu formarea spiritului de stat, ridicarea treptată a Prusiei, transformarea Austriei în mare putere, îndepărtarea pericolului otoman prin luptele victorioase ale prințului Eugeniu de Savoia (cu încheierea păcilor de la Karlowitz și Pasarowitz), refacerea echilibrului european prin scăderea puterii Franței după domnia lui Ludovic al XIV-lea și războiul de succesiune spaniol; războiul nordului (cu ultima perioadă a puterii suedeze prin victoriile lui Carol al XII-lea), Pragmatica sancțiune, legată de dreptul la tron în Casa de Habsburg, mișcarea lui Cromwell, ridicarea Angliei ca putere europeană și colonială, Rusia sub Ecaterina a II-a, ruperea coloniilor americane de metropolă etc.

De la început, W. Hubatsch respinge opiniile potrivit cărora absolutismul ar fi o „invenție” a secolelor XVII—XVIII, o reînviere a unor forme antice de absolutism, sau o continuare a unor încercări similare din evul mediu; ci este vorba de fapt de continuarea dezvoltării puterilor apusene și centrale din epoca Renașterii și a Reformei.

Atenuarea contradicțiilor între puterea laică și cea spirituală, între nobilime și regalitate și obținerea unei conduceri unitare

¹ Ritter Gerhard, *Das Zeitalter des Absolutismus*, Cuvînt înainte.

constituie esența noului tip de stat modern. Statul absolut „princiar” se bazează în forma sa superioară în toate manifestările sale pe persoana stăpînitorului. Puterea lui este absolută, adică eliberată de obligații și datorii față de privilegiile de clasă și titlul de „le roi soleil” atribuit de fapt lui Ludovic al XIV-lea poate fi considerat numitor comun pentru toți acei monarhi ai secolelor XVII — XVIII care se încadrează în această idee a absolutismului și a absolutismului luminat. În același timp, autorul atrage atenția că prin putere regală absolută nu se poate înțelege o putere nelăgrădită; căci în momentul în care stăpînitorul depășește aceste limite, neținînd seama de dreptul natural și divin, devine tiran, iar supușii se transformă în servi. Aceasta este partea politică a ideii de absolutism, căci din punct de vedere spiritual în faza absolută pot fi cuprinse mai multe elemente: barocul, rococoul chiar, mercantilismul, raționalismul, pietismul, literatura elegantă fiind cîteva dintre acestea.

Absolutismul și absolutismul luminat au trăsături esențiale unitare, dar în același timp, cum este și firesc, cuprind și elemente specifice pentru fiecare țară în parte.

Țările europene se află într-un complex vast de relații politice, militare și dinastice schimbătoare, care aveau ca scop păstrarea echilibrului european. Pentru secolul al XVII-lea caracteristică este cvadrupla alianță formată din Franța, Olanda, Anglia, Austria, care vor elimina treptat Spania din marea politică europeană, așa după cum secolul al XVIII-lea se caracterizează prin puterea pentarhiei: Anglia, Austria, Prusia, Rusia și Franța refăcută, pentarhie care-și păstrează influența pînă în 1914¹.

Problemele abordate de W. Hubatsch în lucrarea sa au o deosebită importanță și am spus cîteva dintre ele pentru a ilustra modul de interpretare al autorului.

Discutarea lucrării poate începe chiar de la periodizarea încercată de el, căci în acest caz epoca absolutismului este încadrată între anii 1600 — 1789. Teoretic, acest lucru ar fi posibil deoarece lucrarea se încadrează în ciclul de

manuale amintite la început, în care cartea lui E. Hassinger, care o precede pe aceasta, cuprinde perioada anilor 1300—1600. Practic, este nefirească aprecierea începutului absolutismului la 1600, însuși autorul recunoscînd că rădăcinile absolutismului, așa cum se dezvoltă în secolele XVII—XVIII, se află în epoca Renașterii și a Reformei. Ar fi fost mai firesc ca autorul să-și înceapă lucrarea prezentînd planurile de securitate europeană preconizate de Richelieu, planuri care preced sistemul echilibrului continentului nostru, mai ales pentru secolul al XVIII-lea.

Particularitatea specifică a absolutismului, subliniată în numeroase materiale marxist-leniniste, nu este scoasă în evidență în lucrarea lui Hubatsch. Este vorba de faptul că aparatul de stat (adică statul în sensul propriu al cuvîntului) capătă o independență aparentă față de clasa dominantă a nobilimii, al cărui organ de conducere este. Condițiile care creează o astfel de posibilitate apar o dată cu dezvoltarea în sinul societății feudale a elementelor relațiilor de producție capitaliste și cu apariția burgheziei, care nu este încă suficient de puternică, dar destul de capabilă de a opune interesele sale intereselor nobilimii dominante. Absolutismul se bazează pe contradicțiile între nobilime și burghezie (sprijinindu-se cînd pe una cînd pe cealaltă) dar rîlnie o formă a dictaturii nobilimii².

Deși țările europene se află într-un complex vast de relații, ele sînt disproporționat prezentate în carte. W. Hubatsch atrage atenția asupra faptului că insistă mai mult asupra țărilor nordice și în special asupra Suediei, dar acest lucru nu este valabil decît pentru secolul al XVII-lea, cînd ea a jucat alături de Franța rolul preponderent, dar nu și în secolul al XVIII-lea, cînd tocmai înfrîngerea acestei țări a dus la restabilirea echilibrului în nordul Europei. În schimb, țări ca Anglia sau Spania sînt mai puțin prezentate, mai ales pentru începutul secolului al XVIII-lea. Spania a avut o evoluție interesantă, și de la „dominium mundi” al lui Carol al V-lea s-a ajuns la „republica hispanica” a lui Filip

¹ *Propyleen Weltgeschichte*, vol. VII, ed. 1961, p. 19.

² Советская историческая энциклопедия, 1961, p. 47.

al V-lea (nepot al lui Ludovic al XIV-lea). Venirea lui Filip al V-lea în această țară permite pătrunderea ideilor absolutiste franceze. Iar dacă în secolul al XVIII-lea Spania nu mai avea aceeași putere ca în secolele anterioare, este cunoscută o perioadă de absolutism luminat reprezentată de Carol al III-lea (care sub numele de Carol al VII-lea a fost regele Neapolelui) nemenționată în lucrare. De asemenea autorul nu amintește de activitatea miniștrilor luminiști Pombal în Portugalia sau Tanucci în Italia. Deși W. Hubatsch prezintă încercările unora dintre republici, ca Veneția, Ragusa etc., pentru a se pune de acord cu noul sistem politic absolutist, nu acordă atenție unui lucru foarte interesant, și anume că în secolul al XVIII-lea monarhiile (cel puțin cele mai reprezentative) erau purtătoarele „progresului”, iar republicile (cel mai concludent exemplu este Polonia, monarhie în formă și republică aristocrată în fond) constituiau elementul de stagnare în procesul evolutiv istoric. W. Hubatsch recunoaște că dacă secolul al XVI-lea este cel al Spaniei, al XVII-lea este al Franței, al XVIII-lea este cel al Angliei, devenită mare putere maritimă și comercială. Cu toate acestea sînt puțin dezvoltate în lucrare momentele referitoare la această epocă din istoria Angliei; istoria Stuartilor, „revoluția glorioasă”, instaurarea Casei de Orania. Este slab prezentată una dintre cele mai importante probleme din istoria Angliei, și anume revoluția americană. Ruperea coloniilor nord-americane de metropolă constituie unul din elementele majore din istoria universală. Nu este subliniată o latură caracteristică a conflictelor ce s-au ivit între colonii și metropolă; la un moment dat populația din colonii capătă conștiința propriei existențe, deși de origine comună cu populația din metropolă ea devine independentă economic și politic și nu vrea să mai accepte o tutelă din afară. Acest fenomen s-a petrecut nu numai în coloniile nord-americane, ci și în cele iberice din Mexic și Peru, în statul bur din Africa de sud, aparținînd Olandei; sînt societăți noi care se dezvoltă continuu, care din punct de vedere material și spiritual sînt cel puțin egale cu cele din metropole.

O caracteristică a secolului al XVIII-lea este așa-numita „politică de cabinet”; păci și războaie, tratate și alianțe se încheiau și se desfășeau într-un vîrtej continuu; dar acest lueru este mai puțin relevant în lucrare; iar împărțirea Poloniei, războiul de succesiune austriac sau războiul de 7 ani sînt prezentate ca simple evenimente locale. Deși este tocmai de subliniat faptul că acci regi și miniștri luminiști, cu o evoluție spirituală foarte rafinată, puneau înainte de toate rațiunea rece de stat, fiind în primul rînd pentru mărirea și înlărirea țărilor lor în dauna celorlalte.

Pacea westfalică este considerată momentul formării statelor moderne europene, dar este greșit să se creadă că acestea au rămas neschimbate pînă la 1789. Raportul de forță între statele pentarhiei, de care aminteam mai sus, este în continuă schimbare și ar fi fost interesant ca în lucrare să apară o prezentare a lor în ansamblul și a elementelor care le caracterizează în secolul al XVIII-lea, căci Anglia, deși nu este un stat tînăr, are o poziție nouă în lume prin evenimentele anilor 1713 și 1756; același lucru se poate spune și despre Austria, unde nouă este tocmai situația ei de mare putere prin victoriile obținute de Eugeniu de Savoia, întărită și salvardată de Maria Tereza, cu toată pierderea Sileziei; stat tînăr nu era nici Franța, dar ea va reuși să se refacă după ultimii ani de domnie dezastuoasă ai lui Ludovic al XIV-lea. Foarte noi sînt însă Rusia și Prusia. Dar Prusia nu poate sta în centrul atenției mai mult decît celelalte țări amintite, căci cu toată dimensiunile sale noi și impresionante are totuși o dezvoltare îngustă în comparație cu Anglia sau Franța, care posedau teritorii și dincolo de mări. În schimb, dacă ar fi vorba să fie pusă în centrul atenției o personalitate, aceasta ar fi trebuit să fie Frederic cel Mare, „primul slujitor al statului său”. W. Hubatsch inversează rolurile alegînd Prusia ca centru al prezentării sale, deși acest stat se află în umbra marii politici europene, și nu scoate suficient în evidență personalitatea lui Frederic al II-lea, mai ales prin capacitatea enormă a acestuia de a rezolva problemele politicii externe.

Prezentînd secolul al XVIII-lea, mai ales o parte înrîmătată, în care se conturează cel mai

precis formele luminismului, autorul nu scoate în evidență faptul că această formă s-a dezvoltat mai ales în țările unde burghezia nu era așa de dezvoltată și nu avea încă formată conștiința de clasă (este vorba în primul rând de Prusia, Austria, Rusia, unde se aplică ideile absolutismului iluminat). Dar revoluția franceză a pus capăt acestor încercări de liberalizare începută, căci monarhii luminați speriați de avântul ideologie și politic francez au încercat să taie orice eventuală posibilitate de influență ce venea din această țară³.

Discutabil ar fi și punctul de vedere al autorului asupra pietismului, pe care îl consideră doar o concepție modernă despre datorie a statului prusac, ca și asupra luminismului. Luminismul este un nume prin care se definește o unitate de forme variate ale vieții spirituale, dar și o serie de elemente comune care îndreptățesc acest numitor comun. Eliberarea de elementele teologice nu înseamnă însă că luminismul a fost ireligios; iar lozefinismul poate fi socotit forma cea mai pregnantă a luminismului, deși Hubatsch socotește că este vorba doar de un sistem austriac de stat și nu forma reprezentativă a unui sistem bisericesc cu baze ianseniste.

Deși consideră că absolutismul constituie și din punct de vedere cultural un pas înainte, autorul se ocupă foarte sumar de acest aspect. Și ar fi interesant de relevat un singur lucru: descoperirea în secolul al XVIII-lea a istoriei, totul fiind văzut acum în mișcare (științele naturii devin istoria naturii, știința statelor devine istoria statelor și a organizării lor, luminismul devine istoria culturii și a spiritului).

W. Hubatsch socotește că sistemul absolutist al epocii baroc, a secolului al XVIII-lea, este foarte departe de puterea de stat democratică modernă și abstractă care se dezvoltă continuu în secolul al XIX-lea, deși tocmai prin liberalism și raționalism monarhiile secolului al XVIII-lea fac legătura cu forțele politice ale secolului al XIX-lea în sens dialectic

pozitiv și negativ. Mai mult, absolutismul secolului al XVIII-lea transformă în realitate unele lucruri promise cu multă stăruință și de Revoluția franceză, între aceste două momente existind multe afinități.

Ar mai fi de punctat un lucru: menționarea situației țărilor române în contextul celor două secole. Neocupându-se în mod special de Imperiul otoman, despre care W. Hubatsch susține că are o formă deosebită de absolutism, țările române sînt amintite numai în cadrul războaielor ruso-austro-turce, care au avut loc în acest timp.

Iar Transilvania, care a suferit influența iluminismului sub forma sa lozefinistă, nu este amintită decât în capitolul (foarte scurt, de altfel) dedicat reformelor lui Iosif al II-lea, care cuprind și această parte a Imperiului habsburgic.

Autorul ignoră cu desăvîrșire țările române, a căror istorie, mai ales în secolul al XVIII-lea, ar fi oferit câteva exemple de interes deosebit pentru variantele orientale ale absolutismului iluminat. Carența este cu atât mai regretabilă cu cât încă din 1937 N. Iorga, răspunzînd unui chestionar întocmit de Comitetul internațional al istoricilor, încercase o definire a trăsăturilor caracteristice ale despotismului iluminat în țările române. Chiar dacă unele din opiniile marclui istoric român apar astăzi discutabile sau perimate, semnalarea exemplului românesc ar fi întregit imaginea de ansamblu a acestui fenomen european.

În ciuda deficiențelor semnalate, lucrarea lui W. Hubatsch oferă o privire sintetică asupra unuia dintre cele mai importante momente ale istoriei moderne ale Europei. Deși inegală ca profunzime, analiza multilaterală întreprinsă de istoricul german permite urmărirea genezei noului sistem de guvernămînt, a bazelor sale economice și a consecințelor sale pe planul gîndirii politice, a culturii și a artei. Întemeiat pe o bază largă de informație, Hubatsch a pus la îndemna cercetătorilor o lucrare care va aduce incontestabil servicii utile istoricilor.

Ștefana Simionescu

³ Советская историческая энциклопедия, Москва, 1961, p. 47.

„Zeitschrift für Geschichtswissenschaft”, an. XVI (1968), nr. 1—12, Berlin, Deutscher Verlag der Wissenschaft, 1 662 p.

Cel de-al șaisprezecelea an al revistei istoricilor din Germania democrată se remarcă printr-un bogat material teoretic și documentar, consacrat problemelor de istorie medie, modernă și contemporană, precum și unor chestiuni de metodologie a științelor istorice.

Sub raport teoretic, se remarcă îndeosebi studiile consacrate succesiunii formațiunilor social-economice în istorie, aspectelor concrete luate din țările Europei și implicațiilor lor politice contemporane. Așa, de pildă, E. Hofman, în *Două probleme actuale ale succesiunii istorice a formațiunilor sociale progresive* (X, p. 1 265 — 1 281) reia problema modului de producție asiatic în raport cu conceptul marxist de „formațiune social-economică”. După părerea sa, expresia „mod de producție asiatic” a fost folosită de către K. Marx ocazional, în unele scrieri, pentru a desemna — pe baza cercetărilor lui Morgan — societatea primitivă, mai precis ultima fază a acestei societăți în perioada de trecere spre societatea bazată pe clase. În felul acesta, nu este vorba de un mod de producție deosebit, ci de o formațiune social-economică din cele obișnuite în cronologia marxistă, însă care prezintă puternice rămășițe ale societății arhaice. Partea a doua a studiului este consacrată modului în care este utilizată noțiunea de formațiune social-economică în perioada de trecere de la capitalism la socialism, arătându-se rolul pe care-l au factorii economici și sociali în definirea diferitelor etape ale dezvoltării societății comuniste.

Căutând să definească *Structura și caracterul de sistem al formațiunilor sociale precapitaliste*, R. Günther (IX, p. 1 204 — 1 211) ajunge la concluzia că pe lângă formele pure de formațiuni social-economice ce se prezintă ca structuri unitare — fiind și definite ca atare pe baza acestor structuri unitare — există și formațiuni mixte, cu un caracter mult mai complex. O astfel de formațiune social-economică este modul de producție asiatic, care — după părerea autorului — este „ultimul stadiu de dezvoltare a societății primitive. Este o societate pe clase timpurie sau primitivă, de tipul statului african Mali ... O îmbinare a celor două forme primare de dezvoltare a antagonismelor de clasă, a aservirii iobăgești și a dependenței sclavagiste, o îmbinare între formațiunea de dependență sclavagistă și feudală. Este o varietate în dezvoltarea societății sclavagiste și feudale” (p. 1 205).

Problema revoluțiilor în timpul trecerii de la evul mediu la epoca modernă este prezentată de G. Schilfert (IX, p. 1 212 — 1 218) prin exemple luate din istoria diferitelor țări europene. Se arată că, în ciuda programelor diferite, esența lor a fost aceeași, rolul conducător revenind burgheziei, aliată într-o măsură mai mare sau mai mică cu nobilimea antrenată în relațiile de producție capitaliste, forța motrice principală fiind însă masele populare. Această forță motrice a imprimat revoluției burgheze un caracter democratic, împingând-o dincolo de programul ei inițial limitat. Compromisul dintre burghezie și no-

bilime a dus în general la păstrarea monarhiei într-o formă de guvernare constituțională, în timp ce grupările radicale, legate de mase, au luptat pentru republică. În încheierea studiului, sînt prezentate cîteva probleme care formează încă obiect de controversă, ca de pildă deosebirea dintre revoluția burgheză din răsăritul și apusul Europei, caracterul mișcării husite și al războaielor religioase, formarea pieții unice interne etc.

G. Becker expune, pe baza unui material de arhivă inedit, *Cererile antif feudale ale țărănilor prusieni în luna martie 1848* (II, p. 182 — 197). Se arată conținutul acestor cereri, izvorite din intensificarea exploatarii feudale, acțiunile de masă pe care țărănimia le-a desfășurat în paralel cu aceste revendicări, sprijinirea lor de către cercurile socialiste.

Un studiu interesant consacrat **evului mediu** german este și cel semnat de G. Koch: *Sacrum Imperium. Considerente privitoare la formarea ideologiei de suveranitate a familiei Hohenstaufen* (V, p. 596—614). Se arată încercările acestei dinastii de a da o aureolă divină puterii lor politice, în cadrul conflictului cu puterea papală și cu țirgoveții, încercare făcută pe baza tradițiilor biblice, a dreptului roman și a instituțiilor bizantine. Împăratul este considerat „*a deus coronatus*” în 1165, însă și mai înainte cancelaria începuse să popularizeze această idee. În secolul al XII-lea, această tendință se accentuează, o dată cu consolidarea puterii centrale. Totuși, după părerea autorului, încercarea nu s-a limitat numai la întărirea pe plan intern a monarhiei feudale, ci a reprezentat și o manifestare a tendințelor de expansiune ale „sfințului imperiu”, care căuta o altă ideologie pentru ridicarea fostului „regat teutonic” pe o bază mai nouă.

Istoria modernă este ilustrată în primul rînd prin articolele consacrate anului revoluționar 1848. K. Obermann se ocupă astfel de *Participarea proletariatului german și a Ligii comunistilor la pregătirea revoluției din 1848* (VIII, p. 1023 — 1033), punînd în lumină participarea muncitorilor germani la mișcarea din martie de la Paris; din Franța, ei se întorc în Germania, aducînd cu ei nu

numai spiritul revoluționar, ci și proclamații, iar în Baden, Saxonia, Württemberg au loc mișcări cu caracter social.

J. Strey și G. Winkler consacră un interesant articol *Politicii și tacticii gazetei „Neue Rheinische Zeitung” în timpul crizei din septembrie 1848* (VIII, p. 999 — 1022), adică perioadei de luptă dintre forțele revoluționare și reacțiunea feudală-absolutistă; are loc o puternică confruntare ideologică, se produc mișcări de masă, manifestații populare în favoarea revoluției, în timp ce marea burghezie se îndrepta spre un compromis politic cu forțele feudale. Tot Strey se ocupă și de *Atitudinea gazetei „Neue Rheinische Zeitung” în timpul alegerilor pentru camera prusacă în ianuarie-februarie 1849* (II, p. 165—181). Se arată că în urma înfrîngerii revoluției de către forțele reacționare sprijinite de armată, lupta trebuia dusă cu mijloace noi. În acest sens, gazeta pune la ordinea zilei, în toată amploarea ei, problema socială, ca element esențial în lupta dintre rămășițele vechii societăți feudale și forțele noii societăți care se dezvoltă, arătînd că este inevitabilă emanciparea politică a micii burghezii, a țărănimii și a proletariatului. În același timp, se caută, pe calea luptei parlamentare, să se creeze condițiile unei „revoluții social-republicane”.

Atitudinea democrației mic-burgheze din Saxonia față de problema poloneză în 1848 formează subiectul unui articol al lui R. Weber (VII, p. 855 — 873). Se arată că în cadrul luptei revoluționare din Europa în 1848, mișcarea de eliberare națională s-a manifestat nu numai la nivelul statelor, ci și pe tărîm regional, naționalitățile conlocuitoare căutînd să dobîndească drepturi egale cu națiunea majoritară. În cadrul acestor tendințe, cercurile democratice germane din Saxonia au sprijinit încercările de formare a unui stat național polon, în timp ce marea burghezie germană a mers pe o linie șovin-exclusivistă.

Lupta ideologică care a avut loc în timpul revoluției din 1848 și în anii următori este prezentată de K. Reissig și W. Schmidt în *Manifestul Partidului Comunist — prima prognoză socială marxistă. Îndeplinirea pro-*

gramului lui Marx și Engels în Republica Democratică Germană (V, p. 549—564). Se scoate în relief faptul că esența științifică a Manifestului Comunist îi conferă valoarea unei prognoze riguroase cu privire la dezvoltarea societății moderne și contemporane, la caracterul istoric al capitalismului și inevitabilitatea înlocuirii lui prin orînduirea socialistă.

Reacțiunea ideologilor burghezi cu privire la opera lui Marx și Engels în anii de după 1840 este analizată într-un studiu critic de H. Ullrich (VII, p. 895—905). Se arată că atacurile unor teoreticieni burghezi ca G. Scheidtmann, E. Dronk, Eiselen ș. a. s-au îndreptat în special asupra lucrărilor marxiste privitoare la situația clasei muncitoare, atingînd însă și o serie de probleme de suprastructură. Aceste încercări de defăimare a marxismului au primit însă o ripostă categorică din partea lui Marx și Engels.

Evenimentelor de la începutul celui de-al optulea deceniu al secolului trecut le sînt de asemenea consacrate numeroase articole. E. Hackethal, de pildă, se ocupă de *Asociația generală a muncitorilor germani sub influența Comunei din Paris* (IV, p. 443—461), insistînd asupra efectelor diferite, datorite luptei ideologice dintre eisenalieni și lassalieni. După părerea autorului, Comuna din Paris a dat doar un impuls nou mișcării muncitorești din Germania, nu însă și un program social-politic, fapt ce se va face simțit, de pildă, în eforturile ce vor fi depuse de mișcările germani în elaborarea programului de la Gotha.

Unificarea imperiului german în 1871 — istoric și urmări este prezentată de H. Bartel (IX, p. 1158 — 1166) ca un compromis între marea burghezie germană și iunkerii, ceea ce a dus la o întărire a militarismului și șovinismului, la consolidarea capitalului monopolist. Faptul s-a vădit nu numai în evoluția statului german în perioada imperiului, ci și ulterior, sub forma republicii de la Weimar și a statului fascist. Pe baza aceluiași considerente, Bartel explică și *Atitudinea mișcării muncitorești revoluționare din Germania față de înființarea imperiului în 1871* (IV, p. 430—442), punînd în lumină poziția

lui A. Bebel și W. Liebknecht, care militau pentru o unificare a Germaniei sub forma unui stat național-democrat, din care să dispară aspirarea socială și națională.

Un interes aparte prezintă studiul lui R. Merkel, K. Reissig și W. Schmidt despre *Karl Marx și socialismul. Dezvoltarea conceptului de socialism de către Marx și Engels* (III, p. 277 — 305). Se arată principiile care stau la baza marxismului, rolul istoric al proletariatului, lupta sa pentru a se elibera de exploatare atît pe sine, cît și întreaga societate, necesitatea obiectivă a concordanței dintre dezvoltarea forțelor de producție și caracterul relațiilor de producție, raportul dintre baza economică și suprastructură, necesitatea dictaturii revoluționare a proletariatului. Se subliniază caracterul intern al dezvoltării societății socialiste, nașterea noii societăți din sinul celei vechi, inevitabilitatea triumfului noului mod de producție.

Luptei ideologice de la sfîrșitul secolului trecut îi consacră și H. Ullrich articolul *Strămășii spiritali ai criticii moderne a marxismului. Cu privire la reacția ideologiei burgheze față de dezvoltarea concepției marxiste despre lume în ultimele trei decenii ale secolului al XIX-lea* (III, p. 327 — 346). În deceniul opt, iau poziție contra marxismului H. von Treitsche, filozoful L. von Hartmann, apoi socialiștii de catedră (Schmoller, Wagner, Brentano), la care se adaugă filozofii catolici în frunte cu J. Huber. La atacurile lui E. Dühring răspunde F. Engels în cunoscuta sa carte. În deceniul următor, A. Schäfle inițiază un atac pe front larg împotriva marxismului, care atinge apogeul la mijlocul acestui deceniu între Congresul de la Copenhaga și Conferința de la St. Gallen. La această ofensivă a reacțiunii se alătură și ideologi ca Neitsche, Dilthey, Brentano, Tönnies. În ultimul deceniu, se dedau la atacuri împotriva marxismului A. Menger, teoreticianul filozofiei burgheze a dreptului, precum și cercurile clericale în frunte cu P. Barth, încurajate de enciclica „*rerum novarum*”.

Dintre materialele consacrate perioadei contemporane, se remarcă în primul rînd studiul lui P. V. Volobuev, *Cu privire la caracterul general și la particularitățile*

naționale ale Marii Revoluții Socialiste din Octombrie (I, p. 5 — 18). Însemnătatea generală se vedește în primul rând în promovarea unor principii ca dictatura proletariatului, iar însemnătatea națională apare în formele pe care le îmbracă în diferite țări, în problema alianței etc. B. N. Ponomarev, în *Cea de-a 50-a aniversare a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și mișcarea muncitorească actuală* (II, p. 133—150) se ocupă de drumul pe care trebuie să-l urmeze proletariatul din țările capitaliste, în cadrul etapei actuale a crizei lagărului imperialist, precum și clasa muncitoare din fostele colonii și țări dependente.

Inducerea în eroare a maselor muncitoare cu privire la pace în preajma Revoluției din noiembrie de către jurnalul „Vorwärts” (XI, p. 1 436 — 1 446) formează subiectul unui studiu al lui D. Ueberfeld. Se arată eforturile depuse de cercurile militariste germane de a stăvili lupta maselor populare pentru pace prin promovarea în organele de presă a șovinismului de mare putere, prin exagerarea pericolului pierderii coloniilor, denaturarea conținutului lozincii „păcii fără anexiuni” etc. S. Bunger se ocupă și el de *Primele reacțiuni ale cercurilor guvernamentale din Marea Britanie față de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie* (XI, p. 1 447 — 1 459), scoțând în relief politica de presiuni diplomatice dusă asupra tînărului stat sovietic de către guvernarea britanică, apoi sprijinirea fățișă a gardiștilor albi, în special a generalului de cazaci Kaledin, care primește și însemnate ajutoare bănești.

Procesul de modernizare a Turciei formează obiectul a două studii: G. Bartel, *Kemal Atatürk și politica de industrializare a Turciei* (X, p. 1 291 — 1 300) și E. Werner, *Natura reală și formele de naționalism turc* (X, p. 1 301 — 1 308). În primul studiu se scoate în evidență rolul lui Atatürk în promovarea politicii de industrializare a țării cu sprijinul burghezicii naționale, pe baza unor largi credite acordate de statul turc. În cel de-al doilea, se arată legătura care există între dezvoltarea burghezicii și spiritul naționalist în Turcia. După părerea autorului, „naționalismul turc este produsul acelei epoci a revoluției burghe-

zo-democratice care în Europa de răsărit și în Asia a început la 1905 și a cuprins Rusia, Persia, Turcia și China” (p. 1 301). Revoluția junilor turci este o primă manifestare a acestor tendințe, urmată apoi de reformele lui Atatürk și de ideologia extremistă a panturchiștilor și panislamistilor.

Evenimentele care au premers instaurarea regimului fascist își găsesc tratarea în articolul lui K. Mammach, *Prăbușirea mării coaliții în martie 1930* (V, p. 565—586) și cel al lui W. Ruge, *Ziarul „Deutsche Allgemeine Zeitung” și guvernul Brüning. Cu privire la rolul mării burghezii în promovarea fascismului* (I, p. 19—53). Criza economică ciclică de la sfârșitul deceniului trei a împins marea burghezie germană la un compromis cu social-democrația de dreapta, compromis care să permită capitalului financiar ieșirea din criză pe seama maselor. Eșecul acestei coaliții a determinat marea burghezie la o soluție radicală, și anume promovarea guvernării fasciste, subvenționând pe căpeteniile acestei mișcări pentru a acapara puterea. Politica de demagogie socială și expansiune economică și politică a acestor guvernanți se împletea strins cu interesele capitalului monopolist, ajutându-l să dobândească profituri uriașe.

Declarația franco-germană din 6 decembrie 1938. Cu privire la antecedentele diplomatice ale celui de-al doilea război mondial este titlul unui articol semnat de H. Linder (VII, p. 884—892). Elaborată în spiritul Münchenului, de Ribbentrop și Bonnet, această declarație, destinată în aparență să apere pacea în Europa, era în realitate îndreptată împotriva U.R.S.S., încurajând forțele contrarevoluționare și pregătind terenul pentru agresiunea fascistă împotriva Uniunii Sovietice.

Cu privire la lupta popoarelor contra fascismului, se remarcă studiul lui G. Caputo *Partidele din Italia în mișcarea de rezistență antifascistă* (V, p. 587—595). Se arată activitatea depusă în anii 1940—1945 de „Uniunea populară italiană” (1941), „Comitetul frontului național” (1942), „Comitetul de eliberare națională” (1943), se subliniază rolul avut de comuniști și de o parte din socialiști.

Problemele actuale ale construcției socialiste în Germania democrată își găsesc ex-

presia într-o serie de articole, ca : H. Heltzer, *Probleme fundamentale ale trecerii de la regimul antifascist-democratic la revoluția socialistă, 1949/1950* (VI, p. 715—738), H. Fiedler, K. Relssing, W. Teuner, *Evoluția conceptului de socialism în P.S.U.G.* (VI, p. 693—714), K. Relssig, *Evoluția conceptului de socialism în mișcarea muncitorească germană în timpul luptei pentru democrație, progres social și socialism* (IX, p. 1 167—1 174). Se prezintă conceptul de democrație și socialism în programele P.S.U.G., problema puterii, promovarea sectorului socialist în economie, făurirea unei noi intelectualități legate de popor, calificarea cadrelor, transformarea PSUG în partid de tip nou. Lupta partidului s-a concentrat în această perioadă asupra poziției noi a omului în producție, a transformării lui din obiect în subiect, legarea științei de producție, dezvoltarea personalității, satisfacerea intereselor generale ale maselor, imbinarea intereselor individului cu cele ale întregii societăți.

Caracterul și situația istorică a revoluției tehnico-științifice pentru lupta mișcării muncitorești împotriva imperialismului este tratată

de G. Sper într-un vast studiu (IX, p. 1 175—1 185), subliniindu-se modificările survenite în funcția economică a omului, rolul calitativ nou în producție. În țările socialiste, revoluția tehnică se poate dezvolta din plin, având ca urmare creșterea nivelului de trai.

În ceea ce privește *Lupta antiimperialistă pentru eliberarea popoarelor Africii, Asiei și Americii latine pentru stabilirea unei democrații naționale*, M. Kossok (IX, p. 1 186—1 203) prezintă câteva aspecte generale, subliniind faptul că fiecare revoluție antiimperialistă, în epoca actuală, contribuie la întărirea revoluției socialiste mondiale. Se arată latura obiectivă și subiectivă a acestor revoluții, tactica și strategia lor, rolul partidelor de avangardă.

Bogat în idei, bine documentat și convingător prezentat, materialul cuprins în cele douăsprezece numere ale revistei istoricilor germani contribuie la aprofundarea problemelor actuale ale istoriei, la lărgirea orizontului de cercetare și a metodelor de investigație.

L. P. Marcu

ISTORIA ROMÂNIEI

A. PETRIC, GH. ȚUȚUI, *Unificarea mișcării muncitorești din România*, Edit., Academiei, București, 1968, 224 p.

Procesul complex și multilateral al desăvârșirii revoluției burghezo-democratice și trecerea la revoluția socialistă, rolul hotărâtor pe care clasa muncitoare în alianță cu țărănimea l-a avut în această perioadă, etapele luptei pentru cucerirea deplină a puterii politice au constituit din partea specialiștilor în științe sociale obiectul unor lucrări mai largi privind analiza acestor momente de cotitură. Dacă economiștii și filozofii au prezentat aceste fenomene din punctul lor de vedere în monografiile sau sinteze ample, istoriografia românească se află abia la început în acest domeniu. Cu excepția unor comunicări la sesiunile științifice festive, în majoritatea cazurilor nepublicate, a unor studii și articole din revistele de specialitate, epoca de după 23 August 1944, perioada construcției și a desăvârșirii socialismului n-a constituit încă subiectul unor lucrări mai ample.

De aceea apariția cărții prof. A. Petric și Gh. Țuțui în Editura Academiei este binevenită, dovedind că este posibilă elaborarea unor astfel de lucrări. Temă majoră în cadrul istoriei partidului comunist, unificarea mișcării muncitorești a necesitat din partea autorilor eforturi îndelungate de cercetare a arhivelor centrale de partid cât și a celor regionale, a presei ambelor partide muncitorești, concretizate și în publicarea unor aspecte ale problemei în revistele de specialitate sau într-o lucrare în limba franceză apărută în cunoscuta colecție „Bibliotheca Historica Romaniae”.

Reluând problemele, dezvoltând anumite laturi, autorii ne redau în cele trei capitole: *Unitatea de acțiune a clasei muncitoare — factor de bază al luptelor revoluționare desfășurate în România (1921 — 1944)*; *Acțiunea unită a clasei muncitoare, chezașia succesului luptei pentru instaurarea puterii democrat-populare în România și Făurirea partidului unic marxist-leninist al clasei muncitoare din România*, principalele etape ale procesului creării F. U. M. și a partidului unic muncitoresc. Sunt prezentate eforturile clasei muncitoare pentru menținerea unității de acțiune în perioada 1921 — 1944, cauzele sciziunii provocate de social-democrații de dreapta încă la ședința Consiliului general al partidului socialist din ianuarie-februarie 1921. Alături de momente când pentru revendicări economice sau acțiuni grevește proletariatul pe plan local sau regional reușea să lupte în comun, ca în anii 1925 — 1927, sau în puternica grevă a petroliștilor și ceferiștilor din 1933 când s-a făcut prin adoptarea unor căi și metode noi de acțiune frontul unic de jos, autorii redau și procesul organizării Federației partidelor regionale socialiste în iunie 1921, autodizolvarea acestora și crearea în 1927 a Partidului Social-Democrat și a altor grupuri care s-au desprins din P. S. D. creând partide independente. Ocupându-se de încercările unor lideri social-democrați de dreapta spre a menține sciziunea în rândurile muncitorimii, lucrarea evidențiază eforturile P. C. R. ale păturilor proletare largi de a milita pentru unitate de acțiune la diferite niveluri, inclusiv între conducerile celor două partide sau cu alte organizații democratice și antifasciste, în cadrul mișcării sindicale, de tineret, plină

la dizolvarea partidelor și organizațiilor muncitorești în 1938 de către dictatura regală. În perioada dictaturii militaro-fasciste, luptând în condiții deosebit de grele pentru doborârea regimului antonescian, partidul comunist, folosind formele și metodele adecvate pentru coalizarea tuturor forțelor patriotice și antihitleriste, a trasat membrilor săi sarcina de a organiza acțiuni la care să participe uniți muncitorii comuniști, socialiști și fără de partid. Pornind de la punctele de vedere comune, de la obiectivele care apropiiau P. C. R. de P. S. D., legăturile dintre cele două partide s-au intensificat, partidul comunist sprijinind eforturile în direcția unității ale frunțașilor socialiști de stînga, s-au putut încheia în urma tratativilor Frontul Unic Muncitoresc în prima jumătate a lunii aprilie, iar la 1 mai 1944 a fost publicat manifestul F. U. M. Eveniment de însemnătate deosebită pentru coalizarea forțelor democratice și patriotice în vederea înlăturării lui Antonescu, crearea F. U. M. a deschis noi perspective luptei comune a clasei muncitoare, a creat premisele adîncirii procesului de unire pe plan politic, sindical și al luptei comune a tineretului muncitor.

Autorii redau apoi lupta și munca comună de după 23 August 1944 pentru întărirea rîndurilor P. C. R. și P. S. D. și gruparea în jurul clasei muncitoare a forțelor democratice, pentru desfășurarea aceleiași politici pe plan guvernamental, crearea Grupului patriotic antihitlerist pentru aplicarea platformei F. N. D. în vederea răsturnării guvernelor cu majoritate reacționară și instaurarea unui guvern democratic. Spre deosebire de studiile sau articolele mai vechi, care tratau aceste probleme prezentînd unilateral fenomenul istoric, în lucrare se înfățișează just condițiile de ascuțită luptă politică care a dus la instaurarea guvernului dr. Petru Groza și după aceea; obiectivele realizate, dar și greutățile împlinite în procesul realizării unității dintre P. C. R. și P. S. D.; atît inițiativele unora cît și ale ceilalți, greșelile și slăbiciunile manifestate în ambele partide, superioritatea tacticii și strategiei marxist-leniniste promovate de P. C. R.

În strînsă legătură cu problemele vitale care stăteau în fața țării noastre, autorii analizează hotărîrea din octombrie 1944 a delegaților comitetelor centrale ale P. C. R. și P. S. D. de creare a C. C. al F. U. M., constituirea de comitete locale ale frontului unic unde existau organizații ale celor două partide pentru a coordona acțiunea clasei muncitoare.

Crearea sindicatelor unite la Congresul din ianuarie 1945, cînd a luat ființă Confederația Generală a Muncii din România, și rolul acesteia în întărirea unității de acțiune sînt analizate într-un subcapitol distinct.

Adeziunea largă față de obiectivele înscrise în prevederile platformei Frontului Național-Democrat însușite de F. U. M., la care aderă mișcarea sindicală unită, tineretul comunist, Frontul plugarilor, alte organizații de masă profesionale și obștești, duce la crearea Consiliului național al F. Ţ. D., care milita pentru dezvoltarea democratică a țării, pentru independența și suveranitatea ei.

După instaurarea guvernului democratic de la 6 martie 1945, ca urmare a luptelor revoluționare desfășurate de masele populare, colaborarea în cadrul F. U. M. a cunoscut o nouă evoluție calitativ superioară, prin conlucrarea în guvern a celor două partide. Principala sarcină care se punea atunci era refacerea economică, reconstrucția țării după cei patru ani de război și de dominație fascistă cînd producția industrială scăzuse sub 50%, agricultura se afla într-o stare precară, iar eforturile în războiul antihitlerist ceruseră noi sacrificii. Pe primul plan se afla consolidarea noului regim, aplicarea unui larg plan de democratizare a aparatului de stat și transformarea structurală a acestuia, încheierea de acorduri economice cu țările vecine.

Conferința Națională a P. C. R. din octombrie 1945 este analizată într-un subcapitol distinct, evidențiindu-se, pe lîngă problemele fundamentale discutate, refacerea economică a țării, perspectivele dezvoltării ei prin industrializare, consolidarea regimului democrat popular, problema desăvîrșirii unității de acțiune prin crearea partidului unic. La conferință s-au pus jaloanele perfecționării unității, a metodelor prin care ea va fi înfăp-

tuită. P. C. R. concepea realizarea partidului unic — așa după cum arată autorii — nu ca pe o contopire mecanică, ci ca urmare a unui proces de clarificare ideologică, ca o unificare politică și organizatorică pe baza principiilor marxism-leninismului.

Ca urmare a lărgirii acțiunii de clarificare desfășurate de P. C. R. și P. S. D. în ciuda multor greutăți, colaborarea în cadrul F. U. M. și în sindicate a înregistrat noi succese în 1946. Atât la Conferința generală a P. S. D. din decembrie 1945, cât mai ales la Congresul P. S. D. din martie 1946, liderii de dreapta ce voiau să revie sciziunea în mișcarea muncitorească au suferit un eșec, iar partizanii separatismului au fost ulterior excluși din partid. Astfel congresul extraordinar P. S. D., declarându-se pentru participarea partidului pe liste comune în alegerile parlamentare din noiembrie 1946, deschidea noi posibilități colaborării în cadrul F. U. M., care urma să devină coloana vertebrală în jurul căreia să se coalezeze forțele democratice din România. Autorii înfățișează condițiile în care a luat naștere Blocul Partidelor Democratice, coaliție a tuturor partidelor și organizațiilor care constituiau guvernul de largă concentrare democratică. B. P. D. a obținut o strălucită victorie în alegerile parlamentare din noiembrie 1946, ceea ce a dus la consolidarea regimului și la afirmarea clasei muncitoare ca forță conducătoare a societății noastre.

Procesul consolidării și desăvârșirii colaborării P. C. R. cu P. S. D. în cadrul F. U. M. a marcat noi succese în anul 1947. Relevind noile realizări în domeniul reconstrucției economice a țării, a victoriilor politice împotriva reacțiunii interne și externe, autorii descriu măsurile organizatorice, inițiativele întreprinse pentru întărirea și dezvoltarea frontului unic în vederea unificării celor două partide muncitorești. Astfel plenara C. C. al P. C. R. din ianuarie 1947 adopta hotărârea privind întărirea legăturilor partidului cu masele, Conferința națională a tineretului din martie 1947 consfințește crearea Uniunii Tineretului Muncitoresc, organizație unică revoluționară a tineretului. Sînt demascate și excluse din P. S. D. o serie de elemente dușmănoase,

ostile intereselor clasei muncitoare, în baza rezoluției Comitetului Executiv al P. S. D. din mai 1947, se desfășoară o amplă campanie de presă la nivel județean și central pentru combaterea ideologiei burgheze, a concepțiilor teoriilor greșite care mai dăinuiau în rândurile partidelor muncitorești.

În procesul de colaborare și apropiere, un rol însemnat l-au avut alegerile sindicale din vara anului 1947, desfășurate în legătură cu aplicarea propunerilor P. C. R. privind refacerea și dezvoltarea economiei naționale, și Congresul al II-lea al C. G. M. din noiembrie, care a dovedit maturizarea politică a clasei muncitoare; hotărârile Congresului al XVIII-lea al P. S. D.-ului din octombrie au contribuit la găsirea unor căi juste de înfăptuire a unității politice, respingînd încercările dușmanilor interni și externi de a menține sciziunea, venind în întîmpinarea propunerilor P. C. R. de realizare a partidului unic pe baza principiilor marxist-leniniste.

Autorii analizează pe larg momentele de seamă ale procesului de creare a partidului unic muncitoresc la finele lui 1947 și la Congresul din 21—23 februarie 1948: crearea comisiilor împuternicite cu elaborarea platformei și statutului viitorului partid și planul măsurilor organizatorice de unificare, materiale ce urmau să fie dezbătute de membrii celor două partide, comisiile mixte de unificare județene sau pe centre industriale care urmau să ia naștere; influența unificării clasei muncitoare asupra unor partide politice și organizații revoluționare și democratice de masă.

Autorii redau atmosfera de entuziasm în care au avut loc lucrările Congresului, prezentarea rapoartelor în care se face o amplă analiză a situației interne și externe, dezbaterile pe marginea rapoartelor, participarea delegațiilor străine, aprecierii asupra lui, moment ce a determinat o creștere substanțială a rolului și forței clasei muncitoare, care a permis acesteia să-și îndeplinească sarcina de construire a noii orînduiri sociale.

Lucrarea conține ca anexe un tabel cronologic al momentelor mai însemnate privind lupta pentru unificarea mișcării muncitorești din România între 1921 — 1948, unele docu-

mente mai semnificative de după 1 mai 1944 și indicele de persoane, de un real folos în munca celor care urmăresc îndeaproape istoria partidului comunist, a mișcării muncitorești.

Înlăturînd unele puncte de vedere depășite, interpretînd în mod veridic principalele etape ale procesului de unificare a mișcării muncitorești din România, pornind de la o minuțioasă analiză a factorilor obiectivi și subiectivi care au favorizat crearea partidului unic muncitoresc, Aron Petric și Gh. Țuțui au elaborat o lucrare de certă valoare științifică.

I. Apostol

* * * *București. Materiale de istorie și muzeografie*, nr. 5, Muzeul de istorie a orașului București, 1967, 373 p.

De aproape patru decenii funcționează în București un muzeu de istorie a orașului, a cărei activitate se impune nu numai prin prețioasele sale colecții de materiale arheologice și istorice — din care numai o mică parte este expusă în numeroasele sale vitrine —, ci și prin susținuta muncă științifică desfășurată de membrii și colaboratorii lui. Rezultatele acestei munci științifice cunoscute în parte prin comunicările audiate lunar în sala de conferințe a muzeului și-au găsit locul binemeritat și în multe publicații — în editură proprie — apărute mai ales în ultimul deceniu. Pe lângă cele cu caracter monografic — printre care amintim pe cea mai importantă, *Istoria orașului București, vol. I* (1965) (vezi, „Studii” 4/1966, p. 793 — 799) — menționăm lăudabila culegere de studii și articole care din 1963 apare fără întrerupere anual.

Primele patru volume ale sale cuprind numeroase articole și studii referitoare la trecutul orașului București începînd cu cele mai vechi știri despre existența populației autohtone și încheind cu epoca noastră. În paginile fiecărui volum — în medie de 400 pagini — sînt abordate cele mai importante

pecte din istoria capitalei țării, cum ar fi, de exemplu: Inceputurile sale de așezare sătească și urbană, dezvoltarea sa economică multilaterală (comerțul, meșteșugurile, industria), populația cu dinamica și structura ei socială, organizarea sa administrativă, realizările edilitare și forme variate de sistematizare urbanistică, dezvoltarea culturală, lupta împotriva asupririi sociale, politice și naționale etc. Pentru a ilustra astfel de preocupări vom menționa numai cîteva din cele publicate pînă acum: Dan Berindei, *Frămîntări social-politice bucureștene în anii 1859 — 1862* și A. Deac, *Momente din Inceputurile mișcării muncitorești în orașul București* (în volumul I); Ștefan Olteanu, *Geneza orașului București în lumina cercetărilor recente* și D. Hurezeanu, I. Felea, *Idoile Internaționalei I în România* (în vol. II); Fl. Georgescu, *Aspecte privind împărțirea administrativă și evoluția demografică din Bucureștii anilor 1831 — 1848* și M. Constantinescu, Panait I. Panait, *Cercetarea feudalismului timpuriu pe teritoriul orașului București* (vol. III); Gh. Vasilescu, *Din istoricul cartierului Giulești* și Al. Cebuc, *Naționalizarea principalelor mijloace de producție din București la 11 iunie 1948* (vol. IV).

Prin introducerea chiar de la început a unor materiale de muzeografie, a notelor și recenziilor, această culegere a devenit de la apariția ei mult căutată și apreciată.

Volumul de față, a cărui titlatură este precedată de termenul *București* pentru a fi considerat drept o continuare a unei vechi publicații periodice a muzeului apărută sub acest nume în anii 1935 — 1937 — fapt subliniat și de Fl. Georgescu în *Cuînt înainte* —, cuprinde trei mari părți: I, Studii; II, Materiale de muzeografie; III, Comunicări și note.

Din prima parte menționăm mai întîi studiul lui Panait I. Panait intitulat *Inceputurile orașului București în lumina cercetărilor arheologice*, în care autorul face o succintă analiză a materialelor rezultate din săpăturile arheologice efectuate în anii 1933 — 1966, pentru a ajunge la concluzia îndreptățită că viitoarea capitală a Țării Românești cunoscuse încă

un stadiu avansat de așezare urbană. Cît privește articolul lui I. Ionașcu, *Academia domnească de la Sf. Sava în perioada 1716—1775*, ridică mai ales o problemă relativă la istoria culturii noastre medievale orășenești. Autorul studiază pe plan larg activitatea acestei instituții de învățămînt superior bucureștean în perioada în care ea a funcționat timp de mai bine de o jumătate de secol pe aceleași principii didactice și pedagogice stabilite de la înființare pînă la reforma școlară a lui Alexandru Ipsilante.

Pentru a ne oferi o imagine de ansamblu privind metamorfoza urbanistică bucureșteană în prima jumătate a secolului al XIX-lea, Fl. Georgescu tratează *Regimul construcțiilor în București în deceniul IV — V din secolul al XIX-lea* sprijinit pe un important material documentar, aducînd cu acest prilej noi contribuții.

Tot atît de interesante ni se par și acele studii consacrate unor probleme ale dezvoltării economice a orașului București în epoci istorice diferite. Astfel, Șt. Ionescu, în *Contribuții privind dezvoltarea industrială a orașului București în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, urmărește nu numai principalele faze ale acestui proces istoric, dar și avîntul pe care l-a luat industria alimentară și a materialelor de construcții din capitala României, precum și rolul pe care acestea l-au avut în ansamblul economiei țării. În altul intitulat *Aspecte ale dezvoltării industriale bucureștene între cele două războaie mondiale*, de Ana Bene, este subliniată în același timp atît creșterea continuă a industriei locale, dar și faptul că ea era supusă anarhiei specifice economiei capitaliste și intereselor acționarilor români și străini. În fine al treilea studiu cu același profil aparține lui Petre Daiche sub titlul *Producerea și utilizarea energiei electrice în București (1900 — 1914)*, în care autorul marchează principalele etape și procedeele folosite pentru introducerea energiei electrice în capitala țării noastre în primele decenii ale secolului actual.

Tot probleme de istoria culturii mai întîlnim și în alte două studii. Astfel, Al. Opulski și P. Cernovodeanu reconstituie o perioadă din viața marelui scriitor rus L. Tolstoi, care

care în timpul războiului Crimeii a trăit cîteva luni în țările române (*Lev Tolstoi la București, 1854*) — pe baza scrisorilor și jurnalului său autobiografic, iar Florea Ghiță își propune să facă *Precizări în legătură cu paternitatea romanului „Don Juanii din București”*, dovedind pe baza analizei documentare că acesta ar fi aparținut lui Radu Ionescu, poet și critic literar din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Tot în prima parte se mai găsesse încă două studii, dar de istorie socială. În primul, *Bucureștii în timpul răscoalelor fărânești din 1907*, de Matei Ionescu, este prezentat ecoul acestor răscoale în rîndurile diferitelor grupări politice și păături sociale din capitala țării; celălalt, *Aspecte ale creșterii demografice și teritoriale a Bucureștilor în perioada anilor 1944 — 1966*, de A. Cebuc, este un exemplu de cercetare istorică cantitativă, care explică în mare parte adîncile transformări sociale și economice din România în ultimele două decenii.

În a doua parte a culegerii, cu cele șapte materiale de muzeografie, sînt prezentate obiecte existente în depozitele și vitrinele precum și în Biblioteca muzeului de istorie a orașului București. Dintre acestea menționăm cîteva: Mioara Turcu, *Fibule Latene*; Virgilia Crăciunescu, *Statuetele de piatră în colecția „Maria și dr. George Severeanu”*; Victoria Roman, *Cărți tipărite în București pînă la 1821 aflate în Biblioteca muzeului*; Valeriu Leahu, *Obiecte aparținînd lui George Georgescu etc.*, fără a mai preceda la o analiză a lor.

Ultima parte a culegerii cuprinde comunicări și note de un deosebit interes. Astfel, Aurelian Sacerdoțeanu ne prezintă *O schiță topografică a curții bisericii Măgureanu din București la 1780* (existentă în fondul Arh. St. București) pentru a ne arăta aspectul juridic al stăpînirii proprietății urbane. Maria Stan publică *Contribuții la istoricul morilor Vlădichii* aducînd date noi cu privire la vechimea și evoluția acestor întreprinderi cu caracter economic (în secolele XVI—XIX). Tot cu caracter economic este și articolul lui A. Dușu intitulat *Preocupări ale Consiliului Municipal din București privind modernizarea orașului (1848 — 1900)* care,

deși se referă la același tip de întreprinderi, totuși acestea sînt analizate într-o epocă mai tîrzie (sfîrșitul secolului al XIX-lea).

Cîteva din aceste materiale privesc în mod deosebit istoria culturii bucureștene din secolele XIX—XX. Pe de o parte, Maria Cojocărescu ne oferă unele amănunte puțin cunoscute din viața lui Carol Valstein, talentat pictor și profesor de desen la Colegiul Sf. Sava (*Date referitoare la biografia lui Carol Valstein — primul muzeograf al Bucureștilor*), iar Dan Berindei ne face o expunere privind începuturile îndepărtate ale Academiei Române, cel mai înalt for de cultură al poporului nostru (*Orașul București și viața academică în România*). Pe de altă parte, Margareta Savin și Claudia Cleja-Gîrbea, fiecare separat se ocupă cu probleme privind învățămîntul bucureștean. Totuși, în timp ce prima face o analiză a celui primar pe la jumătatea secolului al XIX-lea (*Unele date privind învățămîntul bucureștean în perioada 1848—1864*), a doua surprinde unele aspecte ale celui superior din perioada 1918 — 1944 (*Aspecte ale învățămîntului superior bucureștean între cele două războaie mondiale*). În fine, Getta Săvescu face unele constatări privind *Dezvoltarea editurilor bucureștene în anii puterii populare* pentru a arăta aportul acestora la revoluția culturală din țara noastră.

Pe lângă acestea, încă două articole se impun prin preocupările lor deosebite. Primul, intitulat *Orașul București, centrul de sprijin al mișcării de eliberare din Balcani (1848—1912)*, de N. Ciachir și G. Maxutovici, ne arată

contribuția pe plan politic extern a populației bucureștene la lupta de eliberare și emancipare a popoarelor balcanice aflate sub stăpînire otomană; al doilea, *Prezența economică bucureștene peste hotare*, de Constanța Știrbu, ne dezvăluie aspecte ale răspîndirii produselor industriale din capitala țării pe piața mondială. Tot în ultima parte se încadrează și articolul lui Gh. Vasilescu privind *Dezvoltarea cartierului Giulești după 1944*, care reprezintă o veche preocupare a autorului în această problemă (vezi vol. III al acestei publicații).

Spre deosebire de celelalte volume, cel de față nu mai cuprinde rubrica de recenzii; în schimb ne aflăm în fața unei *Cronici* unde sînt înregistrate succint — pentru anul 1966 — publicațiile din editura muzeului, conferințele ținute, achizițiile de noi materiale muzeistice, cercetările arheologice efectuate de colectivul muzeului, vizitele unor oaspeți străini.

Însoțit de un bogat material ilustrativ — numai în parte meritoriu —, de table statistice, de schițe, facsimile, grafice, de rezumate în limba franceză — care ar trebui totuși mai largi — pentru cele 28 de studii, articole, note și comunicări, culegerea de față, care prin tematica și conținutul ei științific poate sta alături de unele publicații străine similare, reprezintă o valoroasă contribuție la adîncirea unor probleme privind istoria orașului București în special și istoria României în general.

Constantin Șerban

ISTORIA UNIVERSALĂ

* * Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation byzantines. *Travaux et Mémoires*, vol. III, Edit. Boccard, Paris, 1968, 458 p.

Ca și în volumele precedente, cea mai mare parte este consacrată unui voluminos studiu, o teză de doctorat. Acesta este studiul lui G. Dagron, care se ocupă de Imperiul

roman de răsărit în secolul al IV-lea și tradițiile politice ale elenismului folosind ca principal izvor discursurile și operele filozofice ale lui Themistos (*L'Empire romain d'Orient au IVe siècle et les traditions politiques de l'hellenisme. Le témoignage de Themistos*, p. 1—242).

Autorul aduce în sunara prezentare a caracteristicilor secolului al IV-lea unele precizări, care contrazic în mare măsură concepțiile curente despre problemele ideologice și social-economice ale acestui veac. Astfel, opoziția dintre păgânism și creștinism nu a luat forme atât de violente cum apare în unele opere și la unii părinți ai bisericii. În operele filozofice din acest secol discuțiile păgânism-creștinism ocupă un loc nelsemnat. Creștinismul își concentrează atacurile mai mult împotriva ereziilor.

Autorul schițează biografia lui Themistos, considerat de contemporanii săi ca cel mai mare profesor al epocii și ca un important element politic. Urmează o descriere a operei — mai întâi operele filozofice și apoi discursurile sale, în continuare relațiile sale cu împărații romani Constans și Julian și apoi cu oamenii celebri din vremea sa — în special cu Libanius.

Perioada cercetată se caracterizează printr-o dualitate de concepții, pe de o parte elenismul sub forma unor numeroase tradiții, iar pe de altă parte concepțiile legate de existența Imperiului roman de răsărit. Această înfruntare a două concepții constituie una din particularitățile politice ale Imperiului roman de răsărit în primele sale secole de existență. Themistos caută să definească imperiul ecumenic-universal și legitimitatea lui considerând romanitatea ca o virtute civilizatorie. În dezbaterea din vremea sa, care opune teoreticienii unui regim limitat de legalitatea republicii și partizanii unei puteri imperiale inspirată și justificată de intervenții supranaturale, Themistos este de partea ultimilor. În ce privește creștinismul, el îl prezintă ca o armonioasă coexistență a diferitelor religii, condiție necesară pentru echilibrul imperiului. Creștinismul este pentru Themistos expresia unei civilizații, care se dezvoltă paralel cu elenismul și este materializată în diferite lucrări literare și filozofice. Diferitele religii nu-i par inconciliabile, el este pentru toleranța religioasă și se exprimă în favoarea niceenilor, persecutați de Valens. Patru anexe însoțesc această lucrare.

J. Gouillard se ocupă de corespondența papei Grigore al II-lea adresată patriarhului Germanos și împăratului Leon al III-lea în

legătură cu iconoclasmul (*Aux origines de l'iconoclasme: le témoignage de Grégoire II?*, p. 243—307). Scrisorile prezintă interes fiind că arată punctul de vedere al papei în problema iconoclastă și dă relații despre persecuțiile din Constantinopol și ecoul lor în Italia. Cele două scrisori adresate împăratului Leon al III-lea sînt publicate însoțite de traducerea în L. franceză și de un bogat comentariu. După părerea autorului, una din scrisori a fost confecționată mult mai târziu, de un călugăr, pentru că în cealaltă se menționează că ar mai fi fost și o altă scrisoare.

Viața patriicului Nicetas este cercetată de D. Papachrys — santhou (*Un confesseur du second iconoclasme. La vie du patrice Nicetas*, p. 309—351). Manuscrisul acestei vieți se găsește la Biblioteca Națională din Athena. Lipsesc primele patru paragrafe, însă ele pot fi reconstituite în parte după synaxarul din Constantinopol. Autoarea dă date asupra vieții lui Nicetas și crede că el poate fi identificat cu Nicetas Monomahul. În continuare publică textul și traducerea franceză a unui fragment din synaxar și viața lui Nicetas.

Izvoarele sărace privind pe albanezi pînă în secolul al XII-lea îl fac pe A. Ducellier să rela examinarea așezărilor acestui popor și tot ce se cunoaște despre el în secolul al XI-lea (*L'Arbanon et les Albanais au XI-e siècle*, p. 353—368). După părerea autorului, regiunea Arbanon se găsea în secolul al XI-lea în valea râului Shkumbi. Albanezii au trăit în această vreme în bune raporturi cu bizantinii și familia Arianites de origină albaneză a deținut funcții importante în imperiu.

De o problemă de numismatică se ocupă C. Morriison (*Le Michaelaton et les noms des monnaies à la fin du XI-e siècle*, p. 369—374).

În typikonul mănăstirii Petritzos apare numele unei monezi, michaelaton. Această monedă a fost emisă de împăratul Mihail al VII-lea, nu de Mihail al IV-lea cum s-a crezut pînă astăzi. Moneda a circulat pînă la reforma monetară din anul 1092.

Un studiu deosebit de interesant despre epibole în vremea Comnenilor este publicat de N. Svoronos (*L'épibolè à l'époque des*

Comnènes, p. 375-395). Pentru acesta, Svoronos supune unei minuțioase analize trei acte ale mănăstirii athonite Lavra, din vremea lui Alexis Comnen în care este vorba de epibole. În baza epibole-ului erau trecute în seama unor contribuabili individuali sau a unor comunități pământurile puțin productive și impozitele aferente. Pământurile definitiv abandonate erau preluate de fisc. Față de dispozițiile anterioare, această măsură prezintă în vremea Comnenilor unele modificări. Epibole-ul este fixat la o sumă totală fără să se țină seamă de reducerile fiscale operate. El este stabilit pentru toate pământurile aflate în aceeași situație și aparținând unui singur contribuabil, indiferent de faptul că sînt răsplindite în mai multe comune. Contribuabilul are alegerea să achite impozitul pentru toate aceste pământuri sau să le abandoneze fiscului.

G. Dennis publică textul grecesc și în planșe fotocopia a două acte inedite emise de împăratul Manuel al II-lea Paleolog pe cînd se afla la Paris între anii 1400—1402 (*Two unknown documents of Manuel II Palaeologus*, p. 397—404.) Prin aceste acte sînt dăruite relicve reginei Margareta a Danemarcei și papel Bonifaciu al IX-lea. Primul act se găsește în mănăstirea El Escorial și celălalt în Biblioteca Gennadius din Athena.

H. Hunger analizează unele aspecte ale romanului cavaleresc bizantin, Callimach și Chrysorro (Un roman byzantin et son atmosphère: *Callimaque et Chrysorroë*, p. 405—422). Romanul prezintă o lume feerică cu elemente din poezia occidentală a trubadurilor, totuși predominantă tradiția romanului greco-bizantin. Mediul este bizantin — atmosfera curții bizantine, instituțiile și obiceiurile bizantine apar în toată opera. Numeroase elemente retorice sînt un alt element care caracterizează acest roman. Limba este populară. Opera a fost scrisă în vremea Paleologilor, ea dovedește o cunoaștere a romanului de dragoste bizantin din secolul al XII-lea.

În cadrul buletinului de publicații în limbi slave, I. Sorlin se ocupă de contribuția istoricilor sovietici în problema chazară (*Le problème des Khazares et les historiens soviétiques dans les vingt dernières années*, p. 423—455). Cele

mai nelămurite și importante probleme din istoria chazarilor sînt: originea și dispariția acestui popor și convertirea lor la judaism. Un aspect important la cunoașterea culturii materiale a chazarilor a fost adus în ultimul timp de cercetările arheologului sovietic Artamanov. În secolul al VI-lea, chazarii, popor de origine turanică, își aveau așezările între Daghestanul nordic și delta Volgăi. Ei erau supuși turcilor T'ou-Kine, însă în secolul al VII-lea chazarii se organizează într-un stat profitînd de slăbirea puterii turcilor. Statul chazar este lichidat în secolul al X-lea de Sviatoslav și Vladimir după ce fusese slăbit în luptele cu ungurii și pecenegii. Convertirea la judaism este explicată de istoricii sovietici prin rolul pe care membrii unei comunități evreiești îl au în statul chazar și prin dorința acestuia de a-și afirma independența față de bizantini și de arabi. Convertirea s-a limitat la un număr restrîns de chazari. Despre organizarea politică, administrativă și viața religioasă a chazarilor nu se cunoaște încă nici pînă astăzi decît prea puțin.

E. Frances

DUŠAN TRĚŠTÍK, *Kosmova kronika. Studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení* (Cronica lui Cosmas. Studii despre începuturile istoriografiei și gîndirii politice cche), československá akademie věd, Prága, 1968, 252 p.

Mai întîi, ceva despre cronica lui Cosmas¹ (*Chronica Boëmorum*), care este cea mai veche

¹ Știrile în legătură cu viața acestui cronicar sînt puține și fragmentare. Singurul izvor narativ, care cuprinde cîteva date prețioase, îl constituie însăși această cronică. Cosmas s-a născut în jurul anului 1045. Era ceh la origine. Nu se cunoaște nici locul nașterii și nici obșteia lui socială. Primele cunoștințe le-a căpătat la școala de pe lângă catedrala Sf. Vít din Praga. După aceea și-a continuat studiile la celebra școală superioară „Sf. Lambert” din Liège. La întoarcere, a fost numit canonic și mai apoi decan capi-

scriere certă de acest gen din literatura istorică cehă. Urmind modelul cronografelor medievale, ale căror expuneri începeau de obicei de la facerea lumii, narațiunea lui Cosmas începe cu Potopul și se termină cu întâmplările din ziua de 30 mai 1125. Cronica e alcătuită din trei cărți; ultima trebuia să se termine o dată cu moartea lui Vladislav I, (1109—1125), însă Cosmas, în ultimul moment, s-a hotărât să continue și cu expunerea evenimentelor interne de după domnia acestuia (de unde se vede că Vladislav I a murit ceva mai înainte decât Cosmas), însă moartea l-a surprins în timpul lucrului.

La început, analistul ceh se sprijină pe surse orale, pe povești auzite de la bătrâni, pe întâmplări din epoca păgână, care oferă cronicarului motive și superstiții, unele din ele aparținând tematicii universale. O dată cu domnia lui Bořivoj (atestat în 895), evenimentele istorice sînt furnizate de tradiție, iar de la Břetislav al II-lea (1092—1100), povestirea se încheagă din cele văzute și trăite de autorul cronicii. Cosmas s-a străduit să-și redacteze cronica într-o limbă plăcută, simplă și accesibilă. După modelul istoriografilor din antichitate, el prefațează fiecare din cele trei cărți cu o seamă de reflecții filozofice și morale. Uneori, cînd personajele vorbesc despre evenimente importante, țin alocuțiuni artificiale și, în general, expunerea e presărată cu anecdote și istorioare de spirit.

Chronica Boëmorum, fiind cel mai vechi izvor narativ cert, s-a bucurat de o deosebită atenție din partea istoriografiei ceh, german, ruse și polone. E ceea ce autorul cărții pe care o prezentăm aci arată în primul subcapitol din lucrarea sa, *Cosmas și cronica lui în literatura mai veche* (p. 9—17). Folosind o metodă riguroasă, Třeštlík caută să demonstreze că altă cronica lui Cosmas, cît

și celelalte scrieri istorice medievale ceh pot fi considerate izvoare narative, „oarecum în alt sens decît au fost concepute de istoriografia mai veche”. Scrierile istorice din evul mediu nu sînt, cum s-ar crede, niște culegeri de „știri” și date despre diferite evenimente, ci sînt o parte a procesului istoric pe care îl reflectă. Istoriografia evului mediu nu ne informează numai despre date, oameni și fapte, petrecute cîndva în trecut; din cuprinsul unor atare scrieri luăm cunoștință și de procesul istoric, așa cum se oglindește în gândirea contemporanilor.

În alte două subcapitole, autorul aduce precizări în legătură cu unele momente discutabile din viața cronicarului. De pildă, anul nașterii, anii de școlarizare la Praga, plecarea la Liège, întoarcerea în țară, precum și problema atît de dezbătută a originii lui poloneze. Třeštlík combate această ipoteză, susținută de unii istorici, ca fiind greșită. Cu argumente de logică, dar și pe baza unei minuțioase analize de texte, el conchide că cronicarul era de obârșie cehă, foarte probabil fiu de preot, aparținînd capitulei pragheze.

Ocupîndu-se de originea și izvoarele acestei cronici (p. 50—64), autorul pune de la început o problemă, rămasă pînă azi nesoluționată: cînd a început Cosmas să scrie cronica și în ce împrejurări și-a căpătat această scriere înveșmintarea cu care apare astăzi? Spațiul nu ne permite să arătăm aci întreaga investigație a autorului, pentru a stabili — înălăturînd, evident, majoritatea ipotezelor — datele limite între care cronicarul ceh și-a redactat opera (1118—1125) și a preciza filiația izvoarelor. Cu aceasta se termină primul capitol al lucrării. În celelalte două (II. *Cronica lui Cosmas ca operă literară* (p. 65—152) și III. *Universul lui Cosmas* (p. 153—231), Třeštlík tratează cîteva probleme care, de asemenea, pot interesa pe oricine se ocupă de textologie medievală. Astfel, judicioasă și firească mi se pare definirea genului, în care poate fi compartimentată această cronică. Cu alte cuvinte, e Cosmas un cronicar, un istoric, un simplu analist sau literat? Pentru a da un răspuns la această problemă — și încă nu un răspuns categoric, dată fiind întreprinderea compozițională dintre

tular. Fiind un om învățat pentru vremea lui și iscusit în problemele dialecticii, Cosmas a îndeplinit cîteva misiuni diplomatice cu caracter ecleziastic în Germania, Italia, Slovacia și Ungaria. Abia în 1099 a fost hirotonisit preot de către arhiepiscopul de Strigoniu. Cosmas a murit la 21 oct. 1125, în vîrstă de 80 ani, în timp ce lucra la redactarea cronicii sale.

diferitele scrieri ale evului mediu — autorul cercetează natura acestei scrieri în contextul unei bogate literaturi istorice, începând din antichitate și pînă la Region von Prün (+915) care a fost pentru Cosmas un adevărat model. Deoarece în evul mediu între literatură ca gen și istorie nu era nici o deosebire și pentru că Cosmas e mai mult literat decît istoric, în înțelesul nostru de astăzi, Třeštík nu cutează să-i acorde nici un atribut, ci preferă să-l situeze în curentul nou al istoriografiei naționale din secolul al XII-lea, ca și în noile curente literare din aceeași epocă. Părțile rimate din cronică aparțin secolului al XI-lea, iar grija pentru o formă literară cît mai plăcută face parte mai curînd din exigențele secolului al XII-lea.

În capitolul al III-lea, autorul procedează la o identificare amănunțită a personajelor, evenimentelor și episoadelor din cuprinsul cronicii. Din punctul de vedere al structurii sociale, pe canavaua expunerii, în afară de principii și membrii familiei domnitoare, mai apar episcopi și nobili. Un rol cu totul secundar joacă personalul de la curtea nobililor și episcopilor. Nici un cuvînt despre negustori, meșteșugari sau despre iobagi — cu excepția unei singure mențiuni despre evrei. Cu alte două probleme, de altfel fundamentale pentru începuturile istoriei ceh, își încheie Třeštík valoroasa monografie. E vorba de concepția lui Cosmas despre legenda întemeierii statului ceh, despre dinastia Přemyslitzilor, fundată, potrivit legendei, de legătura matrimonială dintre Libuše și plugarul Přemysl, spre sfîrșitul secolului al X-lea, și în sfîrșit de ideologia, creată în secolele al X-lea și al XII-lea, în jurul tînărului prinț Václav I, ucis la 929 de către fratele său Boleslav. Cultul sf. Václav, a cărui moarte a fost socotită ca o jertfă adusă în pragul istoriei poporului ceh, s-a cristalizat de-a lungul timpului în formele unei puternice tradiții istorice.

Înarmat cu o metodă științifică dintre cele mai riguroase, autorul actualizează cu această monografie întreaga problematică legată de începuturile istoriografiei medievale ceh. În ciuda faptului că anumite probleme păreau a fi închise definitiv, Třeštík

le reia, le comentează și, supunîndu-le unor noi interpretări, aduce o prețioasă contribuție la elucidarea lor.

Tr. Ionescu-Nișcov

BERNARD BAILYN, *The ideological origins of the american revolution*, Edit. The Belknap Press, Harvard 1968, 335 p.

Autorul prezentei lucrări, distinse în anul 1968 cu două premii prestigioase de istorie (Pulitzer și Bancroft), a pornit inițial de la ideea publicării unei ediții în patru volume a ceea ce el a denumit *Pamflete ale revoluției americane*. Studiul introductiv care însoțea cele patru volume de documente a fost dezvoltat de autor și a devenit o lucrare de sine stătătoare, publicată sub titlul *Originile ideologice ale revoluției americane*.

Studiind și analizînd un număr foarte mare de documente inedite, Bailyn urmărește dezvoltarea ideilor, concepțiilor și pozițiilor ideologice apărute cu mult înainte de revoluția americană, în climatul exploziv premergător războiului de independență al Statelor Unite (1775—1783). După cum arată autorul în prefața volumului pe care îl analizăm, studiul unui mare număr de documente l-a condus la „originile ideologice ale revoluției americane” (p. VI).

Valoarea lucrării istoricului american rezidă în relevarea surselor de inspirație politico-ideologică a revoluției americane. Pe baza unui material abundent, autorul urmărește influența exercitată asupra ideologiei revoluționare americane de către luminismul francez, revoluția engleză și ideile înaintate generate de aceasta, de mișcările premergătoare marii Revoluții franceze, ca și de gînditorii americani și ideile progresiste care au luat naștere pe noul continent.

Demonstrînd că pamfletele analizate evidențiază influența ideilor luminismului asupra ideologiei revoluționare americane, Bailyn

arată că aceste idei au fost transmise în mod nemijlocit coloniștilor la începutul secolului al XVIII-lea de către un grup de publiciști și politicieni opoziționiști din Anglia, care au purtat cu ei în veacul al XVIII-lea și au aplicat la politica din epoca lui Walpole trăsăturile antiautoritare și înaintate ale procesului ideologic care a însoțit războiul civil din Anglia. Pamfletele publicate cu două decenii înaintea războiului de independență, care exprimau ideile, pozițiile și motivările care au stat la baza revoluției americane, purtau în mod evident amprenta scrierilor engleze din secolele XVII-XVIII ale lui Milton, Halifax, Locke, Swift, Defoe și alții.

Autorul menționează că transmiterea din Anglia către America a literaturii opoziției politice s-a efectuat foarte rapid în primii ani ai secolului al XVIII-lea. Aceste idei au căpătat în colonii o importanță și o semnificație politică pe care nu au avut-o nici în Anglia.

La mare cinste printre inspiratorii gândirii revoluționare din noul continent îi aflăm de asemenea pe Plutarh, Cicero, Sallustiu și Tacit, acei literați și filozofi care și-au legat numele de gândirea înaintată a antichității.

Cartea lui Bailyn indică modul în care au influențat și au contribuit literatura revoluționară (cap. I), izvoarele și tradițiile (cap. II) la formarea în cadrul ideologiei revoluționare americane a noțiunilor de putere și libertate (cap. III), a logicii revoltei (cap. IV), la procesul „contagiunii” libertății (cap. VI). Autorul începe deci cu prezentarea surselor și tradițiilor politice ale epocii, pentru ca să ajungă să ne facă cunoștință cu „logica revoltei” împotriva asupraștrăine.

După cum putem constata din cele de mai sus, Bailyn urmărește geneza și dezvoltarea surselor ideologiei revoluționare, făcând comparații și găsind similitudini cu unele idei ale antichității, cu ideologia luminiștilor, a revoluției burgheze din Anglia.

Cartea rămâne însă deficitară tocmai la capitolul dezvoltării și analizării originilor ideologiei revoluției americane. Explicația caracterului și trăsăturilor unei ideologii, a originilor ei, nu poate fi găsită în însăși ideologia respectivă și nici în asemănarea ei

cu alte ideologii. Ceea ce autorul nu explică este faptul că originile ideologiei revoluționare trebuie căutate în dezvoltarea economico-socială a coloniilor americane din primele decenii ale secolului al XVIII-lea, în relația de antagonism care se crease între această dezvoltare și suprastructura colonială impusă de dominația coroanei engleze, în climatul politic și în raportul de forțe corespunzător acestei stări de fapt economico-sociale. Tocmai luând în considerație și analizând existența acestor factori esențiali în crearea, determinarea și dezvoltarea ideologiei revoluționare americane se poate explica influența și „împrumuturile” de ideologie începând cu antichitatea, continuând cu luminiștii și terminând cu revoluția burgheză din Anglia. Cel puțin în ultimele două cazuri asemănarea condițiilor este evidentă: luminiștii pregăteau o revoluție burgheză, iar englezii înfăptuiseră alta în țara lor.

Iată ce arată istoricul marxist William Z. Foster în acest sens: „Revoluțiile din coloniile americane nu au luat naștere spontan, ca o ploaie din senin, chiar în clipa când au avut loc diferitele conflicte fătășe cu „metropolele”. Dimpotrivă, ele s-au copt vreme îndelungată. Ele ... s-au născut din asuprirea colonială de nesuportat și din eforturile nestăvilită ale noului sistem capitalist, care se străduia să vină pe lume”¹. Potrivit lui Foster sarcinile revoluției constau în nevoia stabilirii unei democrații politice în lumea nouă, înlăturarea restricțiilor medievale impuse industriei și comerțului, abolirea sclaviei și peonajului, o împărțire mai echitabilă a pământului și separarea bisericii de stat.

Cît privește influențele exercitate de alte procese revoluționare asupra celor care aveau loc pe continentul american, Foster scrie că... „revoluția engleză din 1642-1688 avusese tocmai loc, iar marea revoluție franceză din 1789-1794 își croise drum simultan cu marea revoluție din emisfera americană.

¹ William Z. Foster, *Schiță a istoriei politice a celor două Americi*, E. P. L. P., 1954, p. 125.

Aceste revoluții capitaliste din lumea veche și lumea nouă, care în fond urmăreau același scop, au acționat cu putere pentru a se întări una pe cealaltă. Ele au făcut schimb de principii și programe revoluționare și, pe o scară redusă, partizanii lor au participat la luptă unii în armatele celorlalți”².

Din păcate, Bailyn nu numai că nu înțelege importanța și rolul determinant pe care l-au jucat factorii economici, sociali și politici în nașterea și dezvoltarea ideologiei revoluționare americane, dar el chiar neagă rolul acestor factori.

„Studierea pamfletelor — scrie autorul — mi-a confirmat părerea destul de demodată că revoluția americană a fost o luptă ideologică, constituțională, ... iar nu în primul rind o controversă între grupuri sociale menită

să impună schimbări în organizarea societății sau în economie” (p. VI).

Desigur că o asemenea poziție, ca și consecințele ei pe care le-am văzut, îl determină pe autor să se mențină la suprafața fenomenului tratat, să nu-și atingă în ultimă instanță scopul propus — analiza originilor revoluției americane.

Valoarea lucrării rezidă însă în minuțiozitatea analizei marelui număr de documente inedite prezentate, în urmărirea și analizarea gândirii revoluționare americane care a luat naștere și s-a dezvoltat în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, ca și în comparațiile și paralelismele cu alte ideologii înaintate, în studierea interdependenței dintre ideologia revoluționară americană și cea a altor revoluții burgheze din secolele XVII—XVIII.

Boris Rangheț

² *Ibidem*, p. 125—126.

NOTE BIBLIOGRAFICE *

INSTRUMENTE DE LUCRU

ILIUHINA, R. M., *Навстречу Московскому международному конгрессу исторических наук*, în „История СССР”, 1968, nr. 6, p. 3—8

Prezentarea structurii, programului și a problematicii celui de-al XII-lea Congres internațional al istoricilor care va avea loc în 1970 la Moscova.

★

CARDINO, FRANCO, *Gli studi sulle crociate dal 1946 ad oggi*, în „Rivista Storica Italiana”, LXXX (1968), 1, p. 79—106.

Bibliografia lucrărilor referitoare la cruciade, inclusiv cruciadele tirzii.

★

BENZING, J., *Lutherbibliographie*, Baden-Baden, Librairie Heitz, 1966, XII + 512 p.

★

KIRCHNER, JOACHIM, *Bibliographie der Zeitschriften des deutschen Sprachgebietes bis 1900*, hrsg. von . . . , I, 1670—1870, Lieferung I-III, Stuttgart, Hirsemann, 1966—1967.

★

* * * *Österreichische Historische Bibliographie. Austrian Historical Bibliography 1965*, Hg. von Eric W. Boehm und Fritz Fellner. Unter Mitwirkung von Rudolf G. Ardelt und Günther Hödl, bearbeitet von Herbert Paulhart, Santa Barbara (California), Clio Press, 1967, 120 p.

★

MAYER, HANS, GEORG, *Osmanische Nachträge zum Index Islamicus*, în „Südost-Forschungen”, XXVII, 1968, p. 242—291.

Prețioase întregiri la cunoscuta bibliografie *Index Islamicus*. Autorul indică și numeroase lucrări scrise de autori români sau referitoare la trecutul țărilor române.

★

* Notele bibliografice au fost întocmite de : A. Armbruster, P. Cernovodeanu, L. Demény, Alvina Lazea și Ș. Papacostea.

„STUDII”, tomul 22, nr. 5, p. 1035—1041, 1969.

www.dacoromanica.ro

РАСИ, Ls. P., *Проблемы развития венгерской исторической науки*, in „Acta Historica Academiae Scientiarum Hungariae”, tom. 12 (1966), 1—2, p. 113—191.

Amplă dare de seamă despre dezvoltare istoriografiei maghiare în perioada postbelică.

LUKASZEWSKI, JERZY, *L'historiographie de l'Autriche — Hongrie, terrain de controverse „européenne”*, in „Annuaire 1966/67 de l'Association des Instituts d'Études Européennes”, p. 17—51.

История и историки. Историография всеобщей истории, Сборник статей, Moscova, „Наука”, 1966, 400 p.

Culegere de studii privind istoriografia istoriei universale. Cuprinde de asemenea note biografice și bibliografia completă a operelor acad. V. M. Hvosťov, prof. B. F. Pořnev, prof. G. S. Fridleand.

* * * *Handbuch der Verträge 1871—1964*, herausgegeben von H. Stoecker, Berlin, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1968, 787 p.

Spre deosebire de alte dicționare asemănătoare care conțin mai ales comentarii asupra tratatelor, acest instrument de lucru este un adevărat corpus de texte de convenții și tratate dintre anii 1871—1964.

ISTORIE MEDIEVALĂ

BRINCKEN, ANNA-DOROTHEE VON DEN, *Mapamundi und Chronographia. Studien zur imago mundi des abendländischen Mittelalters*, in „Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters”, XXIV (1968), 1, p. 118—186.

Studiu amplu dedicat cartografiei și cronografiei medievale (sec. IV—XV). Specialiștii istoriei medievale timpurii a spațiului carpato-dunărean vor găsi prețioase referiri în nenumăratele mapamonduri analizate.

CRONȚ, GHEORGHE, *L'Éclogie des Isauriens dans les pays roumains*, in „Balkan Studies”, 9(1968), nr. 2, p. 359—374.

Studiu privitor la folosirea și adaptarea Eclogiei isauriene, în mod direct sau prin intermediul Nomocanomului lui Manuel Malaxos, în vechiul drept românesc din secolele XVII—XIX.

HEREPEI, JÁNOS, *Szenci Molnár Albert tragédiája* [Tragedia lui Szenci Molnár Albert], in „Irodalomtörténeti Közlemények”, 70(1966), 122, p. 160—165.

Despre activitatea tipografului transilvan din secolul al XVII-lea.

SZCZUCKI, LECH, *Jakub z Chios-Paleolog (Zarys biografii), II* în „*Odrodzenie i Reformacja w Polsce*”, XIII (1968), p. 5—50.

Continuare a studiului consacrat cunoscutului reformat grec Jacob Paleologul, a cărui activitate s-a desfășurat în mare parte în Transilvania (care apare sub numele de „Dacia” în textele referitoare la el).

GRUNEBaum-BALLIN, P., *Joseph Naci Duc de Naxos*. Paris, Mouton, 1968, 176 p. (École Pratique des Hautes Études-VIe Section. Sciences Économiques et Sociales).

Monografie închinată influențului om de afaceri evreu Iosif Naci, favorit al sultanului Selim al II-lea (1566—1574) și al marelui vizir Mohmed Sokolli-pașa, numit guvernator al insulei Naxos turci. Se fac referiri și la pretențiile emise de Naci spre a ocupa scaunul de domnie al Moldovei sau al Țării Românești.

TÖRZSÖK, GYULA, *Egy kolozsvári ötvösműhely szerszámkeszlete 1622—ben* [Instrumentele unui atelier de aurar din Cluj la 1622], în „*Magyar Nyelv*”, vol. 62 (1966), 2, p. 230—231. Publicarea unui registru de instrumente.

* * * *Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken. Erste Abteilung 1533—1559*, vol. XVI: *Nuntiatur des Girolamo Martinengo 1550—1554*. Im Auftrage des Deutschen Historischen Instituts in Rom bearbeitet von Helmut Goetz, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1965, XVIII + 378 p.

Nunțiul papal Girolamo Martinengo a surprins în rapoartele sale cele trei probleme arzătoare ale Europei veacului al XVI-lea: lupta pentru hegemonia în Italia, lupta împotriva asaltului otoman și problema scindării confesionale.

El subliniază locul central pe care-l ocupa Transilvania în politica de apărare anti-otomană a lui Ferdinand I.

KLEIN, KARL KURT, *Gesamtdeutsches Denken im Südostdeutschum des 16. Jahrhunderts. Bemerkungen zur Basler Sachsenkarte des Johann Honterus*, în „*Südostdeutsche Semesterblätter*”, XIV, 1965, p. 22—28.

Autorul supune unei noi analize mult discutatele versuri de pe harta Transilvaniei elaborate de umanistul sas Joh. Honterus, arătând că acestea nu pot fi interpretate în sensul înclinării autorului lor către confesiunea reformată elvețiană.

FIZT, JÓZSEF, *A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története. 2. A reformáció korában* [Istoria tipografiilor, a cărții și a comerțului cu cartea în Ungaria/2./Perioada reformei], Budapesta, 1967, 293 p.

Lucrarea cuprinde multe date privind tiparul și cartea în Transilvania, inclusiv cartea chirilică. Volumul întâi, apărut în 1959, tratează perioada anterioară anului 1540.

REINERTH, KARL, *Zum Bullingerbrief an Johannes Honterus*, în „Zwingliana”, XII (1965) 4/2, p. 287—292.

Autorul arată că scrisoarea reformatorului elvețian H. Bullinger din 28 aug. 1543 adresată lui Honterus nu poate fi adusă în sprijinul afirmării relațiilor reformatorului brașovean cu cercul reformatorilor din Zürich, pentru că Bullinger nu și-a expediat scrisoarea. Ca atare, îndepărtarea icoanelor și a altarelor din Biserica Neagră în anul 1544 nu a fost inițiată de Honterus, așa cum s-a crezut până acum, în urma sfaturilor primite din Zürich. Tocmai în această perioadă, Honterus întreține o corespondență bogată cu reformatorii din Wittenberg.

KLEIN, KARL KURT, *Münster — Honter — Reicherstorffer. Humanistenfreundschaften zwischen Basel, Krakau, Wien und Kronstadt—ein Beitrag zur Honterusforschung*, în „Südostdeutsche Semesterblätter”, XV, 1965, p. 25—42.

Încadrarea unor relații personale în ampla mișcare a Umanismului și Reformei. Autorul acordă o atenție specială problemei naturii Reformei în rîndurile sașilor, precum și felul în care au influențat evenimentele politice din Transilvania, din prima jumătate a veacului al XVI-lea, relațiile între cei doi umaniști sași Honterus și Reicherstorffer.

ALPATOV, M. A., *Что знал Посольский приказ о Западной Европе во второй половине XVII в.*, în „История и историки. Историкография всеобщей истории”, *Сборник статей*, Moscova, „Наука”, 1966, p. 89—129.

Autorul analizează știrile politice, economice, militare cuprinse în documentele diplomatice ruse aparținînd cancelariei pentru afacerile externe din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Printre altele se arată chipul în care s-au reflectat în aceste documente lupta Rusiei cu Turcia, relațiile cu Veneția, Polonia, țările Europei Occidentale ș. a.

ROSSETTI, LUCIA, *Constantin Cantacuzino studente romeno a Padova*, în vol. *Quaderni per la storia dell'Università di Padova*, I, Padova, 1968, p. 147—154.

Date noi extrase din arhivele Universității padovane privind studiile lui Constantin Cantacuzino la *Universitas Artistarum* unde a fost înmatriculat la 17 septembrie 1667 (Arhiva veche a Univ. Padova, vol. 698, f. 206), frecventînd cursurile pînă la 10 august 1668; se dau amănunte asupra profesorilor viitorului stolnic și se fac precizări asupra caselor în care a fost găzduit Cantacuzino la Padova: la canonicul Alvise Florio pînă în martie 1668, apoi la pensiunea Virginiei Romana.

BENDA KÁLMÁN, *A jobbágyság és a Rákóczi—szabadságharc* [Iobăgimea și lupta de eliberare rakocziană], în „A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi és Történeti Tudományos Osztályának Közleményei”, 15(1967), 4, p. 323—334.

Încercare de a sintetiza mult discutata problemă a poziției iobăgimii față de lupta de eliberare națională condusă de Francisc Rákóczi al II-lea între anii 1703—1711.

WELLMANN IMRE, *Esquisse d'une histoire rurale de la Hongrie depuis la première moitié du XVIIIe siècle jusqu'au milieu du XIXe siècle*, în „Annales”. Économies, Sociétés. Civilisations 23(1968), 6, p. 1 181—1 210.

Constatări social-economice bazate pe date statistice.

DIMARAS, C. TH., *Dix années de culture grecque dans leur perspective historique (1791—1800)*, în „Balkan Studies”, 9 (1968), 2. p. 319—334.

Analiză a înfloririi culturii grecești în Balcani (inclusiv Principatele dunărene), în special în domeniul filozofiei și al literaturii, și a influențelor receptate din Occident.

WANDRUSZKA, ADAM, *Maria Theresia und der österreichische Staatsgedanke*, în „Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung”, LXXVI (1968), 1—2, p. 174—188.

Studiu consacrat gândirii politice a Mariei Tereza. Programul de reforme preconizat de împărăteasă cuprindea și Transilvania.

ISTORIE MODERNĂ

DOLMÁNYOS, ISTVÁN, A „*Lex Apponyi*” [Legea lui Apponyi], în „Századok”, 102(1968), 3—4, p. 484—535.

Se analizează legea din 1907 cu privire la școlile din Ungaria, cu grave repercusiuni asupra popoarelor din monarhia austro-ungară.

BOIA, D., *Postoj Rumunii k Čechům a Slovákum ve světle sedmihradského tisku z konce 19.stol.* [Atitudinea românilor față de cehi și slovaci, în lumina presei transilvănene la sfârșitul secolului al XIX-lea], în „Slovanský přehled”, 1968, nr. 4, p. 309—311.

BOREJSZA, JERZY W., *Emigracja polska po powstaniu styczniowym* [Emigrația polonă după insurecția din ianuarie], Warszawa, Państwowe Wydawnictwo naukowe, 1966, 487 p.

Amplă analiză socio-politică a emigrației polone după 1863. E înfățișată politica favorabilă a domnului Al. I. Cuza față de emigrați și sprijinul acordat cauzei lor.

WIRTH, EUGEN, *Die soziale Stellung und Gliederung der Stadt im Osmanischen Reich des 19. Jahrhunderts*, în *Untersuchungen zur gesellschaftlichen Struktur der mittelalterlichen Städte in Europa. Reichenau-Vorträge 1963—1964* (Vorträge und Forschungen, hg. vom Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte, geleitet von Th. Mayer, Bd. XI), Konstanz-Stuttgart, Thorbecke, 1966, p. 403—417.

Prețioase considerații privind situația orașelor în Imperiul otoman, în veacul al XIX-lea. Se remarcă referiri și la orașele din Principatele dunărene.

HOFFMANN, JOACHIM, *Das Problem einer Seeblockade Kaukasiens nach dem Pariser Frieden von 1856*, în „Forschungen zur osteuropäischen Geschichte”, XI (1966), p. 130—175.

Referiri și la poziția Principatelor dunărene în viața politică internațională din prima jumătate a veacului al XIX-lea,

PAVELKA, HEDWIG, *Englisch-österreichische Wirtschaftsbeziehungen in der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts*, Köln, Graz, Böhlau Verlag, 1968, 192 p. + 1 h. + 3 anexe + 14 tabele.

Autoarea se bazează în analiza comerțului austro-englez între 1815—1848 pe material de arhivă din Austria, Italia, Iugoslavia și Anglia. O cercetare similară în arhivele transilvane i-ar fi permis să constate că relațiile comerciale anglo-transilvănene de care se ocupă erau mult mai intense decât bănuiește. Se remarcă reușita încadrare a temei tratate în tabelul general al istoriei europene post-napoleoniene.

ISTORIE CONTEMPORANĂ

EDSON, CHARLES F., *Greece during the Second World War*, în „Balkan Studies”, 8(1967), nr. 2, p. 225—238.

Generalități privind participarea Greciei la cel de-al doilea război mondial și la activitatea mișcării de rezistență Elas.

BATOWSKI, HENRYK, *Proposals for a Second Front in the Balkans in September 1939*, în „Balkan Studies”, 9(1968), 2, p. 335—344.

Studiu dedicat încercărilor depuse de cercurile diplomatice și militare din Franța și Marea Britanie pentru a deschide un front antihitlerist în Balcani în toamna anului 1939, care au eșuat din pricina atitudinii amenințătoare a Italiei, ce a silit țările din sud-estul Europei la menținerea neutralității.

STANISLAWSKA, S., *Polska a Monachium* [Polonia și München], Warszawa, „Książka i wiedza”, 1967, 467 p.

Autoarea studiază foarte amănunțit și pe baza materialului documentar bogat — în mare parte inedit — poziția Poloniei în anul 1938, arătând nu numai latura diplomatică a evenimentelor, ci și luptele interne în Polonia în perioada Münchenului. Multe date din arhive poloneze.

ČUTKOVÁ, MARIE, *K československo — jugoslávským vztahům v roce 1938* [Relațiile cehoslovace în anul 1938], în „Slovanský přehled”, 1968, nr. 5, p. 418—426.

Autoarea analizează cauzele care au dus Iugoslavia la îndepărtarea treptată de Mica Înțelegere și repercusiunile poziției guvernului Stoiadinovici față de Cehoslovacia pentru ambele țări.

CSATÁRI, DÁNIEL, *A vásárhelyi találkozás* [Întâlnirea de la Tîrgu-Mureș], Budapesta, 1967, 143 p.

O analiză detaliată a atitudinii celor 187 de intelectuali maghiari din România, care, în octombrie 1937, la Tîrgu-Mureș, s-au pronunțat pentru o colaborare democratică româno-maghiară, împotriva fascismului.

BYSTRICKÝ, VALERIÁN, *Prevrát 19. mája 1934 v Bulharsku a Malá dohoda* [Lovitura de stat din 19 mai 1934 în Bulgaria și Mica Înțelegerere], în „Slovanský přehled”, 1968, nr. 4, p. 290—296.

Autorul expune atitudinea Micii Înțelegeri față de instaurarea dictaturii militare în Bulgaria și încercările de a atrage Bulgaria în Înțelegerea balcanică.

DASZKIEWICZ WALENTY, *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich w latach 1932—1934 (I)*. [Cu privire la istoria relațiilor polono-sovietice, 1932—1934, I], în „Sprawy międzynarodowe” XX (1967), 2. p. 44—70.

Lămuriri și date inedite cu privire la semnarea acordului de neagresiune și a convenției de definire a agresorului în contextul politicii internaționale europene.

TURNER, HENRY, ASHBY jr., *Eine Rede Stresemanns über seine Locarnopolitik*, în „Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte”, XV (1967), 4. p. 412—436.

Ca președinte al Partidului Popular German, Stresemann a pronunțat la 22. XI. 1925 în fața partidului său un expozeu despre politica externă a Germaniei după pacea de la Paris pînă la conferința de la Locarno, asupra căreia autorul insistă în mod deosebit. În acest cadru, omul politic german discută bineînțeles în primul rînd politica față de Uniunea Sovietică. Pe un plan secundar Stresemann se ocupă de politica Germaniei față de țările din răsăritul european (Polonia, Cehoslovacia, România).

BALCERAK, WIESLAW, *Polityka Zagraniczna Polski w dobie Locarna* [Politica externă a Poloniei în epoca Locarno], Wrocław, P. A. N., 1967, 244 p.

SILVESTRI, MARIA, *La Polonia fra le due guerre*, în „Storia e Politica”, VI, 1967, p. 305—328.

Studiu consacrat situației și rolului politic al Poloniei între cele două războaie mondiale. Se tratează și problema relațiilor româno-polone.

„Studii”, revistă de istorie, publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniile istoriei medii, moderne și contemporane, a României și universale. În partea a doua a revistei — de informare științifică — sumarul este completat cu rubricile : Probleme ale istoriografiei contemporane (studii documentare), Discuții, Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Note bibliografice în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, în patru exemplare, trimerile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII
SOCIALISTE ROMÂNIA**

STUDII – REVISTA DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE
DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE – CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE – IAȘI
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 – SERIA ARTĂ PLASTICĂ
 – SERIA TEATRU – MUZICĂ – CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- I. I. RUSSU, *III-rii. Istoria — limba și onomastica — romanizarea*, „Biblioteca istorică XVIII”, 1969, 303 p., 21,50 lei.
- NICOLAE STOICESCU, *Sfaturile domnului și marii dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, „Biblioteca istorică XVI”, 1968, 316 p., 21 lei.
- GHEORGHE CRONȚ, *Instituții medievale românești. Înfrățirea de moșie, Jurătorii*, „Biblioteca istorică XVIII”, 1969, 245 p., 14 lei.
- ȘTEFAN OLTEANU, CONSTANTIN ȘERBAN, *Meșteșugurile din Țara Românească în evul mediu*, „Biblioteca istorică XX”, 1969, 460 p., 27 lei.
- * * * *Documenta Romaniae Historica*, B. Țara Românească, vol. XXII (1626—1629), red. resp. A. Ojetea și D. Prodan, 1969, 864 p., 44 lei.
- I. D. SUCIU, *Revoluția de la 1848—1849 în Banat*, 1968, 274 p., 16 lei.
- * * * *Studii de istorie*, sub redacția lui S. Fuchs, 1968, 171 p., 8,50 lei.
- P. CONSTANTINESCU-IAȘI, *Lupta pentru formarea frontului popular în România*, „Biblioteca Historica Romaniae 21”, 1968, 159 p., 6 lei.
- * * * *Desăvârșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, sub redacția prof. univ. Mircea Constantinescu și prof. univ. Ștefan Pascu, „Bibliotheca Historica Romaniae V”, 1968, 520 p., 36 lei.
- * * * *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, sub redacția prof. univ. D. Berciu, 1968, 461 p., 36 lei.
- CONSTANTIN C. GIURESCU, *Istoricul podgoriei Odobeștilor din cele mai vechi timpuri — pînă la 1918 (cu 124 documente inedite 1626—1864 și 3 reproduceri)*, „Bibliotheca Historica Romaniae XIX”, 1969, 551 p., 32 lei.